

HANS
LEBERECHT

Hans Leberecht

VALGUS
MOORDERS
TEEL

HANS LEBERECHE

TEOSED

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS · TALLINN 1963

HANS LEBERECHE

VALGUS
KOORDIS
TEEL

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS · TALLINN 1963

Toimetuse kolleegium:

Helmi Leberecht,
Eduard Päll,
Lembit Remmelgas,
Endel Sõgel

Kunstiliselt kujundanud:
Silvia Lüberg

Illustreerinud:
Ilmar Torn

Hans Leberecht sündis 1. detsembril 1910. aastal Peterburis eesti töölisperekonnas. Neli aastat enne seda oli ta isa Friedrich Leberecht Tallinnast lahkunud ja suurlinna õnne otsima tulnud. Ameti poolest treial, sai ta tööle Siemens-Schuckerti elektrimootorite tehasesse. Poja saatis ta igal suvel vanaema Kai juurde Eestisse, Koordi külla. Vanaemalt kuulis poiss palju laule ja lugusid. Külakooli raamatukogust sai ta aga peale seiklusjutude ka Vilde, Kreutzwaldi ja Mändmetsa teoseid. Hans Leberechti noorus möödus Lenini linnas. Siin ta kujunes ja mehistus, lõpetas 1928. aastal keskkooli ja läks tööle isa juurde tehasesse, mis nüüd kandis nime «Elektrosila». Uue ilme omandanud tehas võitles sellal koos kogu Nõukogudemaaga esimese viisaastaku ülesannete täitmise eest. Siin tegi Hans Leberecht keevitajana ja elektrimontöörina läbi veel ühe kooli — töökooli suures tehasekollektiivis. Sünsamas tehases algas tema kolmas koolipõlv: ta hakkas õppima kirjanikutööd.

Oma autobiograafias rõhutab H. Leberecht, et ta põlvneb põlisest Tallinna töölisperekonnast. Friedrich Leberecht oli teadlik tööline, kellest sai meister ja ühiskondliku töö aktivist. Hans Leberecht ise töötas kaheksa aastat tehases. Töölisklassi eesrindliku osa mõistmisest ja isiklikest kogemustest võrsunud proletarilaseuhkus jäi Hans Leberechtile omaseks — nagu ta teosed tunnistavad — kogu elu jooksul. Ent perekonnatraditsiooni jätkajat temast ei saanud. Kunstimaailm tõmbas teda enda poole. Mitmeti autobiograafilisest romaanist «Vassarite paleed» võib lugeja leida kajastusi noore Leberechti kunstipüüdlustest ja ta lahkkelidest isaga sellel pinnal. Hans proovib joonistada, kirjutada. Ta esimesed kirjanduslikud katsetused ilmuvad alates 1930. aastast tehase lehes, seejärel avaldab neid ajakiri «Rezets». Ta võtab osa tehase juures tegutseva kirjandusringi

tööst, mis ajalehe «Trud» sõnade järgi sammus «massilise kirjandusliikumise avangardis». Siin mõisteti, et «kirjandusring on eelkõige laia üldkultuurilise silmaringi omandamise kooliks. Rühma koosolekutel ei tegeldud üksnes autorite käsikirjade lugemise ja läbiarutamisega: siin tehti esimest tutvust marksisiliku kunstikäsitusega, siin õpiti tundma klassikalise ja kaasaegse kirjanduse parimaid eeskujusid».*

Nõukogude võim on alati tähelepanelikult suhtunud rahva hulgast esilekerkivatesse talentidesse. Noil aastail ümbritseti erilise hoolitsusega rahvahulkade keskelt võrsunud kirjamehi, töölisi ning maakirjasaatjaid, keda kutsuti külalistena ka esimesele nõukogude kirjanike kongressile (1934). Üks neist oli Hans Leberecht.

Suurt mõju avaldas talle nõue, mida noortele kirjanikele ikka ja jälle esitas Gorki: et luua tõelist kirjandust, on vaja visalt õppida, palju teada; tunda elu seadusi, omandada sõnakunsti tehnikat ja vallata selle põhialust — ilukirjanduslikku keelt. 1935. a. sügisel suunab kirjandusring Hans Leberechti Gorki nimelisse Kirjanduse Õhtuülikooli, kust ta aga on 1937. a. sunnitud lahkuma seda lõpetamata.

Oma 30-ndatel aastatel kirjutatud jutte on autor ise tagasihoidlikult hinnanud kui «ebaküpseid kirjanduslikke katsetusi». Mainitud ajavahemikul ilmus H. Leberechtilt kümme lühijuttu ja jutustus «Igavene värv» (1936). Viimane sai üleliidulisel novellivõistlusel teise auhinna. Mitmed selleaegsed tööd on tänini käsikirjaliseks jäänud.

Üleliidulise auhinna määramine tunnistas, et H. Leberechti jutustus ei olnud enam lihtsalt suleproov, vaid sisukas töö, milles ilmnes autori oma käekiri. Peale nimetatud jutustuse jääb sellest ajajärgust sõelale veel neli-viis lühijuttu, mis ka tänapäeva lugejale huvi võivad pakkuda.

Algaja autori kirjanduslikku tööd vaagides märkame, et temaatikalt, süžeedelt ja ülesehituse poolest on ta katsetused üsnagi eriilmelised. Kunstiliselt õnnestunum on see osa, milles noor Leberecht käsitleb endale lähedast ainetikku. Seda kujundab ta juba päris kindlakäeliselt, ehkki veel mõnevõrra ühetooniliselt.

Käsikirja jäänud töödest võib leida revolutsioonisündmuste kajastusi — revolutsiooni ajalugu paelus tollal kõiki nõukogude kirjanikke, sealhulgas ka noori. Lühijutt «Telefonist Ivanov»

* «Trud», 15. VI 1934.

aristas Leberecht kujutada revolutsioonipäevade atmosfääri Smolnõis, inimesi, kes töötasid koos Leniniga. «Jutustus lõõtspillist» on lugu külapoisist, kes Esimese maailmasõja kaevikutes on hakanud mõistma revolutsiooni tõde. Siin puudutas Leberecht esmakordselt vastuolusid ja klassivõitlust maal. Hiljem proovis Leberecht teha sellest jutust filmistsenaariumi. Need katsed ei õnnestunud, sest autor ei tuginenud vahetule elutundmisele ega elu sügavale ajaloolisele mõtestamisele, vaid lähtus üldjoonelisest ettekujutusest ning kirjanduslikest eeskujudest.

Elu- ja kunstitõe lähemale jõudis noor autor nendes jutustes, mille aine, süžee ja tegelaskujud olid võetud talle tuttavast ümbrusest. Ehkki nendes lugudes puudub värvikas mõttele elukogemuste tagavara. Nende juttude aluseks olid reaalsed elulised konfliktid, taustaks tähelepanekud Leningradi tööliskvartalite elust-olust.

Jutustuste «Mustkunstnik» (1935) ja «Mu sõber Sergei» (1937) tegelased on noortöölised. Maa sotsialistlik industrialiseerimine ja ümberkujundamine ergutas rahvahulkade ning eriti noorte initsiatiivi, ja nõukogude kirjanduses hakati kujutama leidureid, ratsionaliseerijaid, lööktöölisi. Leberecht ei näita veel oma kangelaasi suures plaanis, aja rütmgi ei pääse ta juttudes kõlama, kuid ta sirgjoonelistes töölispoistes on nõukogude noorsoo tüüpilisi jooni: sihikindlust, vastutustunnet kollektiivi ühiste eesmärkide eest, leppimatust kõige suhtes, mis ajast ja arust. Iseloomulik on ka see, et noor kirjanik neile joontele vastandab väikekodanliku saamamentaliteedi. Selle viimase kandjaid — pilratud ellusuhtumisega tütarlapse või mahajäänud töölise — kohtame mitmete Leberechti juttude lehekülgedel.

Jutustuses «Mu sõber Sergei» väärib märkimist üks Leberechti loomingus harva esinev moment — ta humoorikas lähenemisviis oma tegelastele.

Nii ealt kui staažilt noore autori puhul on huvitav, et ta korraldab endale keeruka kunstilise ja psühholoogilise ülesande kujutada vanema põlve töölisi, kusjuures tähelepanu tähtsaimaks on elust maha jäänud, eelarvamuste küttes inimesed. Maaler Barabanov jutustusest «Igavene värv» või raudteetöölise Jakov jutustusest «Kääksuja puu» (1936) ei ela, vaid kiratsevad. Lugeja viiakse venivate päevade troostitusse atmosfääri, kus inimesed täis kartust muutuste ja uue ees seisavad kõrvalpulbitsevast elust. Niisuguste tegelaste saatus on omal kombel draamaatiline — nad on end ise üksildusele määranud, endalt

inimliku õnne riisunud. Autor vastandab neile sellised natuurid nagu optimistlik ja inimestega seltsiv Saša, kellega Barabanov haiglas kokku puutub, või Jakovi tütar Irina, kes õigele elurajale välja jõuab.

Noorele Leberechtile on eriti südamelähedane olnud küsimus inimese kohast uues elus, ta kohustustest ühiskonna ja enda ees, tõelise õnne olemus. Önn võib küll olla sellinegi, nagu see osaka sai Marusjale samanimelisest lüürilisest miniatuurist — lihtne emarõõm —, kuid ta peaks olema avaram. Noore kirjaniku kujutlus ülevast sotsialistlikust õnneideaalist on alles ebamääranane, enamasti on see antud vana elulaadi eituse kaudu, endasse sulgunud individualistliku hoiaku taunimise kaudu. Kuid siiski on siin ta tulevaste küpsemate teoste algmeid.

Ealt noore autori tööde puhul tekitab omajagu hämmeldust sagedane haigus- ja surmamotiivide esinemine. Lühijutus «Võõrad lapsed» (1935) varjutab selline motiiv sellegi vähe, mida me saame teada Fedinist, üllast inimesest, «võõraste» laste kasvatajast, töökangelasest. Autori kavatsuseks on olnud näidata oma peategelase elu täiust ja väärikust: Fedini unistus poja saamisest ei täitunud, kuid ta annab paljudele noortele ellu kaasa oma kogemused ja isaliku südamesoojuse. Ent seda Barabanovile ja Jakovile vastandlikku kangelast ei suutnud Leberecht elama panna.

Noorel kirjamehel hakkas kujunema oma väljenduslaad. Ta kirjutas heas, vahel ülearugi silutud vene keeles. Ta inimeste, asjade, looduse kirjeldamise viisis on plastilisust, on kunstniku silma, kuid ilmekaid kujundeid leida ta enamasti veel ei oska. Ta vestab oma lugusid aeglaselt, pisut ühetooniliselt, koormab jutustust kõrvalisega. Valides oma tegelasi teadlikult tavaliste inimeste keskelt, püüab igapäevasest olulist leida. Ent elunähtusi õigesti valida, üldistada, ilmestada tal sageli siiski ei õnnestu. Ta juttudes on ülekaalus argipäevahallid saatused, ja mis kõige halvem — neis on vähe ideelist pinget: rahva loova töö ja tege-
likkuse põhiliste konfliktide vastukõla on neis nõrk.

1937. a. langes Hans Leberechti isa repressioonide ohvriks. Kirjaniku elus algas valuliste elamuste ja kitsikuse ajajärk. Tal õnnestub teenistust leida portreede reprodutseerimise töökojas. Kirjanduslik töö jääb ajutiselt tagaplaanile.

Kui puhkeb Suur Isamaasõda, kaitses Hans Leberecht suurtükiväepolgu koosseisus oma esivanemate maad, 1941. a. sügis-kuudel on aga Leningradi kaitsjate hulgas peopesasuurusel Oranienbaumi platsdarmil vaenlase tagalas, Soome lahe kaldal.

Pärast seda suunatakse ta Uraalides formeeritavasse Nõukogude Armee Eesti Rahvuskorpusesse. Selle ridades teeb ta luuremehena ja automaaturina läbi võitlustee Velikije Lukist Kura-maa metsadeni. Teda autasustatakse Punatähe ordeniga ja medaliga «Lahinguliste teenete eest».

Sõda, mis tõi kogu nõukogude rahvale õnnetust, ei jätnud puutumata ka Hans Leberechti perekonda. Ta ema ja õed, kes elasid Leningradi lähedal, küüditati okupantide poolt Eestisse hallparuneid orjama. Ema suri 1944. aastal poega nägemata.

Sõjatules karastus Leberecht; kaitses, relv käes, sotsialistlikku kodumaad, jõudis ta küpse elumõistmiseni. 1944. aastal astub ta rindel Kommunistlikku Parteisse. See kõik etendas tähtsat osa ka tema kui kirjaniku edasises kujunemises.

Armees kogetud rindesõprus, ühtekuuluvustunne võitlusseltsimeestega, elu eestlastest sõjakaaslaste keskel viis Leberechti kokku uudsete probleemidega, erisuguste karakterite ja ellusuhtumistega. Eriti suurt mõju avaldas tema kujunemisele kahtlemata see kangelasmeele ja ülevate inimlike tunnete atmosfäär, mis teda neil aastail ümbritses. See aitas tal kirjanikuna elu ja võitluse eesliinile jõuda, üle saada varasemas loomingus ilmnenud ühe külgselt argipäevamastaabist, tõusta elujaatava paatoseni. «Elu polgus, osavõtt sõjast panid mind ümber hindama mõningaid minu loomingulisi harjumusi, kalduvusi ja kirjanduslikku maitset,» rõhutab kirjanik hiljem ühes oma esinemistest lugejate ees.*

Lahingute vaheajal haarab Leberecht taas sule. Ta kavandab uusi teoseid; visandab oma kangelaste iseloomustusi. Kuid siiski pole see tema jaoks sel ajal peamine. Oma nappides päevakajalistes rindesõnumites ja kirjades diviisilehele «Punaväelane» jutustab ta patriootlikest kangelastegudest, sellest, kuidas Eesti Korpuse võitlejad lahingute karmis koolis auga sooritavad vap-ruse ja organiseerimisoskuse eksami. Oli vaja kirjutada uut moodi: lühidalt, arusaadavalt, ilmekalt, otse lendlehe laadis, «... valida tallele pandud elavate tähelepanekute arvutust hulgast kõige peamistem, tüüpilisem, asja tuum, et sellele üldistust rajada».**

H. Leberechti rindekirjade iseloomulikuks näiteks on 1943. a. lõpul kirjutatud «Kommunistlike noorte organisator Leet». Autor jutustab ühe kommunistlike noorte organisatori tegevu-

* Käsikiri. (Helmi Leberechti valduses.)

** H. Leberecht, Elukool. «Literaturnaja Gazeta», 5. V 1953.

sest, ta nakatavalt heast tujust, sellest, millise andumusega ta töötab. Kirjanik sõnastab selle lihtsalt, aga elavalt.

Juba jutustusele lähenevad on ulatuslikumad kirjutused «Saaremaal» ja «Üllas elu». Siin on hästi tabatud momente igapäevasest rindeelust, ilmekaid visandeid inimestest. (Ennastalgava Muhumaa tütarlapse kirjeldusest kasvab aastaid hiljem välja Elli romaanist «Sõdurid lähevad koju».) Nende väljapeetult tagasihoidlikus toonis rinde-olukirjelduste alltekstis on uhkustunnet nõukogude patriootide igapäevase kangelaslikkuse üle. Rindepäevade elamused ei kaota oma mõjujõudu ka aastate möödudes. Ajaloolises perspektiivis ja autori mõtisklustega rikastatult saavad nad kümnekond aastat hiljem romaani «Sõdurid lähevad koju» koostisosaks.

Pärast demobiliseerimist asub Hans Leberecht elama Tallinna. Temast saab ajalehe «Sovetskaja Estonia» erikorrespondent. Algab uus ajajärk ta elus.

Aastatepikkune pidev ajakirjanikutöö osutus Leberechti loominguks arengus eriti oluliseks teguriks. Kaastöö tegemist ajalehtedele pidas ta ise elukooliks. «Miski ei seo kirjanikku nii tihedasti elava, kiirevoolulise eluga kui kaastöö ajalehele, ajalehe-kirjasaatja töö. See annab kirjanikule võimaluse otse sündmuste käiku sekkuda, elu mõjutada, temas korrektiive teha.»*

Armees alanud elule lähenemise protsess süvenes, sai uut hoogu. Analüüsides Leberechti sõjajärgset publitsistikat, märkame ta ühiskondliku ja ajaloolise silmaringi avarustumist, sidemete tekkimist paljude elualade ja kõige mitmekesisemate rahvakihtidega. Toimetuse ülesandel ette võetud lakkamatutel ringsoitudel laius Leberechti ees sünnimaa — omane, kuid tema jaoks paljuski uudne Nõukogude Eesti. «Reporterimärkmi tas kus, reisisin ma risti ja põiki läbi vabariigi. Aina ratastel, ja nood rattadki olid mitmesugused, kord rongirattad, kord viljavarumisel tööd rühmava veoauto tavalisel, sügispori täispritsitud rattad, vahel aga ka talupojavankri kägisevad puurattad. Või ka jalgsi, oma nelikümmend kilomeetrit päevas, armeeharjumuse kohaselt.»** Ta kirjutuste temaatika oli väga mitmekesine, kuid sellest saab eraldada keskseid teemasid, mis autoril on eriti paelunud. Ise linnamees ja tööline, uuris ta tähelepanelikult eesti külas toimuvaid sotsiaalseid protsesse, uusmaasaajate elujärge, vanade tavade taganemist, sotsialistliku teadlikkuse

* H. Leberecht, Elukool. «Literaturnaja Gazeta», 5. V 1953.

** H. Leberecht, Autobiograafia. (Käikiri Helmi Leberechti valduses.)

juurdumist, esimesi kollektivismivõrseid ja siis — esimesi kolhoose. Hulk artikleid ja olukirjeldusi pühendas Leberecht vabariigi eesrindlikele inimestele, püüdes elupiltide kaudu näidata, kuidas nende olukord rahvavõimu ajal on muutunud ja kuidas neist on saanud oma saatuse peremehed, veendunud sotsialismiehitajad («Seebartist sai kapten», 1948, «Sepp Jaan Vaga», 1951 jt.). Ta kirjutused jutustasid ka linnade muutunud palgest ja uute linnade ehitamisest («Unistuse täitumine», 1951) või looduse ümberkujundamisest. Teda huvitas rahva kultuuriline isetegevus, koorilaulu ajalugu Eestis. Eluvaatlusi mõtestas ta sotsialismi eest peetava võitluse seisukohalt. Oma kirjutustes kasutas ta sageli vana ja uue, oleviku ja mineviku vastandamise meetodit. Ta arvustas ka puudusi ja väärnähtusi, kuid nii nagu mõni teinegi tollal ei süvenenud kolhooside algusaastate raskuste ja vastuolude olemusse: kollektiviseerimise edusamme kujutas ta mõnikord ülearu idüllilistes värvides.

1948. a. lõpul valmis Hans Leberechtil ta esimene kaalukam ilukirjanduslik teos uuest Eestist — jutustus «Valgus Koordis». Autor esitas selle Riikliku Kirjastuse poolt väljakuulutatud võistlusele, ent žürii ei mõistnud vääriliselt hinnata teose ideelist ja kunstilist tuumakust ja lükkas sisuliselt selle tagasi. Jutustuse avaldas Leningradi ajakiri «Zvezda» ja see äratas kohe huvi. Ka vabariigi avalikkus andis sellele peatselt tunnustava hinnangu. H. Leberechtile määrati riiklik preemia.

Nüüd, kus Leberechti raamat on ajaproovi läbi teinud, paistavad selgemini silma nii selle vaieldamatud väärtused kui ka nõrgad küljed, selle pöördeline tähtsus kirjaniku loomingus ja edasiviiv osa eesti nõukogude kirjanduses. Niisuguse teose ilmumine oli seaduspärane ning kasvas välja ajajärgu vajadustest. Ühiskondliku arengu vastuolud olid sellal kõige teravamad külas. Nõukogude maareform oli tunduvalt muutnud eesti küla ilmet, sotsiaalseid vahekordi ja töötavate talupoegade suhtumist riigisse. Ent sotsialismi võitu võis siin saavutada üksnes kollektiivse tööga.

Hans Leberecht võttis endale raske ülesande jutustada talurahva pöördumisest uute eluvormide poole ja kolhooside sünnist. Niisuguse teema juurde asus ta seetõttu, et oli piisavalt uurinud maaelu ja mõistis selle revolutsioonilise murrangu ajaloolist paratamatust. «Kui tõde täidab meie südant,» kirjutas ta mõni aeg hiljem, «siis peame sellest jutustama valju häälega.»*

* H. Leberecht, Nii valmis mu jutustus. «Säde», 21. IV 1949.

Jutustuse «Valgus Koordis» kunstilise ja järelikult ka esteetiline ning kasvatuslik väärtus tugineb ulatuslikule elulisele materjalile, enamasti otse elust võetud faktidele. Selle kohta süngemal mõned näited, mis selgitavad Leberechti loomingulaadi iseärasusi.

Juba olukirjelduses «Sõpruse laul» (1947. a. mai) rääkis Leberecht kolme uusmaasaaja — Maasalu, Taaksalu ja Kristjan Semidori omapärasest sõprusliidust. Kõik nad olid kodanlikus Eestis kibedat sulasepõlve kogenud. Kui nõukogude võim neile suurtalu küljest maad andis ja nad ühe katuse alla elama sattusid, hakkasid nad talutöödel üksteist abistama. Ühistes ettevõtmistes sai kunagine hädavares Semidor tagasi eneseusalduse. Selles loos tabatud uue endeid kasutaski Leberecht oma jutustuses, kusjuures ta jättis muutmata isegi reaalsete inimeste nimed. Oma jutustuse tegelaskujud arendas ta muidugi üksikasjalisemalt välja, rikastas karaktereid teistegi taoliste inimeste juures tähele pandud iseloomujoontega, ja nii omandasidki need kangelasel jutustuse tegevustikus olulise koha. Raamatus on Semidori karakter saanud tähendusrikkama mõttestuse ja eedama isikupära. Selle kuju loomisel aitas kirjanikku üks teinegi prototüüp — Saaremaa mees Aleksander Lepp, kellest Leberecht oli vestnud olukirjelduses «Tee maa juurde» (samuti mai 1947). Lepa elu näguripäevadest on kirjanik mõndagi muutmata kujul oma jutustusse üle võtnud (Semidori jutustus kaevutöödest jm.). Ühes teises olukirjelduses on juttu taluteenijast Leida J-ist, kelle ristikulapi peremees «lehma arvel» endale nüitis. Niisuguseid näiteid võiks lisada veelgi. Tegelikult fakte valides ja üldistades suutis Leberecht need sulatada kunstiliseks tervikuks — jutustuseks, mille sündmustikus ja tegelaste käitumises on oma sisemine arenguloogika.

«Valgus Koordis» on jutustus inimestevaheliste suhete ja elulaadi muutumisest sõjajärgses eesti külas, jutustus «uue elu võrsetest» (Leberecht). Eks kujuta teos peamiselt seda, kuidas ajaloo loogika, sündmuste loogika viib töötavad talupojad otsustava sammuni — üleminekuni kollektiivsele tööle. Nimelt selles on raamatu paatos, just selles on tema kunstiline mõjujõud, tema eluline veenvus. Teose lõpposa, kus jutustatakse kolhoosi loomisest ja tema alguspäevadest, on kunstiliselt nõrgem. Sellel lebab lihtsustamise ja ilustamise pitser, tõsielu vastuoludest ja raskustest minnakse mööda; kõigest räägitakse põgusalt. Mõistagi pole selle põhjuseks lohakus. Autor ei olnud veel põhjani mõistnud kolhooside loomise raskusi, ehkki ta kollektiviseerimist tähele

panelikult jälgis ja esimestest kolhoosidest korduvalt kirjutas. Põhjus peitus aga vahest ka asjaolus, et selleaegsele nõukogude kirjandusele olid jättnud oma jälje isikukultuse kaasnähtused — kolhoosielu ühekülgse, ilustatud kujutamise tendentsid, mille üks kehastusi oli S. Babajevski «Valgus maa kohal». Sellise tendentsi avaldumist näeme ka «Valgus Koordis» lõpposas.

Jutustus «Valgus Koordis» on eluvõimeline tänu oma tugevale küljele: külas toimunud ajaloolisi muutusi valgustab autor inimsaatususe kaudu, eluliste konfliktide kaudu. Kirjanik näitab, et nõukogude võimu vahelesegamine elu harjumuspärasesse kulgu Koordis, millega vältimatult kaasneb terav klassivõitlus, on loovalt revolutsioonilise iseloomuga ja rajab uue parema elu kogu töötavale talurahvale. Majanduslikke elutingimusi silmast laskmata koondab kirjanik valgusvihi eeskätt inimestevahelistele suhetele, toob neis esile uusi jooni, osutab muutustele inimeste mõtte- ja tundemaailmas. Seda märkis ära juba 1949. a. L. Remmelgas artiklis, mis oli üks esimesi vastukajaid ilmunud teosele.

II. Leberecht kujutab talupoja-individualismi nõrgenemist ja väärtuste ümberhindamist: omand lakkab olemast ligimese hindamise aluseks ja inimest hakatakse mõõtma tema panuse järgi ühiste huvide kaitsel, tugevneb vastastikuse abistamise vaim ja valmisolek liita oma jõud ühiseks tööks.

Kujukalt näitab autor peategelase Paul Runge seesmist arenemist. Kaua sulaseleiba söönud, igatseb ta oma maad, oma talu ja on selle nimel valmis koidust ehani tööd murdma. Elu kisub ta sündmuste keerisesse, võitlusesse, ja nii jõuab ta arusaamisele, et tõelist õnne saab kätte võita ainult teistega üheskoos.

Kõige rängemad sisevõitlused ja moraalsed ümberhinnangud tuleb läbi teha jõukal keskmikul Johannes Vaol, keda käsistjalust seovad eraomanduslikud eelarvamused ja harjumused, uuendustekartus, samuti ka tahtmine kõrvalseisjaks jääda kulak Koori ja uusmaasaajate vahelises teravas võitluses. Vao olukorra muudavad veelgi keerukamaks ta sugulussidemed mõlema leeviga. Ent ta mõistab, et «... see, mis kujutas endast jõudu, kaotas põhja, varises kokku, muutus kõlbmatuks». Teade vilja süüdamisest vapustab teda. Pärast kohtumõistmist Koori üle saab Vaole täiesti selgeks, et ta väimees on kahekeelne hunt. Uusmaasaajaid aktiviste teraselt jälgides jõuab Vao kõigi kahtlemiste kiuste järeldusele, et nende tee on õige. Selle tõeni juhivad kirjanik lugejat ühelt poolt Mihkel Koori paljastamise kaudu ja teiselt poolt näidates, kuidas elupõliselt alandatud sulasrahva liikmed

Semidor ja Roosi Rist saavad uues elus tagasi eneseusalduse ja inimväärikustunde.

Parteioorganisaator Muulit on autor kujutanud vaid visandlikult. Ometi ilmneb partei edasiviiv osa, kommunistide-entusiastide osa sündmuste arengus teose paljudel lehekülgedel. Ja Maasalu poolt äreval ööl telefoni hüütud sõnad: «Partei! Andke mulle partei!» omandavad sümboolse tähenduse.

Tervikuna tunnistab jutustus «Valgus Koordis», et Leberechti loomingulaad on rikastunud. Endiselt on kujutamiseobjektiks igapäevane elu, kuid kirjanik oskab nüüd reljeefsemalt välja tuua nähtuste ja inimeste olulisi jooni nende arenemises. Jutustus on kirjutatud mažoorse toonis, selles on helget elutunnet, kuigi autor mõtete ja tundmuste edasiandmisel on kohati kuiv.

Ütleme eespool, et jutustuse «Valgus Koordis» kunstilise töepärasuse üheks lätteks on «dokumentaalne eluline materjal» (Leberecht). Olgu kokkuvõtteks lisatud, et kunstiline töepärasus tulenes ka sellest nõukogude kirjaniku üldisest ideelis esteetilisest ainekäsitusprintsüübist, mida me nimetame sotsialistliku realismi meetodiks. Viimane avaldub ajaloo käigu mõistmises, selles, et kirjanik vaatleb inimesi arengus, valgustab kaasaega sotsialistliku ideaali ja tulevikusihtide kõrguselt. See avaldub ka sotsialistlikus humanismis. Leberechti uusmaasaajaid ei ajenda mitte rikastumisiha, vaid püüd uue elu, suure inimliku õnne poole. Võitluses omandavad nad sügava inimlikkuse, usu oma jõusse ja leppimatuse vaenlase vastu. Oma teost luues toetus Leberecht nõukogude kirjanduse kogemustele. Ent mõned kohad ta raamatus reedavad ka sotsialistliku realismi meetodi lihtsustatud tõlgendamist, normatiivsete retseptide mõju.

Jutustus «Valgus Koordis» tõlgiti paljude NSVL rahvaste keeltesse, samuti mitmesse võõrkeelde; selle alusel loodi film. Raamatu sisukus ja aktuaalsus tõid autorile lugejate ja kriitika tunnustuse. Hans Leberecht oli välja jõudnud kirjanduse arengu magistraalteele.

1950. aastal autasustati teda Tööpunalipu ordeniga.

Edust tiivustatuna plaanitses kirjanik jutustusele järje kirjutamist. Kavatsusest sündis tegelikult hoopis uus jutustus «Teel» (1951). Sel ajal loobus Leberecht elukutselise ajalehemehe tööst.

Uue teose lähtepunktiks on võitlus sooga, mida visandlikult puudutati juba jutustuses «Valgus Koordis». Pöördumine selle teema poole oli vastukajaks looduse ümberkujundamise ulatuslikele plaanidele, millest 50-ndate aastate algul oli palju juttu. Autor arendab teemat kahe keskse tegelase vastandamise teel.

Ühe kolhoosi esimeest Aadam Tuisku näidatakse lühinägeliku askeldajana, teise kolhoosi esimeest Marta Nüüst aga väsimatu teenimesena, kes kannab hoolt ka majandi homse päeva eest. Täisverelisi kangelasi nendest teose lehekülgedel paraku ei kujune. Kirjanik puudutab siin peale muu veel minevikuigandite probleemi, näidates endiste piirikivide tagasikiskuvat osa mõne kolhoosniku teadvuses. Pärast jutustust «Valgus Koordis» ei lisa need motiivid aga midagi oluliselt uut. Kirjanikul on korda läinud tajutavaks teha seda uut, mille eesti küla ellu tõi sotsialismi võimas tehnika, looduse ümberkujundajate uue elukutse omaaegset romantikat. Meelde jääb on ekskavaatori meeskonna teekond mööda külavaheteid, ennenägematu masina saabumine noore mehaaniku Elmar Laube kodukülla. Kuid teos jäi paljuski skemaatiliseks ja libises elulistest konfliktidest liiga kergelt üle.

Nõukogude Eesti kümnendaks aastapäevaks oli vabariigi industrialiseerimises tehtud suuri edusamme; eriti hoogsalt kasvas ja arenes põlevkivibassein oma uute linnade ja asulatega. Loomulikult huvitas Leberechti see suur tööstuskeskus ja sinna koondunud töölihvulgad. Kirjaniku sulest ilmus olukirjeldusi, milles ta püüdis edasi anda erinevatest rahvustest üksmeelse pere ehitamishoogu ja visandada portreesid nii põlistest töölistest — oma ala vilunud meistritest — kui ka noortest, kes alles hiljalt aegu adrakurget või mõrranööri peos olid hoidnud. Teda paelusid Eestimaa muutunud maastikud, järsud kontrastid. «Terendavad tehasehooned, kõrged suitsevad korstnad,» kirjeldas ta oma muljeid. «Sinendavas sügisvines aimab silm linna kontuure — see ei olegi üksainuke linn, neid on koguni mitu. Siin-seal kerkivad vaimustatud vaataja ette tuhamägede koonused, terrikoonid, korstnad, tehased, elumajade valged kvartalid. See kõik ei sarnane põrmugi Põhja-Eesti tavalise põllumaastikuga.»*

Noorest tööstuslinnast Kohila-Järvest, tema töölistest ja ühe nooruki saatusest, kes tuli selle linna suurde tööliiskollektiivi ja leidis sinna oma õnne, otsustaski Leberecht jutustada oma järgmises raamatus. Esimeseks etapiks uue kavatsuse toekssaamisel kujunes stsenaarium, mille põhjal peatselt valmis film «Andruse õnn». Olgu märgitud, et viiekümnendate aastate algul ilmus V. Kotketovi, V. Kettinskaja ja mitme teise nõukogude kirjaniku sulest huvitavaid teoseid tänapäeva tööliisklassist, kus töölisi ei kujutatud kaugelgi üksnes tootmistegevuses, vaid kõigis nende igapäevase elu olukordades, raskustes ja rõõmudes. Hans Lebe-

* H. Leberecht, Unistuse täitumine, «Pravda», 5. XI 1951.

recht üritas samuti kirjutada eelkõige suure tööstuskeskuse inimestest, mitte tootmisprotsessist. Tema romaani «Kaptenid» (1954) sündmustik ja tegelaskond on keskendatud kahe süžee-liini ümber. See on jutustus Andres Laanest, kelle unistuseks oli laevakapteniks õppida ning kellest ootusvastaselt saab Suur-Sonda gaasikombinaadi tööline, ja tootmisalaste vastuolude lugu, konflikt kombinaadi rajaja Metslangi ja novaatorist inseneri Kopli vahel. Teose konflikti aluseks oli sellal teravalt päevakorda tõusnud vajadus üle saada inertisusest tööstusseadmete ajakohastamisel. Sedasama konflikti oli Leberecht püüdnud avada ka draamavormis, F. Einbaumiga ühiselt kirjutatud näidendis «Meie elu hommik» (1953). Romaanis põimub antud probleem — insener Kopli leiutuse saatus — Andres Laane saatusega. Lõpuks osutub Laane kõigi peripeetiade keskpunktiks. Seejuures pole tal veel tänapäeva eesrindliku töölise omadusi — tahtekindlust, sihiteadlikkust. Iseendast on see kogenematu nooruk oma meremeheunistustega ja tehasesse sattumisega väga loomulik — Leberechti olid alati huvitanud väljakujunemata karakterid. Kuid väga aktiivne osa, mida Laane raamatus etendab, tundub kunstlik. O. Jõgi märkis romaani arvustades («Looming» nr. 1, 1957) tabavalt, et seda valitseb juhus. See tõttu jäävad põhjendamata ka need kohad, kus autor räägib romantilist, kõrgelennulist juttu nõukogude inimese õnnest, unistustest ja kuulsusest — neid sõnu ei toeta küllaldaselt kunstitõde. Teose leitmotiiviks on mõte, et meie maal on elluastuva inimese ees lahti palju teid, et kapteniks ei saada üksnes merel. Romantika, julge pealehakkamine, ennastsalgavus on vajalikud igal elualal ja võivad ilmsiks tulla mitmel viisil. See Leberechtile südamelähedane idee kõlas esmakordselt juba olukirjelduses «Seebartist sai kapten». Romaanis on autor selle kätkenud kord Andrese õhinasse, kord kirjeldustesse, kus gaasiahjusid võrreldakse laevaga, kord kohmaka Kopli visadusse uue otsingutes. Ometi ei saavutanud viljakas idee «Kaptenites» täit kõlajõudu.

Pisut rohkem on elulisi jooni Metslangi kujus. Tema käitumises on oma sisemine loogika ja isikupära. Kuid niisamuti kui Udrase puhul «Meie elu hommikus», ei veena uute seisukohtade omaksvõtt Metslangi poolt. Romaani üldplaanis on oluline koht ka põlisel töömehel Vagal, kes kombinaadi ühe kaptenina Andrese käekäigust ja asjadest kogu südamega osa võtab, nagu kõigest muustki, mis tehases või linnas toimub.

Kuigi autori kavatsused ei realiseerunud, ometi oli «Kaptenid» eesti nõukogude kirjanduses, esimene katse haarata ulatus-

likumasse proosavormi kaasaegse suurettevõtte kollektiivis toimuvaid komplitseeritud protsesse, uusi ühiskondlikke ja isiklikke konflikte. Leberecht lisas meie kirjandusse uut ja huvitavat elulist materjali ja valmistas seega pinda tänapäeva tööliklassi elu kunstiküpsemale käsitlemisele edaspidi. Ta osutas pakitsevatele ühiskondlikele ja eetilistele küsimustele, visandas uusi tegelaskujusid, stimuleerides edasisi kunstilisi otsinguid vallutamist ootavate ainealade suunas.

Vilekümneandate aastate teisel poolel, eriti pärast NLKP XX kongressi asetleidnud muudatused meie maa ühiskondlikus atmosfääris ja partei elus avaldasid väga viljastavat mõju kogu nõukogude kirjanduse arenemisele. Elunähtustele lähenemisel vabaneti dogmaatilistest normatiividest, sotsialistliku realismi meetodi lihtsustavast tõlgendamisest, sotsioloogilisest skematismist ja teistest isikukultuse kaasnähtustest. Nüüd tungisid sotsialistliku kunsti viljapuu juured veelgi sügavamale tegelikkusesse, rahva ellu, veel lopsakamaks muutus ta kroon.

Ka Hans Leberechti looming astus uude arenguetappi, muutus ideeliselt ja kunstiliselt tugevamaks. Kirjanik töötas palju ja viljakalt. Tal ilmus kaks mahukat romaani, üks jutustus ja lühijutte. Kindlalt sotsialistliku realismi positsioonidel seistes püüdis ta selle poole, et nii kaasaja kui ka mineviku kujutamine aitaks kujundada oma ajastu uusi positiivseid kangelasid*. Samast eesmärgist juhindus ta oma sõnavõtus Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu IV kongressil ja mitmetes esinemistes ajakirjanduses seoses vabariigi kirjanduselu päevaprobleemidega.

Sõjajärgses nõukogude kirjanduses püsisid erilisel ja küllalt tähtsal kohal Isamaasõda ja kangelaslik rahvas, kes oma maad ja sotsialismi kaitses fašistlike hordide vastu. Isamaasõja teema ei jätanud ükskõikseks ka eesti kirjanikke, nad pöördusid selle juurde korduvalt. Kuid pikka aega tehti seda vaid novelli- ja luulevormis. Kui Hans Leberecht 1956. aastal avaldas romaani «Sõdurid lähevad koju», osutus ta ka selles ainevallas sihiajajaks.

Raamatu ilmumisele reageeriti kriitikas elavalt; retsensentide hulgas oli ka endisi rindemehi, keda raamat Eesti Korpuse inimestest ja võitlustest loomulikult eriti köitis. Peamises oli nende hinnang üksmeelne: teos on kooskõlas tõega, autor on teemat käsitleanud laiahaardeliselt ja vajaliku süvenemisega, tal on ajaloo jaoks kunstnikusilma. Kriitika märkis, et autor on läinud

* H. Leberecht, Meie esimene ülesanne. «Sirp ja Vasar», 13. VIII 1957.

raskemat ja tänuväärsemat teed: teos ei ole lihtsalt ühe allüksuse võitluskroonika, kirjanikul on korda läinud luua üldisatutud, tüüpilisi võitlejakujusid.

Niisugune lähenemisviis on teatavasti Isamaasõda käsitlevale nõukogude kirjandusele üldse omane. Sõjateema mõtestamises on Leberechti romaanil arusaadavalt palju ühist teiste nõukogude kirjanike teostega, kuid tal on ka omapära, mis ei tulene üksnes autori individuaalsusest, vaid eelkõige teose aluseks olnud ajaloolise materjali rahvuslikest erijoontest.

Kogu romaani seob kirjaniku püüd näidata, et sõda fašismi vastu polnud eesti sõjameestele mitte üksnes mehisuse ning võitluskogemuste omandamise kooliks, vaid midagi veel enamat — poliitilise ja ideelise karastumise aeg, sotsialistliku teadlikkuse ja nõukogude patriotismi kool.

Keskset kangelast romaanis ei ole. Ühe üksuse sõdureid kujutades töö kirjanik esile eesti rahvusväeosade sõjameeste tüüpilisi jooni. Korpusesse tulid erinevate eluarusaamade, püüdluste ja harjumustega inimesed. Tema tuumikuks olid kommunistid — komandörid ja poliitööliised, keda innustasid ühised võitluseesmärgid ja kasvatuslikud ülesanded. Kommunistide kujud teoses — komissar Voog, politruk Mõtus, võitleja Loopere — on elulised. Need on aktiivsed teoinimesed, neil on tihe side rahvahulkadega. Mõtust on autor kujutanud dünaamiliselt: sõdureid kasvatades kasvab ja karastub ta ka ise. Ennastsalgavus on temas ühendatud küpse elutarkusega. Kuid siiski jääb see kangelane mõneti didaktiliseks. Erisugused on ühe allüksuse võitlejate iseloomud, nende mõtetes ja tunnetes on otse silmanähtav nende erinevate eluteede, erineva kutsetöö ja sotsiaalse keskkonna pitser. Taltumatu naljahammas Olesk on samuti kui tööline Loopere elus karastatud inimene: juba 1940. a. tuli tal püike murda naabrimehest kulakuga, kes tema silmis on samasugune vaenlane nagu saksa fašist. Tema on distsiplineeritud ja tarmukas võitleja. Paljude teiste juures ilmneb algul väikekodanlikku piiratust, individualismi. Mõnedki püüavad lahinguõppustest kõrvale viilida. Nõmmik, talumees, ja hiljutine proovireisija Ilus on ainult iseenda eest väljas. Üliõpilase Vaguri mõtteteradest tabab kõrv haritud Švejki intonatsioone. Endassesulgunud kunstnik Sammas elab passiivses ootuses.

Oma kangelaste sisemaailma tungides jälgib kirjanik, kuidas sõja julm tõelus ja karm paratamatus, verd ja ohvreid nõudvad lahingud, kommunistide mehine eeskuju inimesi pikkamööda ümber kujundavad, kuidas neist saavad tõelised võitlejad, kes

asuvad hinnata rindesõprust ja ühtekuuluvustunnet. Sõjakatsused ei kalesta neid, vaid karastavad ja muudavad inimlikumaks. Nad jõuavad arusaamisele, et kodutee viib läbi raskete lahingute ja lõpliku võidu. Kunstiliselt kõige ilmekam on Nõmmiku ja Vaguri kujunemise lugu.

Nõmmiku mõttemaailma alustugedele andis esimese hoobi varasemate eluvahekordade muutumine: temale, taluperemehele, hakkas sõjaväes kāske jagama endine sulane Must. Eraomaniku harjumused ja ahnus tulevad Nõmmiku juures veel kaua ilmsiks, kuid temas tekib ka uusi jooni ja selgib arusaamine käimasoleva võitluse eesmärkidest. Ta ühiskondlik silmaring avardub. Lahingutules sündinud rindevendlus Nõmmiku ja ta kaaslaste vahel, eriti ta suhted Looperega on sümboolsed — eks avaldu sin talupoja ja tööliste sõprusliit, mis on nii iseloomulik uuele elule. Kuulnud Oleski tapmisest, mõistab Nõmmik esmakordselt teie selgusega, kui vastuoluline on elu, kui keerukas on maaküsimus ja kui raske ning vajalik on leida õige tee elus ka pärast sõda.

Enn Vaguri viib sõjateel kogetu, raskustes küpsenud elumõistmine Kommunistliku Partei ridadesse. Sõjarännud on liitnud tööliste, talupoja ja haritlase nõukogude inimeste ühtseks perekaks.

Romaani lehekülgedelt tajub lugeja kogu aeg saabuva rahuliku elu perspektiivi. «Kui tagasi jõuame, siis on nii mõnigi asi muutunud. Tuleb kogu elu uuesti jutti seada,» räägib kaaslaste Jüri Loopere.

Kirjanik jutustab kõigest kiirustamata, maalib välja sõdurile ühikarju ja fikseerib sõjateede maastikku. Ta detailikäsitus on oskuslikum. Leidub siiski ka kunstiliselt ilmestamata episoodid, mis kannatavad sõnaohtruse all.

Leberechti sõjaromaani eestikeelne väljaanne polnud veel ilmunud, kui ajakiri «Oktjabr» alustas tema uue jutustuse avaldamist. «Ühes majas» (1957) oli operatiivne reageering tähtsatele sündmustele kolhoosiküla elus. Jutustus kasvab välja Leberechti avaldamata olukirjeldusest «Kaks esimeest», mis käsitleb tegelikust elust võetud konflikti, ühe sellise kommunisti lugu, kes kolmekümne tuhande teise vabatahtliku hulgas siirdus kolhoosi juhtivale tööle, et kaasa aidata põllumajanduse olukorra parandamisele. Olukirjelduse kangelane võidab oma töö ja raskustega ühismajandi heaks kolhoosnikute poolehoidu. «Ühes majas» on üles ehitatud kaht tüüpi juhtivate töötajate vastandamist. Üht tüüpi esindab Mari Pöder, teenekas kolhoosiesimees, kes aga ei suuda täita elu poolt dikteeritud uusi nõudeid, teist —

Peeter Arro, kes saabub kolhoosi teda välja vahetama. Sellist vastandamist oli Leberecht kasutanud juba jutustuses «Teel», kuid selle negatiivne tegelane Adam Tuisk on lihtsalt avantüristlik ja kade inimene, Marta Niiluse tegevus majandi juhtimisel aga jääb lugeja eest varjule. Üks esimees oli nüsiis lihtsalt halb, teine lihtsalt hea. Oma uues jutustuses muutis kirjanik radikaalselt nii probleemiasetust kui ka kesksete tegelaste hindamise kriteeriumi. Kahe karakteri ja kahe juhtimismeetodi kokkupõrget valgustab ta siin kui uue ja vana printsiipiaalset vastuolu kolhoosielus — Mari Põdra juhtum on vaid üks väärade juhtimisstiili avaldusi. Arro kui uut tüüpi juhtiv töötaja jääb jutustuses küll visandlikuks. Teda iseloomustab hea asjatundmine, tähelepanelik suhtumine ausatesse tööinimestesse ja nende omaalgatusse. Ta ei ole ühepäevaperemees, vaid vaatab kaugemale, püüab eelkõige tõsta kolhoosi majandust. Järk-järgult saavad inimesed tagasi usu ühismajandisse, kolhoosirahvas hakkab uut esimeest toetama. Samal ajal näitab kirjanik Arrot ka kriitilises valguses — mitte alati ei leidu temas küllalt inimlikkust: Mari Põdra omamoodi traagiline olukord jätab teda ükskõikseks, temast ei ole abi ka oma naisele, kes harjumatus ümbruses endale õiget kohta ei oska leida. Mari Põder on autoril saanud märksa eluehtsam ja tüüpilisem.

Mari Põder oli kunagi olnud aktivist, esimese kolhoosi organiseerija, ja saanud siis «eeskujulikuks» esimeheks. Igasugu kampaaniates oli ta ikka esikohal, majandi arendamisega aga ei tegelnud. Temast sai kolhoosi võimukas «perenaine», ta kamandas inimesi, ignoreerides kolhoosi juhatust. Ta enese-armastust hakkasid ära kasutama pugejad ja sahkerdajad... Rahva hulgast tõusnud, partei poolt edutatud inimene irdus kolhoosiperest, pettis rajoonikomitee sekretäri usaldust.

Sellise pildi loob autor jutustuse ekspositsioonis. Seejärel näitab ta juba vahetult Mari Põdra ja Arro vastuolude arenemist. Kui kolhoosnikud ja partei rajoonikomitee asuvad toetama Arrot, tema majandamis- ning juhtimispõhimõtteid ja Mari Põdra tööstiili lahti ütlevad, ei tee Põder sellest vajalikke järeldusi. Elades Arroga «ühes majas», hakkab ta töötegemise asemel Arro vastu intriige punuma. Kui keegi temast lõpuks enam välja ei tee, langeb ta masendusse.

Autor ei katsu Mari Põdra süüst puhtaks pesta, ta näitab ta tegude ja tigestumise kogu inetust ja teeb seda küllalt emotsionaalsete vahenditega. Kuid ta vihjab ühtlasi sellele, et kui too ideelise ja moraalse karastuseta inimene nii hõlpsasti omaks võt-

is väärade juhtimisstiili, siis oli selles oma osa ka teda ümbritsenud atmosfääril.

Kummatigi kasutab kirjanik selle kuju väljamaalimisel eetilise ja esteetilise hukkamõistu avaldamiseks tugevaid värve; Mari Põdra negatiivsed iseloomujooned tõusevad reljeefselt esile, lugeja eitavat suhtumist temasse hoiab autor väljapeetult. Vaid teose lõpus annab see range hoiak maad pisut leebivamale suhtumisele, jättes avatuks ka võimaluse, et Mari Põder endas veel halva ületamiseks jõudu leiab. Kirjaniku üldhinnangut aga väljendavad vana Triinu naiivse võitu, kuid õiged sõnad: «Halva südamega inimesi ma parteisse ei võtakski.» Ühes sõnavõtus selgitas Leberecht ise järgmiselt oma teose mõttesuunda: «Jutustuse põhialuseks on humanistlik idee, et meie sotsialistlikus elus on võimatu teha või luua midagi armastuseta inimese vastu. Ainuüksi tehnilisest oskusest ja kiindumusest oma ametialasse on vähe. Seda kõike peab valgustama humanism.»*

«Tundes minevikku on kergem tunnetada tulevikku,»** märkis Hans Leberecht, kõneldes kaasaegse kirjanduse ülesannetest. Pöördumine mineviku poole peab andma vastuse kaasaja küsimustele, peab andma kokkuvõtte ajaloo ja elu õppetundidest. Vastates «Literaturnaja Gazeta» uusaastankeedile, jutustas kirjanik oma loomingulistest kavatsustest: «1958. a. alustan uut romani «Vennad Vassarid». See on töölis perekonna kahe põlvkonna ajalugu. Romaan käsitleb perioodi Esimesest kuni Teise maailmasõjani, viimane kaasa arvatud.»***

Oma kavatsust ei suutnud kirjanik täies ulatuses realiseerida. 1960. a. ilmus romaan «Vassarite paleed», milles vaadeldakse ühe põlvkonna saatust kahe tormilise aastakümne vältel. See on ulatuslik, mitmetahuline teos, väga terviklik oma süžee ja problemaatikalt, seda võiks nimetada ka perekonnakroonikaks, kuid mitte selle sõna klassikalises mõttes. See on uut tüüpi perekonnakroonika, mille traditsioonid, läbides nõukogude ja rajataguste revolutsiooniliste kirjanike loomingut, ulatuvad juurtega M. Gorki «Artamonovite ettevõteteni». Sotsialistliku kirjanduse romaanikroonikas käsitletakse perekonna saatust lahutamatus seoses rahva saatusega, ühe või teise ühiskonnaklassiga.

Vendade Vassarite ja nende perekondade elukäiku jälgib Hans Leberecht tihedas seoses revolutsioonisündmustega, noore

* Käsikiri. (Helmi Leberechti valduses.)

** H. Leberecht, Meie esimene ülesanne. «Sirp ja Vasar», 13. VIII 1957.

*** «Literaturnaja Gazeta», 4. I 1958.

töörahvaregi esimeste sammudega. Ajaloolised sündmused kajastuvad raamatu tegelaste südames ja mõtetes, avalduvad nende vahelistes suhetes, psühholoogilistes konfliktides ja ideelises võitluses.

Kangelaste sisemaailm on Leberechti viimases romaanis antud tõelise kunstilise meisterlikkusega. Kohati küünib autor kõige peenema mõtte- ja tundedialektikani. «Vassarite paleed» on Hans Leberechti kõige küpsemaid teoseid, tema loomingulise arenemise kulminatsioon. Siin on saanud ereda kehastuse autorile eriti südamelähedased ideed, lahendatakse kunstilise veenvusega elulisi küsimusi, mis kirjanikku kogu loomingu vältel on erutanud. Siia on koondatud autori mõtisklused ja elukogemused, tema tundmused ja muljed, mis ulatuvad lapsepõlve ja noorusaastasse. Ja see on loomulik. Romaan on suurel määral autobiograafiline — Eduard Vassari prototüübiks on olnud kirjaniku isa, Anna Vassarile on antud ema iseloomujooni, Ernstis on palju kirjanikust enesest.

Jutustades Vassarite, nende sõprade, seltsimeeste ning võitluskaaslaste saatusest revolutsioonilises heitluses vastas kirjanik suurele elulisele ja filosoofilisele küsimusele — kuidas inimene saavutab õnne, oma unistuste teostumise, inimväärsse elu. Selle küsimuse on korduvalt püstitanud ja kunstiliselt küllalt veenvalt lahendanud paljud nõukogude kirjanikud ja teiste maade revolutsioonilised autorid. Seda suuremat tunnustust pälvis Leberecht, kuna ta teos kõlab värskelt ja originaalselt, tuues uusi varjundeid probleemi lahendusse.

H. Leberecht viib lugeja minevikku, murrangulisse aega, millal sajanditepikkune ebaõigluse, rõhumise ja alanduse ülemvõim varisema hakkas ning revolutsiooni tormikeerises minema pühitati. See oli aeg, millal uut maailma tuli kaitsta, siis aga mõeldamatult rasketes tingimustes üles ehitada. Leberecht andis selle probleemi kunstilise lahenduse Vassarite perekonna saatuse kaudu, näidates, et tee, mille pidid läbi käima tema teose kangelased, oli pikk, raske, vastuolurikas. Kirjanik paneb lugeja sügavamalt järele mõtlema, minevikku olevikule vastandama.

Rahva revolutsioonilisele minevikule pühendatud laiahaardelist romaani on eesti nõukogude kirjanduses teatavasti tulemusrikkalt viljeldud. Ent A. Hindi, E. Krusteni ja R. Sirge romaanides vaadeldakse peamiselt talurahva saatust. H. Leberechti romaanil on eelmainitud autorite teostega küll olulisi kokku puutepunkte nii žanrilises suhtes kui ka ainekäsitluses, kuid veel lähemal on ta J. Madariku «Vabariigi» traditsioonile. See lähe-

duk on tingitud sellest, et ka Leberecht jutustab ühe töölis perekonna loo kaudu tööliklassi saatusest ja ajaloolisest osast, et ta kujutatavaid sündmusi, inimsuhteid ja moraaliprobleeme näitab klassiteadliku töölise elutunnetuse valguses. Ühtaegu on «Vassarite paleed» ereda kunstilise omapäraga teos. Autor kujutab oma kesksete kangelaste saatust sellise vaatenurga all, et see annab talle võimaluse koondada tähelepanu aktuaalsetele eetika-probleemidele. Romaani menu kinnitab muuseas ka seda, et suured eepilised maalingud on elujõulised ka meie päevil.

Eduard Vassar — noor, energiline, poliitiliselt arenenud metallitöölaine saabub Peterburi, hellitades lootust, et siin leiab ta oma eluõnne. Pärast seda, kui ta mehiselt osa oli võtnud 1905. aasta revolutsioonilistest heitlustest, ei olnud tal enam võimalik Tallinna jääda. Revolutsiooni mahasurumine oli talle hinge jätnud lüüasaamise ja väsimuse tunde. Peterburi ilu, teiselt poolt aga suurlinna sotsiaalsed kontrastid avaldavad talle tugevat mõju. Eduard Vassarist saab Piüteri proletaarlane. Ta ühineb algul vene revolutsiooniliste tööliste rühmaga, kuid aegapidi taandub revolutsioonilisest tegevusest. Elu on talle näidanud, et tööliklassi võit ei tule üleöö. Ent «... rahvas, tööliklass, on igavene ja võib oodata kas või aastakümneid, kuid võidab niikuinii, tema, Vassar, aga pole igavene.» Ja kuna revolutsioon ei saanud talle praegu abi anda, tuli tal ise üksi enda eest seista.

Algab Esimene maailmasõda, Vassar jäetakse tehasesse, edutatakse kõrgemale töökohale. Koos venna Hermaniga ostavad nad järeelmaksu peale tüki maad. Revolutsioonilistel oktoobripäevadel Eduard küll rõõmustab sündmuste käigu üle, kuid hoidub endiselt kõrvale, kuigi see teda vaevab nagu üksildast kurget, kes oma parvest maha on jäänud. Külmal ja näljasel 1919. aastal müütab ta turul välgumihkleid. Samas Janovi poolt provotseeritud vahejuhtum ning sellele järgnenud kõnelus Sammelmani ja Soldatoviga panevad teda tunnetama, et kommunistidel on õigus, et tõde on nende poolel. Ta kahetseb oma eemaldumist seltsimeestest, kes oma mõttelaadilt ja klassikuuluvuselt on talle tõeliselt lähedased. Ja vanem Vassar läheb võitlema Judenitši vastu, algab tema vaimne sirgumine. Hiljem, kui taastatavale tehasele antakse raske ülesanne, asub ta innuga selle täitmisele.

Traagiliseks kujuneb noorema venna ja ta perekonna saatuse. Loomult õrnatundeline ja heasüdamlik Herman Vassar otsib meeleheitlikult võimalusi oma perekonnale parema elujärje loomiseks. Läheneva revolutsiooni ended hirmutavad teda, ning

alatoitluse kätte nõrkeva poja Martini päästmiseks sõidab ta tagasi kodanlikku Eestisse, hiljem aga veelgi kaugemale — Austraaliasse teenistust otsima. Samal ajal aga tapab Martini raevust hullunud taluperemees, kelle juurde poiss oli kostile jäetud.

Nii Herman kui ka Härmas pidid oma unistustega jumalaga jätma seetõttu, et nad vägivalla ja ahnuse maailmas õnne püüdsid saavutada ilma võitluseta, üksikult, leidmata endas mehisust ja usku üle elada raske aeg koos Venemaa vabastatud tööliklassiga.

Dramaatiline on ka Anna kuju. Ta on pärit vaesest talupojaperest, tal on andeid, huvi kunsti vastu. Samal ajal on ta aga püüdnud, kitsa silmaringiga, tema õnneideaal on väikekodanlik. Vaesus mürgitab tema elu, kuid ei kutsu esile protesti, küll aga soovi, et mees jõuaks paremale järjele. Revolutsioonilise võitluse ohud hirmutavad teda, võitlus on talle vastuvõtmatu. Eriti raskeks läheb ta elu nälja-aastail — seda enam et tal ei ole seesmist moraalselt tuge. Ent ometi, kui tuleb tund ja ta peab valima, kas jääda kodanlikku Eestisse või pöörduda tagasi Nõukogudemaale, valib ta viimase, sest ta usub töörahvariigi hoolitsusse oma laste tuleviku eest.

Annale on vastandatud Sammelmani naise ja tütre kujud, samuti Soldatovi naine. Ka neil on raske, kuid nad toetavad oma mehi nende revolutsioonilises tegevuses, ammutades jõudu oma usust töörahvasse.

Kindlate revolutsiooniliste veendumustega, organiseerimistahteliste töölistena näeme romaanis Sammelmani ja Soldatovit. Nende kõrval paistab veelgi rohkem silma Eduard Vassari kõikumine ja eemaldumine võitlusest. Nemad mõjutavad kogu romaani tegevuskäiku. Tänu nendele leiab Vassar taas õnne võitluse keerises, usu ühise eesmärgi saavutamisse.

Nendes tegelaskujudes on sümbolset kehastamist leidnud proletariaadi ühtsus, eesti ja vene tööliste solidaarsus, mis karastus võitluses tsarismi ja kapitalismi vastu.

Autor rakendab sageli kontrastimeetodit. Vassarite ajutist heaolu kõrvutatakse Soldatovi katsumustega rindel, tema perekonna murerohke eluga tagalas.

Sotsiaalses ja moraalses plaanis näeme kontrasti revolutsioonilise, kangelasliku Petrogradi karmi argipäeva ja tõusikluse priiskava elulaadi vahel kodanlikus Eestis. Paistab siiski, et selleaegse Eesti olusid on kujutatud ühekülgsest, ei ole vihjatudki sotsiaalsele diferentseerumisele ja varjatud võitlusele, mis siin

käimas oli. Herman Vassari kibedad mõtisklused Austraalia metsades on sümbolseks kontrastiks Ernsti astumisele kunsti maailma, kui ta esmakordselt tuleb tõelisse, nüüd kogu rahvale kuuluvasse paleesse.

Tööliste internatsionaalse solidaarsuse teema, mis romaanis nii kujuka kehastuse on leidnud, pääseb omapäraselt mõjule ka läbi selle ajaloolise ja lüürilise prisma, mille kaudu autor osutab Peterburi ja Tallinna revolutsiooniliste traditsioonide põimimisele. Leberecht tajub eriti vahetult, millist osa Neevalinn etendas paljude Eestimaa poegade saatuses. On ju mõlemad linnad osa kirjaniku endagi elust, tema isiksuse kujundajad.

Hans Leberechti loomingule tagasihaaravalt pilku heites näeme, et ta algul kobamisi, siis aga üha kasvava veendumuse ja kirglikkusega individualismi vastu välja astub, millisel kujul see ka ei esineks. Ta vastandab sellele helge kommunistliku ideaali, kollektiivsuse moraali. Lähtudes oma vahetutest elukogemustest ja inimese ning kunstniku mõtisklustest, väljendab ta oma eitavat suhtumist väikekodanlikku, individualistlikku moraalile.

Vassarite püüded saavutada õnne omal käel ja enda jaoks, varjul sotsiaalse võitluse tormide eest, või Klemmide väikekodanlik arvestus — kõik see on väikekodanlik individualism oma erisugustes avaldusvormides. Selle paljastamiseks kasutab Leberecht oskuslikult erinevate esteetiliste ja emotsionaalsete varjundite ulatuslikku gammat. Elu õppetunnid, töömehe südametunnistus viivad Eduard Vassari oma taganemise hukkamõistmiseni. Kirjaniku süüdistus ühineb siin sügava kaasaelamisega ausa töömehe saatusele, usuga oma kangelasse. Tal on kahju ka Annast, tema tiivutust õnneunelmast.

Sarkasmi ja põlgusega paljastab ta seevastu truualamliku ja kiskjaliku eesti «patrioodi» Janno alatut hinge. Midagi pehmen-damata, sügava vihkamisega näitab ta Anton Rangi — eramaniiku zooloogilist egoismi.

Romaani kunstiline väljendusjõud tuleneb ka autori rikkamaks muutunud väljendusvahendite arsenalist, ajastut ilmekalt iseloomustavatest detailidest, eluehtsast dialoogist. Episoodides, mis on pühendatud Ernsti lapsepõlvemuljetele, tema vaimse küpsemise aastatele, on lüürilist alatoonit. Need episoodid ei toeta küll romaani terviklikku ülesehitust, sisuliselt aga tunduvad siiski loomulikena. Kompositsioonilist laialivalgust ilmneb aga näiteks kodanliku Eesti olukorra iseloomustuses. Kohati esineb paraku ka pinnalisi ja viimistlemata karakteristikaid.

Kogu romaani kannab mehine ja nõudlik inimlikkus, mis ei karda näkku vaadata karmile elutõele. Sellist inimlikkust nime-
tamegi sotsialistlikuks humanismiks. Romaanis, kus on palju
kannatusi, muret ja raskeid katsumusi, tugevdab see ajaloolist
optimismi.

Oma probleemide ja sihikindlusega kõlab «Vassarite paleed»
kaasajale väga aktuaalselt.

Romaani iseloomustuse võiks lõpetada P. Kuusbergi sõna-
dega: ««Vassarite paleede» näol on meil tegemist teosega, mille
kohta me võime täie õigusega öelda, et see rikastab eesti kir-
jandust.»*

Hans Leberecht suri 10. novembril 1960 — ajal, kui tema
ees olid avanenud veelgi avaramad loomingulised perspektiivid.
Oma kirjanikutee esimesel etapil ei paistnud ta välja millegi
eriti uudsega, tema anne arenes ja tugevnes pikkamisi, pinge-
lises loomingulises töös, keset elu ja kaasaja põletavaid päeva-
küsimusi. Leberecht vallutas eesti kirjandusele uusi ainealasid
ja teemasid. Ta teosed on hingestatud sotsialistliku humanismi
ideedest.

Kirjaniku-kommunistina oli ta elu eesliinil, võideldes sõna-
relvaga kommunismi võidu eest meie maal.

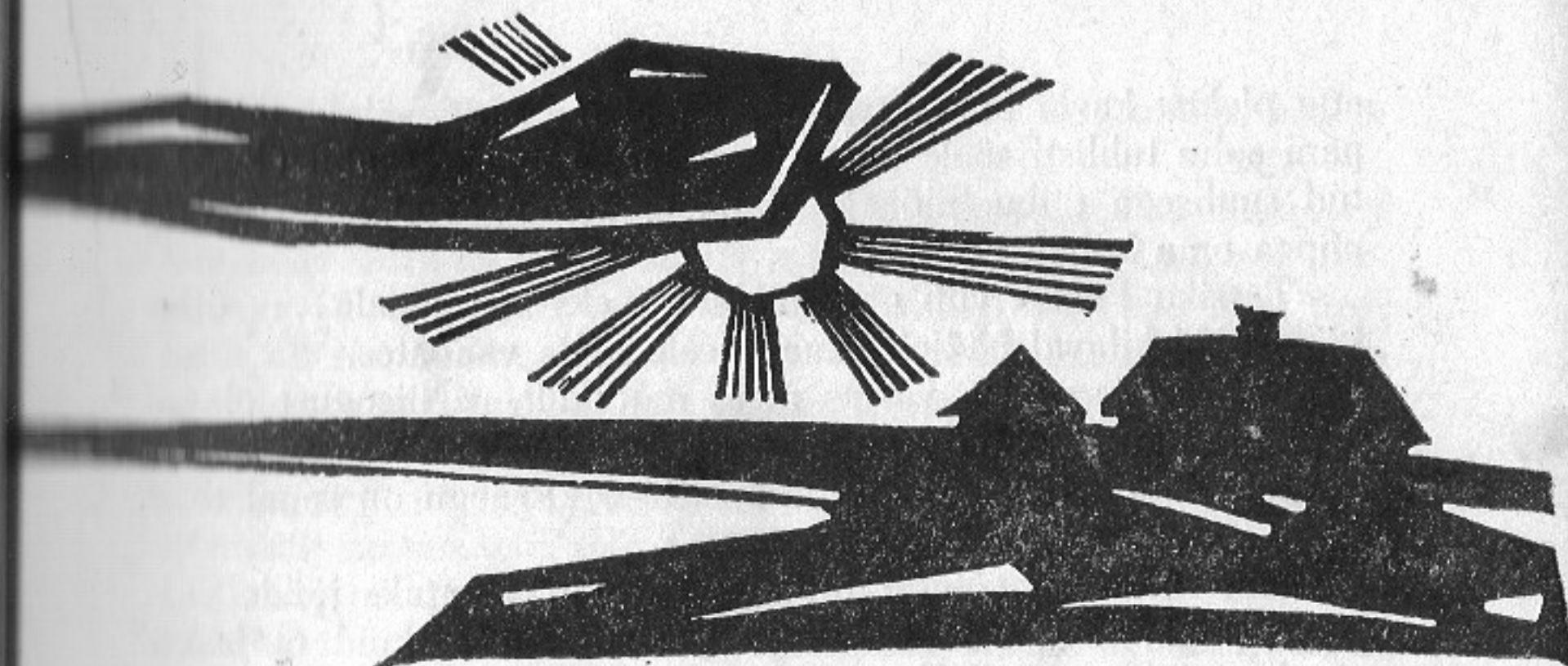
I. Solomõkov

* P. Kuusberg, H. Leberechti viimne romaan. «Rahva Hääle», 1. XII
1960.

VALGUS
KOORDIS

JUTUSTUS

ESIMENE PEATÜKK

Vao talu avaras köögis lõpetati äsja tugev hommikueine. Johannes Vao kolm sihvakat tütar, tõusnud söögilauast, asusid otsekohe oma tööde-toimetuste juurde. Noorim, viieteistkümnenaastane Linda, hakkas pesema kambrite põrandaid, — oli laupäev.

Johannese elukaaslane Liina, tugeva kehaehitusega naine, rahmeldas köögis. Kõik, mida puudutasid tema suured, valged, küünarnukkideni paljad käed, sattus nagu marulisse keerisesse. Pahinal langes vesi malmkatlasse, kus keedeti sigadele kartuleid; leegist haaratud haokubu põles praginal pliidi all; sööginõud lendasid kolinal sooja veega täidetud pesukaussi; jahutoimu pilv kerkis puust taigaküna kohale, — täna seisis Vao talus ees leivategu... Tsementpõrandale, mida raskete talupoja-saabaste rautatud tallad olid tublisti kriimustanud, läigatas Liina vett ja nühkis siis põranda kähku kuivaks.

Ainult peremees Vao Johannes ise, keskmist kasvu, jässakas, lühikesele härjakaelale kindlalt toetuva suure peaga talupoeg, jäi istuma söögilaua äärde. Ta istus rahulikult, laiad õlad ette vajunud, pisut kühmutõmbununa, jälgides laisa ning heatahtliku tähelepanuga naise kiireid toimetusi; vaatles sogase vee niret, mis voolas Liina käes laias kaares liikuva luua alt tema jalgade ette, kuid jalgu eemale ei tõmmanud. Selle järgi, kuidas Johannes pikatoimeliselt ja mingi erilise järjekindlusega asetas enda

ette plekist karbi omakasvatatud tubakaga ning välgumihkli ja pani suhu tublisti söele põlenud, vaskse rõngakese abil ühendatud suulisega piibu, mõistis Liina, et Johannes ei kavatse end nüpea oma kohalt liigutada.

«Tatriku Peeter viib oma täkku — eks vist sepale...» ütles Liina äkki kilaval häälel, aknast teele välja vaadates.

«Hm... sepale?» vastas mees mõtlikult. «Niisugust plaani tal küll nagu ei olnud...»

«Rautama,» tegi naine kindla otsuse. «Praegu on sepal tööd vähe. Tatrik kasutab juhust.»

Liina hääles ei võinud Johannesele märkamatuks jääda varjatud pilge, mis käis kahtlemata tema pihta, kuid ta laskis ainult sinise suitsupilvekese õhku ega liigutanud kulmugi. Teda valdas rahu. Ja mis rahutust oligi vaja tunda inimesel, kes oma talutöödega mitte karvavõrdki naabritest maha pole jäänud, mõnes asjas aga neist ettegi jõudnud. Eks tal ole vili juba peksitud ja kesagi küntud suvivilja alla? Isegi kartulid on tal ilusasti kuhja pandud. Tõsi küll, ta oleks võinud ju metsa sõita koormateist hagu tooma või minna tollesama sepa juurde reejalaseid rautama, mille suhtes oli juba kokkugi lepitud; oleks võinud lõpuks leida veel mingisugust muudki tööd, aga kas maksab seda teha just täna, laupäeval, kui õues tibab peenikest vihma ning toas on nii soe ja mugav, ja lust on vaadata, kuidas töö tütarde ja naise käes keeb. Inimesel on tarvis mõnikord ka rahulikult istuda, mõtelda ja suitsu teha... Selleks tubakas kasvabki, et temast mõnu tunda. Tema, Johannes, elab kiirustamata, ja kas see on siis paha? Ta on suure, tööka ning tugeva perekonna pea, tema salvedes jätkub leiba lõikusest lõikuseni. Kes võib ütelda, et vana Johannese sõna ei hinnata Koordi külas? Tema sõnast peetakse väga palju lugu. Parimaks lugupidamise tõenduseks on see, et Johannes Vao on valitud maakorralduskomisjoni liikmeks, — ta on mõningal määral riigijuhtimisega tegelev isik...

Vihm läheb mööda, ja siis võib minna sepa juurde, aga hagu on kõige parem koju vedada reeteega. Hea on elada kiirustamata, ettevaatlikult, sada korda läbi mõeldes, kuidas ja millal on kõige parem lammast tappa, et jõuaks talt rohkem villa ja tallekesi saada, ja et seejuures liha puine ei oleks...

Nii mõtles Johannes Vao, suitsetades rahulikult lurisevat piipu, kui Liina oma kilava häälega tema sujuvalt hargneva mõtteniidi katki rebis.

«Saamu tuleb... Meie poole.»

«Hm!...» tähendas Johannes huvitundva varjundiga hääles ja nihutas end pisut akna poole.

Naabertalust, mille märg tsinkplekist katus läikis ähmaselt kuuskede all, tuli põllupeenart mööda inimene, tolknevate kõrvadega jänesenahkne talimüts peas. Midagi imelikku ning erutatut oli tema kõnnakus, selles, kuidas ta lühikeste sammudega tippides tõstis jalga jala ette ja hoidis pead õieli, otsekui midagi kuulatades.

«Kurvesti Annaga on midagi lahti...» ütles Liina ja ohkas. «Õnnetu saatust... Pojad on jumal teab kus. Ja kus see Kurvesti praegu on, miks tema pole tagasi tulnud?»

«Noh... tagasi tulnud...» Johannes muigas pisut põlastavalt naise lapsikuse üle. «Või tal vähe patte hinge peal on...»

Johannes heitis käega, pomisedes:

«Ei tema tule tagasi, kui ka elus oleks. Teda, nagu räägitakse, nähtud viimast korda Saaremaal, kuid ilma täkuta, ilma vankri ja kolita.»

«Vanast Kurvestist ja tema poegadest minul kahju ei ole,» ütles Liina ägedalt. «Ma mõtlen Saamu pärast, — kuhu temal oma pea panna, kui õde sureb? Ja talust on kahju. Sa vaata, mis kõik ära tehakse: ilmusid mingisugused sugulased, tassisid lehmad ja sead laiali...»

«Tassivad jah,» nõustus Johannes meelsasti, noogutades peaga, «see on arusaadav: Anna on haige, ja Saamu — mis temal sellest... ega see pole tema varandus. Ma nägin seal nende juures vankrit, — uus vanker, aga seisab ilmaasjata. Ma veel mõtlesin: meie oma on vana — vaja uus osta... Ja saad näha, et vanker ka veel kellelegi meeldima hakkab...»

Johannes vaatas naisele halvakspanevalt otsa, sülitas meelepahaga piibupigi suust välja ja lõpetas oma mõtte otsustavalt:

«Noh, seda asja me veel vaatame...»

Vahepeal oli inimene lähedale jõudnud. Põllupeenar lõppes, ta seisatas viivu ja hakkas siis veel aeglasemalt astuma mööda kõnnumaad.

«Ta pööras liiga palju paremale,» erutus Liina, «ta satub meie tiiki...»

Hetke pärast kõlas ta kriiskav hää ukselävelt:

«Hoia vasakule, Saamu, rohkem vasakule! Kuuri poole... Siia, Saamu!»

Saamu astus ettevaatlikult lävelle. Ja nüüd, kui ta valkjad kõrgeletõstetud silmad teraselt kuulatavas näos hetkeks tuhmilt läigatasid, võis näha, et ta on pima.

Saamu juures paistis igas asjas korralikkust, alates puhtaks pestud särgi kaelusest ja lõpetades hoolikalt kinninööritud pasteldega.

«Tere,» ütles Saamu kõrge tenorihäälega. «Ega teie juures võõraid pole?» ta laskis pimedail silmadel areldi ning küsivalt ringi käia.

«Ei ole kedagi, meie peremehega kahekesi,» ütles Liina, Saamut laua juurde juhtides.

Selle järgi, millise südamlikkusega pererahvas Saamule istet pakkus, oli näha, et teda siin nagu meelepärast külalist vastu võeti.

Kuid seekord ei saanud Saamult kuulda tema tavalisi naljatlusi. Nii nagu ta istus, nii ka vaikis, asetades jänesenahkse mütsi kombekalt põlvedele ja näppides mütsikarvu oma pikkade, liikuvate, raudkõvade küüntega sõrmedega.

«Kas kodus on kõik korras, Saamu?» küsis Liina.

«Ei ole korras, ei ole,» sõnas Saamu vaikselt. «Näe, sellepärast ma tulingi... Johannes ja sina, Liina, ma tulín täna palvega, et teie tüdrukud meie valge ruuna ette rakendaksid ja linna tohtri järele sõidaksid. Mõtlesin, et kelle juurde mul ikka minna? Lähen õige Johannese ja Liina juurde, palun neid...»

Johannes hakkas piipu toppima ja tegi seda niisuguse hooliga, et tal polnud aega vastatagi.

«Kas Annal on halvem?» lõpetas Liina vaikimise.

«Anna... peletab nüüd juba teist eemale,» ütles Saamu mõtlikult ja häält madaldades.

«Keda ta peletab?» küsis Liina hirmunult.

«Noh, käega, endast eemale — näe, sedasi...»

Pead veidi selga ajades tegi Saamu ükskõikse, osavõtmatu näo, tõstis käe aeglaselt silmade ette ja tõukas seejärel pingutades endast eemale, otsekui näo ümber mähitud nähtamatut ämblikuvõrku puruks rebides. See pidi vististi nii tõetruu olema, et kõik jäid vaikseks ja Liina ajas silmad pärani.

Tundes endal küsivaid pilke, selgitas Saamu:

«Seina kraabib käega... Tarvis tohtri järele sõita.»

«Täna?» küsis Johannes pahuralt ja vaatas kõõrdi akna poole.

«Täna jah,» vastas Liina otsustavalt Saamu asemel, ja Saamu kordas vaikselt nagu kaja:

«Täna jah, parem oleks...»

«Noh, mis siis ikka, kui sihuke asi on, eks meie Vilma sõida, — kapsaid sisse teha tal aega küll,» otsustas Johannes.

«Vilma tuleb praegu kohe sinuga kaasa, paneb teie vana ruunakese ette ja toob tohtri kohale.»

Ent otsekohe mõtles Johannes ümber. Mõte Kurvesti talu õuel vedelevast heast uuest vankrist, mis talle rahu ei andnud, liias Johannesele suuremeelsust.

«Aga ei, pea kinni. Vilma on naisterahvas, ei saa hakkama niisuguse asjaga. Siin on rutuline asi, pealegi tuleb tohtrile auku pähe rääkida... Ja teie ruun Antu on ka vana, ei jõua õhtuks äragi käia. Ma sõidan ise ja oma hobuse panen ette, ainult vankri võtame teie oma. Ja ongi loril lõpp! Ma tulen sinuga kaasa.»

Ja Johannes hakkas end teele seadma, et Saamuga kaasa minna ja rakendada oma hobune Kurvesti vankri ette.

Oli juba pärastlõuna, kui Johannes Vao peatas vihmast läikiva hobuse Kurvesti talu õues ja doktor Tõnisberg, väheldast kaavu elatanud mees, vanamoodne laia äärega kaabu peas, sulges vihmavarju, mille all ta oli sõitnud kogu tee. Ta hüppas kaunis kergelt vankrist maha ja suundus energiliselt kalossidega mööda poriloiike latsutades ukse poole, kus seisis Saamu ja ootas.

See oli kuulus doktor Tõnisberg, elurõõmus, tugev ja terve mees. Aeg ei olnud tema murdumatule tervisele suutnud midagi teha. Paljud eakad talupojad, nende hulgas ka Johannes, mäletasid, et juba siis tekkis tal halle juukseid meelekohtadele, kui nemad alles piimahabemega noorukid olid. Ja praegu, kus Johannese enda tihedad, karmid juuksed olid hõbetama lõõnud, kõlas arsti hää endist viisi energiliselt ning reipalt, ja puna kättis üleni tema tugevaid põski. Puna Tõnisbergi põskedel näis kõige rohkem sisendavat ümbruskonna talupoegadesse austust arsti võimete ja tema teaduse vastu.

«Tere, Saamu, tervist, noh, ei lähe sina ka vanemaks, jah...» kõlas arsti hääl kõõgis heatahtlikult ning valjusti ja näis otsekui minema peletavat seal pesitsenud vaikuse: hall kass kargas toolilt maha ning puges peitu, teravakõrvaline valge äpits aga hüppas oma kohalt püsti ning hakkas heledalt klähvima.

«Noh, kus on haige, kus on Anna Kurvest? Vaatame järele, jah... Siia?» ja juba ta avaski kambrisse viiva ukse.

Johannes võttis ära kõmmeldunud present-vihmakuue, millest otsekohe tilkus põrandale veeloik, kuid jättis palitu selga, — sest tuli veel sõita arsti ära viima, — võttis istet laua ääres ja hakkas tubakat välja tirima.

Ta kuulis Tõnisbergi häält, mis kõmises tubades.

«Noh, kus on meie Anna, kus on meie laululõoke, — vaatame järele, mis siis temaga lahti on... Ma olen teid kuulnud, olen kuulnud, muidugi mäletan... Te laulsite Mardi rahvamajas vana Schützi kooris. Ja-jaa... Teil oli, vähe öelda et suurepärase, teil oli lausa ingli hääl, ja-jaa... Aga praegu tunnen ma teid vaevalt ära, vaevalt-vaevalt... Noh, kuulame järele, kuulame järele...»

Arsti valjud hüüatused muutusid vähehaaval ebaselgeks pominaiks. Talle vastas nõrk naisehääl. Seda kuuldes vangutas Johannes pead.

Kallates pesukausi kohal arsti väikestele valgetele karvastele kätele vett, kuulatas Saamu pinguldatult tema sõnu, kuid arst kõneles kõige igapäevasemaid ning tähtsusetumaid sõnu, ja nende järgi oli raske midagi mõista.

«Teil on veel suvised kärbsed alles,» kohmas ta valjusti, olles kuulnud nagu muuseas üksiku kärbse pirisevat lendu, ise käsi seebivahuga hõõrudes ja vett laiali pritsides.

Retsepte kirjutas Tõnisberg mitu tükki. Pannud viimase alla oma allkirja-kõveriku, ütles ta madaldatud häälal manitsevalt ning etteheitvalt Saamule:

«Mu sõber, on olemas inimesi, kes võtavad endalt elu ühe korraga, ja on sääraseid, kes... aastate viisi...»

Mõistmata arsti sõnu, kuid tundes, et need käivad tema õe Anna kohta, küsis Saamu:

«Mis tal viga on?»

«Mis? Mitte midagi ja kõik... Süda on muidugi nõrk... Ma kirjutasin välja kõik, mis on vaja, ja-jah...»

Seejärel tõusis arst püsti ja hakkas riietuma. Eeskojas, kui Tõnisberg sammus juba vankri poole, võttis Johannes Saamul käisest kinni, arstile tagant järele pomisedes: «Ma tulen kohe, doktor...» ja hakkas sosinal rääkima:

«Näe, ma vaatan juba ammu... Teil on näiteks kaks vankrit... Ja misjaoks teil kahte tarvis? Teie asi on sihuke, et ei tea, mis homme-ülehomme saab, mul aga tuleb niikuinii osta. Ja miks ma peaksin laadalt võtma, kui me pealegi naabrid oleme?»

«Vankrid pole minu omad,» ütles Saamu ükskõikselt.

«Just, just... mitte sinu, vaid Kurvesti omad. Aga kus on Kurvest? Füit!...» vilistas Johannes rõõmsalt, Saamut oma võimsa rinnaga peaaegu vastu eeskoja laudseina surudes ning talle kuumalt näkku hingates. «Pole olemas Kurvestit!... Sa

räägi Annale. Mine tea, mis temaga võib juhtuda, kõik tassitakse laiali. Aga meie oleme ometi naabrid. Ja ma võin ju natuke maksta, või näiteks ka jahu anda...»

«Eks ma räägi...» lubas Saamu niisama ükskõikselt.

Ouest vankri juurest kuuldus arsti kannatamatut kõhatlemist.

«Mis sinul sellest... sina pole millegagi seotud,» jätkas Johannes sosistamist, kui ta lohiseval sammul üle õue Saamu järel astus, «ainult puupaljas hing puhta särgi sees. Vanker on Kurvesti oma, kuid Kurvest — füit! Vanker aga — see on varandus.»

Saamu tänas härdal häälal arsti, kes nende lihtsate inimeste pärast oli linnast sellise pika teekonna ette võtnud. Ärgu doktor pahandagu, Saamu pani talle vankrisse tüki seapekki ja kotikese valget jahu presendi alla, näe, siiasamasse... Oleks tahtnud panna veel mune, aga viimasel ajal ta ei leidvat neid millegipärast enam, — kas kanad peidavad neid või — tulkur... Ärgu doktor pahaseks saagu...

«No-noh, see on ülearune,» kortsutas Tõnisberg kulmu. Kobamisi kaunistes suurt kotiriidesse mähitud lihakamakat katsudes mõtles ta: «Eh, ta on ju siia tervelt poole siga sisse pakkinud...»

Seni kui Johannes hobuse juures askeldas, kordas arst Saamu õieliaetud karmi näo poole pöördudes kiiruga kõiki oma õpetusi ja pigistas ohates pimedat külma kätt.

«No-noh, pole viga, vana... Ja-jah...»

Vanker veeres kergelt krigisedes ja kohati kividel pörudes õuest välja.

«Sa siis räägi Annale!» hüüdis Johannes end ümber pöörates. «Aga vankri jätan ma niikauaks enda kätte.»

Rataste kolin vaikus, ja nüüd võis kuulda, kuidas tuul nuhkis mööda hoonetenurki ja mühises maja piiravas haljastest kuuskedest hekis. Oktoobrikuu sombusest taevast piserdas peenikest vihma.

Saamu, lasknud käed külgedele rippu, seisatas veidi, kuulatas tuule vihinat, ja astus siis majja, kus pärast valjusti kõlanud arsti häält oli muutunud eriti vaikseks. Kiiresti saabus sügisene videvik.

Saamu jätkas oma katkestatud tööpäeva. Ta süütas laterna ja asetas selle pingile. Võiks arvata, et valgusel ei olnud pimedajaoks mingit tähtsust, kuid see polnud nii. Saamu ei olnud täiesti pime. Ta «nägi läbi udu», nagu räägitakse rahva seas. Elutu kaega varjatud silmad tajusid ähmaselt päevavalgust, nägid val-

gusekuma akendes ja lambikuma õhtupimeduses, ning isegi aega võis ta määrata päikese järgi.

Tööd leidis majas palju, sest juba aasta aega oli ta olnud ainukeseks töötajaks Kurvesti talus, kunagi kõige rikkamas talus üle küla. Ja ehkki selle aasta jooksul oli majapidamine allamäge läinud ja suurem osa varandust märkamatult kadunud, oli tööd siiski liiga palju ühe inimese jaoks, liiatigi sellise jaoks nagu Saamu.

Ta tegi tule koldesse, tõstis katla vett täis ning pani keema, raius suures künas kartuleid lehmadele ja sigadele, puistas jahu peale ning valas keeva veega üle. Teinud loomatoidu valmis, võttis ta laterna ja läks lauta.

Kriuksatades avanes lai laudauks. Haigutav pimedus võttis Saamu vastu aganate ning õlgede lõhna ja tasase sahinaga. Tundes inimese lähedust, hirnatas hobune kutsuvalt, pistis kirema kukk ja hakkas rõhkima siga.

Kui keegi oleks siin laudas laterna väriseva tule valgel Saamut näinud, oleks ta kaua hämmastusega jälginud, kui hoolikalt ning osavalt ta lehmadele heinu sõime heitis, kuidas ta iga ühe pehmet lodevat kaela sügas, sissetoodud sületäiest tuusti ristikheinu otsis ja vana Antu mokaade ette ulatas; sorides sõrmedega tema karedas tukas, tiris Saamu sealt välja mitu takerduvat takjanuppu. Kõiki oleks imestama pannud Saamu näole ilmunud lai, heasüdamlik naeratus, kui ta ruuna kõnetas:

«Noh, mis on, Antu, minu pulmatäkk, mis me siis peale hakkame?»

Ja ta hakkas kaabitsaga siluma Antut. Tema näol oli leplik ning rahulik ilme, nagu ei elakski ta selles neetud talus, nagu ei olekski raskesti haiget Annat... Kuid Annat... ta ju armastas Annat!

Mitte kedagi ei unustanud Saamu. Tammudes jalgadega õue katvas poris, tassis ta ämbritega rokka sigadele, söötis ja jootis lambaid. Siis lüpsis lehmad, kurnas köögis piima ja kallas seda tassikesse hallile kassile ja valgele špitsile Mikile. Kõik see võttis temalt mitu tublit tundi, ja oli juba täiesti pimedaks läinud, kui Saamu, koristanud köögi ja pesnud käed, kambrisse haige õe juurde astus ning laulval häälel pimedusse ütles:

«Ja nüüd tuleb ka valgus...»

Ta süütas lambi väikesel laual voodi peatsis.

Pimedusest tungis esile kahvatu ning haiglane naisenägu. Nüüd, kus haigus oli Anna täiesti välja kurnanud, oli raske tema

vanust kindlaks määrata, kuid kindlasti polnud ta veel kuigi vana ja kunagi oli olnud isegi üsna nägus.

«Mulle pole valgust vaja,» vastas Anna tasa ega liigutanudki end.

Valgus peegeldus ähmaselt poleeritud mööbli kumerustel. Selles kambris ei olnud viletsaid ega vaesusest kõnelevaid esemeid, kui mitte arvestada Saamu kulunud pintsakut ja pastlaid tema jalas; tema ise näis siin täiesti sobimatu olevat, ehkki ei Anna ega see mööbel, nagu kogu talugi, ei võinud ilma Saamuta läbi saada, — ei, ei võinud...

«Ma panin sulle sooja piima...» ütles Saamu.

«Ei ole tarvis...» kostis Anna nõrga häälega.

Kuid teda kuulamata kattis Saamu juba peatsis asuvat lauakast: asetaski lauale valge savikruusi piimaga, mett taldrikukese peal ja värsket saia. Seejärel tõi köögist, sellest hoolimata et siin seisis diivan ja mitu pehmet tugitooli, kägiseva tabureti haigevoodi jalutsisse ja istus vaikides sellele.

Jäi vaikseks, ainult Saamu terav kuulmine võis kinni püüda elu meenutavaid helisid. Miski kriuksatas ei tea kus — Saamu teadis, et katusel pöördus tuulelipp, tume põntsatus köögis — hall kass kargas hiire järele, ja nüüd kraapas keegi vastu akna klaasi, ning Saamu mõistis, et tuules õõtsuvad vahtraoksad puudutasid akent. Siis oli kambris endas kuulda kraapsatust meenutavat heli. Mõni aeg tagasi oli Anna hakanud tegema imelikke liigutusi, mida Saamu nii tõetruult oli jäljendanud Johannes Vao juures. Ta tõstis silmade juurde uskumatult kõhnunud käe, vaatles seda kaua ja heitis siis käe pingutusega näost eemale, otsekui ämblikuvõrku puruks käristades. Tagasi langedes ja seina riivates tekitas käsi kraapimist meenutavat heli.

«Võta, söö,» ütles Saamu vaikselt.

Taldrik klirises, Anna jõi pingutusega mõned lonksud ja pani kruusi vastikustundega tagasi.

Jälle vaikus. Jälle helid. Miski hakkas rütmiliselt koputama, nagu oleks keegi kümne ukse tagant arglikult palunud tuppalaskmist, — Miki kraapis kirpe ja tema koib toksis vastu põrandat.

«Saamu,» lausus Anna, ja Saamu tundis Anna hääles midagi uut ning temale üsna ebameeldivat. «Saamu, minu surikleit on kapis, kartongis...»

Saamu avas suu, et vastata, kuid ei leidnud sõnu. Tal oli tahtmine öelda, et arst kirjutas välja kindlad rohud ja lubas

Anna terveks ravida — kuulus doktor Tõnisberg —, ega Saamu siis ilmaasjata talle vankrisse oma poolepuudast pekikantsakat pannud. Ent Saamu, kes oli kogu eluaeg harjunud sündmustele vaatama kogu nende alasti karmis tões, ei suutnud seda välja öelda. Pealegi veel oma lihasele õele, kes valmistus lahkuma sellest majast.

«Saamu,» ütles Anna, «kuni ma veel elus olen, võtad sa endale Mardi musta drapp-palitu, see on täitsa tugev ja hea, ja tema pruunist nahast saapad võtad sa ka endale. Nendega käid sa veel kümme aastat.»

See, mida Saamu kuulis, oli sedavõrd ootamatu ja kummaline, et ta ei uskunud oma kõrvu. Mõelda ainult, Kurvesti uhke drapp-palitu, mille riie oli pealtpoolt pehmem kui vana ruuna Antu sametised mokad, — sellest palitust paremat pole kogu külas! Ja need toredad pruunid sääratud kahekordsete, piiritusega läbiimutatud nahast taldadega, kõvade säärtega! Küll ta näeks tore välja neis paruni pidurõivais, tema, vana Saamu, — kogu küla saaks naerda tema üle...

Ja hetke pühalikkusele vaatamata kiskus ta suu vägisi naerule, mille ta varjas pihupesaga.

«Saamu,» ütles Anna tasase häälega, «sa võtad need, mina käsin. Sa oled Maldile paarkümmend aastat tööd teinud — pime... pimedana...»

Tal jäi hing kinni.

«Noh-noh...» pomises Saamu rahustavalt, «moh-noh... ära saa pahaseks...»

Jälle vaikus, seekord pikk. Anna ei märganud, et lamp oli suitsema hakanud, lambiklaas tahmunud, Saamu aga ei võinud seda ammugi märgata.

«Saamu,» alustas Anna nukralt juttu, «tead, me oleme halvasti elanud selles talus, — vaeselt... Mõtlesin — et on parem, aga näe, — ise näed...»

Saamu kortsutas laupa ja hakkas rahutult nihelema. Ta ei taibanud õe mõttekäiku. Ta ei armastanud halisevaid kõnelusi. Istunud veel veidi aega, tõusis ta püsti.

«Kustuta lamp ära,» ütles Anna juba nõrkeva häälega. «Piim võta ka kaasa.»

Saamu koristas laua ja kustutas lambi.

TEINE PEATÜKK

... Ja Anna Kurvest jäi üksi oma mõtetega oktoobriöö pilkases pimeduses, mis oli laskunud talu kohale. Ta lamas liikumatult, vahtis pikkade tundide kaupa pärani silmi pimedusse ja mõtles ning mõtles, kuni koiduvalgeni, millal rahutu uni lühikeseks ajaks tema silmad sulges.

Ta oli haige juba ligi aasta aega, ja raske oli öelda, mis tal viga oli, — mingisugune üldine aeglane närbumine, täielik söögiisu ja vähimategi soovide puudumine, nõrkus ja aeg-ajalt südameatakid, millal ta hirmuga tundis, kuidas süda rinnus seisatab, hing kinni jääb ja silmade ees kõik kumedalt helisedes ringi ujub. Sellele lisaks veel unepuudus ja igavesti vastik kuivus suus.

Esimest korda oli ta voodisse heitnud närvivapustuse tõttu, mille kutsusid esile tormilised sündmused septembriööl aasta tagasi, kui läheduses käis lahing, kärgatasid paugud ja sakslased põgenesid paaniliselt. Nad võtsid tallist kaks hobust, kolmanda toreda täku aga rakendas Mart enda jaoks ette. Lõug rippu vajunud, toppis ta vabisevi käsi ähmiga kohvrissi kõik, mis ette juhtus, ülikonnad, lauakella, pesu ja miskipärast kasuka, ehkki oli soe, ja kihutas minema sakslastele järele. Kõige kangem mees üle valla sõitis tol vapustaval ööl ära nagu varas, lahku-misel naisele öeldes:

«Sina vastutad minu ees, et kõik oleks terve.»

See oli nii kohutav, otsekui oleksid varisenud kokku Kurvesti talu seinad, selle kindluse seinad, mille tugevusesse Anna oli hakanud uskuma lapsepõlves, kui ta paljajalu paterdas kõvaks tambitud külmal muldpõrandal oma isa, Kaarel Lombi majas. Rahvas kutsus isa Sauna-Kaarliks, sest et ta elas võõra maa peal saunas ja töötas võõraste hobustega võõraste inimeste juures. Suurem osa talupoegi külast palkas Sauna-Kaarli lapsi karjasteks.

Ka tema, Anna, käis kümme aastat karjas, kuni ta sai kaheksateistkümnepäevaseks. Kuipalju ka tuligi neil aastail taluda nälga ja külma, olid need siiski võib-olla kõige kaunimad aastad tema elus. Nii näis Annale praegu. Kuid mitte nii ei mõelnud Anna tookord, unistades rikkusest.

Oleks Kaarlil olnud raha, oleks põrand nende toas olnud mitte mullast, vaid soe, laudadest.

Kui isakodus oleks olnud raha, oleksid arstid Tartu ülikooli-

linnas kõrvaldanud kae venna Saamu silmadelt, kellel juba seitsmeaastaselt hakkas kaduma silmanägemine. Ja tema, Saamu, oleks saanud näha valgust.

Kui Peeter Sarapikul, tasasel ning edasipüüdlikul naabrimehel, oleks olnud vajalikul hetkel raha, ja mitte just eriti palju — tuhat marka —, ta oleks päästnud oma talu. Kuid tal ei olnud seda, ta laskis mööda maksutähtajad ja tema maja ning maa müüdi maha oksjonil, ta ise aga läks hulluks. «Suur on rikkuse jõud, kui tuhande marga hinnaga võib päästa inimese elu,» oli mõelnud Anna.

Kui Anna oli üheksateistkümneaastane, ilmnes, et tal on hea hääl. Teda kuulates oli kirikukoori juhataja vana köster Nordal pisarateni liigutatud ja lausus:

«Tõepoolest, sa võiksid kiriku orelivileks hakata...»

Ta hakkas laulma kirikukooris ja hiljem külakooliõpetaja Schützi juures rahvamaja laulukooris. Kaugeis küladeski sai Anna lauluarmastajate hulgas kuulsaks oma häälega.

Neil aastail puhkes Anna ilu õitsele. Kui imelik see ka polnud — karjaplika kehva leivapalukese najal sirgus kaunis neiu. Külapoised muutusid simmaneil tema vastu väga tähelepanelikuks. Siis oli hakanud Annale silma heitma Mart Kurvest, kelle kätte pärast isa surma oli läinud kõige rikkam talu Koordis. Mart Kurvest ei meeldinud Annale, ei meeldinud oma räuskava hääle pärast, oma erilise paigalpüsimatuse ja pealetükkivuse pärast. Ükskõik kus, kellega või millest Mart ka ei kõnelnud, ta rääkis alati iseendast, samuti kui viljasaagi väljavaateid arutades pidas silmas nisu ainult oma põldudel.

Mart ei olnud iseendast ilus: kuidagi haraline, nagu hoole tult kokku pandud puusepa-tollipulk; selle mulje tekitasid tema pisut rangis jalad ja kehast eemale tolknevad käed. Kuid... iga tema puhast tõugu lehm oli kallim kui Sauna-Kaarli kogu majapidamine. Selliseid mehi nagu Sauna-Kaarel töötas tema talus kolm ja peale selle kaks tüdrukut. Sellal kui Kaarel ei suutnud kuidagi katuse alla viia lauta, mida ta oli ammu juba ehitama asunud, lõi Mart maja üles. Ja millise maja! Sellesama, milles Anna praegu hinge vaagub. Kui ta oli kahekümneaastane, püstitati seinad esmasordilisest metsamaterjalist, katus ei tehtud mitte sindlitest ega ka kividest, vaid tsingitud plekist, tubadesse ei tehtud mitte raudahjud ega ka mitte harilikest pottkividest, vaid ehtsaist valgeist rootsi kahhelkividest. Maja sai nelja toaga, seal on ruumikas kelder, tuulemootor dünamoga, tugev ait ja laut, mis võivad seista sada aastat. Laudas on paarkümmend

lehma ja tallis viis hobust... See on juba maja, see on juba talu, see on juba rikkus! Kas see siis ei teinud tasa kõiki Mardi puudusi? Annale näis, et tegi...

Saabus hetk, millal Mart tugevasti tema kätt pigistades ja nohisema hakates ütles:

«Anna, kas me ei paneks oma leivad ühte kappi?»

Siis oli Anna kahvatanud, tõsiseks muutunud, kuid kätt ära polnud tõmmanud.

Mis leiba tema, kõige viletsama kehviku, Sauna-Kaarli tütar, võis panna Kurvesti talu kappi kõrvuti Mardi kohevate nisuleibadega? — Ainult oma ilu ja nooruse... Kui tuhat marka oli küllalt, et päästa inimese elu, mis siis maksiski tema ilu, võrreldes kõige rikkama talu hinnaga, kus peaaegu et iga asi oli tuhat marka väärt? Pealegi võis Marti oma nõusse rääkida, et ta vaese venna Saamu majja võtaks. Leiduks ka temale see nurgake Kurvesti talus. Kas ei teeks ta sellega heateo Saamust vennale?

Nii oli mõelnud Anna tollal.

Jumal ise näeb, et ta pole armastanud Mart Kurvestit, et ta pole suutnud end sundida teda armastama.

Mehe räuskav hääl tungis Annale üdini, ta muutus hirmus tülinuks Mardi lobisemisest ja mingist vanaeidelikust kärsitusest. Ta muutus Annale vastikuks oma harjumustega. Talle meeldis, kui tal öösel selga kratsiti, ja keskööl ajas ta naise une pealt üles, sundides teda tooma endale voodisse suitsutatud kala või värskelt soolatud kurke, — ta oli õgard ja armastas öösiti midagi närida.

Mitte kõik ei läinud nii, nagu oli mõelnud ja tahtnud Anna. Ta sai endale head kleidid, kuid... laulmise laulukooris või ükskõik kus mujal keelas Mart tal ära.

«Pole neil lollidel vaja ühti sulle otsa jõllitada,» oli ta öelnud, ja isegi õpetaja Schützi manitsused, kes ei tahtnud kaotada parimat lauljat kooris, ei andnud mingeid tulemusi.

«Naine peab olema rikas või vähemalt ilus,» armastas Mart korrata, andes mõista, et ilule vaatab ta nagu varandusele. Milleks talle on tarvis naise ilu, kui ta ei või selle üle valitseda oma äranägemist mööda?

Sugugi libedasti ei läinud ka Saamuga. Tõsi küll, Mart võttis ta vastu, ent kuidagiviisi kujunes nii, et pimedale sugulasele langes osaks magada suvel aidas, talvel aga karjaköögis. Ja oma elu elas ta rohkem õuel, laudas ning tallis, kus aitas sulaseil ja teenijal Martal hoolitseda loomade eest, või kitkus aias

peenraid, umbrohtu kapsataimedest käsikaudu eraldades. Ning tööd tegi ta hommikust õhtuni.

Annal sündis kaks poega: Gustav ja Robert. Ta vahtis lapsi ahnelt ning uurivalt, otsekui lootes neis näha midagi kaotatud, võib-olla iseennast. Ta uuris ilmaaegu... Selles talus kasvasid ja arenesid isegi lapsed mingisuguste oma seaduste järgi ega sarnanenud tema isa, Sauna-Kaarli majas sirgunud lastega, nagu oleks Kurvesti talu seintel olnud mingi salapärase võim inimeste hingede üle.

Vanemas pojas Robertis, kui too veel ei suutnud korralikult seistagi oma kõverail jalgadel, aga juba vehkles lusikaga, et kassile vastu pead virutada, kui ta jonnakalt virises ja järelejätmatult pirises tervete päevade kaupa — juba siis nägi Anna temas Marti.

Kõige halvem oli see, et kõik see meeldis Mardile.

«Temas ärkab peremees,» kõneles Mart heakskiitvalt.

Mida suuremaks kasvas ka noorem — Gustav, seda sagedamini lausus Anna endale:

«Mart!»

Aastad möödusid, lapsed sirgusid. Noorem kandis gümnaasiumi vormimütsi, vanem uhkeldas ratsarügemendi hõbepaeltega ehitud reamehe-mundris, teenides seal sundaega. Pojad mehistusid, muutusid palju lihvitumaiks ning siledamaiks kui isa, ent sellest ei muutunud veel mitte midagi. Nad olid Mardi lapsed Kurvesti talust.

Rahuldust ei toonud Annale ka töö, ehkki see oli nüüd tema elus ainukeseks rõõmuks. Talle näis aina, et ta töötab mitte endale, vaid talule — peremehele, nagu Saamugi ja teised sulased majas. Mõnikord võttis tema üle võimust kahtlus: kas tema, Anna, ongi tõesti rikka talu perenaine ja mitte selle talu teenijatüdruk?

Ei, Mart Kurvesti rikkus polnud kõikvõimas, — Annale ta lihtsat inimlikku õnne ei toonud.

Annale hakkasid paistma vaevalt nähtavad mōrad Kurvesti talu tugevas vundamendis. Varsti muutusid need nähtavaiks mitte ainult Annale, vaid ka Mardile, ehkki temale nad ilmnesid, nagu näis, väga ootamatult — nagu välg ja müristamine 1940. aasta juunikuu selgest taevast.

Võim vahetus.

Ümberringi külas muutus midagi järsult, midagi enneolematut tungis siia, otsekui oleks Koordi kitsas jõeke, mis voolas Kurvesti luhtasid mööda, seesama jõeke, mis isegi suurvee ajal

ei tõusnud üle kallaste, hakanud äkki üle ajama... Ajas üle kallaste ja uputas luha ning madalikud ja tormas võimsa vooluna, ähvardades maatas teha selliste kindluste, nagu oli Mardi talu, alusmüürid. Talu vappuski juba ähvardavate hoopide all...

Esimised Tallinnas ilmunud nõukogude ajalehed kirjutasid must valgel, et kõige vaesemgi sulane võib nüüd maad saada.

«Ohoo, kas kuuled, räägitakse, et maad antakse?» erutus oma vaeses urkas igavene hädavares Semidor, virgus äkki, tiris pähe vana kaabulodu ja jooksis Kuke poekese juurde ajalehe järele.

«Maad?» küsisid uudisest kuulda saades lootusrikkalt põlised sulased Maasalu ja Taaksalu ning kümned teised nendesarnased Koordi vallas.

«Maad?» Mart Kurvest kagardas pöörases vihas ajalehe kokku ja virutas põrandale. «Sada naela neile kirstu sisse, aga mitte maad!» rõõgatas ta näost tumepunaseks muutudes.

Kuid mis tähendab Kurvesti kisa, kui talu enda alt põhi ära uhutakse? ... Nelikümmend hektarit maad tema põldudest läks teistele, vähese maaga talupoegadele vallas. Kõige rohkem vihas ta Marti see, et maa äralõikajaks oli seesama maakonna maa-mõõtja, kes korduvalt oli tema juures peatunud ja tema külalislahkust kasutanud. Ja kellele lõikas juurde? Noh, olgu peale, kui veel mingisugusele näljarotile, sulasele Maasalule, kes uue, nõukogude võimu ajal pead tõstis... Säärastest nagu Maasalu muud midagi ei võinudki oodata... Kuid ei midagi niisugust — lõigati juurde ka naabrimeestele Tatrikule ja Meistersonile, ja laegi see vaga Johannes Vao kiskus temalt ära kaks hektarit luhaheinamaad.

«Kaabakad! Hundid!» vandus Mart. «Säh sulle naabrid, — kui mitu korda oleme ühest pudelist joonud!... Aga nemad varitsevad nagu hurdakoerad nurga taga, et kintsu karata... Et aga tükki liha küljest ära kiskuda...»

Sellest ajast hakkasid lööma mōrad Kurvesti talusse ja see ei suutnud enam jalgu päriselt alla saada isegi siis, kui Koordi jõeke oli jälle, nagu näis, oma vanasse sängi tagasi läinud ja saksa sõdurid püüdsid temas ajaviiteks vähke, kui ümberringi vaikisid sõnad vabadusest ja õnnest, õigusest maale ja vabale elule... Siis kandsid pojad Gustav ja Robert juba saksa SS-vägede alamväelaste rohelist mundrit, Mart ise aga ühendas uuesti oma maad, põllud ja luhad, võttes need ära Maa-

salult, Meistersonilt ja Tatrikult ning kõigilt teistelt, ja tema põldudel töötasid kolm sõjavangi.

Kuid Anna ei uskunud enam Kurvesti talu jõusse, sest et meest ennastki näris, nagu talle näis, iseäralik rahutus, ehkki ta rüuskas vihaselt ja käis vintpüssiga isegi mingisuguseil haaran-guil.

Kuid mida rohkem Mart rüuskas, seda sügavamale rappa ta vajus. Siis voolas veri. Mart laskis oma põllul maha sõjavangi.

«Põgenemiskatse eest,» selgitas ta omaküla rahvale. Kas oli põgenemiskatset? See kõik jäi selgusetuks: külas räägiti igasugu-seid jutte, ja rohkem kaldus sinna poole, et tapmise põhjuseks oli sõjavangide tööga rahulolematu Mardi raevukas ning äge iseloom.

Nädal aega hiljem põgenes teine sõjavang tõepoolest Mardi juurest. Pärast seda hakkas Kurvest, kartes kättemaksu, ööseks lukutama kõiki ukseid. Aga siiski viis ta komandandile tapetud ning puhtaks kaabitud sea ja palus uusi sõjavange. Sest keegi pidi ju Mardi põldudel tööd tegema. Mart mässis enda täielikult sisse...

Seejärel tuli sõnum, et noorem poeg Gustav on Narva all rin-del surma saanud. Mart võttis teate vastu kuidagi imestama-panevalt rahulikult, nagu oleks õnnetust ette aimanud. Ta oli oodanud kättemaksu...

Mõrad aga suurenesid kuni selle ööni, millal saabus lõpp.

Kuidas ta ütles lahkumisel?

«Sina vastutad minu ees, et kõik oleks terve...»

Nähtavasti oli Anna halb valvur olnud... Kaotanud usu Kurvesti talu jõusse, muutus ta üksikõikseks tema saatuse vastu.

Tulid päevavalgele mingid mehepoolsed sugulased, kelle olemasolust Annal polnud aimugi, ja meenutasid mingisuguseid vanu võlgu. Nad viisid ära mitu lehma sööma peale — «Saamu-l on ju nüüd üksipäini raske majapidamist juhtida...»

Aegamööda harjus Anna sellega.

Ning naabridki, kelle aususes Anna kunagi varem ei kahel-nud, tassisid rahuliku südamega Mardi varandust laiali. Inime-sed ei muutunud sellepärast halvemaks tema silmis. Nii olid Koordis teinud kõik, kes tahtsid rikastuda, — sellest sai Anna aru. Nii olid ka Kurvestid hankinud oma rikkuse — võimu, mil-lesse Anna oli kunagi pühalikult uskunud.

Nii oli toiminud ka Anna ise. Kas ta päevilistele töö eest tasu-des polnud püüdnud esimese sordi asemel, nagu oli kokku lepi-tud, anda teise sordi jahu või siis kaela määrada koguni kopita-

nud jahu, aga sea- ja lambaliha katsunud neile valida õhema ning lahjema ja et rohkem konte oleks?...

Elades veerand sajandit koos Mart Kurvestiga, läkkas ta vii-maka nägemast Saamust venna elu viletsust, ei näinud enam venna nurisemata tehtud tööd ja isegi torises ning kärkis tema peale, kui ta ei jõudnud küllalt kähku õiendada oma ämbritega. Elu Kurvesti talus muutis Anna, ilma et ta ise seda oleks mär-ganud, mehe — Mart Kurvesti sarnaseks.

Ja alles nüüd, kus haigus pures Annat ja oli hilja midagi parandada, sest ta valmistus ära minema sellest majast, märkas ta äkki terava valuga esmakordselt paljude-paljude aastate järel viletsaid pastlaid venna jalas ja küünarnukkidest katkenud pint-sakut, mida tõesti oleks aeg kerjusele anda, — märkas, kuidas tema, Saamu, oli vanaks jäänud, küüru vajunud. Ja seda nähes mõistis ta hirmuga, et tema on süüdi; võib-olla mitte vähem süüdi Saamu saatuses kui Mart Kurvest ise. Südames oli ta tahtnud vennale head, aga tegelikkuses oli aidanud muuta teda eluaegseks sulaseks. Nagu ahjust võetud hõõguv süsi peopesal, nii põletas see teadmine tema hinge. Sellepärast jättiski naab-rite keerlemine tema talu ja varanduse ümber Anna nüüd üks-kõikseks... Teised mõtted valdasid ja vaevasid teda.

Ängistust tundes soris ta ja aina soris oma minevikus. Nii-moodi pöörab mõnest kehvast talust pärit elatanud vanatüdruk kõigist kirstudest pahupidi välja oma varanatukese ning rapu-tab sellelt maha tolmu: ta on korjanud seda kogu eluaja, ent ühtegi tarvilikku asja ei leidu selle hulgas; mitte millelgi pole silmal peatuma jääda, kõik on koltunud, kõik on armetu, ei kellelegi tarvilik, vilets ning kõlbmatu.

Kus on siis see püha aaretekirst, mis õigustaks läbielatud elu?

Kuidas, kuidas see ometi juhtus, et tema, kaunis Anna, kes oli võimeline valmistama rõõmu inimestele, pole mitte kellelegi toonud armastust ega rõõmu, ei ole ise seda tundnud, ja mitte keegi pole armastanud teda?

Ähmasest pimedusest kerkib Anna silmade ette vana koori-juhi Schützi roosatav kortsus nägu. Rahvamaja halvasti valgus-tatud saalis lõhnab petrooleumi järele. On mingisugune pidu, — kui palju tütarlaste punavaid ümmargusi nägusid, sinistes pidu-ülikondades noormehi ka kõige kaugemaist taludest! Kui palju neid täna on saali mahtunud!

Anna jälgib hirmunud silmil õpetaja taktikepikest. Nüüd tõs-tis ta kepikese! Kellegi hõbedane hääl paisus pidulikult üle teiste hääle, pörkas helisedes vastu aknaid, nagu vabadusse

püüdlev linnuke. Kas tõesti Anna? Jah, muidugi, see on tema hääl; ta näeb rõõmu vana Schützi vaimustatud silmades, kiitust inimeste nägudel, kes on saalis kõik pingiridade vahedki täitnud.

Imeline laul — vanaaegne rahvalaul, loodud parunite võimutsemise aegu; kerge naljatlev meloodia, kuid nukrad sõnad:

Meil on üks midrijalind,
tiivad tal tinutud,
varbad tal vasetud.
See tegi palju meil paha
meie õunaaias,
sõi ära sõstramarjad,
kõige nägusamad näälislilled.

Koor laulis vallatlevalt ning ähvardavalt:

Lendas ta metsa —
kellel paelad, püüdku ta kinni.

Ja Anna, säravate silmadega, otsekui valmis olles kinni püüdma midrilindu, selgesti eraldudes koori hulgast oma kõlava ja tugeva sopraniga, laulis täie hingega:

Kellel võrgud, võtku ta kinni!

Siis ju armastati Annat! Kuid ta läks ära vana Schützi koorist, läks eemale inimestest ja hukutas iseenda.

KOLMAS PEATÜKK

Kaunis on tagasitulek kalliks saanud kodumajja katkestatud töö juurde. Kuid mitte vähem rõõmustav pole tagasitulek kodukohta, kui te sõidate seda maja püstitama — ehitama teda algusest peale, alates esimesest trepiastmest kuni viimse korstnakivini.

Olgugi et teil praegu pole mitte midagi, isegi paremat särki, mida pühapäeval selga panna, ja seljakotti on topitud ainult kõige hädavajalikumad asjad. Kuid miks seegi teid ei häiri, millest tuleb selline muretus ja rõõm südames, otsekui oleksite kõigest kõige õnnelikum inimene maailmas?

Te olete kolmekümne kahe aastane, te olete parimais meheaastais, te tulete Suurest Isamaasõjast tagasi võitjana. Elu on õpetanud teid uskuma oma jõusse.

Tol külmal detsembriõhtul pööras Tallinna kitsarööpalise raudtee jaamas vaevalt mõni reisija tähelepanu lüheldasele, tugeva kehaehitusega, üle kolmekümnesele, paguniteta sõjaväevormi kandvale mehele, kui ta rahvast täis olevasse kitsasse vagunisse astus. Visanud seljakoti pakiriiulile, palus ta luba istuda kirjusse villasesse rätikusse mähitud tüsedal talunaise kõrvale.

Kui mees võttis peast sõduri läkiläki, millal oli selgesti märgatav äsja eemaldatud viisnurkse märgi jälg, ja kiirustamata lahti haakis sineli, muutus ta kuidagi üllatavalt sarnaseks vagunis istuvate talupoegadega. Samasugune karedavõitu, kuid jõuliselt välja voolitud nagu tagasihoidliku uuriva pilguga, kulmud ja tihedad juuksed tublisti heledamad tuulest karedaks ning punaseks muutunud põsenukkidest ja ninast. Istus ta samuti talupoegade moodi, kindlalt, veidi külmus, ja isegi suitsu pani põlema nii nagu nemad, tikutulukest pihupesadega ettevaatlikult varjates, ehkki siin polnud ei lund ega tuult tülks.

Vähesed panid meest tähele, ent tema vaatles kõiki ahnelt heledate, inimestest täiskiilutud vagunis otsekui lahtisulanud ja soojenenud silmadega.

Paul Runge, demobiliseeritu dokumendid taskus, pöördus tagasi oma kodukohta.

Pahvides korstnast välja paksu pruuni põlevkivisuitsu, ronis väike vedur aeglaselt jaamast jaama, ületas kogu jõudu pingutades visalt teetõuse, ja veeredes kiiruga allamäge, raputas kaubavagunitega sarnanevais kitsais vaguneis istuvaid inimesi nagu trammis.

Jaamades seisis rong kaua, nii kaua, et ühes peatuses jõudis võimsa kasvuga talupoeg, pihtkasukas seljas ja üle kõrvade tõmmatud karvane läkiläki peas, käia läbi kõik vagunid ning kiirustamata igast avatud uksest sisse vahtides vagunite lämmatavasse soojusesse ikka üht ja sedasama küsimust hüüda:

«Kas Luku Jukut pole siin?»

Jõudnud vedurini, sõnas ta küsivalt vedurijuhile, kes oli välja suutsetama tulnud:

«Juku Lukk ei sõitnudki...»

Selle peale vastas vedurijuht:

«Jah, polnud nagu näha teda jaamas, — eks ta tule homme...»

Paul Runge, kes jälgis seda kõike kõrvalt, naeratas. Tal hakkas kodune tunne. Selles polnud midagi imelikku, et vedurijuht tundis Luku Jukut samuti nagu karvases läkiläkis hiiglastki. Siin tundsid vedurijuhid kõiki pooljaamades pealetulevaid reisijaid. Ja ruudulistesse villastesse rätidesse mähitud külanaised, kes rongilt tulijaile saanidega, rammusad hobused ees, vastu olid sõitnud, tundsid vedurijuhte näo järgi.

Need vaipadega kaetud saanides istuvad eided, kes sugulastele vastu tulid, olid Rungele niisama tuttavad, nagu olid tuttavad väikesed korralikud jaamad ja kaugete külade tuled, mis koduselt ning sõbralikult vilkusid metsatukkade vahel keset sinavaid talviseid välju.

Kodukoht...

Paul Runge pinginaaber, lõbus kõhukas talumees, kes higistas kogu aeg oma lambanahkses vestis, kiskus kõvasti täistuu-bitud seljakoti sisemusest välja pudeli ja laskis selle meeste-rühmas ringi käia. Ta pakkus pudelit pidulikult kõigepealt Paulile.

«Pika sõidu peale,» ütles ta heasüdamlikult.

Paul võttis lonksu ja tema tuju muutus veelgi paremaks.

Keegi jutustas Paulile tundmatu metsavahi Juhan Kilgi seiklustest. Kunagi paistnud metsavahile, et ta on karukoopa peale sattunud: padrikus lumehangest kerkinud aurupilveke. Teatanud sellest vabrikusse direktorihärrale, kangele jahimehele. Too maksnud sada krooni riigikassasse karu tapmise õiguse eest. Ja Kilgi Juhan juhtinud jahimehe koos tema kambameeste-joomasõpradega karu nahka püüdma. Kuid lume all ei hinganud mitte karu, vaid auras oja... Jahimehed hakanud pahameele pärast jooma. Aga siis oli direktorihärra padrikus raginat kuulnud, märganud seal karu ja pannud paugu. Seal aga polnudki karu, vaid Juhan Kilk, kes oli läinud oma asjatoimetusele. Vabrikandihärra vabandanud Kilgi ees tüli tegemise pärast ja kinkinud talle ühe krooni.

«Metsavahi püksid maksid kliki ajal siiski sada korda vähem kui karunahk...» pilgutas kavalalt silmi jutustaja, kõlupäine vanamees liikuva näo ja pilkavalt vidukil silmadega.

Seejärel alustas vagunis keegi laulu:

Vändra metsas Pärnumaal,
juhhaiddi, juhhaidda,
lasti vana karu maha,
juhhaiddi-aidaa...

Naabrid löid kaasa ja nendega koos Paul Runge. Siis lauldi «Viljandi paadimeest» ja «Kusta, Kusta, anna piitsa oma valgel hobusel!» Ühes suuremas jaamas tõi keegi veel pudeli viina. Ja igaüks, kes sellest oli lonksu võtnud, jutustas midagi lõbusat ning naljakat elust, nagu ühes heas reisiseltskonnas peabki olema. Ent kui asjasse süveneda, siis tasus iga jutustatud tühise nalja üle järelegi mõelda, sest naljaka taha oli varjatud ka kurba, nagu seda sageli eluski juhtub.

Sõideti õõ läbi. Vahepeal läksid paljud maha, kuid vagunisse tuli uusi reisijaid, ja kuna siin oli palju omavahel tuttavaid, siis reisiseltskond kokku ei kuivanud.

Koitis juba, kui rong peatus jaamas, kus Paul Runge pidi rongilt lahkuma. Ta haakis sineli kinni ja pani mütsi pähe.

«Kas sinu talu on siinkandis?» küsis tema naaber.

«Jah...» vastas Paul Runge kogeldes.

Tal ei olnud vastas vaibaga kaetud saani selle ette rakendatud sileda, täissöönud täkuga — sest polnud kedagi, kes oleks võinud talle vastu tulla, kuid see ei rikkunud tema meeleolu. Tuju oli kirgas ning roosiline nagu algav päikesepaisteline ja selge detsembripäev. Runge sammus kiiresti mööda laia, siledaks sõidetud maanteed ning vaatles ümbrust terava, tähelepaneliku pilguga. Tuttav tee... Seal, teelahkmel, ongi juba vanaaegne rohmakas paekivist, nüüd juba pooleldi lagunenud mõisakõrts. Selle taga on järsk käänak ja sild üle kitsa Koordi jõe, kus otse tee ääres seisab vesiveski. Selles veskis oli tema, Paul Runge, enne sõda käinud jahvatamas Kurvesti jahu.

Edasi kulges Runge tee mööda vanast kivist mõisahoonest — selle valge sammastik oli hästi näha pargi raagus puude tagant. Pargis jooksid kilkavad lapsed. «Nüüd on seal kool,» taipas Paul. Mõisast veidi eemal asus valla täitevkomitee hoone, selle punane lipp paistis teele.

«Sinna astun homme sisse,» otsustas Paul. «Enne vaatame ringi...»

Ta pöördus teelt kõrvale ja seisis kümmekond minutit hiljem madala kivimaja ees, mida ammu polnud lubjatud. Niisuguseis ühekordseis paekivist hooneis elasid kunagi mõisa ajal aida-mehed, kärnerid ja mõisamoonakad. Ta astus suurde õue. Avatud kuuriustest kostis raua pihta kolksatavaid vasaralööke. Talli aknakese all auras värske hobusesõnnik.

Paul Runge koputas raskele uksele. See avanes aeglaselt. Keskmist kasvu, sirge, üleni ainult lihaseist ja soontest tahatud

mees seisis lävel, hoides käes pihtisid, ja vaatles teda rahulikult mõne hetke.

«Paul Runge on tagasi tulnud,» ütles ta samuti rahulikult üle öla tuppä. «Astu sisse, Paul!»

«Tere, Kaarel Maasalu,» tervitas Paul.

Suures pimedavõitu köögis oli veidi suitsune. Koldes pragises tuli, kaks naist askeldasid selle ümber. Ühes neist tundis Paul ära Alviine, Maasalu naise, teises vanaeide Meeta, Kristjan Taaksalu ema.

Naised nihutasid külalise poole tooli.

«Mul on hobuserauad tules,» osutas Maasalu pihtidele. «Hobust rautame. Ma olen varsti tagasi, ära tee väljagi. Võta riidest lahti, istu. Varsti saab lõunat.»

«Lase käia...» naeris Paul. «Ma istun, vaatan ringi...»

Ta tundis Kaarli ära endise Kaarli. Ei olnud Maasalul kombeks erutada. Ta kõneles praegu nii, nagu polekski olnud pikka lahusolekut, nagu oleksid nad just praegu maha saaginud hiiglasuure männi seal Vodja metsas, kus nad kogu talve olid töötanud ühe sae peal, langetades puid talvises valges tihnikus. Keskpäeval, vaadanud taeva poole, patsutas Kaarel kinnast kinda vastu.

«On aeg leivakoti kallale asuda,» sõnas ta. «Hakkame lõunat sööma.»

Viletsalt hingitsevale lõkkele seati nõu musta viljakohviga, jämedast linasest riidest moonakotist võeti välja ümmargune leivapäts, soolasilgud ja pekk. Kuivanud ja puuhalg-kõvaks muutunud leivast lõigati terava pussnoaga lahti paksud tükid. Pekk, mis oli tulisoolane, nüsiti õhukesteks viiludeks. Vennalikult jagasid nad kuiva sulasetoitu, juues peale kõrvetavalt kuuma kohvi.

Paul vaatles mõnutundega Kaarli soonilist kuju jämedast maavillasest riidest töökuues ja pahkluu kohalt kokkutõmmatud pükstes. Unustanud sineli seljast võtta, jälgis Paul, kuidas Kaarel pihid tulle torkas ning sealt hõõguvpunase hobuseraua välja tõmbas ja välkkiirelt haamriga töötama hakkas. Oh, tööd teha see mees oskas — metsas saagida, künda, külvata...

«Sepa juures ei jõua järjekorda ära oodata...» kõneles Maasalu katkendlikult, visates valmistatud hobuseraua kõrvale. «Ja milleks... Ma saan ise hakkama — Taaksalu aitab. Ta on praegu tallis hobuse juures. Ma tulen kohe tagasi... Aga sina näed mehe moodi välja, mehe moodi...» kiitis ta Pauli tagasihoidlikult oma mehesõnaga.

Ta läks hobuseraudadega välja.

«Te vabandage teda,» naeratas Alviine, puhastades kiiresti külalise ees lauda, mis oli mingeid naelakarbikesi ja tööriistu täis kuhjatud. «Kas teate, Paul, isegi pulmapäeval ajas ta töökuue selga, — kaevupumbaga juhtus rike, läks parandama... Nüüd on tööd aga eriti palju. Kas te jääte nüüd päriselt Koordisse?»

«Päriselt,» vastas Runge aeglaselt ning vajus mõttesse, vaadeldes laual asetsevaid tööriistu.

Maasalu oli varsti tagasi. Tema nurgeliste õlgade taga nägi Paul Kristjan Taaksalu laia naervat nägu.

«Rautasime ära,» teatas Maasalu ja viskas tööriistad kolksatades laua alla kasti. «Nüüd aga sööme lõunat ja ajame juttu. Näed, ka Taaksalu on siin ja Semidor tuleb varsti. Tore...»

Taaksalu, kes üleni hiilgas heasüdamlikust naeratusest, ei tahtnud kaua vabaks lasta Pauli kätt oma laiast kämblast, mis oli pakasest pundunud ja õhetama lõõnud. Tema madal kõmi-seev hää l kõlas köögis tagasihoidlikult.

«No vaat, nüüd oled ka sina kohal, ah? Hästi, hästi... Tuhandeid verstasid oled sa läbi käinud, aga Koordi vallast mööda ei saanud, ah? Oh-oh-hoo...»

Ta puhkes kõrvulukustavalt naerma ning müksas naljatades Pauli küünarnukiga.

«Ei, see on hea, et sa tulid,» rääkis ta juba rahunedes ja võttis istet tema raskuse all krigisevale taburetile. «Kui me juba hädavarese Semidori tööle panime, siis sinule leiame juba ammugi tööd!»

Kristjani paksud põsed paisusid jälle ja ta puhkes uuesti naerma.

«Kuhu te siis Semidori tööle sokutasite?» küsis Paul muheldes.

«Kuidas, kas sa ei teagi?» imestas Kristjan Taaksalu, nagu oleksid pidanud kõik kursis olema Koordi valla sündmustega. «Põllumees on. Tema põldude piirid on nüüd meie omadega koos. Küsi Kaarlit.»

«Oh-hoo, hädavares Semidor künnab maad?» imestas Paul aliralt.

«Künnab,» kinnitas Kaarel Maasalu lühidalt. «Sügisel künnasime koos. Esiteks Kristjaniga minu pool, seejärel aga Semidori juures.»

«Semidoril, vennas, on nüüd pool hobust,» rääkis Kristjan jälle naerule kippudes. «Ja-jah, küsi aga Kaarli käest.»

«Ah sind ka,» muigas Kaarel. «Me ostsime Semidoriga hobuse kahe peale,» seletas ta Paulile. «Taaksalul on hobune olemas, minul tuleb ostetud hobusega kokku poolteist, Semidoril aga — pool. Kolme peale kolm hobust. Sügisel kündsimel koos — kaks hobust adra ees.»

«Semidor kündis...» jätkas Kristjan. «Me jätsime ta ükskord tunnikeseks ajaks üksi, läksime Kaarliga minema. Tulime tagasi — hobused seisavad, Semidor aga istub kivil. «Noh,» ütlen Kaarlile, «Semidori on kindlasti jälle äpardus tabanud, nagu alati...» Astume ligi, tema aga keerutab adrahõlma tüki käes ja kratsib kukalt: «Ja kust see neetud kivi pidi siia teele ette sattuma... Otsekui maa alt oleks välja karanud...»»

Kristjan tõmbas mütsi üle kõrvade, väljendas oma tusedal näol äärmist arusaamatust, kratsis masendatult kukalt, ja Paul, tundnud selles ära Semidori, puhkes naerma.

«Noh, küllap vaeseke sai vist sauna?» küsis ta.

«Oh ei, mis seals ikka,» kirtsutas Kristjan nina. «Kui teda sõimata, siis kaotab veel rohkem pea. Teda on kogu eluaeg sõimatud. Me ei öelnud talle sõnagi... Samal päeval keevitasime sepapajas adrahõlma kokku ja töö läks jälle edasi. Semidor üksi oleks vist kolm päeva seda kivi põrnitsenud.»

Paul võttis taskust paberrossikarbi ja pakkus teistele. Suitsud pandi põlema. Alviine viis auravad kartulid lauale.

Paul tundis nälga.

«Kuidas te siis elate?» küsis ta, heites pilgu suitsunud köögi lakke ja selle lagedatele seintele.

«Ei ole jõudnud veel valgeks vööbata, siamaani on mustagi tööd palju,» ütles Kristjan Taaksalu otsekui vabandades, märkates tema pilku. «Esimene aasta ju alles...»

«Elame üksmeelselt,» ütles Kaarel Maasalu. «Näe, anti maja. Kristjan kolis vasakule, mina — paremale poole. Kokku saame keskel, köögis, siin asub meie perekonna-nõukogu. Semidor käib meil sageli külas.»

«Põllud külvasime sügisel täis, kevadeks on seeme olemas. Leiba saab,» toetas Taaksalu.

«Tähendab, asi edeneb?» küsis Paul, tõmmates ahnelt paberossi.

«Edeneb,» noogutas Kaarel peaga. «Elada võib.»

Keegi kobistas esikus, pühkides jalatseilt lund, siis koputas viisakalt uksele.

«Ongi Semidor,» ütles Taaksalu.

Ja kõik nägid Semidori sellisena, nagu ta oli alati olnud.

Nuures peas võidunud vormitu viltkaabu, teravatel õlgadel ripnev kulunud palituürp, mis kunagi oli olnud must, nüüd aga ebamäära värvi. Kortsulisest telliskivikarva punakast väikesest näost vaatasid trotsivad ja kaugeltki mitte norutavad vilkad ainised silmad. Näo järgi ei võinud teda sugugi hädavareseks nimetada, ehkki kõik teda selleks pidasid. Kaabu alt tuli nähtavale pisut kiilas pealagi ja veidi hõbetama lõõnud juukseahlad oimukohtadel.

«Noh, kauget merd ujusid?» küsis ta Paulilt käheda tenorihäälega ja haaras väledalt tema käe. «Kas taglas on terve? Noh, see on hea...»

Ja siis läks jutuks. Mõne minutiga pajatas ta rohkem kui Maasalu ja Taaksalu terve tunni jooksul. Ta vaatas Pauli silmapilkselt üle, ja mitte ainult ei vaadanud, vaid ka katsus. Puudutas medaleid rinnal ja ordenit. «Mis see on — «Punane Täht»? No-noh...» Imetles paksu tallaga rindesaapaid, katsus käega, kas need on ka küllalt tugevad. Isegi Pauli alumiiniumportsigar laual köitis tema tähelepanu. «On see alumiiniumist? Ise oled graveerinud? Aga mis täkked need siin on?»

«Iga täke tähendab ühte sõjakuud,» seletas Paul tagasihoidlikult.

«Palju,» ohkas Semidor. «Palju täkkeid.»

Seejärel, märganud Maasalu ootavat pilku, meenus talle midagi ning ta jutustas kiiruga:

«Veskil käisin täna ära, — kõik on korras.»

Nagu näha, oli Maasalu nende inimeste hulgas tooniandjaks. Ega siis Kristjan Taaksalu ilmaaegu peaaegu iga lause järel korranud: «Küsi Kaarlilt, kui ma valetan...»

«Palun lauda...» kutsus Alviine.

Kõik — Paul kui külaline ees — hakkasid minema Maasalu poolele, kus puhtal laudlinal auras suur vaagnatäis lambaliha, mida ümbritsesid keedetud kartulid, kaalikad ja kapsad.

«Viina ei ole,» ütles Maasalu nukralt. «Vabanda, Paul. Olut aga pruulime uudseviljast. Tuleb oodata.»

«Üks silmapilk,» lausus Paul.

Astunud kööki ja sorinud oma seljakotis, tõmbas ta sealt välja lakiga pitseeritud pudeli. Alviine tõi klaasid. Kõik jälgisid vaikides, kuidas Paul täitis neid viinaga, ning seejärel vaatasid samuti vaikides talle näkku, kui ta tõstis klaasi.

«Ma pole suurem jutumees kui Kaarel,» lausus Paul pidulikult. «Ja milleks siis sõnu palju tehagi, tuleb leida kõige vajalikumad... Me oleme siin kõik uusmaasaajad, eks ole tõi?»

Siis joome selle terviseks, et me kõik, kes me siin istume, saaksime Koordi elu peremeesteks. Saate must aru? Joogem nõukogude võimu terviseks, kes andis meile maad! Elagu!»

«Elagu!» hüüdsid Maasalu, Taaksalu ja Semidor — ja kõik tühjendasid klaasid, siis aga hakkasid tegelema nugade ja kahvlitega.

«Mis sa siis oled otsustanud, Paul?» küsis lõpuks Maasalu pärast kehtvat vaikust, lükates taldriku eemale. Ja kõik lauastolijad panid kahvlid ära, kuna see oli tõsise jutu alguse märkiks.

«Juba armees andsin ma avalduse Kurvesti talu peale,» ütles Paul. «Ei tea, kuidas valla täitevkomitee selle peale vaatab...»

«Talu on hea, maa on hea,» kiitis Kaarel.

«Suurepärane maa,» kinnitas Semidor vaimustatult. «Ja mis suguse kaevu ma selle maa sisse vanale Kurvestile puurisin. Ta jäi mulle ainult tubli summa võlgu, pärast pistis aga võla asemel mulle pihku kaabu, sellesama, mida ma praegu kannan...»

«Jah, kaabu on näotu küll,» tähendas Taaksalu põlglikult.

«Maa aga on hea...» pomises Semidor.

«Mis talus nüüd tehakse?» küsis Paul huviga.

«Tühi on...» seletas Kaarel lühidalt. «Anna Kurvest suri sügisel. Saamu valvab nüüd talu. Põllud on külvamata. Kuuldavasti on talu peale veel avaldusi antud — suutäis on magus.»

«Või nii,» imestas Paul, olles ebameeldivalt üllatatud. «Kes siis?»

«Ei tea, pole siitkandist, räägitakse, et naabervallast. Esimees Janson on nähtavasti tema poolt.»

«Mis siis ikka,» sõnas Paul aeglaselt. «Kurvesti talus jätkub ruumi kahelegi.»

«Täiesti,» nõustus Maasalu. «Saate läbi nagu meie Kristjaniga. Talus on kari, seemnevili olemas. Saad kõik. Ongi sul algus käes. Noh, mis sulle veel öelda? Kui kutsud appi — ära ma ei ütle. Sa tunned mind.»

«Tunnen sind,» noogutas Paul peaga. «Sina tuled.»

«Ära mind unusta kutsumast,» meenutas Kristjan Taaksalu.

«Me kõik tuleme,» ütles Martin Semidor uhkelt.

Paulil sumises pea, kui ta suurepärase meeleolus Kurvesti talu poole suundus. Mõeldes Jaagu talu uutele peremeestele, naeratas ta heameele pärast. Talle meeldisid väga need kaks sõpra — Maasalu ja Taaksalu. Kaarel Maasalu, tema vana sõber, see on nagu tuleraud, mis igast kivist tule välja lööb.

Kristjan Taaksalu on samuti tore mees, tõsi küll, et veidi rabe-dam kui Kaarel. Ja nüüd on nende kilda lõõnud veel Semidor. Semidori tundis Paul vähem. See mees oli pärit Saaremaalt ja ilmus valda aastat kakskümmend tagasi, hakkas talumeestele kaevusid puurima. Kõik said kuidagi väga ruttu teada, et ta on hädavares, Saaremaal omadega läbi põlenud, meremehena merd sõitnud, uppumisohus olnud. Harva läks tal korda mõni töö, mille kallale ta asus. Ka naine oli talle juhtunud kuri ning lapsed surid kõik varakult. Kanged taluperemehed armastasid teda pilgata, tema aga, nagu näis, ei haavunudki. Ja näe, praegu istub Semidor talu peal? Imelik... raske uskuda.

Kurvesti talu, mis varjas end kuuskedest heki taha, näis eemalt inimtühjana. Ainult ühed kitsad ja üsna värsked jäljed läksid talu suunas pooleldi kinnituisanud jalgrajakest mööda.

«Kes see võib olla?» mõtles Paul, püüdes astuda täpselt jälgi mööda.

Ta oli veidi erutatud, mõeldes selle üle, et varsti astub majja, mis tõenäoliselt saab tema omaks. Ta silmitses ainiti haljast rohelist müüri, nagu oodates, et kuuskede tagant tuleb kõverate jalgadega tatsates välja vana Mart oma pikkades, kõvade säärtoga ohvitserisaabastes. Mis küll ütleks Mart, nähes oma endist aulast tulemas tema maa peale ja veel selliste mõtetega peas?

«Viha pärast oleks lõhki läinud,» muigas Paul mõnutundega.

Näiliselt elutus talus tuikas siiski elu, korstnast tõusis kerge suitsuvine. Veel rohkemgi, pöördudes ümber majanurga, kuulis Paul akna taga helisevat naisenaeru.

«Kes see võiks olla?» mõtles Paul veel kord.

Uks paiskus koputamise peale otsekohe valla ja ta nägi üllatusega tagasihoidlikult, kuid linlikult kergesse rohelistesse kleiti riietatud noore naise ümmargust naerunägu. Näos tundus talle midagi väga tuttavat. Ja järgmisel silmapilgul tundis Paul ta ära... Tema siinolek näis Paulile hea endena.

«Aino Vao,» ütles ta eksimatult, «Johannes Vao tütar.»

«Oi, vaadake, kes see on!» hüüatas Aino lõbusalt. «Saamu, Saamu, kas sa tead, missugune külaline sulle tuli?»

«Ohoo, kas hea külaline?» küsis Saamu naerma hakates, tõusis laia laua tagant püsti ning pööras näo tulija poole.

«Tere, Saamu, igavene töörühmaja,» ütles Paul tasa. «Kas sa tunned mind veel?»

«Sina — Paul Runge... hääl on muutunud, aga ma tunnen ära,» tähendas Saamu naeratades. «Täna on Saamul rõõmus

päev — külaliste päev. Seda see harakas hommikul õue peal kädistas.»

Paul laskis pilgul köögis ringi käia. Vähe oli siin muutunud, ainult kõik oli veidi tuhmunud, nagu tolmuga kattunud, ja mõnes kohas ripnes ämblikuvõrk lae all. Saamu ei näe seda. Kuid seal, kuhu on ulatunud Saamu käed — põrand, aknad, laud —, on kõik puhas. Sellesama laua äärde on tema, Paul, istunud hommikust sööma koos teise sulase Jaaniga ja tüdrukute Tilde ning Ainoga. Aino Vao karjatas siis Kurvesti lehmi.

Paul meenutas seda mõne sõnaga.

«Muidugi, muidugi...» tähendas Saamu nagu virgudes. «Selles nurgas istusid, kus praegugi istud... Sina künsid kõrbide paariga, mäletan. Nüüd on ainult Antu jäänud, ja sellelgi pole tööd — uut peremeest ootab.»

«Ma lähen lüpsan sul lehmad ära, Saamu,» ütles Aino, tõmbas poolkasuka selga ja haaras lüpsiku.

Lauluviisi ümisedes väljus ta, sõnades Paulile mineku peal:

«Ma olen täna siin perenaise eest.»

Paulile näis, et ilma tema lõbusa ümmarguse näota ja ereda roheline kleidita muutus köögis hämaramaks ning vaiksemaks.

«Üksipäini siis mängidki aina peremeest?» küsis Paul.

«Jah,» vastas Saamu lihtsalt, «kuni tulevase peremeheni. Ta käis juba siin.»

«Oo,» ühmas Paul. «Kes?»

«Ütles, et tema nimi on Juhan. Talle olevat vallast talu lubatud. Mulle patsutas õla peale. Pole viga, rääkis teine, talule paneme veel elu sisse... Mind küll ähvardas, et ma siin kellelegi mitte midagi ei annaks. Räägib, mina olen peremees...»

Paul vaatas aknast välja. Pea püsti, kandis Aino kiirustades ja kergel sammul lauta täis veeämbreid, ning Paul mõtles, et tema roheline kleit näib kõige rõõmsama laiguna selles rõõmutus talus ja et tema, Aino, on nende aastate jooksul sirgunud tõeliseks naiseks. Siis, enne sõda, oli ta üheksateistkümnendaastane kohmakas külatüdruk. Tema, Paul, on ju temaga tantsinud külapidudel ja isegi koju saatnud. Millega ta praegu peaks tegelema?

Ta küsis Saamult.

«Aino? Lendab, otsib, kuhu pesa punuda,» ütles Saamu. «Läks ära linna, tegi mõne aja tööd, nüüd tuli tagasi. Maa poole kisub. Näe, tuli mind vaatama ja kohe läks lehmi söötma. Ise räägib, et hakkas igav... Ja muidugi mõista — Koordis

sündinud ja kasvanud... Paras perenaine. Vana Vao Johannes ei võtnud teda kuigi hästi vastu.»

«Miks?»

«Noh, ei tea...» takerdus jutuga Saamu. «Küllap vist sellepärast, et isa sõna kuulda ei võtnud: ilma loata läks perekonnast ära...»

Aino astus tuppa, lüpsik käes, ja hakkas piima kurnama. Jälle helises majas tema hää:

«No millega ma teid siis toidan?»

«Pannkookidega,» ütles Saamu pidulikult ja tõusis püsti, et minna jahu järele. «Niisugusel päeval tuleb keeta kas klimbi-suppi või praadida pannkooke.»

Pliidi all hakkas ragisema tuli. Ainole ilmus ette valge põleke. Kiiresti välkusid tema ümarad küünarnukid.

Paul, keda näris rahutus, kõndis mööda tuba. Pistnud käed tasku, hakkas ta aknast välja vaatama. Suur on siiski see majapidamine! Milline laut! Selles pea või tosin lehmi. Lauda juures on karjaköök. Kuur, ait, kaev... Muidugi, kõik see on praegu natuke käest ära lastud, aga kui pihta hakata...

«Sa vaatad nagu uus peremees...» — kuulis ta Aino häält.

«Mis?...» küsis ta võpatades ja süngestus. «Ei — ma nii sama.»

Aino vaatas teda tähelepanelikult ning kavalalt, nagu oleks tema mõtteid lugenud. Saamu lõi pihupesadega vastu põlvi ja haaras Aino sõnadest kinni:

«Aga miks siis mitte?» hakkas ta seletama. «Paul on kündmise peale meister. Antu seisab tallis. Miks kõike võõrale peremehele ära anda?»

«Ainol endal tuleks võtta ohjad oma kätte,» lausus Paul naeratades.

«Mina olen naine, olen üksik,» ütles Aino tõsiselt. «Ei saa hakkama. Aga kui mul oleks oma majapidamine, ma töötaksin nii, et mul pori lendaks õues jalgade alt.»

Ja silmitsedes, kuidas ta energiliselt askeldas pliidi juures, mõtles Paul, et nii see kindlasti olekski.

Saabus hämarus, koldest heidetud eredad valguselaigud karglesid seinu mööda, isuäratavalt lõhnas praetud või. Pliidist õhkus soojust.

Paul vajus raskelt ning õdususetundega toolile ja vaatas, kuidas Saamu süütas lampi, ning valget Mikit, kes pliidist langetava valguse paistel muutus roosaks. Ta vaatas Aino valgeid täidlasti käsi, mis katsid lauda, ja tundis äkki teravalt, kuidas

ta sõja-aastail siiski oli igatsenud kodu järele, omaenda sooja nurgakese järele, rahuliku elu järele maal — elu järele, mis oleks kindlasti mõttetu ilma nende soojade ning hellitavate käteta.

Istuti laua äärde. Söödi klimbisuppi, siis tõstis Aino pannkoogid lauale; neile määrati mett peale ja joodi jääkülma piima kõrvale.

Kuulates Aino hoogustunud lobisemist, vaadates Saamu rahulikku, leplikku näkku, mõtles Paul sellest, et see kohtumine pole juhuslik. Ei, ei ole juhuslik. Neil kõigil kolmel oleks Kurvesti talu sooja kolde ümber hea. Olgu peale, et senini on nad siin kõik külalised ja mitte ühelgi neist pole selles majas kindlat jalgealust, kuid ometi tundsid nad kõik endid peremeestena selles majas.

Ja jälle mõistis Aino peaaegu tema mõtteid, küsides:

«Sina siis otsustasid võtta endale maad vallas?»

«Jah,» vastas Paul, «nii ma otsustasin. Hakkan otsima.»

«Mina tahaksin ka...» ütles Aino avameelselt ja jäi mõttesse. Saamu ei ütelnud midagi.

«Hakkame üheskoos otsima,» naljatas Paul. Kuid tundes, et tema sõnad ei kõlanudki naljana, ehmus.

Tajudes endal Paul Runge vaikivat rasket pilku, tõstis Aino küsivalt silmad. Pauli veidi pilukil külmavõitu silmade liikumatu pilk suundus otse temale, ja talle näis, et mees on täiesti rahulik; ainult tema huuled värisesid imelikult, reetes erutust. Ja seda märgates ei võtnud Aino tema sõnu naljana. Neid ei võtnud naljana ka Saamu. Ta istus vaikides, nagu kõrvale pööratud, ja tema huuled naeratasid hellalt, otsekui näeks ta midagi teistele nähtamatut.

NELJAS PEATÜKK

Järgmisel hommikul astus Paul Runge üle valla täitevkomitee ukseläve.

Esimehe toast kostsid valjud hääled. Pooleldi avatud ukse juures seisis vana talumees, sall kaela ümber, lopsakad kulmud tähendusrikkalt kõrgele tõstetud, ja kuulatas jutuaajamist pealt.

Keegi ei pööranud tähelepanu sisseastunud Paulile. Suurekantseilaua taga istus lihavate huulte, jämeda nina ja pea ligi hoidvate väikeste kõrvadega tüse mees — täitevkomitee esi-

mees. Paul tundis temas ära kohaliku talupoja Jaan Jansoni. Mees oli näost punane ja ärritatud.

Silmanud Jansoni kabinetis viibivaid külalisi, hämmastus Paul:

«Ohoo! Sõbrad siin!»

Jah, Maasalu, Taaksalu ja Semidor olid siin ja näisid olevat ägedas jutuhoos. Maasalu, tasakaalukas nagu alati, istus liikumatult otse esimehe laua ees. Tema kõrvale, otsekui oma vägeva õlaga Maasalule tuge pakkudes, oli mahutanud end Taaksalu ja muljus kannatamatult käte vahel läkiläkit. Veidi eemal kibeles kägiseval taburetil Semidor, vaadates kord Maasalule, kord Jansonile otsa.

«Tee kuidas tahad, meil aga on tarvis superfosfaati,» lausus Maasalu kindlalt.

«Mul ei ole superit...» pörutas Janson ja lükkas sonimütsi kuklasse. «Ei ole!»

«Ilma superita me läbi ei saa...» kõmises sekka Taaksalu mahlakas bass. «Sa ju ise tead, kuidas meil tänavu väetisega on. Esimest aastat peame karja... Sõnnikut ei ole. Mida siis rukkile anda?... Sa ju tead meie asja.»

«Tean, noh — kuid pole...»

«Annad!» ütles Kaarel Maasalu külmalt.

«Meil on hädasti tarvis,» toetas teda Taaksalu.

«Olge nii lahke, seltsimees Janson,» pobises Semidor lipitsevalt ja tegi liigutuse, nagu kummardada tahtes. Semidori näoilme muutus vahetpidamata. Kui kindla tooniga kõneles Maasalu, siis ajas Semidor end sirgu oma taburetil, tõstes räbaldunud kotaga jala väarikalt üle teise, ja asetaski igivana kübaraloti teravale põlveotsale. Kui aga oma kriiskavat häält paisutas Janson, siis muutus Semidor kasvult kuidagi väiksemaks, nihutas end tabureti äärele ja tõmbas jalad tabureti alla.

«Üks tonn on veel lattu jäänud... Üksainus tonn valla peale... val-la peale.» Janson tõstis jämeda nimetissõrme üles ja koputas sellega vastu lauaäärt.

«Annad...» kordas Maasalu. «Mihkel Koorile Karu talust andsid eile kolmsada kilo, ja täna annad meile sada kilo mehe peale.»

Jansoni nagu valgus verd täis.

«Nojah, andsin... Koor annab sügisel viljavarumise ajal poolteist tonni vilja. Aga teie? Koor aitab mul valla plaani täita. Peaga on tarvis mõelda, Maasalu...»

«Sina mõtled, nagu ma näen...» ütles Maasalu tigea pilkega. «Aga väetist pead sa meile ikkagi andma.»

Janson pidi juba avama suu, kuid vaadanud Maasalu kivenud näkku, ohkas sügavalt, sügas rasvunud kukalt ja hõikas:

«Martin!»

Uksele ilmus vanaldane mees, metallraamidega prillid poorilisel ninal.

«Vaata seal järele... Kui on, kirjuta igaühele sada kilo superit välja...»

«Noh näed,» ütles Maasalu rahuldatult, «me vaatame Martiniga otsekohe järele... Sina istu niikaua siin,» käskis ta Semidori. «Võtad paberid ja — kohe lattu.»

Üle ukse astudes ja Paul Runget märgates naeratas Kaarel Maasalu ja noogutas talle heakskiitvalt peaga, Taaksalu aga surus tal kätt. Janson vaatas vilksamisi Pauli poole, ütles: «Otsekohe,» ning peatas siis pilgu ilmse pahameelega Semidoril. Tema viha ei olnud veel lahtunud.

«Oled sina ka lontkõrv... Leidis, kellele saba liputada... kelle järele joosta...»

«Nojah, noh...» naeratas Semidor ja oma istmel kohmetult nihelema hakates vaatas häbelikult Pauli poole.

«Mis nojah, noh?... Leidsid ka abimehe... Maasalu tahab kõigist targem olla, jonni täis nagu sikk... Temal on üks talu, aga mul on vallas niisuguseid talusid kakssada.»

«Jonni täis jah...» pobises näost tumedaks värvunud Semidor. «Jonni täis... Pressib peale nagu mustlane. Iga kandi pealt lõikab.»

«Ja kuidas sa niisuguste naabritega läbi käid?»

«Kas arvate, et mul kerge on?» elavnes Semidor äkki. «Õpetab — tee nii, ela naa. Mis ülemus ta mulle on? Ninatark niisugune.»

Paul vaatas Semidorile suurte silmadega otsa ega saanud muiet tagasi hoida. Ta teadis, et hädavares Semidor oli kuulus oma isikliku arvamise puudumisega. Ta võis maha teha kõike seda, mida viie minuti eest oli ülistanud taevani. Tema näost paistis alati nagu peeglist kaasvestleja meeleolu, tema suu kiitis alati takka selle mõtteid, kes oli temast kangem.

«Vantsi teise pärast ringi, tülitu inimesi,» sattus Semidor hoogu, nüüd juba Pauli juuresolekut häbenemata. «Õeldakse, et sul pole superit... Noh, kui pole, siis pole... Mis siis sellest kisa tõsta. Kas tema on siis kõige vaesem? Ja see Taaksalu

Kristjan on kah talle paras paariline. Küll on häda nende küüsi sattuda...»

Vaikselt avanenud ukse lävelt kostis Maasalu ja Taaksalu naerupahvatus — nad olid Semidori viimaseid sõnu kuulnud. Taaksalu müksas sõpra suure heameele pärast küünarnukiga. Maasalu naeris kogu südamest, näidates oma tugevaid hambaid. Ka Paul puhkes naerma, ja isegi Janson muheles tahtmatult.

Semidor ei kohmetunudki nii väga. Ühinedes meelsasti ning viisakalt üldise naeruga, pani ta mütsi pähe.

«Juba valmis?» imestas ta. «Näe, mis tähendab, kui osatakse...»

Kõik kolm lahkusid, ja veel koridorist kostis Semidori summutatud häält:

«On aga rebane, tahtis mulle prügi silma ajada, aga mina...»

Lause lõppu Paul ei kuulnud. Oli tema järjekord.

«Runge?» küsis Janson, ulatades paksud ning lodevad sõrmed käepigistuseks. «Oleksin nagu kuulnud seda nime.»

Pauli esimeste sõnade järel muutus Jansoni nägu jälle rahulolematuks. Ta sügas oma jämedat nina.

«Kurvesti talu? Ei, sinna ei saa. Me paneme sinna uusmaasaja Kännu.»

Paul meenutas esimehele ettevaatlikult, et tema avaldus oli sisse antud pool aastat tagasi, kui teisi avaldusi veel ei olnud.

«Ei olnud... Ja mis sellest, et ei olnud...» ütles Janson veel suurema rahulolematusega. «Teie kõik mõtlete ainult iseendale, aga mina pean mõtlema valla eest. Känd lööb mul lahti põllumajandusühistu, — traktori saame. Selge?»

«Selge küll...» nõustus Paul pikaldaselt. «Kuid Kurvesti talul on oma kolmkümmend hektarit maad. Kaks kohta tuleb vabalt välja. Maja on suur, mõlemad mahume ära.»

«Me aga paneme sinna veel traktoristi... Sulle anname maad teises kohas.»

«Kurvesti talus ma võiksin äärmisel juhul elama asuda tema endise popsi Kure majja,» käis Paul peale. «Selles saunahüti seal metsa ääres ei ela praegu kedagi. Mul peaasi, et maa oleks hea.»

Janson nihutas aina suureneva pahameelega sonimütsi peas. «Teile anna aga ainult head, kuid halba te ei taha,» urises ta. «Hea küll, kuidas maakorralduskomisjon otsustab... Astu päeva kolme pärast sisse.»

Tõstnud käe sõjaväelise harjumuse kohaselt kõrva äärde, tuli

Paul toast välja. Selline algus ei meeldinud talle. «Kelle juurde siis veel minna?» mõtles ta ja otsustas: «Partorgi juurde.»

Tõusnud mööda kitsast treppi üles mansardkorrale, koputas Paul uksele ja astus väikesesse hästi soojaks köetud tuppa. Keskealine tumeblond mees pani mingisugused paberid kõrvale ja tõstis Paulile küsivad sügavale aukuvajunud silmad.

«Istuge,» sõnas ta Pauli uudishimulikult vaadeldes. «Minu nimi on Muuli, saagem tuttavaks.»

Võtnud istet, jutustas Paul lühidalt endast ja oma kavatsusest valda elama asuda ning avaldas meelepaha Jansoni seisukoha üle.

«Nõndaks,» lausus Muuli, keerutades pliiatsit sõrmede vahel, ja jäi mõttesse.

Kõrvaltuppa viiva kitsukese ukse taga küsis lapsehäälsosinal: «Ema, mida see sõdur tahab?»

«Tahab põllumeheks hakata,» vastas leebe naisehäälselt.

«Perekond,» mõtles Paul ja laskis pilgul ringi käia. Paljud asjad kõnelesid sellest, et parteiorganisaator siin oma töökabinetis ka elab. Nurgas seisis rihmaga kokkutõmmatud kohver. Muuli väike raamatukogu riiulil meenutas Paulile pataljoni parteiorganisaatorite väliraamatukogusid. Ja parteiorganisaator ise oma karmivõitu siledate juustega, mis olid lauku kammitud, ja habemest puhtaks aetud kuivade põskedega meenutas Paulile armee parteiorganisaatorit, ehkki tal oli pintsak seljas.

«Niisiis, te tahate saada Kurvesti talu?» küsis äkki Muuli ilma ühegi kavaluseta naeratades ja vaatles Pauli avameelse uudishimuga, ning sügavad lõbusad kurrud tekkisid tema silmade ümber. «Ma olen näinud seda talu... Magus pirukas...»

«Mina mõtlen esialgu ainult mustast leivast,» ütles Paul Runge uhkelt.

«Noh, ära vihasta,» ütles Muuli «sina» peale üle minnes ja muutus tõsiseks. «Ma ainult naljatasin... Kuid mispärast just Kurvesti maad?»

«Sellepärast, et olen seal kaks aastat sulasena tööd teinud... Maa on talus hea. Mul on kergem jalgu alla saada...»

«See on muidugi tähtis,» nõustus Muuli. «Kuid peab ütlema, et Jansonil on kah õigus, — meil on masinaühistut vaja: seda on kõigile tarvis... Sina aga ole rahulik — saad maad, ja mitte kõige viletsamat.»

Paul muutus veidi lõbusamaks ja võttis pakutud paberossi. Muuli hakkas kõnelema teenistusest sõjaväes. Ah nii, et tema, Runge, on olnud jalaväes — isegi luuraja? Auväärne amet.

Tema, Muuli, on ka teeninud Punaarmee Eesti Korpuses, kuid suurtükiväes. Siin aga seisab neil ränk töö ees...

Vaikinud hetke, hakkas ta sõrmedega vastu lauda trummeldama ja lausus mõtlikult:

«Seal Koordis on aktiivseid inimesi vähevõitu... Ja needki on Tatriku ja Vao taolised, aga tõelisi pole olemas... Noh, hästi, sea end senikauaks sisse... Varsti näeme.»

Ta tõusis ja ulatas Paulile käe.

«Ma ei armasta inimesi tihti tülitada,» naeratas Paul.

«Pole viga, küll sa tuled...» sõnas Muuli üllatavalt lõbusalt naerma pahvatades, ja jälle tekkisid sügavad kurrud tema silmade ümber. «Ilma minuta ei saa sa kuidagi läbi!»

Väljunud parteiorganisaatori juurest, mõtles Paul hetke ja pöördus siis Kurvesti talu poole. Ta sammus vilet lastes, meeleolu oli tal suurepärase. Polnud kahtlust, Muuli meeldis talle.

«Ei saa! Noh, on aga järsk mees...» mõtles Paul. «Sellel mehel on pealehakkamist — teab, mida tahab. Oli kindlasti polgu partorgiks.»

Kuidas ka ei olnud, kuid esimese päeva saavutustega võis ta rahul olla. Mis tähendas Jansoni hapu nägu ja ilmsesti ebasoodus hoiak, kui võib loota Muulile ja toetuda Maasalu ning Taaksalu sõprusele! Mida siis lõpuks veel tarvis? Ah jaa! Johannes Vao tütar Aino... Ta oli kiiresti astunud mööda taluõue, uhkelt pead püsti hoides, ja talvine tuul oli rebinud rohelist kleiti tema tugevate säärtede ümber. Sellisega koos juba tühja molli ees istuda ei tule.

Talule lähenedes kiirendas ta üha sammu.

Aino oli jälle Saamu juures külas, ja Paul ei imestanud peaaegu üldse selle üle, nagu olekski nõnda kokku räägitud.

«Sul on niisugune nägu, nagu oleksid õnnetoova hobuseraua leidnud,» ütles Aino.

«Kes teab, vahest leidsingi,» ütles Paul mõistatuslikult.

«Kuidas asjad arenevad?» huvitus Saamu.

«Esialgu pole veel selge,» vastas Paul kitsilt. Ta ei armastanud kõnelda poolikuist saavutustest.

Ta sõi siin lõunat. Muutus jutukaks. Jutustas isegi mõned anekdootid sõdurielust, Aino jaoks, ehkki mitte eriti õnnestunult. Lõbusad anekdootid ei kukkunud tal kuigi hästi välja. Kuid Aino naeris. See meeldis talle. «Teda on kerge naerma ajada,» mõtles Paul, «järelikult raske nutma panna...»

Jälle välkusid töös-tegevuses Aino paljad käsivarred ja silmi maha lüües laulis ta mõtteisse vajunult:

Mul valutab süda ja valutab maks, —
oh, kuidas ma kallimat näha küll saaks;
ta elab seal teisel pool järvede vee
ja sügav ja kauge ta juurde on tee.
Ma ehitaks paadi ja sõuaksin siis
ta juurde, nii kuidas on peigmehe viis,
kuid puuduvad lauad ja puudub ka saag, —
kuis nendeta ikkagi ehita' saad.

«Ma sõidan homme ära, kas sa saatma tuled?» küsis Aino, katkestades laulu, mis Paulile nii väga meeldis.

«Homme!» Tume vari jooksis üle Pauli näo. «Miks nii ruttu?»

«Niisama... kodu ei meeldi. Vana Vaoga on raske läbi saada,» kurtis ta.

«Noh, aga kui kahe päeva pärast sõidaksid?»

«Misjaoks?» küsis Aino lapsikult ja vaatas talle teraselt otsa. «Mis siis vahepeal muutub?»

«Ei tea. Võib-olla et muutub. Praegu on pakane, aga hommi-
kul vaatad välja — on sulale läinud,» vastas Paul põiklevalt.

Pauli ei olnud nii kerge avameelselt rääkima sundida.

Õõbima läks ta Maasalu poole.

Mehed kogunesid Maasalu juurde tuppa. Peremees, võtnud saapad jalast, istus, jämedais villaseis sokkides jalad laua alla sirutatud, ja suitsetas piipu. Taaksalu lõikas omatähtselt masinaga tubakat. Ka Semidor oli siin; ta oli istunud sooja ahju lähedale ja sügas kõhna musta kassi kõrvatagust.

Paul jutustas lühidalt kohtumisest Jansoni ja Muuliga.

«Janson tahab jõest läbi minna ja pükse mitte märjaks kasta,» ütles Maasalu pilkavalt. «Tal on tähtis ainult see, et tema plaan oleks täidetud. Mis temal sellega asja, et sina oled kehvik ja uusmaasaaja? Tema hoiab Koori poole, Koor hakkab tal norme täitma... Näe, ühistu on tarvis lahti lüüa, — on kuskilt selle Kännu välja koukinud. Ma tahan veel vaadata, mis känd see nii-sugune on ja kuhu tema juured ulatuvad...»

«Janson on igavene pask,» segas end jutu sekka Semidor. «Aga ma andsin talle nina peale... Super on meil nüüd kuuris.»

Maasalu heitis hävitava pilgu Semidori poole, Taaksalu hakkas avalikult irvitama.

«Hoi Kurvesti maast küünthe-hammastega kinni,» ütles Maasalu Paulile. «Maja ehitad üles, seni aga elad saunas. Pops Kurg sai seal elatud. Kuidas krunti ka ei jagaks, viis-kuus hek-

tarit künnimaad satub ikka sinule. Maa on seal nagu värske leib! Üks hea lõikus lööb sul maja üles.»

«Mina toon kaevu põhjast vee välja — ta on ära kuivanud, ma tean seda kaevu,» pomises Semidor.

Selle juurde jäädigi.

Paul Runge ei suutnud kaua aega uinuda. Ta kuulas Kaarli norskamist, kes magas päev läbi ränka tööd teinud inimese rasket und. Aeg-ajalt praksatas midagi vana maja seintes, nagu oleks vanamees ragisedes konte sirutanud. Pimeduses löid põlema kassi silmad, rohelised ja säravad nagu talvised tähed, ja ujusid temast mööda.

Avatud silmadega lamades püüdis Paul kujutella oma elu lähemas tulevikus — kuu-kahe, aasta pärast. Seda oli niisama raske näha kui kassi selles pimedas toas. Sest ta astus ju tallamata teed ja alustas oma elu nagu otsast peale. Tema, Paul Runge, on talu ja omaenda lehmade ning hobuste peremees!... Seda oli raske ette kujutada. Ta pole ju kunagi varem peremees olnud.

VIIES PEATÜKK

Margapuu-taolise vaskse pendliga vana seinakell hakkas lööma ja äratas Mihkel Koori, Karu talu peremehe. Kella löögid kajasid kumedalt, nagu läbi paksu vatiteki, mille all lebas Mihkel oma naise Martaga. Suures madalavõitu laega toas summutas mööbli ning kodukootud villaste põranda- ja seinavaipade üleküllus igasugused helid. Mööbel oli mitmekesine: tamme-
puust kolme poolega riidekapi kõrval seisis teine — kasest, maitsetute nikerdatud sambakeste ja ilustistega —, üheeline seinakellaga, mis oli kuulunud Mihkli vanaisale, mölder Ottole. Kui tuhnida läbi viimase võimaluseni täistuubitud kapid, oleks võinud leida sealt vanaisa kulunud lambanahkse mütsi ja isa uued, mitte kordagi veel jalas olnud saapad, samuti palju muid asju, mis olid kuulunud isale ja vanaisale. Põlvest põlve oli talus kogutud igasuguseid asju, midagi ei visatud välja — isegi mitte vanaisa kumera klaasiga puust kapslis taskukella, ehkki selles oli juba ammu midagi katki läinud ja osutid näitasid aega käesoleva sajandi algusest. Asjad korjusid majja järk-järgult, seda-mööda kuidas mativili tuhandeist talupoegade kottidest valgus vanaisa kottidesse, ja sedamööda kuidas isa Jakob oksjoneil omandatud maatükke kindlalt Karu talu külge liitis.

Nüüd oli kõik see, mis kunagi kuulus vanaisale ja isale, Mihkli oma; kõik, kui mitte arvestada maad, millest tunduv osa läks valla reservmaade hulka.

Mihkel vaatas kõõrdi naise paljaid täidlasi õlgu. Naine oli surunud näo padjasse. Magab... Kodus aga, oma isa Johannes Vao juures seda kindlasti ei olnud, et Marta oleks maganud hommikul kella kaheksani. Imelik, kuidas küllusliku elu juures mehe tugeva selja taga muutuvad inimeste harjumused mõne aastaga... Nii mõtles Mihkel Koor rahulolematult. Keegi ei ütle ju, et Koori naine peaks tõusma ühel ajal tüdruk Roosiga, aga ikkagi...

Valjusti rinna puhtaks kõhinud, riputas Mihkel soonilised kuivetunud jalad laiast ning madalast voodist maha ja pani enese pikkamisi riidesse. Pihkudesse puristades pesi ta end kõõgis külma veega. Pesukaüsi kohal rippuva tuhmunud peegli ees kammis juuksed siledaks. See ei võtnud palju aega — juukseid kasvas tal ainult õmukohtadel ja kuklas. Koor polnud enam noor mees, üle neljakümne, kuid tugev veel ja terve. Meeldivaks ei saanud tema välimust nimetada: väikesed torkivad silmad, sisselangenud oimukohad, teravad põsenukid, näonahk pingul. Mihkel Koori kutsuti tema näo pärast, aga võib-olla ka mitte ainult näo pärast «näljaseks». Ta teadis seda ja vihkas kogu hingest Kristjan Taaksalu, kes oli andnud talle selle hüüdnime. Mis sellest, kui neil oligi omavahel mingisuguseid arveid õien-dada töö eest saamata jäänud kaerakoti pärast, nagu kinnitas Taaksalu, — see ei anna talle veel õigust kedagi pilgata.

Sisse astus külmast õhetav tüdruk Roos, tõi sületäie puid ja asetaski ettevaatlikult, et need ei koliseks, pliidi ette maha.

«Noh, kuidas on Lulliga?» küsis Mihkel, meenutades lammast, kellel eile olid talled. Kuna tegemist ei olnud mitte lihtsa, vaid head tõugu lambaga, siis oli tal oma nimi.

«Tallekesed imevad,» vastas Roos.

«Ahaa, imevad...» torises Mihkel.

Roosit vaadates tuli talle meelde, et ta juba ammu oli lubanud Johannes Vaale ühe Lulli tallekese. Johannes palus juba ammu — tal olevat tõug rikutud. Ja pealegi pole mitte kellelgi külas sellist tõugu lambaid kui Mihkel Kooril. Mitu korda oli Mihkel lubanud ja iga kord lubaduse täitmata jätnud. Nüüd võib-olla täidab oma lubaduse, võib-olla...

«Tee pliidi alla tuli,» ütles ta, mõtlikult Roosit silmitsedes, «ja siis ma räägin sulle midagi.»

Roosi hakkas pliidi juures askeldama. Kui haod olid üleni

tuld võtnud, täitis ta katlad veega ja alles siis astus sammu pere-mehe poole ning langetas süüdlaslikult silmad. Nüüd seisis ta Koori ees suurena ning kohmakana, puutaldadega kotad jalas, nii nagu ta oli tulnud laudast, ja tema suured käed värisesid märgatavalt. Millegipärast värisesid tal käed alati siis, kui Mihkel Koor teda vahtis, ning ta püüdis alati peita neid määrdunud põlve alla või toppida võidunud pihktasuka hõlmade vahele. Ja nagu oli tal seejuures alati süüdlasliku ilmega, ehkki ta Koori ees milleski süüdi ei olnud.

Mihkel kraapis küünega harjaselist lõuga ja vaatas teda mõtlikult ning vaikides. Ennää, missugune rumal tüdruk: õlad ja kael nagu mehel, jõudu nagu härjal, pane ainult kotte vin-nama, — aga käed värisevad teisel nagu tallekese. «Lollakas,» mõtles Mihkel pilkavalt.

«Noh, kuidas siis maaga jääb? Kas mõtled võtta?» küsis ta uudishimulikult. «Tuleb otsustada.»

«Ei tea...» ütles Roos vaikelt ja keeras pea kõrvale.

«Kes siis teab?» kehtas Mihkel õlgu. «Jagavad ära — siis on juba hilja. Näed, kui palju tahtjaid on... Maa antakse ju muidu... Ega sa rumal ole, et hakkad minu loomi tasuma, kui võid endale ise majapidamise sisse seada. Vaatad, Roosil on lau-das lehm ja hobune... Ja laut on oma ja saun ka, ela ainult, ja lillepotike on aknal, mis? Ja oma vili põllul...»

Ja selle järgi, kuidas Roos Mihkli uuriva vaate eest pilgu kõrvale pööras, tema käed põlve all aga veel tugevamini väri-sema hakkasid, mõistis ta, et tüdruk on vist isegi juba varem mõelnud selle üle ja võib-olla põhjalikumalt, kui Mihkel oletas.

Mihkel muigas.

«Ja mis siis ikka lahti oleks? Võimalus on... Ma räägin Vao Johannesega, tema on komisjonis, ise kirjutab sulle avalduse. Mulle on minu maad palju. — lõikame sellest sinule kuus hek-tarit. Ja hektarit kolm lõigatakse valla maast juurde. Meie kõr-val, seal on päris hea maa. Ma räägin seda sinu pärast, muidu aga võtavad teised. Näed, Paul Runge luusib siin ringi... Sina aga oled oma inimene.»

«Mina olen ju nõus...» ütles Roos kiiresti, ja tema näos välgatas midagi, mis Mihklile sugugi ei meeldinud. See oli sise-mise rõõmu helk, mida Roos kogu jõust püüdis varjata.

«Minu majast sa lähed muidugi ära, oled ju omaette pere-mehe,» jätkas Mihkel ühesuguse häälega. «Sa ise ei taha jääda, eks ole tõsi? Minu laudad sulle ei passi, tahad endale oma lauta. Ja oma seemet, hobust ja atra... Eks ole nii?»

Roosi pea laskus aeglaselt norgu, lootusetus ilmus tema näole. Ta vaikis. Ka Mihkel Koor jäi vait. Ei oleks pidanud Roosil isu ära võtma. Ei oleks pidanud.

Oodanud mõned pikad minutid, pörutas Mihkel pihupesaga vastu lauda.

«Noh, siis kuula mind... Me oleme ikkagi viis aastat ühes majas ühte leiba söönud, — mina aitan sind. Võta maad! Aastakese elad minu juures — hea küll, oleme rääkinud —, seni kui endale pole ehitanud, ma saan aru... Ma vist olen sulle võlgu kahe aasta eest, eks ole? Hea küll, ma annan sulle lehma võla eest. Sa ei või öelda, et see on halb tasu... Parem juba minu lehm, kui et sulle vallast mõni lahja elukas kaela määritakse. Seeme? Laenan, küllap lepime kokku... Noh, kas saame kaubale?»

Mihkel tegi peaga räpsiva liigutuse ja sirutas suures kaares oma pika käe Roosi poole. Ja tüdruk Roosi pani kartlikult ning kohmakalt oma lühikeste sõrmedega kareda käe tema kämblasse.

Seda nägi Marta, kui ta lahtiste juustega kööki astus. Ta oli kuulnud viimaseid sõnu.

«Kui juba lehma annad, siis võiksid ühekorraga ka hobuse anda,» ütles ta mürgiselt, virildades oma pakse huuli ja vidutades unest punsunud silmi.

«Mine, maga end välja,» ütles Mihkel talle põlglikult.

Ohtul külastas Koor äia.

Mihkli ja Johannes Vao vahel karedal, kuid hästi puhtaks küüritud köögilaua seisis kaheliitrine plekk-kruus õllega ja tubakakarp. Õlu oli tume, peaaegu must ja üsna paks, sõrmedele sattudes kleepus, kurgust alla voolates pani vere keema. Johannes oskas suurepäraselt õlut pruulida, ja tuleb ütelda, et ta ei kostitanud sellega mitte iga külalist.

Tasapisi õlut rüübates kõnelesid nad paljudest asjadest. Ja raske oli nende vestlusest mõista, mis oli selles oluline ja mis niisama suusoojaks öeldud. Vaieldi selle üle, kui palju humalaid õllesse panna, räägiti lambatalledest.

«Ühte Lulli talledest võid omaks pidada. Ükskõik kumba, vali välja,» lubas Mihkel armulikult.

Aruteldi, milliseks kujuneb kevad. Tatriku ätt oli mingite oma tundemärkide järgi töötanud kuiva suve.

«Tatriku äti nina ei tunne enam midagi,» ütles Johannes halvustavalt. «Vanaks teine jäänud...»

Mihkel oli sellega päri.

«Ühte ma ütlen sulle,» sõnas ta tähendusrikkalt. «Tugev on see, kellel vilja on. Miski pole praegu viljast kallim.»

«Vili on hinnas jah,» nõustus Johannes.

«Vili on kallid...» jätkas Mihkel oma mõtet. «Kuid maa läks odavaks, — puha muidu antakse kõigile, kes võtta tahab... Ja viligi võib odavaks minna...»

Õelnud need arusaamatud sõnad, vaatas Mihkel paljutähendavalt Johannesele otsa ja hakkas tubakast plotskit keerama.

«Maa, jah, igaüks võtku ja valitsegu,» nõustus Johannes, rapstes välgumihklis tuld ja ulatades väimehele suitsu peale.

«Noh, kas Kurvesti maade kohta olete juba otsuse teinud?» küsis Mihkel laisalt. «Kuuldavasti on seal veel soovijaid ilmunud, — Runge?»

«Jah, kaks avaldust... Arutame läbi,» ütles Johannes teatud tähtsusega.

«Noh... ja mis sina arvad?»

«Mis seal arvata... Talu on suur, jätkub mõlemale. Eks me vaata...»

«Vaata-vaata — või mõlemale,» hakkas Mihkel suure suuga irvitama. «Minu meelest aga tuleb anda sellele, kes on tarvilikum... Runge tahab valmis suutäit, temast pole külale mingit tolku, Känd aga toob ühistusse traktori.»

«Traktor pole halb asi...» kiitis Johannes. «Viljapeksuks oleme kindlustatud.»

«Pane aga Runge Kurvesti majja elama, siis trumpab ta paari aasta pärast vist sind ennastki üle. Sa oled kogu eluaja oma talus töötanud, nii et käed rakkus... Tema tuleb aga praegu puupaljana, saab kõik jumalamuidu kätte, ja paari-kolme aasta pärast võtad sina tema ees esimesena mütsi maha... Kas see on õiglane?»

Johannes vaikis. Hingepõhjas pidas ta sellist väljavaadet tööpoolest teatud määral solvavaks oma üsnagi suurele enesearmastusele. Ainult see on huvitav, missuguse kandiga see Mihklit riivab? Johannes vaatas mõtlikult altkulmu väimehele otsa, näppis sõrmedega oma karvaseid kulme, hakkas näppude vahel keerutama pikaks kasvanud halle karvu.

«Muidugi, anda võib, aga mitte kõige paremat,» rääkis sel ajal Mihkel. «Mille poolest Kure häärber halb on? See on samuti Kurvesti maa peal. Las näitab seal, mis ta võib... Jah...» tuli tal meelde ja ta hõõrus oma kondist laia lõuga, «minu Roosi tahab ka maad võtta. On avalduse kirjutanud.»

«Kust siis?» huvitus Johannes.

«Näed sa... Kuus hektarit minu maadest, see, mis seal vana kuivenduskraavi ja lepavõsa vahel on...»

«Sealt tahab?» imestas Johannes. «See on ju soo...»

«Mispärast soo... karjamaa,» parandas Mihkel. «Miks mitte, mille poolest see siis maa pole? Ja sellele veel oma neli hektarit reservmaadest juurde lõigata — see siil, mis on seal minu maade ja Tatriku luha vahel. Seal on kaheaastane kesa — hea maa. Kuidas sina selle peale vaatad? Ma tunnen ikkagi Roosile kaasa, töötab teine minu juures juba ammu.»

Johannes tõstis pikkamisi kruusi suu juurde ja hakkas kiirustamata rüüpama venivat õlut. See vabastas teda kohesest vastamisest. Johannes vältis alati kiirete ja millekski kohustavate vastuste ning samuti kindlate lubaduste andmist. Ega talumehed ilmaaegu oelnud, et Johannes ei oska mitte niivõrd ilusasti rääkida, kui võrd hästi vaikida... Kiirustamine on kasulik ainult kirbu püüdmisel; vastata on parem alles siis, kui taipad asja lõpuni. Kuid igast inimesest ei oska kohe aru saada, isegi väimehest mitte. Sõnad «kaasatundmise» kohta laskis Johannes üldse kõrvust mööda — milleks seda siin tarvis, nad pole ju kirikus. Uhte ta igatahes mõistis, ja mõistma hakates ei saanud jätta imestamata väimehe osavust. Too vähendas oma maad ligikaudu veerandi võrra, vabanedes kõige halvemast maast ja ühes sellega kõrgendatud maksust. Aga võib-olla peitus siin veel midagi? Kui aga Roosil tahab ja väimees ise seda soovib...

«Muidugi, kui veel reservmaadest neli hektarit juurde lõigata, siis on hoopis teine asi,» ütles Johannes tähtsalt ning asetaskruusi kolksti lauale. «See on teine asi... Muidugi, las Roosil annab avalduse sisse.»

KUUES PEATÜKK

Johannes Vao ei hulkunud kasutult mitu tundi ümberkaudseid salusid mööda. Ussisoo äärde ulatuvas tihedas haavikus õnnestus tal siiski lasta kenake jännes. Puhunud veidi aega kännu otsas, toppis Johannes alles sooja karvase loomakese seljakotti, ja visanud õlale vana kukkedega püssi, mis levitas veel hiljutise lasu suitsutehka, hakkas kodu poole liikuma. Kõva urbse kooriku peale tõmmanud lumi metsaserval ei vajunud peaaegu sugugi tema jalge all.

Ta sammus endaga ja õnnestunud jahiga rahul olles. Loll jännes! Hüppas ise otse toru ette, unisest peast vist.

Vao talu peremees võib mõnikord ka jahil käia. Muidugi mõista, mitte iga peremees Koordis ei võinud lubada endale sellist lõbu, isegi mitte talvel... Ehkki talvel pole just eriti tähtsaid töid, kuid see-eest leidub kümneid väikesi. Kas on tuua sooheinamaalt heinu, või vedada metsast puid, või jälle parandada rege või vankrit. Seepärast on hea, kui sul on suur pere ja kolm tütar — tublit tööinimest, ja majapidamist juhhib see-augune naine, nagu on Liina. Sel juhul jääb sul ainult käsutada ja valvata, et kodused ilma tööta ringi ei käiks. Heinu soost võivad koju tuua nooremad tütreid Linda ja Vilma, aga vanemat, Valvet, võib saata ka metsatööle. Lihtsamaid töid võivad tütreid teha ka isa eest, — ega see pole mõni maakundmine. Tööst on neile ainult kasu. Ega külas asjata räägita, et Johannes Vao tütreid oskavad nii majapidamist juhtida kui ka heegelnõela välgutada, ja mis kõige kiiduväärsem, vanema sõna kuulda. Ega muidu Johannese kaks vanemat tütar mehele minnes suure talu perenaiseks saanud. Saada sugulaseks rikaste peremeestega, sellistega nagu Mihkel Koor, oli Johannesele endastmõistetavalt meelepärane. Kõigi kuue tütre hulgast rikub kahjuks ainult Aino perekonna terviklikkust, — nagu tõrges lammas jookseb karjast eemale. Kõige virgem tütar, aga ka kõige tõrksam. Kui palju ebameeldivusi oli tema pärast Johannesel, kui ta luba küsimata linna elama läks. Külas on kõik rõõmuga valmis keelt peksma, suud puhtaks rääkima naabri perekonnatüli arvel, liiatigi kui on tegemist tugeva ja üksmeelse perekonnaga. Millest tal, Ainol, puudus oli? Võidi arvata, et Johannes oli perekonnas nagu mõni kubjas, kui juba lihane tütar pidas paremaks ära minna...

Metsaveert mööda jõudis Johannes välja külavahetele, mida talvel kasutati üsna harva. Poole kilomeetri kaugusel metsaservast mustendas paar armetut ehitist, maja ja laut. Eemalt vaadates näis, nagu oleks mitu saunahütti lähestikku ja nende vahel kooguga kaev. Selliseid kaevusid aga ei kaevatud neis külates ammugi enam, tehti pumbakaevud. Siit algasid Kurvesti talu põllud. Kunagi oli pops Kurg ehitanud Mardi isa, Karl Kurvesti maale need hurtsikud. Mitu popsi oli elanud siin veel pärast Kurge, kuid ükski neist ei jäänud pikemaks kohale — Kurvestile tööd teha ja temaga asju ajada ei olnud kerge. Popsitalu oli aastatega lagunenu. Rahva seas kutsuti teda Kure taluks tema esimese peremehe Kure nime järgi.

Nüüd saab Kure talu uue peremehe. Selleks saab Paul Runge,

endine Kurvesti sulane. Johannes Vao — valla maakorralduskomisjoni üks liikmeid — oli alles eile sellele otsusele oma käega alla kirjutanud. Oigupoolest oli Paul tahtnud asuda Kurvesti majja, mitte aga Kure sauna. Kuid Tammik, komisjoni esimees, tahtis ilmselt teisele uusmaasaajale Kännule pakkuda võimalikult palju soodustusi, ja seda sellepärast, et vallas nägid kõik Kännu isikus uue masinaühistu tulevast esimeest. Vao oli olnud täiesti ühel nõul komisjoni esimehega, ja mitte niivõrd sellepärast, et oleks lootnud väga palju Kännu traktorile, — ei, mitte sellepärast. Talle lihtsalt ei meeldinud, et rikka Kurvesti talu peremeheks saab kehvik Runge, omandades ühekorraga kõik selle, mida Johannes Vao oli püüdnud saavutada terve elu jooksul ja ikkagi ei olnud saavutanud... Ja Runge, taga paremaks, muutub kahe-kolme aasta pärast rikkamaks kui tema, Johannes Vao. Too Runge sai niigi juba palju: üksteistkümmend hektarit head maad, lehma ja seemne. Mida siis rohkem vaja? Elumaja ja laut aga ehitagu ise, kui ta tööinimene ja mees on. Pole seal midagi täitsa muidu himustada... Kolmandale komisjoni liikmele, maamõõtja Nirgile, oli ükspuha, keda Kurvesti tallu panna, Kändu või Runget, ainult et lõppude lõpuks maa-reformiga rutemini valmis saada ja piirid sisse ajada. See pärast nõustus ta meelsasti Tammiku ja Vao otsusega.

Vaadeldes norutavaid tühje hooneid, peatus Johannes äkki hämmastunult ja jäi hõredate põõsaste taha seisma. Kaks inimest, mees ja naine, tulid otse üle põllu mahajäetud popsitalu poole. Pagana pihta! Tulid, ja veel koguni teineteisel käest kinni hoides... Sinelis mees võis olla ainult Paul Runge. Ja harjumuse järgi käia pea kuklas ning kindla kõnnaku järgi tundis Johannes ära oma tütre Aino...

Johannes ajas käe tasku piibu järele, et sellega nõu pidada.

Kaks tulijat jõudsid maja juurde ja tegid aeglaselt ringi selle ümber. Siis istusid nad kaevuäärele ja jäid maja vahtima. Nad vaatasid nii kaua, et Johannes jõudis selle ajaga piibu täis top-pida, süüdata ja poolenisti tühjaks suitsetada. Nii vaatavad inimesed asjale, mis neile meeltemööda on: nad tahaksid väga saada selle omanikeks, kuid kardavad, et see neile tasku järgi pole.

Vana Vao sülitas, pistis põleva piibu tasku ja hakkas otsustavalt teed mööda edasi sammuma, heitmata pilku talu poole.

Tal oli niisugune tunne, nagu oleks keegi teda kõvasti nina-pidi vedanud, rängalt tüssanud. Kuid kes? Kas mitte Mihkel Koor? Aga mis puutub siia Koor? Ja siis see pagana tüdruk!

Vähe sellest, et kunagi häbistas teda kogu küla ees oma äramine-
kuga, nüüd aeleb veel selle Rungega ringi. Tore olukord küll —
üks tütar on abielus Mihkel Kooriga, kõige rikkama mehega
Koordis, teine tütar aga on sellessamas külas Kure talu pere-
naine ... Saab siis suudel jahvatamist, naeru Johannese uhkuse
üle ...

Vao sülitas jälle sapiselt. Naeru ja pilget kartis see auväärne
ja pikatoimeline härjakaelaga mees kõige rohkem.

Ent kas kõik ei oleks võinud minna paremini? Kas tõesti ei
oleks Runge lõppude lõpuks, kurat võtaks, võinud asuda elama
Kurvesti majja, kui tema, Johannes, oleks teadnud?

Ta astus süngena majja ja riputas vihaselt nohisedes püssi
naela otsa.

«Mis sinuga lahti on?» imestas Liina.

«Ei midagi,» nähvas Johannes lühidalt.

«Tuli on ahjus ... Kas naha võtad maha?» huvitus Liina.

«Sellel tüdrukul võtan ma naha maha,» hüüdis Johannes tuli-
vihaselt.

«Missugusel? ... Mis sa jampsid?» ajas naine silmad pärani.

«Sellelsamal ikka, kes läheb Paul Rungele perenaiseks Kure
tallu,» ütles Johannes salvavalt.

«No-noh?» Liina jäi midagi mõistmata mehele otsa vahtima.

«Mis no-noh? Sinu Aino!»

Liina lõi kaks kätt kokku ja istus taburetile.

«Aino Kure tallu?»

Uksele ilmusid Linda ja Vilma punetavad näod, kuid isa sil-
mates kadusid otsekohe.

Nüüd oleks Johannesel tulnud jänese lakke riputada, nahk
käppade kohalt lahti lõigata ja pehme talvekasukas koos naljaka
valge kahuse sabaga loomal üle pea maha tõmmata. Liina raiub
jänese kere tükkideks, asetab sügavale pannile, lõikab sinna kibe-
dat sibulat rattakestena peale, katab õrna liha tihedalt pekitüki-
kestega ja puistab pipraga üle. Ja siis ahju ... Karvased jänese-
käpad kuivatatakse ära. Nendega on nii hea ja mõnus saapaid
puhastada ja sisse määrida.

Kuid nii Johannes kui Liina unustasid jänese sinnapaika.

Johannes läks vihaselt nohisedes õue.

«Kuidas sa raiud?» rõõgatas ta, nähes, kuidas Vilma kolman-
dat korda täksas kirvega okslikku puuhalgu. Ta haaras ise kirve
ja hakkas ägisedes taguma vintsket kasejändriku.

Raiunud valmis suure hunniku puid ja läinud higiseks, viru-
tas ta kirve kõrvale ja läks tuppa.

«Tead mis... Korja kõik Aino kaltsud kokku ja lao tema kohvrissi,» ütles ta Liinale mornilt, kuid juba rahulikult, «Ja pane see kõik siia.»

Ja ta näitas lävele. Liina puhkes nutma. Johannes võttis jänese tagumisi koibi pidi kätte, et viia lõpule oma jahimehetoimetused.

Paul Runge ei teadnud, et vana Johannes oli näinud teda koos Ainoga teel Kure tallu, nagu ta ei aimanud sedagi, millist suurt huvi oli äratanud Mihkel Kooris ja teistes tema ilmumine Kurvesti talu põldudele.

Paul ja Aino ei võinud märgata Johannest, sest nad olid liiga süvenenud oma asjadesse. Tugevasti teineteise käest kinni hoides läksid nad otse üle lumega kaetud heinamaa.

«Meie talu juurde pole isegi teed,» ütles Paul ja nad puhkesid mõlemad naerma, kuigi selles midagi naljakat ei olnud.

«Jalgrada läheb paremalt, heinamaa äärt mööda,» ütles Aino. «Kui sa saad hobuse, siis ajab ta sisse laia vankritee. Aga praegu pole seda vajagi. Kas siis linnule on tarvis teed, et leida oma pesa?»

Nad naersid jälle lõbusalt ja Paul haaras ootamatult osavasti Ainol ümbert kinni ning suudles teda põsele. Aino püüdis naerdes lahti rabelda, kuid mitte tugevasti. (Kõike seda nägi Johannes põõsa tagant, kui ta piipu süütas.)

Maja mustendas valge lume taustal oma elutute palkseintega, ta seisis lagedal kohal, kõigi nelja tuule käes; ainult ühest küljest surusid end tema vastu kaks vana kaske ja hõredad põõsad. Paul ja Aino kõndisid ringi ümber maja. Maja oli madal nagu saun, kaks aknakest lõunasse, üks itta. Poolavatud suitsunud ukse ees oli lumega kaetud sile paekivilahmakas.

Nad istusid lumisele kaevurakkele. Paul heitis pilgu kaevu põhja.

«Vett selles ei ole,» pomises ta. «Nii nagu rääkis Semidor. Tuleb jõest vaadiga vedada.»

«Sa teed ree,» nõustus Aino. «Jõgi pole kaugel. See on tühine asi. Aga kuidas laut välja näeb?»

Ta tõmbas ust enda poole, kuid see oli tugevasti lumega kinni tuisanud. Paulil tuli appi asuda. Nad astusid külma pimedusse, kus lõhnas pisut mädanenud õlgede ja hallituse järele.

«Isegi sõnnik on viimase kübemeni välja veetud,» tusanas Paul. «Noh, lehma ja hobuse võib esialgu siia panna. Ainult lat-

ter ja sõimed teha. Ust tuleb kohendada — näed, on viltu vajunud, ei lähe kinni...»

«Siia nurka saab seapõrsas,» ütles Aino vaimustusega.

Ja talle tundus, et ta näeb pimeduses, kuidas läigivad põrssa silmad.

«Mahub küll,» nõustus Paul. «Noh, lähme edasi.»

Laudaga ühe katuse all oleval kuuril polnud üldse ust. Kokku kuivanud laudade vahelt pragudest paistis valgust. Põrandal, mida kattis pehkinud saepuru segamini puukoore-rämpisuga, seisid lai lagunenud reelogu, vedelesid pulkadeta rehad ja narmendav raiepakk. Muud midagi ei olnud.

«Ongi regi,» elavnes Paul ja asetas jala painardile. «Võib-olla et me veame sellega veel metsa, mis?»

«Lähme majja,» tõmbas Aino teda käisest. «Meie väikesesse majakesse,» naeris ta.

Nad astusid künnisele. Väikesest eeskojast avanes üks otse tuppa. See oli maja ainuke tuba. Selles oli mustaks suitsunud ukseavaga pliit. Põrandal akna all valendas lumehang, mis oli katkise raami vahelt sisse tuisanud.

Aino astus kohe pliidi juurde.

«Kõige tähtsam on, et ei ajaks suitsu sisse,» ütles ta muretseselt, otsides üles ja tõmmates lahti siibreid. Aino võttis tuusti õlgi, süütas need ja pistis pliidi alla. Sinakas suits kadus algul koldesse, siis aga tungis tuppa.

«Pole viga, kui kuumaks läheb — põleb paremini,» rahustas Paul, märgates meeolehämi Aino näol. «Võib-olla on kivi lõõri langenud: See on tühi asi ära parandada.»

Ta astus pikkade sammudega piki suitsunud seinu — viis sammu laiuti ja seitse pikuti —, põrandalauad nagisesid jalge all. Siis kirjutas ta midagi taskust võetud märkmikku.

«Põrand...» ütles ta lühidalt, «põrand tuleb lahti võtta. Mul oleks viis-kuus kahetollist lauda tarvis... Seinad lööme papiga üle — on soe ja valge. Küll sa näed... Me ehitasime sõja ajal isegi maa sisse kolme päevaga niisugused eluhooned, et vaata ja imesta... Siin aga on koguni seinad ja lagi olemas.»

Ta istus rahuldunud ilmega otse põrandale ja hakkas suitsu panema. Aino astus tema juurde.

«Paul, kuid meil ei ole isegi lauda ega tooli,» ütles ta vaikselt.

«Ma ei tea, mis küll saab.»

Paul vaatas talle näkku ja puhkes naerma.

«Küll me midagi välja mõtleme...» ütles ta paljutähendavalt. «Ma sõidan linna ja otsin üles Johannes Uustalu. Sa ei

tunne Johannes Uustalu? See on suur ehitusmeister; tema õpetas mind kirvest ja hõõvli käes hoidma. Tema juures vedeleb praegugi nii mõnigi minu tööriist. Kui ma ta üles leian, siis on kõik hästi...

Aino ohkas.

«Mis on?» küsis Paul hoolitsevalt.

«Ei midagi,» ütles Aino veidi punastades. «Saamu ütleb, et kallimaga koos maitseb ka soolasilk magus. Kuid...»

«Kuid sai on parem,» lõpetas Paul ja naeratas.

«Ei, mitte seda... Selleks, et siia majja elama asuda, on tarvis teha tuli pliidi alla, selleks aga, et kasvatada vilja, on tarvis rohkem. Kes meid aitab? Minu isa meid ei aita.»

«Jah, muidugi,» ütles Paul karmilt, tõusis püsti ja vaatas mõtteisse süvenedes aknast välja.

«Meie abi on siin,» ütles ta.

Aino astus tema juurde, ei näinud aga midagi muud peale paljaste lumega kaetud põldude — ainult põllud kuni metsani.

«Vaata, see ongi abi,» ütles Paul lootusrikkalt naeratades. «Maa. See, kes andis meile maa, see aitab meid ka edasi.»

SEITSMES PEATÜKK

1946. aasta jaanuar saabus sulaga ja merelt puhuvate niiskete soojade tuultega. Seejärel lõi külmaks, paks lumi langes maha, kattis metsad ning väljad ja siis tulid päikesepaistelised pakasepäevad.

Koordi küla talud metsaveertes seisid vaikselt ja lumega kaetuina, täiesti sellistena, nagu neid kujutati kunagi Pätsi-aegseil jõulupostkaartidel: sinav unine öö tumedate kuuskede vastu surutud talumajade lumiste katuste kohal, tuled akendes paistavad hubaselt ning rahulikult, kitsad lumised teed viivad taludeni.

Nende vaiksete talumajade seinte vahel aga ei kulgenud elu nüüd sugugi enam nii uniselt.

Uus elu kõigi oma tormiliste askeldustega oli tunginud vaiksesse taludesse, tõmmates kaasa kõiki nende elanikke, ükskõik kui kaugel talu ka ei seisnud valla täitevkomitee hoonest, kus esimeses Janson oli telefoni juures hääle peaaegu ära karjunud, sõimates külanõukogude esimehi metsavarumise aeglase käigu

pärast, instrueerides külavolinikke ja andes aruandeid maakonda.

Sel ajal kui Janson lärmas telefoni juures, rühkis Peeter Tatrik, lühijalgne kohmakas talupoeg, karvane soome müts silmadele tõmmatud, lumehangedes komberdades teistest eemal seisva Meistersoni talu poole ja kirus tuliste sõimusõnadega Jansonit, kes kuni siamaale kuidagi ei saa mahti määrata temale abiks teist külavolinikku. Kus seda on nähtud, et ühe inimese kohta tuleb kuusteistkümmend talu, pealegi üksteisest kaugel paiknevat? Ise ju räägib, et normiks on ainult kümme...

Keti otsas rabeles ja haukus peni.

Meisterson, pikk kuivetu palja lagipeaga talupoeg, prillid pikal linnunokataolisel ninal, avas köögiukse, kust lõi vastu sooja leiva ja piima lõhna ja kus perenaine kraasis käsikraasidoga villu.

«Noh, mida pajatad?» küsis Meisterson pärast seda, kui oli mõtteid vahetanud ilma üle.

«Ikka ühte ja sedasama,» rääkis Tatrik leebelt. «Homme on metsa väljaveo pühapäevak. Teile on ette nähtud välja vedada kaheksakümmend kuupmeetrit, teil aga pole veel pooltki vee-
tud.»

«Mina aga mõtlesin sõita homme linna laadale,» ohkas Meisterson avameelselt, «põrssaid müüma.»

«Mõttele nüüd, kas siis ilma meie Jaanita läbi ei saada,» segas perenaine end jutu sekka.

«Tuleb välja, et ei saada,» vastas Tatrik, pühkides suure taskurätikuga higist otsaesist. «Janson juures istub teist päeva volinik maakonnast. Ja auto seisab õue peal. Ma arvan, et ega ta ilmaasjata kohale sõitnud. Kas pole tõsi?»

«Kuhu seda metsa küll nii palju läheb?» pomises Meisterson.

«Tarvis on... Sakslased purustasid poole Tallinna, Tartut, Narvat. Ega nii jätta saa...» laotas Tatrik põhjendust otsides käsi. «Kõneldakse, et seal Kohtla-Järvel ehitavad vabrikuid, terve linna. Kas sinna vähe on metsa tarvis?»

«Aga mina tahtsin laadale minna,» sügas Meisterson mõtlikult nina. «Põrssad on just parajas eas.»

«Ei, Meisterson, tee kuidas tahad, aga homme ole pühapäeval. Sa ära väidle vastu ühtigi. Saad aru, et pahandad mind ja võimu ka, kui tulemata jääd...»

Tatrik paisutas asjalikult oma laia rinda lahtinõõbitud lambanahkse pihtkasuka all. Meisterson mõtlikult külavoliniku märgi poole, mis oli kinnitatud tema pintsakurevääri külge. Tat-

rik pole paha mees, on heasüdamlik inimene: Meisterson tundis teda läbi ja läbi, — oli samasugune talumees nagu ta ise, ja äkki — võim... Ta oleks võinud Tatriku kui üht oma naabrit, puhtast südamest välja öeldes, põrgu saata. Kuid nõukogude võimu — see oli juba teine asi. Sellega ta ei tahtnud tülili minna. Milleks seda! Kes siis kustutas neljakümnenadal aastal maavõlad, kes lõikas viis hektarit maad juurde? Pealegi sai ta käesoleval aastal väetist, seemne kavatses sordiseemne vastu vahetada...

«Vahest jätta laadale sõitmata?» pöördus ta küsivalt naise poole. «Kuidas sa arvad, Salme?»

Salme ei vastanud, teades, et mees küsib rohkem moepärast ja niikuinii otsustab omamoodi.

«Isegi need tulevad, kellel ei ole kohustust,» meenutas Tatrik. «Jaagu talust tulevad kõik: Maasalu, Taaksalu ja Semi'or.»

«Noh, olgu nii...» lõi Meisterson pihuga põlve pihta. «Minu hobune pole kehvem Jaagu talu hobustest...»

Ja Tatrik, jätnud hüvasti, sumas lumist teerada mööda teise talu poole.

Tuled Koordis olid endised — neissamades kohtades, neissamades akendes, kus neid olid harjunud nägema isad ja vanaisad, kuid paljudes taludes elasid uued peremehed. Nii olid asunud Jaagu tallu, mis kunagi kuulus kõrtsipidajale Mergelile, kaks kehvikut — Maasalu ja Taaksalu. Elu Jaagu talus andis talupoegadele rikkalikku jutuainet, sest selle talu elanike sõpruses nägid nad midagi uut, millega ei olnud harjutud Koordi külas ja mis oli teravas vastuolus tema tavade ja kommetega. Oli küll juhtunud vallas ennemgi, et kaks peremeest elasid koos ja aitasid teineteist, kuid neid olid tingimata sidunud sugulussidemed. Ent siin olid kaks teineteisele võõrast maameest. Nendega liitus veel kolmas — kõigile tuntud hädaares Semidor. Tolle kohta oli palju nalja liikvel. Kuna kahekümnest talust koosnevas külas oli raske midagi salajas hoida, siis olid kõik kursis Jaagu talu sündmustega. Teati, et Semidor oli juba esimesel künnil adrahõlma kivi vastu katki murdnud, ja seda, kuidas ta oli saanud Maasalu abiga poole hobuse peremeheks, ja kuidas laadal keegi libe hangeldaja oli osanud talle müüa ühest silmast kõõrdi vaatava pörssa.

Kuid pikkamööda lõppes nalja-aine: Jaagu talu kolmik hoidis kindlalt kokku ja algusest peale oli näha, et seal edeneb asi hästi. Seda võis tunda isegi Semidori käitumisest, kes ei toetanud enam endise heameelega omaküla inimeste naljaheitmist enese kulul.

Talupoegade tähelepanu tõmbas endale ka uusmaasaaja Juhan Kännu asumine Kurvesti tallu. Juhan Känd osutus lõbusaks, jutukaks ja üsna heasüdamlikuks keskmistes aastates meheks. Kaks palgatud veoautot, kuhjaga täis laaditud, tõid kohale tema varanduse. Uudishimulikud silmad jõudsid märgata autode peal presendi all pungil täis viljakotte, kaste ja linnalikku mööblit.

Juhan ise sõitis kohale uhkel punasel traktoril ja asetas selle ruumikasse kuuri kõrvuti peksumasina, reaskülvaja ning niidumasinaga.

Koos Juhaniga saabusid tema noor naine kohevil rebasenahast kraega ja veel keegi vanem naine, nähtavasti ema, pirtsakalt mossis huultega. Naine viis ettevaatlikult majja tillukese ümmarguste, nõõbitaoliselt pungis kurjade silmadega koera ja ei näidanud end üldse enam õuel, kus kastide kallal askeldasid mees, autojuhid ja ähmi täis Saamu.

«Ohoo!» ütles Maasalu paljutähendavalt oma sõpradele, vaadates möödasõitvaid Kännu autosid. «Paistab, et härra uusmaasaaja veab endaga kaasa üsna mitut tonni kraami...»

Ja mitmedki talupojad vallas laususid «ohoo!» Selgus, et ta oli mõnele tuttav kohtumistest ümberkaudsetel laatadel, kus Kännul oli nii mõnigi kord õnnestunud sooritada kasulikke tehinguid. Oma maad Juhan Kännul varemalt ei olnud, ta oli kunagi paremaks pidanud rentida maad Koordi naabervallas laostumise äärel seisvilt peremeestelt, ja kuulu järgi oli rentinud üsna kasulikel tingimustel. Kurnanud põllud välja, võtnud paari aastaga maalt, mida maa anda suutis, ja talle midagi vastu andmata jättis Känd maatüki meelsasti maha.

Känd mõistis kõike natuke, oskas traktorit juhtida, võis elektrimootorit lahti võtta ja kokku panna, kuigi sellest iga kord kasu ei olnud; nagu elav entsüklopeedia teadis ta kogu maakonna ulatuses, kus, mida ja kelle käest osta võis, järelmaksuga või ilma selleta, jagas nõuandeid ja üldse peeti teda ärimeheks-hangeldajaks.

Ja nüüd oli Känd hankinud organiseeritava masinaühistu jaoks kes teab millest ja kuidas kokkuklopsitud traktori. Traktori vundamendiks oli olnud igavesti räbal mootorita vrakk, mille vedas Kännu juurde talle tuttav autojuht paari liitri puskarist. Mootori, laagrid, magneete ja muud osad oli väsimatu Känd hankinud kogu maakonnast kokku, kus «seebikivi» vastu vahetades, mis lähemal uurimisel osutus jumal teab mis rämpsuks, kus aga lihtsalt, nagu talupojad kõnelesid, «võttes pikaajalise krediidi peale».

Traktor, mille Känd oli punase lakkvärviga värskelt üle tõmmanud, näis väliselt üsna aukartustäratavana, tegi käies kõrvulukustavat müra ja ajas sinist suitsu välja, lühidalt — jättis mõjuka mulje.

Selle traktori andiski Juhan Känd organiseeritavale masinaühistule, võib öelda, kinkis...

Tassinud oma vara majja, ei jäänud Juhan Känd koju istuma, vaid läks külla kõige rahvarikkamasse kohtadesse. Ta külastas kõiki lähemaid naabreid — Koori, Vaod, Tatriku ja Meister-soni, ainult Paul Runget ei külastanud, võib-olla sellepärast, et tee sinna oli lund täis tuisanud. Teda nähti külanõukogus, valla täitevkomitees ja kohalikus kooperatiivis. Kõikjal kõlas tema kriiskav ning kähisev lõbus hääl, — kellele lubas ta laenata külvimasinat, kellega lõr kokku õllekruusi...

Kui tahes sõbramehena ta end näitaski, talupoegade huvi äratas siiski mitte niivõrd Känd oma ilmumisega Koordi külla, kui võrd tema uhke traktor. Koordis ei olnud traktorit, ja nüüd oli see siia ilmunud. Oh, see oli suur asi! Känd kavatses hakata töötama nüüd «masinaühistu all», nagu ta ise kõigile sellest teatas.

Uus ühistu huvitas eluliselt paljusid, ja esimesele organiseerimiskoosolekule veebruarikuu keskpaiku tulid talupojad kõige kaugemaistki taludest.

Ühistu esimeheks valiti Juhan Känd kui inimene, kes tunneb traktorit. Pealägi ei olnud paljude peremeeste silmis vähese tähtsusega see asjaolu, et Känd andis ühistusse astudes sellele oma traktori. Järelikult polnud kuidagi ilus Kännust mitte lugu pidada...

Selles vaimus kõneleski Mihkel Koor.

Revisjonikomisjoni liikmete valimise juures tekkisid vaidlused ja lahkarvamused. Esitatud oli kümme kandidaati. Harjumuse kohaselt citati ka Johannes Vao kandidatuur.

Kõigile ootamatult võttis sõna enamikule vanadele peremees-tele tundmatu kulunud sinelis mees, kel oli tugev, range nägu, millest vaatasid jonnakalt ja ebasõbralikult terased sinakashallid silmad.

Ta trügis koguni üsna ebaviisakalt vanade, Koordis lugupeetud ja tuntud peremeeste vahelt läbi lähemale presiidiumilauale. Nähes tema nägu, kortsutas esimestes ridades istuv Johannes Vao mornilt kulmu.

Mees esines üsna lühikese kõnega, mis kõlas niisama teravalt ja selgelt, nagu olid teravad ja selged tema mehise näo jooned.

Esiteks — ütles ta — tuleb seda asja vaadata kui nõukogude võimu asja. Masinaühistuid on olnud varemgi vallas. Kuid mis-ugused need olid? — Kulaklikud. See ühistu aga on nõuko- gude ühistu. Missugune on tema esimene eesmärk? Kõigepealt aidata mitte seesuguseid tugevaid peremehi, nagu on Koor, isegi mitte sääraseid keskmikke, nagu on Johannes Vao, kes ise künniga hakkama saab, vaid endisi popse ja sulaseid ning uus- maasaajaid, kellel ei ole oma põllutöomasinaid. Tähendab, ühis- tut peavad juhtima ja teda kontrollima kehvikute esindajad. See- pärast teeb ta ettepaneku valida revisjonikomisjoni Maasalu. Ougi kõik!

Saabusnud vaikuses hakkas ta oma kohale tagasi tungima, tun- des endal teravaid pilke. Mihkel Koori pilku nende hulgas ei saanud pidada kuigi heatahtlikuks.

Kuid tema oleks sülitanud neile kõõrdi pilkudele... Kure talu põldudele oli hädasti tarvis traktorit! See'p see oligi, mis, samuti kui Aino alatine rahutu küsimus: «Kes meid aitab, Paul?» — sundis teda, alati nii vaikivat, sõna võtma.

Parteiorganisaator Muuli, kes istus presiidiumilaua taga, vaa- tas lõbusalt ning heakskiitvalt talle järele.

Esines külavolinik Tatrik, kes armastas, et kõik otsused võe- takse vastu vaikselt, rahulikult, ilma vastuvaidlemiseta, — mis kord see muidu on?

Misjaoks niisugused sõnad? Jutt käib ju kõigi Koordi küla talupoegade kohta — kõigil on täita riiklikud viljanormid. Ja ühistut on tarvis nii Koorile kui Meister-sonile, temale — Tatri- kule, ja Maasalule — kõigile...

Tema lepitavate ja heasüdamlike sõnade mõju oleks pea- aegu ära rikkunud Kristjan Taaksalu.

«Kuulake, kuulake, too noor Runge kõneleb õieti!» kõlas tema jäme hääl. «Mihkel Koor vajab muidugi traktorit, kuid meie vajame teda rohkem.»

Käratseti, karjuti... Arvamused läksid küll lahku, kuid pärast hääletamist selgus, et Johannes Vao oli saanud hääli rohkem kui Kaarel Maasalu. Vao oli Koordis ikkagi oma ini- mene, aga Jaagu talu omadega alles harjuti veel...

Paul kortsutas vihaselt kulmu — oli näha, et äia ühe hoo- biga uppi lüüa pole sugugi nii kerge: sügavad juured peavad kinni...

Olid saabusnud uued ajad ka Koordi elu-olusse. Mille muuga kui mitte uute aegade puhangutega võis talupoegade arvates seletada Kure talu ja Vao talu vahle tekkinud sügavat lõhet.

Johannes ei võinud kuulda praegu isegi Pauli ja Aino nime, ja need omakorda ei teinud mingeid katseid järeleandmiseks ja leppimiseks.

Kas midagi säärast võis juhtuda vanal ajal? Kindlasti mitte. Uus väimees ja Aino oleksid koos tulnud tema juurde end süüdi tunnistama. Nad oleksid köögis seistes kuulanud ära Johannese. Ja Paul, olge mureta, oleks töötanud juba esimesel kevadel Johannese põldudel, suguluskohustuse ja austuse tunde pärast. Sest kellel pole rikkust, see võidab alandlikkusega.

Ja siis oleks Johannes, kes armastas austust, võib-olla andestanud tütrele, kelle oli majast välja ajanud. Isalikust uhkuse tunde — et ei naerdaks noorpaari näruse elu üle — oleks kin kinud Paulile paar lammast ja lehma. Ja atra ning äket oleks laenanud vajaduse korral. Ega tal kivist süda ole...

Nüüd oli aga kujunenud midagi hoopis arusaamatut. Kaks, võib öelda, kerjust tahavad omal jõul ehitada ise endale elujärge Kure talus.

Johannese arvates oli see niisama mõttetu ja võimatu kui püüda kuivendada Ussisood, mis võttis vallalt enda alla kaks-sada hektarit maad. Julgeid mehi oli tööpoolest leidunud, kes katsetasid kunagi, aga neil ei tulnud midagi välja, asjata raiskasid vaeva, Ussisoo irvitas nende üle.

Näis, et noored abielulised ei tahtnud isegi mõelda andeks-palumisest, ja see, kuidas nad käitusid, oli Johannese silmis lausa väljakutseks temale kogu küla palge ees.

«Uhkus pole kunagi kellelegi rikkust toonud,» urises Johannes vihaselt oma naisele. «Eks me veel näe...»

KAHEKSAS PEATÜKK

Sellest, mis toimub Kure talus, teadsid Koordi talupojad vähe. Talu ise seisis kõrgist eemal ja suurelt teelt ei olnud näha tema korstnasuitsugi; pealegi ilmus Paul Runge ise harva rahvarohkeisse kohtadesse, mitte nagu kõikjale jõudev Juhan Känd — Kurvesti talu uus omanik. Kuid vaevalt leidis külas teist perekonda, kes nii pingeliselt oleks valmistunud kevade vastu kui Paul ja Aino Kure talus.

Laudas seisis nüüd kunagi Kurvestile kuulunud punasekirju lehm Minni. Esimestel päevadel oli Aino jooksnud iga minut

lausa lehma juurde. Aino kaapis teda kaabitsa ja harjaga lausa läikima, pesi udarat sooja veega ja määris rasvaga. Nurgas rõhkis põrsas, kes oli ostetud Meistersonilt Pauli armces oleku ajal kogunenud hoiusumma eest. Ja lõpuks — kuuselattidest latris seisis Antu ise, kahekümneaastane hall ruun.

Antu pärast oli tulnud Paulil lahinguid lüüa. Juhan Känd tahtis teda endale — oli kuidas oli, aga temal ju hobust ei olnud. Asi läks Jansonini. Püüdes maha suruda ärritust, küsis Paul esimehelt, mida saab teha ilma hobuseta, kui talus pole halgu puid ja isegi vett tuleb vedada vaadiga poole kilomeetri tagant. Millega aga ehitusmetsa vedada, millega kündma minna?

Ta vaatas kangekaelselt Jansonile silma ja too kaldus Pauli poole.

«Oled sina ka...» ütles ta rahulolematult Kännule. «Kahekümneaastase hobusekronu pärast vaidled — satud naeru alla... Kas sa uut osta ei jõua?»

Juhan andis järele. Tööpoolest, kas maksab nii palju tülitse da selle setuka pärast?

Ja Antu ühes Kurvesti vana vankriga kolis Kure tallu. Nüüd oli, kellega vett vedada ja hagugi metsast tuua. Vana reelogu parandas Paul kerge vaevaga ära.

Ta sõitis maakonnalinna, otsis seal üles vana ehitusmeistri Johannes Uustalu, koos käisid nad partei maakonnakomitees, kooperatiivis, saeveskis. Kõikjal olid Uustalul sõbrad ja tuttavad ees, kõikjal võeti müts maha vanamoelise kulunud palituga vanamehe ees.

Kahe päeva pärast tõi veoauto nad Koordisse ja peatus teeristil — talu juurde autoga ei pääsenud. Autost laaditi välja tosin saelaudu, papi rulle, tünn tsementi, kast klaasi ja uus, puhalt valendavast puust laud. Paul läks tõi Antu ja toimetas kõik selle tallu.

Suur ehitusmeister osutus Aino üllatuseks väikeseks hallipäiseks vanameheks liikuva näo ja lõbusate, naeratlevate silmadega. Ta surus viisakalt Aino kätt ja vaatles teda rahuldusega.

Aino hakkas, nagu ähmi täis, pliidi juures askeldama. Jumaluke, mis neile süüa anda? Ainult kartuleid ja tükk soolast pekki purgis... Kuid vanamees osutus haruldaselt ettenägelikuks.

«Ärge muretsege, me võtsime Pauliga üht-teist kaasa.»

Ja ta pilgutas Ainole sõbralikult ning lõbusalt silma.

Selle imelise jõuluvana seljakotis leidis tööpoolest liha,

magushaput leiba ja võid. Lõunat söödi uue laua ääres, mis lõhnas värskelt kuusevaigu järele.

«Noh, aga nüüd asja kallale,» ütles Uustalu otsustavalt, ja õige pea olid tal kulunud sinised tööriided seljas. Ka Paul rõivastus ümber vanadesse riietesse.

Kaks päeva paukusid majas kirved ja haamrid, vingus saag ja sahis Uustalu hoovel, ja Aino küttis pliiti värskete hoovli-laastudega. Kuidas küll muutus maja selle kahe päevaga, mis see lõbus vanamees siin kamandas! Mõnikord torises ta Pauli kallal, vaatles silma pilukil hoides karedat lauätükki, meisterdas siis veidi aega selle kallal hoovli ja peitliga ning laud muutus aknaliistuks või kauniks köögiriuliks Aino jaoks. Vanamees käis aga üha ringi, pilutas rahulolematult silmi, ja Aino jälgis teda vaimustusega.

Põrand lakkas kriuksumast — see võeti lahti, pandi vahele uued põrandalauad. Palgivahedest väljatolknevate takkudega seinad ja suitsunud lagi löödi üle tuhmi helepruuni papiga, jätkukohad kaeti korralikkude liistudega. Toas muutus puhtaks ning rõõmsaks. Klaasiti katkised aknad.

Kui kõik oli valmis ja ülejäänud materjal kuuri kantud, võttis Uustalu tööriided seljast ja valmistus lahkuma. Tehtud tööd üle vaadates ütles ta väga tõsiselt:

«Tahaksin ise selles majas elu uuesti alustada...»

Aino ei suutnud end tagasi hoida ja suudles teda hallile juuksekahtlule meelekohal.

Paul viis Uustalu Antuga kuni suure teeni. Temal tugevasti kätt pigistades pomises Paul:

«Aitäh, vana... kõige eest...»

«Mis aitäh!...» urises Uustalu. «Inimesed sulle, sina aga inimestele, jah... Sinu käest ma nõuan veel, pea meeles!»

Juhuslikult möödub auto viis ta ära.

«Missugune vanamees!» ütles Aino vaimustusega, kui Paul oli Antu lahti rakendanud ja tuppa astus. «Tõi siia õnne, ja läks.»

«Ma ju rääkisin,» nõustus Paul uhkelt. «Ta on nii olnud kogu oma elu: ehitab ühe maja üles ja asub kohe teise kallale.»

Pärast Uustalu külaskäiku ei jäänud Kure talus tööd vähemaks. Puhkust ei näinud ei Paul Ainoga ega Antu. Hommikul vara, pimedas, rakendas Paul vana ruuna ette ja sõitis jõe veekäikudele. Aino andis sel ajal pörssale ja lehmale toidu ette, lüpsis ja valmistas hommikusöögi. Söönud hommikust, sõitis Paul kümne kilomeetri kaugusele metsa, kus metskond oli valla täi-

evkomitee palvel eraldanud ehitusmetsa tulevaste uusehituste jaoks. Mets tuli nüüd kohe maha võtta, kuni püsib talv, — mõne kuu pärast pole enam aega. Ta aitas täita Peeter Tatrikul riiklike metsavarumisinorme; selle eest Tatrik lubas abistada Runget.

Väsinuna sõitis Paul pimedas tagasi ja lükkas reelt maha koorma hagu. Pesnud vaevaga puhtaks vaigust kleepuvad ja mustad käed, istus ta laua äärde ja asus ahnelt kuumade kartulite ning jahukastme kallale. Nad sõid praegu kehvasti. Minni plima vedas Paul kaks korda nädalas meiereisse ja või müüs põllumajanduskooperatiivile. Uues majapidamises oli kallid iga rubla ja see kulutati ainult pärast pikki kaalutlusi.

Täit toidunormi ei saanud ka Antu. Hommikul ja õhtul andis Paul talle tillukese mõõdu kaeru. Kaeru oli ainult üks kott ja seda tuli hoida kevadeks. Aino vaatas rahutusega kuuris kokkukulavat heinakuhilat — see anti neile vallast, samuti nagu kaer ja seeme külviks, kuid Janson hoiatas, et rohkem ei anna. Kas jätkub? «Aga kui ei jätku?» mõtles Aino murelikult. Sest siis ei saa Antust töötajaks, niigi on teisel ribid juba väljas... Ja Minnit on tarvis kindlasti hästi toita: kahe kuu pärast peab ta poegima.

Mõtles ja arutas siis... Ja istudes õhtuti petrooleumilambi juures, nad mõtlesid.

Suitsetades pärast kasinat õhtusööki ja vaadeldes murelikult Ainot, kõneles Paul:

«Kõik on hästi, aga kuidas saab väetisega? Põllud pole viis aastat väetist näinud. Vallas rohkem mineraalväetist praegu ei ole. Meie loomade sõnnikust jätkub aga vahest ainult aiamaale.»

«Aiamaale anname tuhka,» vastas kärmesti Aino.

Ta oli laudadest kokku löönud kasti, kuhu kogus tuhka.

«Ikkagi on vähe...» raputas Paul pead. «Kust aga võtta põldudele?»

Selle peale Aino ei suutnud vastata.

«Kui ma jõuaksin veebruari lõpuks metsas valmis saada...» arutas Paul, «siis võiks kas või rabast turvast peale vedada...»

Siis võttis ta pliatsi ja hakkas joonistama uue lauda ja maja plaani, arvestades, kui palju läheb tarvis kive vundamendiks, kuid jäi peagi tukkuma.

«Magama,» ütles Aino otsustavalt.

Vaikselt talus jätkusid tihtilugu öösitigi lõpmatud kõnelused ehitusest.

«Seni kui hooned pole üles ehitatud, ei maksa meil mõelda millestki muust,» kõneles Paul. «Et meid sellest miski eemale ei kisuks...»

«Algus on raske...» rääkis Aino aru pidades. «Aga kui on olemas maa, lehm ja hobune, ja pörsas — siis on juba kergem...»

Edasi kõneles Aino, et kõik see äratab häid lootusi ja selle eest on Aino valmis kogu valla ees aitäh ütleva nõukogude võimule. Tuleb võimalikult rohkesti maad üles künda, rohkem külvata nisu, kaera ja rohkem maha panna kartuleid, mitte unustada söödapeeti. Siis on, millega toita Minnit ja Antut. Peetidega nuumavad nad sea ja ei tapa teda enne, kui ta kaalub oma kaksteist puuda. Poole soolavad sisse, poole müüvad maha ja ostavad kaks pörsast. Ühe pörsas jätab nad tõuloomaks, ja järgmisel aastal on neil pörsas oma käest. Minni toob vasika. Kui vilja saak kujuneb heaks, siis ostavad nad veel ühe lehma. Vaat siis hakkavad nad elama...

Jõudes oma unistustes toreda aiani, mis on rajatud maja juurde, jäi Aino vait, nagu oleks lõpetanud kinnise ringi oma mõttekäigus, ja küsis rahutult:

«Noh, aga kes meid ometi aitab? Atragi pole.»

«Traktor künnab...» kõneles Paul uniselt. «Seesama Kännu punane traktor — ta on nüüd masinaühistus...»

Niiviisi möödusid Kure talu uusmaasaajate pingsast tööst täidetud päevad. Ja ehkki päev muutus iga uue päevaga pikemaks, ei jätkunud neile ikkagi sellest.

Saatnud Pauli metsa, asus Aino koduste askelduste juurde. Kui öösel oli sadanud lund, kühveldas ta seda õue peal, raius siis hagu ja ladus virna kuuri ette, hakkis õlgi lehmatoidu sisse, pesi ja puhastas majas, toppis takkudega kinni pragusid laudaseinas, naelutas mingisuguseid riive ja kopsis laudadest kokku väikese sahvriku külmas esikus.

Ta liikus kiiresti ning kergelt ja laulis üha:

Ma ehitaks paadi ja sõuaksin siis
ta juurde, nii kuidas on peigmehe viis,
kuid puuduvad lauad ja puudub ka saag, —
kuis nendeta ikkagi ehita' saad.

Oo, oma õnne pärast oli ta valmis tegema kui tahes ränka tööd. Kas see on siis mõni töö, mida ta praegu teeb? Ta kahet-
ses alati, et ei saa metsas koos mehega saagida palke nende

tulevase maja jaoks. Kuid kes siis hoolitseb lehma ja pörsas eest?

«Las tuleb kevad, siis saad tööd teha, niipalju kui isu on,» lubas Paul.

Ja Aino ootas igatsusega kevadet. Lastagu tal kas või ainult külvata, küll ta siis näitab!...

Taluinimese keev ja terve veri voolas Aino soontes, paistis läbi tema ümmarguse näo roosatava naha, tuikas tema elurõõmsais sinisilmades. Ta võis tõsta viiepuudase koti maast vankrile. Ükkord oli ta külapeol kihla vedanud ja tantsinud vahetpidamata rohkem kui tund aega, kuni muusikandid väsinult mängimise jätsid... Ükski töö ei olnud talle raske. Ainult rikkuse saavutamine näis talle raske ja võimatu ülesandena. Ta oli talu poja tütar ja teadis liiga hästi, mis tähendab ehitada oma elu, kui ei ole atra ega äket. Varemalt oli Koordis kulunud inimestel selle peale terve elu. Kuid Paul uskus, ja see hoidis ülal ka Aino usku uutesse jõududesse.

Töö metsas edenes. Peeter Tatriku metsatöönorm oli täidetud ja nüüd langesid metsalangil puud Paul Runge uue maja jaoks.

Pauli lai selg laskus sae kohale. Selles seljas nägi Tatrik paindumatut otsustavust mitte eemalduda puust enne, kui see ragnal vastu maad prantsatab.

«Ei ole mul sest rõõmu, et ma sinuga kampa löin,» torises Tatrik heasüdamlikult, pühkides laupa, ja viskas pooleni suitsetatud paberossi maha. «Niimoodi ei jõua varsti jalgugi järele vedada.»

Paul laasis langenud mände. Ta raius sellise raevuga, otse- kui oleksid sarvilised oksad tõkestanud tema tee uue maja juurde. Terav kirves viis ühe hooga ära käejämeduse oksa.

Paul töötas pööraselt, süvenedes täielikult tööle, millelegi tähelepanu pööramata, nagu vagu mööda astuv hobune. Nüüd olenes kõik temast endast, tema tööst. Kõik oli selge. Seal Koordis on maa — tema maa. Siin on mets. See tuleb maha saagida, et ehitada uus maja. Tuleb kiiresti metsatöö lõpetada, sest kevad murrab sisse. Tuleb veel jõuda kas või natukenegi turvast rabast välja vedada ammu väetamata põldudele. Lumi aga sulab juba märtsikuu päikese käes, muutub urbseks, kohevaks... Lume- hanged päikesepaistelisel metsaveerel vajuvadki juba kokku nagu aabivaht...

On tarvis kiirustada.

UHEKSAS PEATÜKK

Kuidas Paul Runge küll kiirustaski turba vedamisega põldudele, kevad jõudis temast siiski ette. See saabus ühel aprilliõöl tiheda ja niiske uduga, mis oli täis summutatud müra ja liikumist, nagu oleksid kõrgel pea kohal lennanud suured linnuparved. Mühisesid puud, raputades endalt kevadist märga, vulisesid nähtamatud ojakesed oma igaveses kiirustamises mere poole. Talu õu hakkas mustendama. Regi, mille Paul oli jätnud õhtul kuuri ette väikesele haprale jääribale, seisis hommikul kõntsase mulla peal, ja Paulil oli tegemist, et teda kuuri lohistada. Ei võinud enam mõeldagi rahasse sõitmisele.

Esimest korda kolme kuu jooksul jäid Antule rangid kaela ajamata. Paul puhastas ja kraapis teda kaua. Olles hobuse hoolikalt üle vaadanud, raputas pead.

«No-noh, vaata ette, vana, niimoodi me sinuga kevadeni vastu ei pea,» ümises ta. «Puhata on tarvis.»

Ja ta andis Antule ette täie normi heinu ja kaeru.

Paulil kujunes esmakordselt viimaste kuude jooksul vaba päev. See oli harjumatu ja isegi rõhus teda veidi. Aino hakkas sel päeval mitu korda naljatades torisema, et Paul segavat teda ja parem oleks, kui ta puhkaks.

Ent puhata ta ei suutnud. Näriiva rahutusega käis ta õues ja majas ringi, talle näis üha, et ta on unustanud midagi tegemata, jätnud midagi tähtsat kahe silma vahele... Kuid mida? Laudas närisid Antu ja Minni rahulikult heinu, tillukeses latris kargles kahenädalane ruuge vasikas — Aino lemmik, rõhkis põrsas. Ei, siin oli kõik korras...

Ta astus kuuri, silmitses vankrit — on küll vana logu, kuid peab veel vastu. Tööde vahel oli Paul teda remontinud, vahetanud katkise ratta. Paul heitis heameelt tundes pilgu nurka, kus seisis kaks tunni tsementi, kast klaasi, pliidiraud — kõik tulevaste hoonete jaoks. Ei, olgu mis on, aga kolm kuud ei ole möödunud asjata. Vaevalt oleks keegi teine selle ajaga Kure talus rohkem teha jõudnud, kui oli teinud tema.

Kuid rahutu olek ei möödunud. Millest see tuli? Paul võttis istet kivil kuuri ees ja istus niimoodi kaua mõttesse vajunult, vaadates sinava udulooriga kaetud metsa poole. Millegipärast meenus talle, kuidas ta aasta tagasi, samuti niisugusel udusel ja sompus päeval, oli Kuramaal läinud koos kolme luurajaga sakslase tagalasse. Põõsastikus enne metsalagendikku läksid nad

lahku. Oli tarvis ületada lagendik, et siis jälle kohtuda metsas. Siis sinas mets ees niisama mõistmatuna ja segaselt... Sõbrad kadusid uttu. Terav üksilduse- ja kodutusetunne oli läbinud teda ja tal tekkis tahtmine näha oma kolme kaaslast-seltsimeest, tajuda nende juuresolekut, teada saada, mis on nendega...

Samuti meenus praegugi äkki, et ta pole kõik need kuud näinud Jaagu talu sõbralikku seltskonda. Kuidas nemad seal elavad oma murekestega? Parteiorganisaator Muuliga oleksid nagu mingisugused kõnelused kõnelemata jäänud. Võib-olla on Muuli juba tema unustanud? Ja kas mäletatakse teda vallas, kas nähakse, kuidas ta rahmeldab siin Kure talus? Jansonil on ju, nagu ta ise ütles, kakssada majapidamist, — tema, Runge majapidamine aga on peaaegu kõige tähtsusetum nende hulgas.

«Lori puha,» ütles ta otsustavalt iseendale ja raputas pead. «Muuli sulle kuurile ust ette panema ei tule. Ust aga sul ikkagi pole...»

Ja ta hakkas maja remondist järelejäänud lauajuppidest kuuriust kokku taguma.

Järgmisel päeval tuli päike välja. Suured porilombid keset õue sinasid taevavärviliselt ja näisid petlikult sügavaina, valged pilved ujusid neis. Paul tegi sogaseks need väikesed järvekesed, loopides neisse kivilahmakaid, et Aino saaks jalgu märjaks tege mata lauta joosta.

«Jookse nagu taevateed mööda,» vaimustus Aino.

«Pole midagi, tulevaks aastaks teeme kuivaks selle taeva,» ühmas Paul. «Õu tuleb tasandada, kraav aeda kaevata.»

Sel päeval kopsis ta lattidest kokku vankriredelid, millega talupojad heinu veavad, — küllap läheb tarvis. Tal jäi isegi aega üle, et valmistada kuldnokapuuri, mille ta sobitas maja ees kasvava vana kase külge.

Ka teisel puhkusepäeval sai Antu täie normi kaeru.

Õhtul tuli neid vaatama Peeter Tatrik, porised kummisaapad jalas.

«Sinu juurde ei pääse ka kuidagi,» torises ta. «Istud siin, vesi ümberringi, nagu Noa oma laevas.»

Ta ei ütelnud Paulile, et kui see oleks tema teha, ta võib-olla poleks tulnudki siia, kuid tal kui külavolinikul tuleb esitada aruanded talupoegade valmisoleku kohta kevadkülvitöödeks, ja Janson sõimas jälle, et ta on asjad laokile lasknud ega jõua aruandlusega järele. Pealegi oli parteiorganisaator Muuli talle täna tükk aega otsa vaadanud midagi meelde tuletades ja lõpuks

küsinud, kuidas elab too uusmaasaaja Runge Kurvesti talu põldudel. Ta ei osanud midagi mõistlikku vastata.

Paul kutsus külalist majja, kuid see lipsas poolelt teelt lauda paakil uksest sisse ja jäi sinna üsna kauaks, ajas juttu Ainoga ja vaatas loomi. Ta jõudis ka kuuri pooleldi lahtise ukse vahelt sisse vaadata.

Paul ainult muigas endamisi. Ta ei kahelnud, et näidates oma majapidamist lobisejale Tatrikule, näitas ta seda kogu külale. Minda majja.

«Ja mina pole näinud siin juba nädal aega ühtegi inimesehinge,» ütles Paul lõbusalt. «No jutusta, mis uudist on.»

Tatrik hakkas meelsasti jutustama. Mis puutub temasse endasse, siis kõik on korras: talivilja orased paistavad head olevat, kui nüüd ainult öökülmad ei rikuks. Külanõukogus ja vallas on jälle nagu ikka suurte kampaaniate ajal, alanud sagimine, telefon heliseb päev läbi, maakonnast päritakse, kuidas läheb ettevalmistus külviks, kas seemnega tullakse välja. Janson teatas, et teraviljaga tullakse välja, aga näe — ristiku ja timutiga ei tulla. Maakonnast vastati, et ka selles osas peab välja tulema oma jõududega. Noh, mis siis veel? Jah, üks ebameeldiv uudis: naaberkülas olid bandiidid talu paljaks röövunud, koormatäie varandust peremehe hobusel ära viinud. Peremehe sidunud kinni. ähvardanud ära tappa.

«Kas püüti kinni?» küsis Paul.

«Mine püüa kinni,» kehtas Tatrik õlgu. «Metsa läksid. Nad on relvadega... Saksa omadega...» selgitas ta paljutähendavalt.

«Hm...» Paul vaatas tähelepanelikult Tatrikule näkku. «Kas peremees tundis kedagi ära?»

«Kes teda teab, võib-olla tundis ka...» vastas Tatrik põiklevalt, vaadates Aino otsa, ja peitis oma väikesed lutunud sinakad silmad raskete, tuulest pruunistunud laugude alla. «Mõnikord on parem mitte tunda. Ta'ü asub kõigist eemal. Vald on kaugel, aga mets lähedal,» urises ta.

Rohkem ei suutnud Paul temalt midagi välja pigistada. Peeter vaikis kindlalt ja varjas end pinutaguse haisva suitsu taha.

Tatrik vahtis varjamatu uudishimuga ümberriingi, pöörates aina pead oma soonilise kaela otsas. Õigust öelda, esialgu elati siin kehvasti, kuid... selles toas oli midagi sellist, mis ei jäänud märkamata vana Peetri vilunud talupoiasilmale. I aud. taburet, voodi — need kõik olid küll rihmakavõitu, kuid uued ja tugevad, ilmselt oma kätetöö. Tatrik otsustas seda mingi puu-

sepa tööpingi taolise laua järgi akna all, millel seisis hõövel alles välja võtmata keerdutõmbunud laastuga. Laual asetseval taldrikul niiske kaltsu peal olid mingisugused seemned, tõenäoliselt nende idanevuse proovimiseks. Tatrik heitis pi'gu seemne-aiibulate kotile, mis rippus kuivas kohas seinal. Siin, nagu näha, mõeldi seemnete peale... Kõik ümberriingi kõneles pererahva teojulgeist kavatsustest. Isegi maitsekalt heleda papiga ülelöödud seinad ja lagi näisid jonnakalt ning veendunult avardavat seda kunagi kitsast suitsunud urgast.

«Kui ma Mari võtsin...» ütles äkki Tatrik mõtlikult. «Jah, kui ma oma Mari võtsin, siis sain temaga kaasavaraks Mäe talu. Neli hektarit maad ja saun — see oligi kogu elamine. Olid veel vasikas ja lambad. Üks taburet hüüdis niisamuti teist taga üle terve toa... Sedasi jah...»

Tatrik vaatas Pauli otsa, vaatas naeratava Aino otsa ja liigutas oma suurte käte kõveraid sõrmi, otsekui jõudu pingutades talle endalegi mitte täiesti mõistetava tundmuse väljendamiseks.

«Nüüd on meil paar lehma, hobune ja viis lammast,» rääkis Tatrik vaikselt. «Ja sead on... Kuid mina ei või enam sealihaga süüa, nagu ei võta vastu: doktor Tõnisberg ütles, et mul on raskest tööst maohaavad. Olgu kuidas on, aga kolmkümmend aastat rühmasin, et Mari võiks panna lauale sealihaga mitte ainult pühapäeviti, vaid ka äripäeviti.»

«Meil Ainoga aga tuleb see aeg ruttu...» ütles Paul lõbusalt ja pilgutab Ainole silma. «Usu...»

«Ma hakkam juba uskuma seda...» noogutas Tatrik. «Noh, aga mis vallas ütelda sinu kohta? Külvata kavatsed? Seemet jätkub?»

«Kas seal vallas mõeldakse, et me seemne ära söönud oleme?» kostis pliidi juurest solvunud Aino hääl.

«Kõik, mis laenuks saime, külvame maha. Kõik neli hektarit põldu — või ma pole Paul Runge,» ütles Paul.

«Mehe vastus,» kiitis Peeter. «Aga ristikuseemet ei ole?»

«Mida pole, seda pole...» nõustus Paul. «Ristikheina ja timutit ei ole.»

«Mul jääb üle... Ristiku eest antakse praegu head raha,» ütles Tatrik. «Aga sina ju ostma ei hakka?»

«Selle jaoks ei ole raha,» nõustus ka Paul sellega ja süngestas. «Sul, Peeter, tuleb teistele müüa.»

«Kui ma Mari võtsin,» hakkas Tatrik pärast vaikimist uuesti pomisedes rääkima, «meil ei jätanud rukist külviks — oli ainult üks kott rukist, seitse puuda — ja mulle ei laenanud

keegi, isegi mitte Kukk, poemes. Mõtlesid, et me Mariga põhja kõrbeme. Ja ma läksin vana Kurvesti, Mardi isa juurde. «Laena,» räägin, «või anna päevade eest.» Ta oli minu peale natuke tige: ise sihtis Mäe talu, tahtis seda ära osta, mina aga segasin teda selles asjas oma Mari kosimisega. Ta tuli õue peale, vaatas mind uhkelt ja ütles: «Mul kott rukist paras varblasi sööta... Ühe koti kaupa ma ei laena, aga kui tahan, siis annan muidu. Vaata ainult, et oma seljas ära viid, ilma et korragi turjalt maha laseksid, minu aida juurest kuni oma taluni välja.» Ja karjub sulasele: «Anna talle üks kott!» Ma olin tugev mees, ei olnud vigagi, võtsin koti selga, hakkasin tassima. Versta käisin maha, polnud viga; teise pidasin vastu — üleni märg, jalad ei tule maa küljest lahti, silmade ees punased rõngad. Aga Kurvest sõidab sulasega vankris minu taga... Mul jäi tookord pool versta puudu, maha kukkusin. Sulane keeras koti vankrisse ja sõitis Kurvestiga tagasi.»

«Räägitakse, ta armastanud nalja teha...» urises Paul. «Kahju, et sa pärale ei viinud...»

«Ma isegi kahetsen seda. Oleksin siis näha tahtnud tema lõusta,» ütles Tatrik. «Jõust tuli puudus. Kuid see jäi mulle igavesti meelde. Ja näe, täna tuli meelde ja mõtlen, miks ma ei võiks sulle laenata ristikuseemet...»

Paul vaatas üllatunult Tatrikule otsa, kuid selle nägu oli nagu alati lihtsameelne ja rahulik, justkui oleks ta pakkunud laenuks mitte ristikuseemet, mis maksis turul ränka raha, vaid mingisugust, kurat võtaks, vana reha! Sellepärast Paul ei osanudki midagi öelda ja ainult vahetas pilke näest särama löönud Ainoga.

«Sa siis tule homme,» kutsus Tatrik nagu muuseas.

«Ma... tulen jah...» ütles Paul kõhima hakates. «Sina, Peeter, ma pean ütlema, aitasid mind suurest hädast välja... Jah, suurest hädast...»

Istunud veel veidi aega, jättis Tatrik hüvasti. Pigistades õues Pauli kätt, vaatlis Peeter metsa ja lagedat välja ning pomises:

«Koera peaksid muretsema... Lõbusam oleks. Tead, too paljaksröövitud talu peremees tundnud, nagu räägitakse, ühe bandiidi ära. Olevat Kurvesti poeg olnud — Robert... Ei tea, võibolla lobisevad niisama...»

«Ohoo,» kortsutas Paul kulmu. «Arvas heaks kodukanti külla tulla.»

Tatrik ei vastanud midagi ja kehtas õlgu.

Uudis Kurvesti vanemast pojast läks sel sädeleval kevadpäeval Pauli teadvusest mööda nagu miski, mis on väga kauge ja tarbetu, ja ununes ruttu, äratamata mingisugust rahutust.

Röömsalt muheldes astus ta majja, ja toppinud käed taskuisse, mis tema juures oli hea meeleolu tunnuseks, ütles elavnenult naisele:

«Panid tähele Tatrikut?»

«Mida nii?» küsis Aino.

«Kuidas ta vaatas kõike? Et missugune pererahvas on Kure talus, kas nendega tasub tegemist teha... Meie leidsime täna veel ühe sõbra. Lubas seemet... See on tore päev. Ma mõtlen kogu aja, kellele me tänu võlgneme... Sa ei taipa? Noh, mõtle järele — tasub mõelda...»

Vilet lastes asus Paul hõõvliga sahistama ja töötas kogu päeva käsi rüppe laskmata. Lõbus tuju ei lahkunud temast.

Ohtul magama heites küsis Aino temalt:

«Kellele me siis võlgneme tänu Tatriku tuleku eest?»

Naerdes ja Ainot põsest näpistades ütles ta õrnusega, mida ei võinud oodata sellelt kohmakalt ja tagasihoidlikult mehelt:

«Rumaluke, sinule muidugi. Ta nägi, missugune tore perenaine sa mul oled, ja mõistis, kustpoolt puhuvad kevadised tuuled...»

Ning kevadised tuuled puhusid lakkamatult, ja vahetpidamata paistis aprillikuu päike. Ouel ja põldudel kuivasid loigud. Metsaveeres, otsekui metsast välja astudes, pakatasid nagu kollaste udusulgedega kaetud pajud; nende painduvate okste mahlakas koor, mis talvel on hall, oli nüüd tumenenud, hakkas mahlast täitudes läikima. Kauge künka hari, mis esimestel kevadpäevadel näis ühetooniliselt hallina, muutis järk-järgult oma värvust. Sellel tulid selgesti nähtavale Johannes Vao ja Peeter Tatriku rohelised taliviljalapid, mis muutusid päev-päevalt eredamaks. Ainult mitmeaastane kesa Kure talu ümber oli ikka üksluiselt ölekarva hall.

Pauli rahutus kasvas iga päevaga. Jõudis kätte künniaeg. Kure talu peremees läks masinaühistu esimehe Juhan Kännu poole. Ta leidis selle Kurvesti talu õuest. Juhan askeldas kuurist väljatoodud punase traktori juures.

Ta võttis Paul Runge vastu nagu sõbramehe, raputas kätt, pakkus suitsu ja hajutas kõik kahtlused traktori valmisoleku suhtes.

«Nagu kellavärk...» ütles ta täie kindlusega. «Võid rahulik olla, kui juba leping on sõlmitud. Meil on vali graafik. Sinu

järjekord on pärast Rosalie Risti, tema aga on järjekorras esimene — tal pole üldse hobust. Alguses temal, siis sinul...»

Viimased sõnad kadusid äkki möirgama hakanud traktori mürasse. Traktor sülitas sinist haisvat naftasuitsu ja vappus nagu elama hakates.

See oli veenvam kui igasugused sõnad ja Paul asus rahunult ning lõbusalt tagasiteele. Ta oli niivõrd süvenenud traktori üle mõtlemisse, et unustas isegi korralikult rääkiga Saamuga, kes juhtus talle lauda juures vastu, ämbrid käes. Saamu oli kuidagi nukker.

Järgmisel hommikul kostis Kure talu traktori reibas mürisemine; see ei vaikinud kogu päeva.

«Kuid see on ju Kurvesti talus, aga mitte Risti Rosalie juures?» imestas Aino.

«Noh, mis sellest, — ta proovib... Tema põllud on muide kõrgemad ja kuivemad...» seletas Paul endale, kuulatades tähelepanelikult neid helisid, ja lisas veidi pahaselt: «Pealegi loetakse teda ka ju uusmaasaajaks...»

Möödus veel üks päev. Paar rammusaid hobuseid ronis pikkamisi Kure talu õuelt paistva künka harjale ja liikus venides mööda mäeturja, mis selgesti eraldus sinise taeva taustal.

«Isa äestab...» tundis Aino silmi kissitades ära Johannese. «Näed, kuidas astub. Nagu taevaarmu kannab kätel.»

Nüüd tundis ka Paul silmi pingutades ära Johannes Vao, kes pikaldaselt ning tähtsalt astus hobuste järel, ohje hoidvad käed ette sirutatud. Johannes sammus tõepoolest sellise näoga, otsekui teades, et kogu vald jälgib, kuidas Vao talu peremees põldu äestab.

Sel päeval hakkas traktori mürisemine viimaks kostma kuskilt metsa tagant, Koori põldude poolt, mis puutusid kokku Roosi Risti uue taluga. Paul ei kannatanud välja.

«Ma käin vaatan...» ütles ta Ainole.

Ja suurte hoogsate sammudega läks ta otse üle põllu metsa poole, kust kord summutatult, kord valjusti, otsekui siitsamast kõrvalt, kostis väsimatu metallsüdame tukseid.

Värskest sisseaetud vao juurest leidis ta Roosi Risti. Roosi oli toonud traktoristile piima savikannu sees. Juba tunni aja eest oli toonud, ja piim oli joodud, tema aga seisis ikka piirivao juures, suutmata silmi ära pöörata ümberkeeratud mullakihilt. Nagu nõiutud, lasknud oma suured, peaaegu mehelikud käed külgedele rippu, jälgis ta traktori ühetasast käiku. Traktoril istus pinguldatud näoga kaheksateistkümneaastane nooruke trakto-

rist — kuulu järgi mingi Kännu sugulane. Must künniriba kasvab üha. Tema põld! Põld, millel esimest korda nisu hakkab kandma pead Roosi Risti jaoks, ainult tema jaoks. See oli nii kaunis, et isegi oli raske uskuda, et see tõepoolest nii kujuneb.

«Tere, Roosi...» ütles Paul.

Too ei liigatanudki. Paul ütles valjemini.

Roosi pöördus ümber, ja Paul nägi, et tema nagu hiilgab rohkeist haleduspisaraist.

«Tere, Runge,» ütles ta läikivate silmadega Paulile otsa vaadates. «Siia saab nisu...»

Ja rohkem ei öelnud nad teineteisele midagi, ehkki seisis kaua kõrvuti, jälgides, kuidas sahad pööravad ümber üha uusi mullakihte, mis on valmis avama neile oma suurt heldust.

Ohtul oli Kure talus palju juttu traktorist, mida oli oodata järgmisel hommikul. Nii oli lubanud Känd. Paul pani valmis plekknõud kütteõliga. Aino tundis muret homse lõuna pärast. Otsustati ohverdada viimane tükk soolast sealihaga, mida Aino oli hoidnud pidulikeks puhkudeks.

KÜMNES PEATÜKK

Traktor jäi hommikul tulemata. Jõudmata teda ära oodata ka keskpäevaks, vajutas Paul vaikides sonimütsi pähe ja asus teele Kurvesti talu poole.

Oli möödunud mitu-mitu tundi ja juba langesid pikad varjud põllule, kui Paul viimaks tagasi jõudis ja lävel seisvale naisele otsa vaatamata tuppa astus.

Aimates midagi väga halba, jälgis Aino, käed rinnale surutud, vaikselt ootuses meest. Paul istus mütsi peast võtmata tõntaakalt taburetil ja vahtis süngelt põrandale.

«Traktor läks katki,» ütles ta väsinult. «Mõistad? Laagrid põlesid läbi, ja veel midagi...»

Esmakordselt märkas Aino südame võpatades, kui kõhnaks oli Paul viimasel ajal jäänud; põsenukid laias näos olid teravalt väljas, juuksed kaelale kasvanud. Nüüd ei meenutanud ta oma järsule otsmikule vajutatud vana sonimütsiga enam seda pingulsiirget sõjameest, milline ta oli alles hiljuti, vaid sarnanes tavallise muredega koormatud kehvik-maamehega. Ta oli üleni kuidagi luitunud ja kulunud, nagu tema palju kordi pestud vana sõduripluuski.

«Valetab!» karjatas Aino äkitselt puhkenud vihahoos. «Valetab... Kuidas ta nii järsku siis katki läks?»

«Näitas teine mulle seal mingisuguseid osi,» kehtas Paul lõdvalt õlgu. «Kust mina tean... Ma arvan ka, et valetab, ja Maa-salu mõtleb samuti. Mis kasu sellestki? Mine tee selgeks, et ta valetab.»

Samasuguse lõtvusega jutustas ta oma tänastest juhtumustest. Oli käinud valla täitevkomitees. Janson sõimas Kändu, Känd sõimas laagreid... Mis sellest kasu? Traktori remontimisega kulub pool kuud ära...

Aino sööstis otsustavalt ukse poole.

«Kuhu nüüd?» peatas teda Paul. «Oota...»

«Sul ei läinud korda, nüüd hakkab mina tegutsema,» ütles Aino väljakutsuvalt. «Palun isalt... Kui ta keeldub, siis ta pole isa...»

«Pea, sa ei lähe kuskile...» ütles Paul ja ajas end aeglaselt sirgu. «Johannes seda just ootabki... Nad kõik ootavad, et meil midagi välja ei tuleks. Nemad on jonnakad, aga mina olen neist sada korda jonnakam...»

Tema häälest kostis niisugune vihkamine, et Aino peatus alistuvalt. Ja ehkki lugu oli paha, jäi ta äkki kindlalt uskuma selle inimese visadusse. Siis tuli talle meelde, et Paul on kindlasti mitte ainult väsinud, vaid ka näljane.

«Ära vihasta,» ütles ta leebelt. «Mis kasu sellest on, kui me tülitsema hakkame...»

Ta pani lauale savikausi hapupiimaga, mida kattis läbipaistev kollane koorekiht. Paul meenutas kibedusega, et koor jäi võtmata ainult sellepärast, et hapupiim oli määratud sellele poisikesest traktoristile — Juhan Kännu sugulasele. Ahnelt leiba hammustades sõid nad vaikides ja mõtlesid mõlemad, kust saada atra ja äket. Kust saada veel üht hobust? Antu üksipäini ei jõua ju vedada atra pinnases, mis oli muutunud peaaegu kõnnumaaks.

Ja pärast õhtusööki, koguni ööselgi arutasid nad kõik need mõtted hoolikalt läbi, nüüd juba kuuldavalt. Teistel on endilgi praegu kibekiired päevad. Sellest, et pöörduda abi saamiseks Johannes Vao või tema väimehe Koori poole, ei tahtnud Paul kuuldagi. Kui õige prooviks pöörduda valla hobulaenutuspunkti poole? Kuid seal on lepingud ammugi sõlmitud ja hobused on juba igal pool künnitöödel.

«Ja ometi ei jää midagi muud üle,» ütles Paul järgmise päeva hommikul, otsekui kõigist mõtlemistest kokkuvõtet tehes. «Vahet saab adragi.»

Ta rakendas Antu aisade vahele ja sõitis valda.

Antu, kosunud sunnitud tegevusetuse ajal, laskis vilgast sörki, möödudes põldudest, kus võis näha Koordi talupoegi astumas atrade ja kultivaatorite taga. Paljud saatsid küsiva pilguga meest, kes niisugusel tööajal ei tundnud kahju oma ajast ega hobusest ja sõitis kuskile kodunt ära, kes teab mis asja pärast.

Nad vahtisid vaikides Runget ja Runge vahtis vaikides neid.

Paul sõitis ja mõtles, et ehkki siin on kõikjal ümberringi põldud ja nad ulatuvad kaugele, ning vaku lastud hobusel oleks ainult minna ja minna, pöörates niiske kevadise mulla kihti ümber kuni sinise taevapiirini välja, kuid selle asemel sooritavad maamehed ammust ajast sisseharjunud käiku suletud ringis — piiripeenrast piiripeenrini. Ei jõua hobused õieti hoogu sisse saadagi, kui juba mingi nähtamatu, kuid ületamatu piirini jõudes ümber keeravad. See pole põld, vaid lappi'est tekk, kus ei leidu sugugi nii tihedalt lopsakate talioraste nelinurki. Ainult Koori põlluribad on väga ilusad: rõõmustavad silma ühtlase ere-rohelise läikega. Ja miks nad ei peakski ilusad olema: Roosi käis nad sügisel kolm korda randaali ja äkkega üle, üksnes õnnikut veeti viiskümmend koormat hektarile, ja Koor külvas pealegi sordiseemnega. Kõik teised põlluribad, kui palju neid ka polekski, on aga halvemad, ja igaüks on erisugune, sest külvatud on nad erisuguse seemnega ja eri külviaegadel, väetatud erisuguselt. Ja mitte sellepärast, et peremehed poleks vaeva näinud või poleks mõistnud, kui kasulik on sordiseeme ja väetis, vaid lihtsalt seda kõike ei jätkunud oma maiapidamises või ei ulatunud käed iga asjani — sest igaüks rühmas lõppude lõpuks oma majapidamises üksinda, aga ühel inimesel on ainult kaks kätt...

Näe, seal oma piiripeenral kohtusid Peeter Tatrik ja Meisterson. Nad on arvatavasti juba aastat kaksikümmend niimoodi kevaditi piiripeenra peal kokku saanud ja üks neist pärib alati teiselt:

«Noh, kuidas teil rukis on?»

Ja teine vastab alati:

«Meie oma on halvem kui teie oma.»

Mõnikord on halvem Tatrikul, mõnikord Meistersonil, kuid harva on neil mõlemal hea, ehkki neid peetakse mitte just viimasteks peremeesteks külas. Aga millest see tuleb — see on pikk lugu. Sellest võib rääkida arusaaja inimesega kuni keskööni, juues ära kümme-kond kruusi õlut ja suitsetades tühjaks mahuka tubakakoti...

Et tõuseks hea oras ja valmiks rasked viljapead, tuleb külvata hea, esmasordilise seemnega. Aga kus sa väikeses majapidamises saad jännata seemnepõldudega? Ei, see on väga raske ja tülikas. Koordi valla põllud on soised ja kitsid saaki andmavad nõuavad palju vaeva. Kui käid korda viis põllulapi läbi, esmalt adraga, siis randaali või kultivaatoriga, seejärel vedruäkkega ja pärast seda pulk-äkkega, ja silud veel rulliga kõvu mullakamakaid peeneks — siis veel, olgu kuidas on, võib midagi loota. Ent sul pole ainult üks põllulapp: sul on rukist ja nisu, on otra ja kaera... Juhtud siin veel halval ajal haigeks jääma, noh, siis on üsna kuri lugu — jäädkil hiljaks. Sa oled ju üksipäini — naise turjal on kodune majapidamine ja kogu kari.

Kui aga saadki hakkama põldude harimisega, siis on see ikkagi poolik asi: Koordi saviseil viljakandmatuul põldudel ei kasva rukis kunagi ilma mineraalväetistega pealtväetamiseta, ilma et künnaksid sisse kümneid ja sadu koormaid sõnnikut. Ent kust võtta sõnnikut, kui loomi on vähevõitu? Koordis on kombeks kuue hektari maa kohta pidada üht lehma, teisiti ei jätku heina loomatoiduks. Keskmises talus peetakse kaht lehma ja üht hobust. Aga tarvis oleks sellel maal pidada nelja lehma ja kaht hobust. Kuid siis tuleb ka teine arvestus teha: tuleb üles künda kõik mätlitud kurekarjamaad — soouudismaa, mida Koordis on palju, ja see täis külvata põldheina, rammusat ristikut, mahlakat timutit... Ühe hobusega aga kõike seda üles ei künnata, üles ei hari, ei... Masinad peavad olema, traktor! «Kus sellega, igal talul olgu oma piiripeenrad, nagu elul oma piir...» — nende sõnadega olid alati lõppenud taolised kõnelused.

Mõtteisse vajununa ei märganudki Paul, kuidas ta jõudis Mihkel Koori kohale, kes sammus tublide hobuste paarist veetud äkke taga. Mihkel ise äkke taga — seda haruldast vaatepilti tasus imetleda! Koordi talupojad nägid seda esmakordselt. Ja vaadeldes Koori pikka ning kõhetut kogu astumas, jalapöiad sissepoole, rakendi taga, torgatas millegipärast igaühele pähe mõte teenijatüdrukust Roosist, kes lõi lahku Koorist ja äestab nüüd omaenda põllul.

«Hallo!» hüüdis Mihkel, kergitades katkise põhjaga õlgkübarat. «Mõnus on näha inimest, keda töö taga ei aja. Või on sul mõni pidupäev?»

Paul tegi näo, nagu poleks ta küsimust kuulnudki.

Suur oli Mihkel Koori imestus, kui ta õhtul põllu äestamist lõpetades nägi tagasisõitvat Pauli. Adra ja äkkega koormatud vankri taga oheliku otsas astus kõrbe hobune, tema kõrval vitsaga

kärbseid eemale peletades sammus Paul. Vana Antu vehkis rahulikult sabaga ja tiris vankrit sellisel ükskõiksel ilmel, nagu tooksa iga päev Kure tallu koormaid seesuguse kallihinnalise varandusega.

Paul peatas Antu ilmse sooviga alustada Kooriga kõnelust. Ta vaatas uurivalt Koori haput nägu ja küsis avameelselt:

«Aga mina, tead, mõtlesin kogu päeva, kuidas sa taipasid, et mul on pidupäev?»

Kuuldes vastuseks Mihkli arusaamatut urisemist, jätkas ta nilisama uurivalt:

«Nii on alati: kui ühel on pidu, siis teisel seda ei ole. Näiteks ma vaatan sind praegu — sa oled ennast täna kuidagi väga vahule ajanud. Harjumusest vist?»

Seejärel käratas ta reipalt Antu peale ja rongkäik liikus edasi.

Umbes kilomeetri kaugusel Kure talust märkas ta kiiruga vastujooksvat Ainot ja ümises:

«No-noh, vana... Näib, et meid oodatakse!»

Ehkki Pauli nägu tõmbles tagasihoitud naeratuselt, vastas ta Aino kümneile kannatamatuile küsimustele siiski teeseldud ükskõiksusega:

«Oh, selgus, et oma poiss on juhatajaks...»

Lähemaisse üksikasjadesse Paul temale omase vastumeelsuse tõttu vaimustuspuhangute suhtes ei laskunud. Väärikalt veheldes teel murtud vitsaga, juhtis ta Antu õue. Kui ta poleks nii tagasihoidlik olnud, oleks tal tulnud jutustada parteiorganisaator Muuli osast, sellest, missuguse vaevaga saadi kõrbe hobune väljaspool järjekorda Kure talu põldudele. Aga kas üksikasjad olidki nii tähtsad? Tähtis oli see, et ta sai hobuse, adra ja äkke.

Antu rakendati adra ette kõrvuti võõra märaga. Nad nuusutasid usaldamatult teineteist, norsatasid, ja samasuguse usaldamatusega teineteist kõõritades astusid esimesse künnivakku. Aga juba järgmisel päeval kodunesid nad täiesti ja käisid sammu segi ajamata. Kogu aeg tundsid nad oma selja taga väsimatu inimolendi juuresolekut, kelle tahe neid alistas. Tema, see kaela riputatud ohjadega inimene, ajas adrakurest kinni hoides neid halastamatult tagant. Ta tiris nõudlikult ohjadest, kui nad väsinult aeglustasid sammu, isegi vihastas vahel, käratas midagi, ja siis vehkis Antu lepitavalt sabaga, otsekui öelda tahtes: «Las olla, las olla juba... Tean...» ja surus tugevmini rangidele. Ehkki inimene ise oli päeva lõpuks väsimusest nõrkemas, jätkus tal siiski tahet hobuseid tagant kihutada ja ennast astuma sundida.

UHETEIST-
KUMNES
PEATÜKK

Neli hektarit külve äratasid häid lootusi...

Kure talu ümbritsevad põllud muutusid päev-päevalt roheli-semaks ja lopsakamaks. Päikeselistel päevadel meenutas vana talutare ränga meresõidu läbiteinud musta pargast, mis lõpuks on saabunud vaiksesse sadamasse keset rohelist järve. Ümber-ringi tekitas kevad-suvine tuul roheline lainetevirve.

Pauli arvates tegi Aino juurviljaaias lausa imet. Lavas kas-vasid noored taimed. Peenardel hoidsid sinakad sibulapealsed end uhkelt püsti, porgandid ajasid laiali oma pealsete pitsjat rohelist, väikesel päikeserohkel künkal laiusid kõrvitsate lehed, mis sarnanesid karuohakaga, ja mingid ere-oranžid terava lõh-naga lilled, mis ei puudu peaaegu üheski aias, avasid oma õied. Aino pealekäimisel pidi Paul selle istanduse piirama taraga kaitseks kanade eest, ehkki neil kanu veel polnudki. Kuid kanad muretsetakse ju!

Talu pererahval ei jätkunud aega istuda pingikesele, mille Paul oli teinud aeda kase alla, ja imetella oma töövilja. Mure ja hool oleksid nagu seisnud nende kõrval, müksanud külge ja torisedes meelde tuletanud: «Siin me oleme... Ega te pole unustanud uue lauda vundamenti?»

Paul hakkas kaevama vundamendikraavi, kuid Aino katkestas tema töö, öeldes kindlalt, et kraavi kaevab tema ise. Paul aga vedagu parem kive vundamendi jaoks, vedagu liiva ja mõelgu sellele, kuidas palgid metsast kohale toimetada. Kas poleks aeg paluda appi neid tublisid mehi Jaagu talust?

Kaev tegi neile muret. Kevadine vesi kadus sellest kiiresti. Ilma Semidorita siin hakkama ei saa, tuleb talle järele minna.

Kuid Semidor tuli ise. askeldav ja rahutu nagu alati, seljas igapäevane pintsak ripnevate hõlmade ja lahtikärisenud õmb-lustega. Kaenla all kandis ta köit ja käes kulunud kohvrikest. Viie minutiga jõudis ta läbi joosta maja, lauda ja aia ning kõige kohta avaldada oma arvamust, üldiselt heakskiitvat. Ainole lubas ta tuua mingeid haruldasi seemneid, Paulile jagas roh-kesti nõuandeid, kuidas paremini lauta ehitada. Paul, kes oli ise puusepp, ainult muigas nõuandeid kuulates ja mõmises eba-määraselt: «Hm! Ja-jaa...»

Alles siis, kui nad kaevu juurde tulid, muutus Semidor tõsi-

seks ning asjalikuks. Ta käskis Paulil otsekohe kokku lüüa redeli ja raske luugi kaevuava katmiseks.

Seni kui Paul valis sobivaid latte, vaatas Semidor rakked üle, ja upituses kaevu sisemusse, kopsis kepiga krobelsi, pae-kivist üleslaotud kaevuseinu. Visanud kuue seljast, asus ta seejärel Paulile appi.

«Kuule, Semidor, kuidas sust õieti kaevumeister sai?» küsis Paul, silmitsedes uudishimulikult tema kõhetuid soonilisi käsi, kuhu olid tätoveeritud purjekad ja ankrud.

«Ehee, sõber, häda ajab härja kaevu,» vastas Semidor meel-sasti. «Meil emaga Saaremaal maad ei olnud, mis ma pidingi siis peale hakkama. Juba kuueteistaastase poisina hakkasin kae-vusid puurima. Mis siin viga neid kaevata, ei jõua nii pea kivi ligigi, aga katsu Saaremaal... Teinekord tuli seal kõik kolm-kümmend kaks jardi kivi sisse puurida. Lõhkeainega tuli lõh-kuda.»

«Hädaohtlik asi...»

«Mõistagi — mitte see, mis kraavikaevamine. Paned laengu kaevupõhja, pistad süütenööri tule otsa, ja sellest silmapilgust peale tundub sulle iga sekund tunnipikkune. Nöör põleb kaks minutit. Selle ajaga pead sa maa peale ronima, redeli välja tõmbama, kaevusuu kinni katma. Süütenööri võis ka muidugi viie minuti peale seada — poleks tarvis olnud kiirustada —, aga nöör maksis ju raha ja mina hoidsin selle pealt kokku.»

Paul vangutas pead.

«Noh, tõsi, — rumalasti tegin,» jäi Semidor meeleldi nõusse. «Ja juhtuski, et oleksin äärepealt surma saanud. Ükskord, kui ma üles ronisin, kukkusin redelilt alla, süütenöör oli aga juba lõpule põlemas. Olekski mul ots olnud, kuid ma ei langenud verest välja, kahmasin taskunoa ja löikasin süütenööri läbi just sütiku juurest... Sellest ajast hakkasid mul käed värisema ja peremehed ei võtnud mind enam heameelega tööle: ütlesid, et ma olevat hädavares...»

«Siis läksidki merele,» taipas Paul.

«Jah,» kinnitas Semidor pärast lühikest vaikimist. «Siis jah... Meil emaga maad ei olnud. Ema aga armastasin ma väga. Mul oli ju ainult ema, — isa ma ei tundnud. Lihtsalt Martin — Maria poeg. Ma töötasin talle: «Teenin raha maa jaoks, olgu see maa kas või sinu pearätiku suurune, aga ta peab sinu oma olema.» Kuid merel ei tulnud mul ka midagi välja. Sõitsin kaks aastat «Põhjalal» kütja abilisenä, kuni Botnia lahes Soome ranna lähedal läksime karile. Pärast räägiti, et see oli

peremeeste poolt juba ette otsustatud: laev oli vana, kõlbmatu, kuid suure summa eest kindlustatud... Siis ma vaatasin teist korda surmale silma, kuid surra ma ei võinud: mul polnud maa veel käes... Nojah, tulin oma saarele tagasi, aga seal näitavad kõik näpuga: «Ei ole Semidoril õnne ei maal ega merel.» Minul tegi meele kibedaks... Ah, mõtlesin, kas viga siis minus seisab... Ma oleksin ka kaevusid kaevanud nagu kord ja kohus, kui poleks tarvis olnud süütenööri pealt kokku hoida...»

Semidor hakkas vasaraga ägedalt lati pihta taguma, lüües seda tapiõnarnasse.

«Nii et maad sa ei saanudki?» küsis Paul.

«Ei, selle võimu aegu ei saanud... Ema suri. Töötasin teetöölisena, võtsin naise, ehitasin pisikese maja, tõi küll, mitte parema kui sinu osmik, ja seegi põles maha...»

«Kuidas see siis juhtus?»

«Kes seda teab... Näis, et öösel võttis korstnast tuld. Vaevalt saime ise välja.»

Pikk redel oli kokku taotud ja Paul ning Semidor lasksid selle ettevaatlikult kaevu. Semidor avas kohvrikese, milles leidis vanu puure ja mõni pakk saksa trofee-tooli, mis sarnanes kol-lase silmapesuseebiga. Ta võttis kaabu peast, viskas selle pint-saku peale ja mõtelnud hetke, tõmbas seljast võidunud vesti, mille alt tuli nähtavale teine vest, veel närusem ja võidunum. Selle väel laskus ta kaevu.

Pool tundi möödus cotuses.

«Noh, kuidas on?» hüüdis Paul vahetevahel alla kummar-dudes.

Segast pominat oli kuulda vastuseks.

«Pane pikem süütenöör!» kisendas Paul pimedasse kaevu-avasse. «Mis sa ütlesid?»

«Õpeta oma vanaema...» kuuldus alt tumedalt.

Viimaks ilmus kuidagi ootamatult kaevust nähtavale Semi-dori poolpaljas pealagi. Kassi osavusega hüppas ta üle rakke-ääre ja karjus Paulile:

«Tõmba!»

Ühe silmapilguga tõmbasid nad redeli välja, tõukasid raske puukaane kaevule peale ja hüppasid kuuri nurga taha varju.

Midagi mürtsatas tumedalt ja raputas jalgealust, midagi tüki-list pörutas vastu kaant, kergitades seda üles, nagu oleks teda altpoolt nihutanud kellegi koletu suur rusikas.

All lõhnas kivitolmu ja kibeda lõhkeainegaasi järele.

Vastu õhtut, pärast seda, kui kivikamakad olid välja võetud ja kaevupõhi puhastatud, ilmus vesi kaevu. Veepind kerkis küll aeglaselt, kuid pidevalt.

Semidor oli kaevu uueks muutnud.

Teinud oma töö, ta ei kiirustanud lahkumisega. Püüdes asja-tult oma rabelevale kogule tähtsust ning väarikat väljanägemist anda, tammus ta ringi, jagas nõuandeid ja õpetusi Kure talu inimestele, kuidas hooneid kõige paremini paigutada ja ehitada. Oli näha, et õpetaja-osa valmistas tõsist rõõmu sellele vanale mehele, keda ennast Jaagu talus karmilt vaos hoiti ja õpetati, kuidas tuleb elada.

Tema sõnade järgi aga tuli välja hoopis vastupidi. «Ma neile ütlesin... Ma neile tegin...» kordus pidevalt tema kõnes. Võis arvata, et Maasalu ja Taaksalu ei suutnud astuda sammugi ilma temata.

«Missuguse pumba ma panin nende kaevule!» hüüdis ta uhkeldavalt. «Kui sa näeksid, poiss... Nüüd läheb vesi otse lauta.»

Ja unustades oma teeseldud tähtsuse, tagus ta üsna ebasoliid-selt ning poisikeselikult kätega vastu põlvi ja lagistas võidukalt naerda.

«Ei ole midagi ütelda, nad on arukad poisid, kuid ilma vana Semidorita nad hakkama ei saa, nagu kurepojad ei lenda ilma juhita,» kinnitas ta veenvalt, pilgutatas tähendusrikkalt silmi ja vaatas pealtkuulajaile jonnakalt otse silma sisse, nagu kartes, et teda ei usuta.

Paul vahtis jalge ette maha ja muigas ainult ega seganud vanamehe jutu vahele. Ta ei seganud talle vahele isegi siis, kui Semidor jutustas piltlikult, kuidas ta vallas võitles välja super-fosfaadi kõigi Jaagu talu meeste jaoks. Ta oli ilmselt unusta-nud, et Paul oli tol korral olnud tema häbissejäämise tunnis-tajaks. Jah, Semidoris oli midagi, mis ei lubanud Paulil tema juttu jämedalt katkestada.

Kui Paul tegi juttu tasust, püüdis vanamees jällegi teha täht-sat nägu ja ütles ükskõikselt, et tema on üldse oma vana tööala maha jätnud, ja kui ta tuligi appi, siis tegi ta seda oma lõbuks ja see on tema isiklik asi...

Semidori sõnadest kostis ilmselt haavumist ja Paul ruttas juttu teisale viima.

Lahkumisel ulatas vanamees Paulile ja Ainole oma karvase kää, millelt aeg polnud suutnud kustutada sellele tätoveeritud ankrut, ja ütles isalik-hoolitsevalt:

«Lisa auru kateldes... Seda ütlen mina, Semidor. Kui midagi juhtub, siis veame puksiiris välja.»

Väravas kergitas ta veel kord väärikalt kaabut ja noogutas peaga.

Paul saatis teda mõtliku pilguga. Räägi mis sa räägid, aga Semidor muutub tundmatuseni. Ime, — see on kõik, mida oskad öelda.

Ehituse jaoks oli liiva tarvis. Paul sõitis seda tooma liiva-august, mis asus metsaserval Risti Roosi põllu lähedal.

Loksutades vankriga mööda põlluvaheteed, vaatas ta huviga ringi, tahtes näha, kuidas kasvab Roosi nisu. Ta pööras pead küll ühele, küll teisele poole, ja tema näol suurenes imestus.

Nisu ei olnudki!

Ei olnud nisu, ei otra ega rukist. Viljaväljade asemel oli näha kaks kitsast riba kaera ja kartulit, kuna sinna kaugemale suure maa-alale oli külvatud vikki. Kaer ja vikk, hm!... Paul vangutas halvakspanevalt pead. Missugune majapidamine on mõeldav niisuguse hakatusega? Kus sellel Roosil pea on, mida ta ometi mõtles?

Kuid seal ongi Roosi ise. Valge rätik sügavalt otsaesisel, sammub ta suurte paljaste jalgadega Koori hobuse järel, muldab oma kartulit. Pauli nähes naeratas ta sõbralikult.

Paul tervitas ja päris:

«Kuule, Roosi, kus siis sinu nisu on?»

Roosi peletas näost eemale tüütu parmu, ja tema arglikud silmad võtsid süüdlase ilme.

«Ei rukist, ei nisu ega otra,» ütles Paul karmilt. «Milleks sul seda vikki tarvis on? Sa ju tahtsid nisu?»

Siis sai Paul kuulda Roosi katkendlikku jutustust. Ta oli tõepoolest tahtnud nisu ja otra, nagu on kõigil teistel. Koor lubanud seemet laenata, ise oli pakkunud, kuid viimasel minutil oli selgunud, et tal pole seda... Oli leidunud ainult natuke kaera ja näed — kartulit... Et küntud maa kaotsi ei läheks, oli sinna vikki külvanud. Selleks oli Koor seemet andnud. Ta oli öelnud, et vikk on ka väga tarvilik...

«Nõndaks,» lausus Paul mõtlikult.

Kõrvale pöördudes silmitses ta tähelepanelikult pikka mehekogu, kes hõõritas laias kaares vikatit vikipõllu veerel. Ta tundis ära selle pika, kõhetu, seenekujulise õlgkübaraga mehe.

«Roosi,» ütles Paul leebelt ning nukralt, «see on muidugi Mihkel Koor, kes seal lehmadele vikki niidab. Ma kaldun arvama, et ta ei niida sinu lehmale. On see tõsi?»

«Kuid... mõnikord ta annab mulle oma hobust tööle,» pomises Roosi.

«Vaata, Roosi,» vangutas Paul pead ja astus talle sammu lähemale. «Vaata, et ta sul nahka üle kõrvade ei vea. Kas sa tõesti aru ei saa?»

Roosi vaikis ja vaatas endiselt süüdlase ilmega altkulmu Paulile otsa.

«Kuid sina seisa enda eest,» ütles Paul vihaselt. «Kui sa temast jagu ei saa, siis tule ütle mulle, — küll ma tal, näljasel kuradil, kaela kahekorra keeran. Kas tuled?»

«Küllap tulen,» lubas Roosi tasakesi ning hirmunult ja vaatas kartlikult Koori poole. Märgates, et too vikatilööle toetudes jutuaajamist eemalt silmas peab, pöördus Roosi kiiresti kõrvale.

Paul ei teadnud isegi, miks ta end vahele segas. Kuid need sõnad olid välja pursanud, kuna ta oli praegu väga vihane.

Mihkel tõstis lõhnavat vikki koormasse.

«Hei!» hüüdis Paul. «Mis ajast peale on Mihkel Koor hakanud niitma võõra põllu peal?»

Koor pühkis taevastähtsena peegeldava niiske vikatitera rohutuustiga pikkamisi puhtaks ja asetaski vikati koormale.

«Või ma eksin? Vahest oled sa Roosile sulaseks hakanud?» küsis Paul pilkavalt.

Mihkel astus Pauli vankri juurde. Väliselt oli ta rähulik, ainult üks sooneke tõmbles tema luises näos silma all.

«Tead, Runge, ära sega end teiste asjadesse. Ära keeruta tolmu! Said aru?»

Hetke jooksul silmitsesid nad teineteist teraselt ning hindavalt. Siis sõnas Paul paljutähendavalt:

«Minule ei meeldi see asi, peremees.»

«Ära keeruta tolmu!» kordas Mihkel.

Pööramata teineteiselt tigeid silmi, said nad vaevu teineteisest mööda. Põlluvahetee oli kitsas ja nende vankrite eesmised rattad puutusid kriiksatades kokku.

Paul Runge istus vimmatõmbunult vankris. Jäme sinine soon paisus ta laubal: temas kerkis viha ja käed kiskusid rusikasse. Ta ei mõistnud isegi hästi, miks see lugu teda nii ärritas, sest mis oli tal tegemist Roosi käekäiguga. Kõige tõenäolisemalt oli ta plahvatanud nagu püssirohi sellepärast, et Roosit vaadates oli talle meenunud lugu traktoriga, mis oleks peaaegu nurja ajanud kõik tema enda plaanid. Ta ei kahelnud nüüd enam, et Känd oli mänginud temaga alatut mängu. samuti nagu Koor kavatses mängida Roosiga. Känd ja Koor on üks kamp!

Ja kui osavasti on plaanitud kõik, — ja mine proovi selgeks teha... Traktor künnab uusmaasaaja Roosi Risti põldu, — kõik on korras! Kuid kes on Roosi Rist? Roosi põldudel pole rukist ega nisu, on ainult Koori vikk ja natuke kaera ning kartulit. Sügisel võtab Koor kokku Roosi võlad seemne eest, hobuse eest, eluaseme eest, kõige eest, ning kallab tema kaera oma salvedesse ja veab viki oma küünidesse. Petab ja tüssab! Olles üksipäini selle nõõrija vastu, annab kitsikusse aetud, arglik ja vagune Roosi muidugi alla ega oska midagi ette võtta. Noh, nutab padja sisse ja kannatab jälle, nagu oli kannatanud kogu eluaja. Ta saab lüüa niisamuti, nagu sai lüüa temagi, Paul, kes üksipäini selle libeda, heasüdamliku naljamehe Kännu vastu seistes ei taibanud asja kohe ja langes tüssamise ohvriks.

«Kuradi nahk!» urises Paul.

Mida rohkem ta mõtles, seda kindlamalt valmis temas otsus pidada silmas kogu selle loo arenemist, õpetada Roosit, kuidas mitte pigisse jääda, ja kui tarvis, siis kuulutada asja kogu vallale.

«On aga imelik lugu,» mõtiskles Paul üllatunult. «Enese tahtmata keedad endale igavese pudru kokku...» Ta püüdis kogu jõu pühendada ainult ehitamisele Kure talus, et neile Ainoga saaks oma soe pesake, et Aino saaks igal laupäeval panna leivad ahju, nagu seda tehti Vao juures ja kõigis teistes taludes, ja et soolapandud sealihaga oleks aasta ringi. Ja jumal teab, mida kõike veel ta oleks tahtnud. Kas nemad Ainoga pole püüdnud rahus elada, kellegagi tülitsemata, kuid näe, juba uue elu algul Koordis oled soetanud endale vaenlasi. Esiteks see ülespuhutud ja isemeelne Vao, siis see libe Känd... Nüüd astus veel Koor tee peale risti ette. Ja mispärast see kõik on nii? Arvatavasti mitte ainult sellepärast, et tema nägu neile ei meeldi. Kui lähemalt uurida, on siin asi sügavam...

«Liiga palju vaenlasi ühe vastu, mis sa arvad, Antu?» ütles ta torisedes ruunale, juhtides teda suu kõrvalt hoides liivaaugu juurde. «Ega me vist üksinda toime ei tule?»

Kuid Antu noogutas ainult alandlikult pead. Peremehe solvumised liigutasid teda vähe. Tema oli oma elus juba liiga palju läbi elanud, et erutada. Need ajad olid möödas, kus ta vallatu varsana oli aasa mööda ringi tormanud ja leegitseva pilguga solvunud piitsa poole kõõritanud. Nüüd tahaks ainult pehmet rohkest närida, kui see just lähedal on... Ja et koorem mitte väga raske poleks...

Ent koorem laoti peale siiski raske. Peremees polnud kitsi, pani kasti täis kuldset rasket liiva. Olgu mis on, aga uue lauda vundament Kure talus tuleb üles laduda. Vundamendi pärast ei heida Paul armu ei iseendale ega Antule ja keerab kas või Kännul kaela kahekorra, kui too ta teele ette astub!

KAHETEIST- KÜMNES PEATÜKK

Ühel pühapäeval õnnestus saada saeveskist veoautot ja Kure talus korraldati talgud ehituspalkide kohalevedamiseks. Näost punetav Kristjan Taaksalu ainult ägises oma karujõuga müra- kaid palke veeretades ja vinnates, kärmed ning jõulised kaas- lased Maasalu ja Runge olid ühel nõul abiks. Nende käes vee- resid rasked, pikad männipalgid kuulekalt mööda kaldpuid veoauto platvormile. Kõhetust Semidorist oli vähem asja, ehkki ta askeldas ja seletas kõige rohkem. Kuid temagi töötas üsna vilkalt jämeda latiga palkide hoovamisel. Kolinal veeretades järjekordset palki Kure talu õuele, hüüatas ta õhinal:

«Veel üks tuli teiste juurde!»

Ohtul oli tagasihoidlik eine, mille juures joodi ära pudel viina. Soojalt surisedes jooksis viin laiali sooni mööda. Päike- sest tõmmud ja kuumaks köetud mehed istusid rahulolevate nägudega, jalad pikalt laua all, ja alustasid valjul häälel elavat juttu, tundmata erilist häbelikkust väljenduste valikul.

Aino suutis ainult imestada, kuulates nende ägenenud hääli. Semidori vaadates oleks võinud mõelda, et see pole üldse too Semidor, kes kunagi oli olnud arg ning alandlik ja kõneles mütsi käes mudides mitte ainult valla kangemate meestega, vaid isegi niisuguste keskmist viisi jõukate maameestega, nagu oli Aino isa Johannes. Ei, see oli teine, Ainole tundmatu Semidor, ja oleks võinud arvata, et tema on üks rikkamaid peremehi Koordis, — niivõrd iseteadlikuna istus ta, arvestades kokku oma tulevast viljasaaki, ja puistas sõnadega kümneid puudasid ning kotte rukist ja nisu.

Kui neid pealt kuulata, siis võis arvata, et siia on kokku tul- nud valla juhid: nii piitsutatavalt ja laiahaardeliselt arutasid nad valla asju. Millise tigidusega sarjab Maasalu masinaühistu- esimeest Juhan Kändu, nimetades teda petiseks ning pugejaks!

Põrutades oma võimsa karvase rusikaga vastu lauda, kõneleb Taaksalu tigidalt:

«Näete ju isegi, — imelik lugu: traktor kuulub ühistule, aga kes on tema tegelik peremees? Juhan Känd! Noh, veel pole hilja, võib juhatuse ümber valida. Meil tuleb ainult rohkem ühte hoida...»

Tema, Kaarel Maasalu, tahab selle eest hea seista, et Juhan oma traktoristiga neid rehepeksu ajal enam ei petaks. Selle vastu on niisugune hea abinõu nagu ühine kontroll. Kui tarvis, hakkab ta ise traktori ja rehepeksumasinaga kaasas käima!

Aino pöörab pilgu oma mehele. Aga Paul, tema Paul...

Vaadates aknast välja, kust tungis tuppa hilise suveõhtu hämarus, tegi ta juttu sellest, et mõnes kohas Koordis, näiteks Kurvesti ja Koori talus, oli juba ammugi olemas raadio, ja peremehed olid tuulõmootorite abil sisse seadnud elektrivalgustuse. Kuid kõik teised vallas on alati elanud ilma valguseta, suitsevate petrooleumilampidega, ja polnud kedagi, kes oleks seda asja käsile võtnud, sest polnud jõudu, elati omaette, igaüks eraldi... Kas tõesti Koordisse ei saaks valgust sisse tuua, kui ühisel jõul peale hakata?

«Saab!» ütles vaimustatult Semidor, kes oli peaaegu hajunud hämarusse, mistõttu tema erutatud tenorihääl kõlas veel lõikavamalt. «Ma ju tunnen seda asjandust, laeval õppisin. Andke mulle dünamo ja ma panen selle vanas veskis üles.»

Siis voolas jutt jälle sellesesamasse soonde, kuhu ta suurema osa Koordi talupoegade juures ikka suundus niisugustel õhtustel videvikutundidel viinapudeli või vahutava õllekruusi juures.

Jah, ka valguse saaks ja kõik, mis inimesele tarvis läheb korralikuks äraelamiseks, kui aga talu jõud poleks nii piiratud. Kui igas talus saaks üles künda kõik maad ja neid rikkalikult väetada, ja soetada rohkem kariloomi... Kuid selleks on tarvis masinaid, traktoreid, väga palju väetist... Ei, talu ei võimalda tiibu sirutada... Ta on jõudnud oma piirideni, juba ammugi on jõudnud haripunkti. Et sellest piirist üle saada, peab tegema uue sammu.

«Ühismajapidamine...» lausus Maasalu ei küsides ega ka kinnitades. «Partei ütleb, et see ongi õige samm.»

Kõik vaikisid nende sõnade juures ja jäid mõttesse. Paul silmitses küüsi närides sõpra. Sõna «partei» kuulis ta esmakordselt Maasalu suust. Maasalu ja partei, hm?

«Noh, see on juba poliitika...» pomises Paul. «Kõrgele tahad

lennata. See pole meie asi otsustada. Meie asi on künda... Ja meie vabariigis polegi veel kolhoose...»

«Kui ei ole, siis tulevad,» lausus Maasalu rahulikult. «Aga kas maa kündmine polegi sinu meelest poliitika? Ja kuidas pole meie asi otsustada? Näe, mina ja Semidor ja veel keegi võtame hommapäev kätte ja esitame sooviavalduse kolhoosi loomiseks. Ja tulebki, — mis sa arvad?»

Maasalu vaatas väljakutsuvalt ringi.

«Hommapäev?» võpatas Semidor. «Aga kuidas siis hobusega jääb?»

Ja kõik pistsid Semidori hämmastuseks naerma. Kõik teadsid, et ta pole veel jõudnud Maasalule hobust kinni maksta ja saada selle täieõiguslikuks peremeheks — esmakordselt elus.

«On sul siis seda omaenda kronu nii väga vaja,» naeris Maasalu.

«Noh... ma kavatsesin kummirehvidega vankri muretseda,» ütles Semidor kurvast. «Hea valda sõita või kuskile mujale asja pärast.»

Kõik muigasid uuesti.

«Kolhoosnikutel on oma autod,» meenutas Runge. «Ma nägin Venemaal. See on parem kui vanker.»

«Näed nüüd,» sõnas Maasalu võidukalt ja lisas pärast hetkelist mõtlemist: «Ja selle vastu tuleb valmistuda, — elu Koordis veab sinna poole.»

Varajane hommik leidis Pauli töö juurest. Ta kiirustas, et lõpetada vundamendi ladumine jaanipäevaks, enne heinategu. Aino abiga edenes töö. Ta kandis vett lubjasegu jaoks ja andis kive kätte. Paul, käes vasar ja kellu, asetas nad paigale ja lõi mõrta vahele.

Selle töö juurest leidiski Pauli parteiorganisaator Muuli.

Lükates käekõrval oma vana logisevat jalgratast, ilmus Muuli äsna ootamatult talu juurde viivale teerajale. Tema väga tõsine kuivetonud nägu tõmbus muhedale naerule, kui ta silmitses lubjaga määrdunud Pauli ja ulatas talle sõbramehelikult käe.

Mispärast siis Runget pole näha olnud ei külanõukogus ega vallas, nagu ei olekski ta Koordi elanik? Kahju... Töö hakkab nüüd juba edenema... Kuid aktiivi on vähevõitu... Paul võiks ju lihtsalt sisse astuda, sõnake juttu ajada...

«Näe, aega pole kunagi...» Paul osutas peaga pooleldi üleslaotud vundamendile, palgihunnikule ja ümberringi vedelevaile kividele.

«Näen, näen küll, hakkad kosuma,» nõustus Muuli ümber vaadates. «Ehee, oled siin rühmanud nagu Kalevipoeg...»

Ta võttis siinsamas palgil istet, silmitses kollaseks löövet nisupõldu, mis ulatus maja lähedale, ja ütles, et ta läheb naaberkülla külaaktiivi koosolekule ning astus mööda minnes sisse. Ta kiitis Runge vilju, päris lähemalt, kuidas ehitamine läheb. Kuulnud eilseist talgutest, elavnes ta, märkis midagi taskuraamatusse ja kiitis.

«Noh, näed, esimesed künkad on juba seljataga. Kuid mäletad, missugune räbal lugu oli kevadel, kui traktor katki läks? Jooksid minu juurde ja mõtlesid juba päris kindlasti, et kõik on kadunud, mis? Näed, ikka ühiselt... Selles on jõud. Nagu padrun pidemes: kui üks kuul ei lähe pihta, siis järgmine ikka läheb...»

Muuli sõnad olid väga lähedal sellele, mida Paul oli tundnud ja läbi elanud viimasel ajal, ja kuna Muuli juba ise oli meelde tuletanud kevadist juhtumit traktoriga ja Paul ei tahtnud jätkata seda juttu, siis jutustas ta üksikasjaliselt ning vihaselt hiljutisest kokkusaamisest Roosiga ja sellest, mida ta arvas Koorist.

«Ahaa, aga mis sina siis mõtlesid?» küsis Muuli nõökavalt. «Petab ja tüssab osavasti ja püüab üksikult niisuguseid nagu Roosid... Aga tead, miks see kõik nõnda on? Sellepärast et, võta kas või sindki — puged oma nurka ja mõtled, et mis mul Roosiga tegemist, see pole minu asi... Aga kelle asi see siis on? Tunnen teid küll... Esialgu oleks hea, kui oleks päts leiba ja pütitais hapupiima, aga niipea kui paar lehma saab, siis kipub juba kolmandat muretsema. Vaatad, ja ongi uus Koor valmis...»

«Liiga kaugele lähed,» solvus Paul veidi. «Kui poleks minu asi, ei oleks ma ka rääkinud.»

«Pole ühtigi kaugele, kasulik on kuulata... Kui aga on sinu asi, siis tuleb ka appi minna. Näe, hiljuti kuulsin külanõukogus juttu sinust. Koordis on vaja arukat külavolinikku, Tatrikule abiks. On juba aeg, sõber, mitte ainult iseenda jaoks tööd teha. Kuidas sa ise arvad?»

«Mina?» tegi Paul suured silmad ja sattus segadusse. «Aga...»

Ta tahtis öelda, et tal pole kuidagi võimalik võtta endale mingit tööd väljaspool Kure talu, kuna selle tõttu kannataks ehitustöö talus, kuid... vaadates Muuli muhelevasse, arukasse näkku, mõtles ta, et seda ei või öelda: Muuli teab ju eilsest tal-

gust, võib-olla teab isegi sellest, kuidas Semidor puhastas kaevu ja kuidas Johannes Uustalu aitas teda talvel...

«Mis agasid siin veel saab olla?» imestas Muuli. «Roosi eest peab ju seisma.»

Sel päeval ei edenenud Pauli käes töö enam kuigi ladusasti. Tekkis tahtmine minna ringi luusima, «lasta mõtetel liikuda», nagu Paul Ainole seletas. Ta otsis välja pooliga õngeridva — omatehtud spinningu, kinnitas nõõri otsa nikeldatud läikiva kalakese ja läks õnne katsuma madala Koordi jõe äärde, kus leidus forelle ja haugisid.

Ta sammus mööda kitsast rohtukasvanud põllupeenart. Äraõitsenud hiirehernes takerdus jalgade külge, esimesel puudutusel lendasid laiali seebimullitaolised võilillede seemnekobarad ja nagu tillukeste kohevate vihmavarjude küljes rippudes läksid nende seemned sujuvalt lendu, jalad tallasid raskunud mesiseid ristikuõisi. Esimene suvine rikkalik õitseage oli möödumas, paljud taimed olid kõtra läinud, seemneid ajamas. «Varsti peab niitma hakkama,» mõtles Paul.

Runge sammus ja pidas murelikult aru viimaste sündmuste üle. Iseendast need sündmused polnudki kuigi suured, kuid tema isikliku elu ähvardasid nad muuta palju keerulisemaks, — nii tundus talle. Külavolinik! Tähendab, et nüüd siis kuuluvad tema piirkonda, tema tegevusvälja teiste hulgas ka Koori ja Kännu talu. Järelikult on tulevikus nendega kokkupuuteid ja võib-olla isegi kokkupõrkeid. Ja kõik see sünnib vaatamata tema soovile eemale hoiduda kõigist sekeldusi toovaist asjadest ning tülidest Kooriga. Nüüd oli ta peaaegu pahane iseenda peale, et ta polnud osanud Muulile millegagi vastu vaielda ja oli nõustunud.

Ja kuidas see kõik oli juhtunud, kus oli ta astunud esimese sammu uue ameti poole? Võib-olla ei oleks pidanud sõna võtma talvel masinaühistu juhatuse valimise koosolekul? Kuid ei saanud ju vait olla, ta oli kaitsnud seal oma huve, — Kure talu põllud vajasisid traktorit. Kas teiseks sammuks polnud vahest kokkupõrge Kännuga? Ja kuidas oleks võinud alla anda Koorile ja Roosile kaitseks mitte välja astuda?

Võib-olla ei oleks pidanud nii palju kasutama Muuli enda ja ehitusmeister Johannes Uustalu ning nende tublide Jaagu talu meeste abi, — sest võttes vastu nende abi ja sõprust, võttis ta sellega endale ka kohustusi, sidus end nendega?... Kerge öelda, aga kuidas ta võis end mitte siduda, kui kõik tema esimesed sammud tuginesid nende abile?

Ja kuidas Runge ei arutanudki, ikka tuli niimoodi välja, et ta ühelgi juhul ei võinud talitada teisiti, kui ta oli talitanud.

Mööda kitsast jalgrada jõudis Paul madalale kaldajärsakule. Tema ees voolas looklev Koordi jõgi, mis sai alguse siit ligidalt, Vodja metsas olevast külmast allikast. Jõgi on väike, kuid kärke ja vilgas, kiirevooluline, haudadega kitsais käänukohtades. Ta vesi on nii puhas, et lamedad paekiviklibud paistavad videvikuski kivisel põhjal ja selgesti on näha kalamaimude parved. Paul vaatles silmi kissitades teraselt loojuvast päikesest hõbetavalt tumepunaseks värvunud vett, püüdes aimata kalade teed.

Piki vastaskallast ujus hääletult vastu voolu vesirott. Tema terava nina juurest, mis lõikas kiiresti vett, läks laiali kaks kitsast hõbejat lainekest.

Oodanud, kui rott kadus, heitis Paul õnge sisse ja vedas seda kiiresti mööda vett, kerides nõõri poolile.

Minnes kohta vahetades allavoolu, hakkas ta õnge kindla korra järgi sisse viskama ja välja kerima. Kala ei võtnud. Ei, muidugi on parem hommikul vara või pärast vihma... Õngeridva kõrvale pannud, istus ta kaldale, pani suitsu põlema ja hakkas mõtlikult kuulama vee raugematut sulinat.

Väike on Koordi jõgi, kuid terve lai maailm peegeldub temas — pärastlõunane päike, sinine taevaskõõk ja jõe joome tulev talukari. Ta on väike, kuid temas on kõike, mis suurteski jõgedes: forelle, haugisid ja tuhandelisi maimude parvi.

Kitsas on Koordi jõgi, kuid täis elu ja liikumist nagu iga suurgi jõgi. Teda tuleb osata ainult kasutada... Kunagi oli ju Mihkel Koori vanaisa ehitanud Koordi jõe vesiveski, — ta kogus oma rikkuse kiire, väikese jõe voolust. Kas praegu ei saaks vana mahajäetud veskit taastada? Veski hakkab jahu jahvatama, linaropsija võiks sisse seada. Kui aga dünamo üles panna, siis saavad valgust kõik talud Koordis.

Ja palju head võib ära teha ning ehitada Koordi jõel ja jõe kaldale ulatuvail põldudel, kui vaid asja kallale tõsiselt asuksid lihtsad, tavalised Semidori-taolised inimesed Koordist. Võib-olla oskab vanamees töepoolsest dünamot üles seada?

Paul tuli koju videvikus, tuues kaasa väikese forelli, mis oli lõpuseidpidi haralise vitsa otsa aetud. Aino kahvatu, teravalt esiletungivate tedretähtedega nägu erutas Pauli. Naine ootas teda õues ja hakkas segaselt ning rutates, millegipärast sosinal rääkima mingist tema arvates hirmsast õnnetusest.

«Pea nüüd, ma ei saa midagi aru...» püüdis Paul teda rahustada. «Noh, sina ajasid lehma metsast — ja siis?»

«Nojah... ja peaaegu oleksin temale metsaveerel otsa jooksnud. Ta istus kännu otsas. Ma tundsin ta ära...»

«Kes siis?»

«Robert Kurvest,» ütles Aino, hirmunult Paulile otsa vaadates.

Paul sügas mõtlikult kukalt ja pomises:

«Noh, sellepärast ei maksa end ärritada, kui keegi lurjus seal kännu otsas istus... Aga kas ta sind nägi?»

«Kindlasti... Ma olin ju ligidal. Siis läksin mööda põldu, tundsin, kuidas ta vaatas... Mina käisin kui nõelte peal, aga tagasi vaadata ei julgenud, — ta nägu oli niisugune...»

«Pole viga, ma olen neid nägusid rindel küllalt näinud,» urises Paul. «Nägu on nägu ja teinekord üsna argpüksi nägu, eriti siis, kui püssikirpu tunneb enda peale vaatavat... Ja lõpetame selle jutu, mis siin ilmaaegu vadrata... Mina mõtlesin, et sul midagi tõsist on juhtunud.»

«Ettevaatus pole ülearune...» ütles Aino solvunult.

Paul vaikis, kuid otsustades selle järgi, kuidas ta enne magaminekut murelikul ilmel ümber hoonete käis, ise ukсед lukustas, ja et ta mõne päeva pärast vallast tagasi tulles püssi kaasa tõi ning seinale riputas, mõistis Aino, et Paul on temaga ühel nõul.

KOLMETEIST- KUMNES PEATÜKK

Roosi ööbis õunaia ääres asuvas vanas aidas: siin oli jahe-
dam kui pererahva köögi kõrval kitsas kambrikeses. Selles aida-
pooles, kus kahes päratu suures kirstus hoiti vanu rõivaid, pleekimata linase riide tükke ja villapasmaid, seisis kahe seinal rippuva kulunud kasuka all ka Roosi puuvoodi.

Ristiku, köömne ja piparmündi vängeid ning õrnu lõhnu segamini tungis sisse avatud uksest, peletades seintesse sööbinud teravat, hapukat vana villa, lina ja naha haisu. Voodi peatsis asuval lauakesel, mis oli kaetud valge linaga, seisis põllulilled, jalutsis aga värsked lõhnavad kasekesed. Kui poleks olnud nii pime, oleks valgel linal võinud näha täiesti uut, alles põlemata küünalt, valget kruusi piimaga ja taldrikul lahtilõigatud singiviilukesi.

See oli pidulaud, ja kahju ainult, et see, keda ta ootas, ei tulnud.

Igal hommikul, kui saabus koiduvalgus, koristas Roosi laua, peitis põletamata küünla ja taldriku ning viis ära piimakannu. Lauast, millelt oli kadunud valge lina, oli saanud täiesti harilik kägisev, koidest puretud, krobelineks muutunud pinnaga laualogu, nii nagu ärevast ootusest tulvil rõõmus öögi oli muutunud raskeks tööpäevaks Koori talus. Sest Roosi oli ju Koori ees kõrvuni võlgades...

Kuid järgmisel ööl kattus laud uuesti ja sellel seisis jälle lilled ning põlemata küünal. Vaadates neid ja kohendades linaääri, unistas Roosi ja oli erutatud.

Muidugi, kui kallimat oleks oodanud mitte teenijatüdruk Roosi, vaid rikas Koordi peretütar, oleks laudki olnud rikkalikum: sellel ei oleks seisnud põllulilled, vaid pojengid Koori aiast, ja taldrikul poleks olnud ainult külmad singilõigud, vaid praetud munaroog ning õhulised kollased pannkoogid keedisega ja viin. Kuid ka selline vastuvõtt ei võinud Roosile häbi teha, ei: kõik oli korralik, kased seinte ääres ja nurgas, ja lilled, ja laud...

Sel lämbel suveööl ootas Roosi nagu eelmiselgi Kristjan Taaksalu. Ta oli lubanud tulla, ehkki polnud öelnud täpselt — millal. Ta polnud veel kordagi käinud, kuid oli lubanud tulla, ja Roosi uskus.

See oli olnud üsna hiljaaegu, kui Meistersoni talus peksu-masina juures tööle hakates oli keegi lõbusalt ning valjusti hüüdnud:

«Ehee, aga Kristjan saab Roosi paarimeheks!»

Ja Kristjan oli tõepoolest asunud töötama paaris Roosiga ning vahtinud teda kogu aeg lõbusalt irvitades ja karjunud ikka Roosile viljavihke pildudes:

«Ei teite poisid meite poiste vastu ei saa...»

Kuid Roosist võis ükskõik milles, aga mitte töös ette jõuda. Nagu hasplid liikusid tema tugevad pronksikarva käed, ja kui Kristjan oli silmapilguks peatunud, et käisega laubalt higi pühkida, oli Roosi ei tea kust julgust võttes lausunud:

«Äh, sul käed ei jõua keelele järele.»

Niiviisi teineteist vastastikku naerdes ja nokkides töötasid nad lõbusa raevuga, ja neid vaadates hakkas kõigil lõbus.

Siis oli Kristjan tõstnud ta istuma õlekuhja otsa ja talle naljatades külge müksanud ning naerma pahvatanud. Kristjan võis oma kätega härja pea vastu maad käänata, aga Roosit

müksas ta õrnalt, nagu oleks uteke oma koonu pihku pistnud. Vaadates tema punasesse naervasse näkku, puhkes ka Roosi ilma põhjuseta naerma. Niimoodi teineteist vahtides hakkasid nad üha hullemini naeru lagistama ja ei suutnud tükil ajal naerust võitu saada. Ja siis oligi Kristjan naerdes lubanud tulla. Roosi oli jäänud uskuma, et ta tuleb.

Kristjanit oodates ja kuulatades, kas ei kriuksata ehk jalg-värav, kas ei kosta ehk ettevaatlikud sammud, mõtles Roosi, et kui hea oleks, kui selles talus ei elaks Koor, vaid nemad Kristjaniga, ja see aed ja maja ning need põllud oleksid nende päralt. Nad saaksid siin hakkama mitte halvemini, vaid kaugelt paremini kui Koor. Roosi üksi oli jõudnud ju üles harida Koori põllud ja aia ilma teiste sulaste abita. Ja ka sinna Jaagu tallu võiks Kristjan teda julgesti võtta — ei ole seal tööd, millest Roosi jõud üle ei käiks. Kui aga Jaagu talus on kitsas, kas nad siis ei võiks ehitada maja sellele maale, mille ta oli kevadel saanud nõukogude võimu käest.

Kerge, kuiv ning soe puhang kandis põllult kuumade vilja-peade hõõguvat lõhna. See meenutas Roosile, et Kooril seisab homme ees viljapeks. Samuti meenus Paul Runge tänane tüli Kooriga. Tüli algust Roosi ei kuulnud, aga kui ta laudast välja tuli, seisis mehed nagu tigidad kuked vastamisi.

«Miks sa peksma ei hakka?» küsis Runge ilmselt vihaseks muutudes.

«Vili on toores, sellepärast ei hakka ka peksma,» vastas Koor.

«See on tühi loba, ma nägin su hakke,» ütles Paul. «Peksu-masina marsruuti ei või sinu pärast segi ajada.»

«Ma tean ise oma aega,» vastas Koor tigidalt. «Vili on minu oma... Kui tahan, ei peksa üldse...»

«Noh, vennas, ei ole see nii, — seal on ka riigi vilja tonni poolteist, normi täitmiseks... Selles ongi küsimus,» muigas Runge end valitsedes. «Tuleb välja, et pole ainult sinu asi. Mõistad?»

Nad vaidlesid tubli pool tundi. Runge talitses kogu aeg oma häält, Koor aina kõrgendas, ja lõpuks läks Paul ära, jäädes oma nõudmise juurde.

Mihkel Koor tormas pikkade sammudega üle õue, tõi aidast pudeli, valas klaasi puskarit täis ja jõi selle ühe pika sõõmuga tühjaks. Nüri ja vaikides jäi ta üksisilmi vahtima enda ette köögilauale. Tema naine Marta, riiakas ja kaugeltki mitte arg, vaatas viltu talle otsa ja väljus sõnagi lausumata köögist. Sel-

listel silmapilkudel oli parem mitte segada Mihklit: ta võis ka lüüa.

...Aia tuuletut vaikust häiris kerge sahin, otsekui oleks lammakas või lehm küljega riivanud põõsast. Võis olla ka inimene... Roosil hakkas süda kloppima ja ta ihu läks kuumaks. Ta jäi hääletult seisma uksepiida varju ja pingutas nägemist. Jah, see oli inimene. Pikk tume kogu hiilis pikkamisi ja ettevaatlikult läbi aia, kummardades pead õunapuude võrade all. Oli hetk, kus Roosil huulilt oli valmis pääsema hüüatus: «Kristjan...» Kuid... inimene ei tulnud aida suunas, vaid läks vanade tühjade mesipuude poole. Juba sellepärast ei võinud see inimene olla Kristjan. Pealegi oli Kristjan, nagu ta nüüd märkas, õlgadest laiem.

Hirm haaras Roosil südant. Varas! Tema esimene mõte oli käsi välja sirutada ja üks kinni tõmmata, kuid ta kartis ukse kääksumisega reeta oma juuresolekut. Liiatigi haaras teda võitmatu uudishimu, soov näha, mis küll edasi saab...

Inimene kummardus mesipuu kohale, kohmitses pisut, ajas siis enda sirgu, seisatas ja läks tagasi aia sügavusse. Tal oleks nagu olnud midagi kaenla all, pakk või kott. Ta möödus lähedalt, paarikümne sammu kauguselt — pikk vaikiv vari —, külmus, jalgu kõrgele tõstes, nagu oleks ta sammunud mööda vett. Midagi erutavalt tuttavat, ehkki ununenut viirastus Roosile selles varjus, ent kuidas ta ka ei pingutanud nägemist ja mälu, ta ei suutnud siiski teda ära tunda, ja vari kadus kirsipuude vahele ning hajus pimedusse. Alles siis tundis Roosil, kuidas tal põlved värisevad, ja pani ukse haaki.

Värisedes tõmbas ta teki üle pea, peitis end lämmatavasse kuuma pimedusse, ja mida rohkem ta mõtles juhtunu üle, seda suuremasse ummikusse ta sattus. Peast käis läbi mõte «metsavendadest» — hirmsaist põlastusväärseist inimestest, sakslaste käsilastest, kes olid Saksa okupatsiooni ajal määrinud oma käed vennaverega ja nüüd on karistust kartes üksikuina nagu hundid metsades redus. Nad riisusid kooperatiive, tungisid üksikuisse taludesse, ja esines juhtumeid, kus tulistasid põõsa tagant röövli kombel külaaktiviste. Kuid mis on neil tegemist siin õunaaias, kus oleks olnud mõistetav ainult Kristjani ilmumine? Mis see siis oli, — nagu oleks olnud varas, ja polnud ka?

Hommikul läks Roosil ettevaatlikult mesipuu juurde ja heitis pilgu selle sisse. Ta ei leidnud sealt midagi, kui mitte arvestada põhjas vedelevat leivapuru.

Kuuldes segast juttu öisest külalisest, vaatas Mihkel Koor teraselt Roosile otsa ja süngestus.

«Mis sa jampsid, mis varas? Kas sa tundsid ta ära?»

Saanud kuulda, et Roosil ei tundnud, vandus Koor kurja ja arvas pilkavalt, et Roosil on kindlasti kuulnud külanaiste jutte metsavendade kambast ja Robert Kurvestist, kes pidavat olema ilmunud Koordi kanti, ja pidas mõnda juhuslikult ümberhulkuvat vasikat inimeseks.

Roosil võpatas ja jäi üksisilmi Koorile otsa vahtima. Kas ei meenutanud vari talle just nimelt Kurvesti vanemat poega? Ta ütles seda kartlikult Koorile.

«Sa oled loll, vaat mis,» ütles Koor mõjukalt. «Kas sa võid vanduda, et see oli tema? Ja kas sa oled kindel, et see üldse keegi oli?»

Roosil sattus segadusse ja vaikis. Talle tuli meelde leivapuru, kuid lõppude lõpuks võisid seda sinna kanda ka linnud või hiired. Kas maksab nii kindlasti oma arvamuse juurde jääda — viimaks hakkab Mihkel veel öösiti aias valvama... Kuidas saab siis Kristjan veel tulla? Roosil kahetses juba, et oli jutustanud ühest juhtumist.

«Ja ma soovitan sul üldse keelt hammaste taga hoida,» jätkas Koor natukese aja pärast. «Mis siis saab, kui sind valda kutsutakse ja küsitakse, keda sa nägid aias? Seal juba vananaiste unenägusid ei usuta, kui aga hakkad segast juttu ajama, kahtlustatakse sind valetamises... Kas said aru?»

Roosil peitis värisema hakanud käed selja taha ja ütles aralt: «See oli kindlasti vasikas või koer.»

«Muidugi...» nõustus Koor. «Ja pole sul tarvis ühtigi magada aidas, kui sul seal igasuguseid asju viirastub.»

Roosil kartis ise ka aita ööbima minna, aga kui öö kätte jõudis, siis hakkas teda vaevama mõte — mis saab siis, kui Kristjan tuleb ega leia teda sealt?

Ja Roosil seadis jälle õunaaias asuvas aidas laua valmis. Ta ei maganud üldse sel ööl, kuid ei ilmunud ei öist külalist ega Kristjanit. Kristjaniga oli tal juhus kokku saada mõne päeva pärast hoopis ebatavalises olukorras.

NELJATEIST.
KUMNES
PEATÜKK

• Summutades tuhandete rohutirtsude siristamist, ragisesid Koordis lõikusmasinad: oli saabunud kibekiire lõikuse- ja selle järel ka rehepeksuaeg. Päikesetõusust kuni hilisõhtuni langes masinaterade ees valminud vilja, helisesid vikatid, seoti kokku viljavihke.

Kuuldes varahommikul teritatavate vikatite helinat, mis kostis kui muistne sõjasarvehüüd, ei suutnud end tagasi hoida ka kõige vanemad eided Koordis: «Rukkilõikusele!» Isegi need, kelle tähelepanu äratas harva ainuüksi kauge kurb kirikukella hää — «Keda see täna maetakse?» —, sirutasid kontide ragisedes küüruvajunud selga, sidusid kortsuliste pahklike kätega kõvemi kinni valge pearätiku, aina sättisid end muretsevalt juba õhtust saadik. Vili oli ju valmis saanud! Vilja ümber keerles kogu nende elu, nii vanadusest väetite kui noorusest nõtrade eluea iga silmapilk. Armastus ja surm, naisevõtmine ja lapse sünd, tülid ja õnnehetked — kõik sõltus viljasaagist. Vili oli kallim kui kodukolde rahu, erutas rohkem kui külakiriku kella-helin, sest et vili oli elu. Rukis... Põllul päikese paistel miljonis peades kahisev viljaterade kuldne voog — see oligi toosama õnn, mida nii raske oli kätte saada.

Surra võib inimene nii talvel kui suvel, surma võib inimene petta, edasi lükata kuuks ajaks, aastaks ja vahel ka paljudeks aastateks, aga lõikus saabub vältimatult, teda mööda lasta pole võimalik. Tema vastu ei saa olla ükskõikne, muidu variseb tera maha ning hävineb, viies endaga kaasa õnne ja elu.

Ja kõik voorisid põllule, nii mehed kui naised; teiste hulgas Koordi inimeste jaoks ebatavaliselt kahvatunäolised linnast lõikuseks appi sõitnud sugulased; vanad eidekõdudki läksid väljale oma täiskasvanud lastelaste järel astudes.

Viljalõikuse ja rehepeksu küljes rippusid Koordi talupoegade mõtted ja selle ümber keerlesid nende jutud. Neil päevil otsekui kaugesid ja tuhmusid kõik teised küla uudised ja sündmused, ehkki neid polnud sugugi vähe.

Üks Koordis viimasel ajal tähelepanu äratanud uudis oli lahkkelide süvenemine Vao, auväärse mehe ja kuue tütre isa perekonnas. Tema ise arvas, ning tema järgi arvasid ka naabrid, et Johannes Vao oli suutnud karmi isaliku võimuga üles kasvatada lapsed, kes kogu oma jõu pühendavad isatalu õitsengule.

Nüüd aga selgus kõigile ootamatult, et mingisugused jõud olid purustanud Johannese võimu kodu ja perekonna üle: näis, et lapsed ei armastanud üldse isatalu ja et vana Vao ei ole suutnud aisendada tütardeste armastust talu vastu. Isaga tülli läinud Aino lahkus Kure tallu, siis läks vanematest tütardest ära teine — Valve, kes oli naabervallas leidnud endale raamatu-kogujuhataja koha. Missuguse vembu mängis aga noorem tütar Linda? Ta otsustas äkki kindlalt minna Tallinna õppima. Ja mitte ükskõik kuhu, vaid mingisugusesse kehakultuuritehnikumi... Ta oli kevadel edukalt esinenud maakondlikul koolinoorsoo olümpiaadil, tas avastati talent. Johannes lubas ta riimaga läbi peksta, kuid näis, et see ei aidanud. Linda oli jooksnud, nagu Johannes ääri-veeri mööda teada sai, Kure tallu õe juurde nõu küsima ning kaebama, ja pärast seda jäi veel kindlamini oma otsuse juurde.

Lapsed läksid laiali oma teid mööda, mille nad olid leidnud ilma Johannese abita ja vastu tema tahtmist. Vao tallu jäi Johannes ise koos Liinaga ja üks keskmistest tütardest — Vilma. Ja aegigi vaata et läheb ära. Kes hakkab siis äestama ja niitma, kartuleid maha panema ja üles võtma, hagu vedama ja kodus töötama? Kas tõesti oli Johannes loonud suure pere selleks, et vanas eas ise tüdrukute asemel tööd rühmata? Mis ütlevad naabrid, kellele ta on alati sõbramehelikult sisendanud mõtet, et korralik, töödarmastav talupoeg võib ilma sulase-teenija tööta suurepäraselt oma talus toime tulla ja saavutada kindla jõukuse, vihjates seejuures oma talule.

Too Kure talu ja Paul — need paistsid Johannesele olevat tüli põhjuseks mitte üksnes tema perekonnas, vaid ka kogu Koordis. Ja Johannes kirus Pauli eriti siis, kui ta joobnud oli, mida temaga juhtus viimasel ajal üsna sageli. Verd täis valgunud silmadega käis ta mööda õue ja tema rämedast urisemisest võis aru saada, et ta kutsus kõiki hädasid Runge pea peale.

«Milleks ma olen rühmanud kogu eluaja, nii et küür seljas? Et vanas eas kõik tuulde läheks, ah?» küsis ta Liinalt. «Mina, aus inimene, pole kartnud isegi pattu — olen varastanud... Ja milleks kõik? Kõik selleks, et majja...»

Nii ta piitsutas ennast, üha ägedamaks muutudes.

Seda ei suutnud naine enam taluda.

«Ogar!» paisutas ta oma kriiskavat häält. «Mida sa oled varastanud? Kuidas sa võid öelda niisugust asja! Ära valeta!»

«Kuidas? Aga palgid riigimetsast?» jätkas Johannes ägestunult. «Ja kas ma maksin Anna Kurvestile vankri eest? Ma olen

surnu tagant varastanud... Näe, mida te kõik olete sundinud mind tegema!»

Johannes vaatas naist tigeda rõõmuga.

Liina ulgus juba ja vehkis kätega mehe poole.

«Ära valeta, kes sind on sundinud?... See on kõik sinu ahnus... Miks sa ei maksnud Annale?»

Johannes oli sel ajal haaranud kirve ja kisendas, et kui juba kodu laguneb, siis temal jääb üle ainult sülitada kõige peale ja ta raiub kas või praegu puruks selle vankri ning loobib laiali kus kurat. Ta läks õue, kus tõusis koletu kära. Koer kargles ärevalt keti otsas ja haukus rõõmsalt kilades, kaagutades lendasid laiali kanad, lävel nuttis Liina. Johannes astus vankri juurde, kuid millegipärast ei hakanud seda raiuma, vaid ainult tagus mürinal kirvesilmaga vastu tugevat vankripõhja.

Uued inimesed tungisid energiliselt Koordi ellu ja sellest oli seal palju juttu. Võetagu kas või Paul Runge. Kunagi tundsid paljud vallas teda üldse vähe või ei tundnud hoopiski. Nüüd on ta aga külavolinik. Tuleb õue see endine sulane, ütleb tere, — ja käsi kipub tahtmatult kübara järele. Õelda selle lüheldase, vaikse, jändriku mehe kohta, et ta on uusmaasaja ja Kure talu peremees, on niisama hea kui peaaegu mitte midagi õelda Runge kohta. Ta on nüüd riigivõimu esindaja. Kui ta pärib teilt, kuidas te lõikusega hakkama saite ja kuidas vili kuivab, siis ei ole see lihtsalt naabrite omavaheline lobisemine. Talle tuleb vastata täpselt, peensusteni ja asjalikult, sest Runge on tarvis teada, kuidas reguleerida peksumasina marsruuti. Runge seljaga seisab külanõukogu, vald, maakond, vabariik ja lõpuks kogu riik... Vaat missugune mees on Runge...

Ja ta näikse olevat kasulik inimene, see Runge. Koos Kaarel Maasaluga olid nad osanud traktori pealt minema ajada tolle Kännu poolt sokutatud poisinolgi, kes ei äratanud kelleski usaldust ei oma oskuse ega ka oma kohusetruudusega. Nüüd töötab teine — asjatundlik inimene. Runge on hakanud rääkima valguse toomisest Koordisse, kuidas seda organiseerida ja läbi viia... Runge võib saada kasulik inimene. Vaost aga, õigust õelda, on vallal vähe kasu, ainult kuju on tal aukartustäratav. Ta on pika mõtlemisega ja kõige selle juures auahne.

Runge räägib vähe, järelemõtlikult, süvenenult ning lühidalt, nagu tahuks ja treiks ta oma sõnu puust välja — pane paraja tapi sisse ja iga sõna istub täpselt, kindlalt ja toekalt oma kohal. Ega asjata kõneldud, et ta on tuntud külapuusepa Johannes

Uustalu õpilane. Niisugune inimene on meil Koordis väga tarvilik...

Koordis liikus ka ebameeldivaid uudiseid: rühm bandiite, «metsavendi», oli ilmunud siiakanti. Talupojad kurtsid, et lambaid ja vasikaid läheb kaotsi. Kõneldi, nagu oleksid mõned valla aktivistid saanud salaja kohaletoodud kirju surnupealuu ja risti-pandud kontide kujutisega, räägiti, et parteiorganisaator Muuli pihta on metsateel tulistatud mitu lasku, õnneks mööda. Kõike seda seoti Robert Kurvesti, endise Saksa sõjaväe veltveebli nimega. Teda olevat nagu nähtud metsavahelistel teedel, automaatselt küljel. See kuuldus häiris ja segas viljalõikuse sujuvat ning rahulikku käiku.

... Kibekiireid päevi elati ka Kure talus. Paul ja Aino vedasid terve päeva viljavihke põllult ja ladusid õuele. Suur kuhi sail! Juba ta oligi valmis, tihedalt üles laotud ja igast küljest silutud, kuid Paul ja Aino ei suutnud ikka veel eemalduda kuhjast. Siin, selles viljakuhilas, peitusid Pauli raugematu jonnakus, Koordis elatud poole aasta jooksul ületatud meelehärmid ning raskused, nende mõlema ränkaskes, väsimatu töö ja — Kure talu tulevik.

«Tsentnerit kaksteist tuleb hektarilt, mis sa arvad?» küsis Paul Ainolt pärast seda, kui oli kaua ja mõtlikult vaadelnud kuhilat.

«Kindlasti saab...» ütles Aino, ehkki huupi, ent veendunult.

«Tera on raske...» lausus Paul natukese aja pärast. «Võib-olla tuleb ka neliteist, mis sa arvad?»

«Väga võimalik...» nõustus Aino veelgi meelsamini. «Jah, kindlasti... tera on ju raske...»

Nad kõnelesid terast, kuid mõtlesid uue lauda peale, uue maja vundamendi peale, uuest hubasest elust selles uues majas. Iga tsentner uudsevilja lähendas neid sellele elule...

Murelikult vaatasid nad, algul Paul, siis Aino, taevast. Purpurpunane päike — praegu võis teda vaadata palja silmaga — oli loojumas. Alläärest kauge künka harjaga ja üläärest kitsa, pika, suitsuna sinava pilveribaga varjatud tulipunane päike sarnanes sel hetkel alasil lapikuks löödud hõõguva rauatükiga. Tõusis tuul.

«Kui ainult vihmale ei kisuks,» ütles Paul murelikult.

«Ei kisu,» rahustas Aino, ehkki ka temale ei meeldinud päikeseloojak. Kuid ta tahtis uskuda, et tuul ei aja pilvi üles, ja kui ajab, siis lähevad nad mööda. Vili on ju õuel!

Kui nad õlilambi valgel lõpetasid õhtusööki, oli õues juba täiesti pime. Tuul tugevnes ja rebis katust kord siit, kord sealt.

Nad kavatsesid juba voodisse heita, kui kostsid sammud ja keegi lükkas riivipandud ust ning koputas seejärel.

Aino haaras järsult Paulil käest kinni, kui viimane aeglaselt püsti tõusis, valmistudes ukse juurde minema.

«Ära ava...» sosistas Aino peaaegu hääletult.

«Kes seal on?» küsis Paul valjusti ja lisas vaikselt Ainole: «Mine tuppa... Looda minu peale...»

«Tee lahti... Vallast...» vastas summutatult tundmatu mehehäääl.

«Ütle nimi... Kes on?» Paul võttis seinalt püssi.

«Vallast, tee lahti...»

Koputus kordus nõudlikult.

Paul surus end tasakesi vastu ust, püüdes kuulatades aimata, kes võiks olla too võõras inimene, kellest teda eraldas ainult riivitatud uks.

Põrutus uksele — nüüd taoti juba rusikaga — kostis otse tema näo kohal kõrvulukustavalt ja lihast ning luust läbilõikavalt, ja näis, nagu oleksid vappunud majaäbariku vanad seinad, kogu Kure talu...

Põrutamine lakkas. Paul kuulis omavahel nõu pidavate inimeste katkendlikku summutatud kõnelust, midagi kõlksatas ja sammud liikusid seinäärt mööda edasi...

Paul kargas ühe pika hüppega eeskojast kööki ja kustutas lambi. Ta tegi seda õigel ajal: õues kärgatanud laskudega samaaegselt kostis purustatud aknaklaaside klirin, tuul tungis kööki...

Paul viskus põrandale seina äärde. «Kõrgele sihitud... terveks jäin...» välgatas rõõmus mõte läbi pea.

«Pikali!» käskis ta ähvardava sosinaga Ainot.

Teine automaadivalang läbistas kambri akna. Seejärel jäi vaikseks. Paul asetas ettevaatlikult püssiraua klaasikildudega kaetud aknalauale, ja püüdes sihtida õuele laotud palkide poole. kus näis olevat liikumist, vajutas päästikule. Suurekaliibriline haavlipüss raksatas kumedit kaks korda, tulejuga välja paisates. Paul viskus uuesti põrandale ja roomas kõrvale. Jälle käis valang aknasse...

«Kas sind ei riivanud, Aino?» küsis Paul kähiseval häälel pimedusse.

«Ei,» kostis kambrist.

Heites pilgu sinna, nägi ta Ainot küürutamas teise akna juures. Aino käes, nagu talle näis, läikis tuhmilt kirves. Ehkki olukord oli räbal, leidus tas jõudu heakskiitvalt naeratada.

Möödusid piinavad teadmatuse ja ootuse minutid, — mis teevad bandiidid edasi? Ta piilus ettevaatlikult aknast välja rahutusse pimedusse, kuid ei näinud midagi. Nad olid siin, selles ta ei kahelnud. Kuid mida nad kavatsesid? Kui neil ainult käsigranaate poleks, et akendest sisse loopida...

Laadinud püssi, lamas ta külili, laskmata silmast akent, ja mõttes pingutatult, kuidas sellest seisukorrast välja pääseda. Kui prooviks hüpata välja kambri tagumisest aknast, kaduda pimedusse, tuua abi... Kuid see on võimatu — Aino jääb alla... Võib-olla kuulatakse külas pauke — tullakse appi? Kännu majani on pool kilomeetrit, kuid kas tema julgeb tulla, kui pauke kuuleb? Kindlasti mitte. Teiste taludeni on rohkem... Ei, nad on üksi mis üksi... Paha lugu.

Paul ohkas ja tõstis pea. Talle näis, et akna taga läks valgemaks, punakad valguselaigud langesid põrandale. Nii oligi — tundus suitsuhõngu...

«Vili!» läbistas teda valuline mõte. «Süütavad auna... Ja veel see neetud tuul!»

Õues oli märgata tulevalgusest hüplevaid varje, mustas öös kerkis selgesti esile rukkivihkude virn, mida valgustas punane vabisev helk. Tihedalt kinnivajunud rukkivihud võtsid visalt tuld, kuid tuul õhutas leeki. Suits ja sädemed kandusid kõrval seisvale laudale. Mõnes kohas hakkas juba hõõguma lauda kulu-kulv katus.

Lamada siin, tohtimata mitte üksnes välja minna, vaid isegi pead tõsta akna kohale! Paul kiristas hambaid.

«Meie loomad...» ütles Aino ahastades.

Paul tulistas hea õnne peale õhe. Vastuseks kärgatavad lasud ei lasknud end oodata. Ootavad, et ta välja kargaks... Pagan võtaks, kas tõesti ei ärata tulelõõm küla tähelepanu? Võib küll olla, talud on metsa taga...

Laudast kuuldus lehma venivat kaeplikku ammumist.

Aino tormas Pauli pea kohalt mööda, põrkas vastu ust, ja kaotanud pea, hakkas saamatute kätega riivi kobama... Paul sirutas käe välja, haaras tal jalast kinni ja tõmbas ta järsu ropuga põrandale.

«Hulluks läksid!...» röögatas ta raevuselt.

Aino ulgus ja kraapis ust.

VIIETEIST-
KÜMNES
PEATÜKK

Semidor pörutas ägedalt Jaagu talu uksele.

Kaarel Maasalu avas unisena ja pahurana ukse.

«Põleb...» kähistas Semidor lõõtsutades, haaras Kaarlil käisest ja tõmbas ta tuppa. «Vaata aknast... Runge põleb!»

«Kus põleb, mis seal põleda on? ...» katkestas teda Maasalu pahaselt, vaevaga silmi lahti hoides. Ta oli just pikali heitnud ja raskesse unne suikunud; selg oli päevasest tööst kange ja valutav. Ta lükkas kardina akna eest.

«See jääb Paulist hoopis kõrvale,» torises ta, silmitsedes punakat kuma, mis paistis kauge metsa kohal. «Millest võis Paul põlema minna? ... Ma ütlen sulle kohe, mis põleb... Põleb heinaküün Tatriku metsasoo, võib-olla ka mets... Kuiv ja tuul...»

Neile lähenes paljaste jalgadega ja sassis peaga Taaksalu ning surus end samuti vastu aknaklaasi.

«Küün vist jah... Tatriku või Lauri oma...» toetas ta. «Näh, kuidas lõõmab... See on tubli kilomeeter Kure talust edasi!»

Majas ärkasid kõik. Alviine süütas lampi, suutmata erutuse tõttu klaasi lambipeasse pista. Kristjani ema hakkas ohkides toas edasi-tagasi sagima.

Semidor vaatas Kaarlile ja Kristjanile otsa, tammus abitult paigal, rahunes kuidagi ja taltus.

«Küllap vist on mets... Tegid tule maha ja unustasid...» pomises Semidor. «Sammal on kuiv nagu püssirohi... Aga võib ka küün olla... Ja vist ongi nii...»

Ta oli valmis nagu alati asuma mõjukamate poolele, nõustuma võõra arvamusega, välja naerma oma hirmu, kuid... veripunnane kuma akna taga paisus ähvardavalt ja otsekui ergutas teda ega lasknud tal rahuneda. Semidor liibus uuesti vastu akent, vaatas hetke välja, ja kui ta akna juurest ümber pöördus, rabas kõiki tema moonutatud nägu.

«Runge põleb!» hüüdis ta meeleheitel. «Põleb... Ma räägin teile, et põleb...»

Haaranud kahe käega peast kinni, hakkas ta äkki kummalselt, koera kombel heledalt vinguma, vehkles meeleheitlikult kätega ja tormas ängistavas piinas tuba mööda edasi-tagasi. Väike sassis juustega Semidor ei olnud sel hetkel sugugi nal-

jakas. Mingid suured tunded olid haaranud teda, vallutanud ta täiesti, jätmata ruumi endisele kartlikkusele, usaldamatusele iseenda, oma mõtete ja tunnete vastu. Ta oli otsekui jälle surmaaues, nagu seal Saaremaal kitsa kaevu põhjas, kui süütenöör jalgade all oli lõpule põlemas... Nagu oleks põlenud tema enda hirtsik seal saarel, õelad sädemed lendlemas ümberringi... Oõnsate mustade silmadega vaatas öö näkku sellele, kes oli jäänud ihuüksi oma hädaga...

«Kure talu põleb... Paul!...» karjus ta üle kogu maja, trampides oma katkiste kottadega, mis olid kiiruga tõmmatud paljaste jalgade otsa. «Kas kuulete, ma ütlen teile... Sõidame!»

Kõik see oli nii ootamatu, et Maasalu silmist kadus viimne uneraas, ja jätnud suitsupanemise pooleli, toppis ta tubakakoti, mida oli kavatsenud just avada, tasku tagasi. Taaksalu vahtis jahmunult, suu ammuli, silmi pilgutamata, märatsevat Semidori.

Kaarel lükkas mõlemad aknapooled lahti ja sirutas end aknast välja.

Talle lõi teravalt vastu kuiv, jahedavõitu tuul. Ja kõik toasolijad kuulsid metsa poolt kaht tuule ja kauge vahemaa tõttu tumedalt kostvat püssipauku ning kohe selle järel automaadi-valangut. Nagu oleks herneid pannile puistatud...

Maasalu tõmbus sünge näoga aknast eemale.

«Semidor, rakenda hobune ette, kähku...» käskis ta vastu-rääkimist mittesalliva tooniga. «Kristjan, pane riidesse... Et kolme minutiga oleks kõik valmis... Alviine — kaks ämbrit vankrisse... kirves, pootshaak...»

Isa ta tõmbas juba jalga raskeid saapaid.

Semidor tormas õue. Kriuksatasid talli- ja kuuriuksed. Kristjan tammus karusammudega köögis ringi, ajades kiiruga ämbri ämber.

Ja juba olidki nad kõik kobaras vankril ja kihutasid pimeduses mööda külavaheteed vastu tuult, mis rebis mütse ja pintsakuhõlmu.

Vaikiv Maasalu piitsutas niigi tuhatnelja kihutavat hobust. Tema taga, selg selja vastu Taaksaluga, rappus Semidor, hoides kramplikult kinni vankriäärest, ja vaatas kaela pöörates, nii et valus hakkas, tulekahju poole.

Nüüd, kus pukis istus Maasalu, tugev kui tamm, sarnane pingul vedruga, ei kartnud Semidor enam mitte midagi. Maasalu kätes õnnestub kõik: ta võib ühe tabava löögiga lüüa

naela kuni peani puusse, kasepaku lõhestada ühe hoobiga — ta teab, kuidas lüüa —, tema ehitatud maja on igavene. Maasalul on olemas kõik, mida temal, Semidoril, ei ole, — oskus ja hea õnn... Kaarel juba leiab nõu! Semidor oli praegu valmis Maasalu ette kas või põlvili langema.

Kaarel pööras valgustatud aknaga valla täitevkomitee poole. Vankrirattad veeresid mööda killustikku ja peatusid järsult. Heitnud ohjad vankrile, tormas Maasalu robinal mööda trepiastmeid üles.

Läbi suletud ukse küsis ta parteiorganisaator Muulit.

«Partorg on linnas seminaril,» teatas valvekorral olev unine invaliid, hoides ust paakil ja silmitsedes umbusklikult trepil tammuvaid mehi.

«Siis lase telefoni juurde!» Ja Maasalu astus kühmutõmbunud invaliidist otsustavalt mööda, kollasesse lambivalguse sõõri, kantseleile iseloomulikkudesse lõhnadesse, otse kirjutuslaua juurde.

Invaliid istus laiale pingile, mis oli kauaaegsest tarvitamisest läikivsiledaks nühitud, ja jäi norutama. Laiskust ja unisust levis tema suure, ilmsesti kelleltki saadud pintsaku voltidest. Ta tõmbas lähemale tundmatut tüüpi püssi, mis oli puhastamata, roostest karune nagu tema enda ammu ajamata habe. Ta pilutas imestunud silmi: mis see küll olgu, keset ööd tungivad sisse? Kas tuli lahti? Ta küsis Semidorilt suitsu. Semidor tundis temas ära kohaliku talumehe, vana Villu, kes oli meister igasuguste puunikerduste peale, ja ulatas talle tubakat.

Maasalu keerutas meeletult telefonivänta.

Kuskil kaugel sumises midagi, kostis viiulimängu ja vastas ükskõikne kauge naisehää.

Kaarel Maasalu ei suutnud algul suudki avada, lõualuud olid nagu kivilinenud, ja ta vaikis. Keda, noh, keda küsida sel pimedal ööl, lambi sumedas valguses, milles paistis Villu unine nägu, kui inimene on hädas — Paul Runge, seltsimees, sõber, kellega koos olid saaginud puid Vodja metsas, koos näsinud kuiva rukkileiba, lõiganud pekki õhukesteks viiludeks? Keda kutsuda?

Naisehää küsis ärritatult uuesti. Siis tuli Kaarlile pähe.

«Partei!» mõirgas ta. «Andke mulle partei!»

Telefonist küsis uuesti.

«Nojah, partei maakonnakomitee...» karjus Maasalu, rõõmustades selle üle, et oli leidnud õige sõna. «Maakonnakomitee... Võib ka korrapidaja olla...»

Kartes isegi hingata, puurisid Taaksalu ja Semidor pilkudega tema kukalt.

Kaarel aga, nagu telefonitoru külge kasvanud, vehkis rusikaga, karjus telefonitorru kallaletungist, tulekahjust ja püssilaskudest Kure talus... Siis kordas ta seda veel kord kellelegi teisele juurdetulnule...

«Sõidavad autoga välja... Poole tunni pärast on siin,» ütles ta võidutsevalt sõprade poole pöördudes. «Noh, kiiresti!»

Uksel peatus Maasalu nagu midagi meelde tuletades, heitis pilgu invaliidile, tuli tagasi ja kahmas sõnagi lausumata ning asjalikult püssi.

Villu ajas silmad pungi, klammerdus relva külge ja urises midagi, kuid Taaksalu tõukas ta küünarnukiga kergelt tagasi oma pingile ja lausus mõjusalt:

«Istu... Meil on riiklik asi... Kas padruneid on?»

Ripneva pintsaku voodri vahelt väljatolknevast taskust tõi Villu esile padrunid.

Ja jälle kihutasid nad tuhatnelja pimedusse, sinna, tulekuma poole... Pea vastu, Paul Runge, pea vastu, vana sõber!

Vaevalt oli tublil Hilda! — märal, kes kuulus pooleldi Maasalule, pooleldi Semidorile, — kunagi varem tulnud niiviisi kihutada nagu sellel ööl. Kuidas need kaks peremeest hoidsid teda, ja mõnikord juhtus, et nad tegid teineteisele etteheiteid hobusega hoolimatult ümberkäimise pärast. Ta oli kosunud nende juures... Nüüd aga kaasnes ühe halastamatu nõotamisega teise sisisev tige hää:

«Anna aga valu nõiamoorile...»

Sädemed lendasid Hilda kapjade alla sattunud kividest.

See oli meeletu öö...

Semidor jutustas hiljem palju kordi seda lugu uuesti. Hoogu sattudes näitas ta, kuidas nemad, sidunud Hilda põõsastesse kinni, hakkasid roomama põleva talu poole. Selle ümber oli kilomeetri ulatuses valge, kogu talu oli näha nagu pihu peal, isegi kuldnokapuuri kase küljes... Põleb viljaaun, põleb laut, tulekeeled limpsivad juba maja nürka... Nad roomasid mööda kraavi ja põõsaid lähedale ja näevad: palkide taga on varjus kaks meest, relvad käes. Maasalu sihtis ja laskis. Need kaks läksid ähmi täis, vahivad ümberringi, midagi ei mõista. Maasalu tulistas veel kord. Taaksalu aga pani sõrmed suhu ja vilistas läbilõikavalt... Need pistsid üle põllu jooksmas — selgus, et neid oli kolm —, jooksevad kummargil, üks aga jääb tunduvalt maha, lonkab, näha, et on haavatud... Paul kargas koos nai-

sega õue... Aino, mõelge ometi, tormas põlevasse lauta loomi päästma, oli täitsa arust ära... Paul talle järele. Aga kus sa enam! Kes siis põlevast laudast loomi välja saab? Mingi hinna eest ei tule välja. Ainult Antu, vana ruun, tont võtaks, tuli Pauli järel välja! Selleks ajaks jõudsid militsionärid kohale. Küsi-vad, kuhu nad jooksid. Maasalu läks koos nendega haarangule. Ja siis hakkas Koordist veel inimesi tulema. Hakkasid päästma, mis päästa andis...

Inimesed asusid ahelikku kaevust kuni tulekohani. Esimeseks kaevu juurde asus Aino, tõugates kellegi küünarnukiga eemale. See oli tema, Kure talu perenaise koht. Ta oli valmis kaitsma talu viimse rukkivihuni, kuni viimse majanurgani.

Tatrik võttis kärmelt tema käest ämbri vastu. Nägu oli tal tähtis, nagu tahaks ta just praegu öelda: «Vaata kui meie Mariga paari läksime...»

Ahelikuga liitus ka mornivõitu, inimestepelglik, eraklikult elav Meisterson. Miks siis mitte aidata ausat inimest, põllumeest tema hädas. «Satud kord ise hätta ja siis ei aita sind keegi,» oli ta selgitanud kodus naisele, kes ei tahtnud teda lasta tulekahjule.

Ka Ants Lauri ja väike, alati kuidagi tähelepandamatu Priidu Murumets, kes elas Ussisoo ääres, olid siin. Võtaks kurat neid neetud bandiite! Inimene hakkas alles end oma töö najal püsti ajama, kõneles kõigi jaoks kasulikkudest üritustest, kavatses suuri asju — valgust Koordisse tuua —, nüüd aga otsekui niideti jalust maha... Kurat võtaks neid! Anna kiiremini, liiguta end, liiguta! Priidu, ära kohmitse, päästame, mis päästa annab!

Roosi Rist sattus kõrvuti Kristjaniga, — kuidas see juhtus, seda ei taibanud nad isegi. Roosi töötas ennastunustavalt, ulatades Kristjanile ämbreid, ääretasa täis loksuvat, päästvat vett. Päästa inimesi, kes olid otsustanud kahekesi ehitada endale sooja pesakest, külvata vilja, luua ühist elu, perekonda, — päästa, kaitsta neid — oo, kui hästi Roosi seda mõistis!

Viimasena seisis Kristjan. Võttes Roosilt ämbreid veega ning paisates võimsate liigutustega seda sisisevaid tukkidele, lämmatas ta tuld ja kibedaid suitsusambaid. Oma vaikimise ja rütmiliste liigutustega näis ta väljendavat nõustumist Roosi mõtetega. Jah, inimene tuleb päästa, ja päästamegi, kui oleme üksmeelselt asja kallal, ujutame tule veega üle, lämmatame tulekahju, ehitame maja uuesti, raiume üles seinad...

Kogu seda elavat ahelat toitis Semidor... Ta keerutas väsimatult kaevuvänta, nõretades üleni kuumast higist ja külmast veest. Ta oli sassis peaga, ilma mütsita. Aina väntas ja

väntas... ja pomises midagi võidukalt, pöördudes üheaegselt nagu iseenda ja Pauli poole, kes oli kadunud askelduste keerisesse.

«Näed... kui hea, et kaevu ära puhastasime...»

Kure talu kohale laskus õrn ning hõre koidueelne valgus, hetk, mil on juba nii valge, et võib seletada ümbrust kuni silmapiirini; päike ise ei näita veel ennast, kuid on tunda tema lähedust, vältimatut, oodatut, imekaunist. Ainult pisut veel, ja kõige kõrgemate kuuskede ladvad löövad särama tema valguses...

Päikese tõusuga muutus kõik jälle tavaliseks. Kaugel metsas vaikisid tagaajajate hääled ja lasud. Sügiseni mets, kuhu nõrgusid valguskiired, muutus eredaks ja rõõmsaimeliseks oma kollakasrohelistes ilus. Tulekahjukoht, mis öösel näis kohutavana, osutus nüüd ainult väikeseks mustaks põlenud lapikeseks sügavsinise taeva mõõtmatu avaruse all. Ja polnudki nii hirmus põlenud lauda välimus, see näis oma mustavate sarikatega kuidagi turritõmbununa. Poolpõlenud viljaaun, millest tõusis auru, meenutas veel elavalt ööd. Kuid ka selle juures õiendas keegi hoolitsevalt rehaga, kõrvaldades musta tuhka, ja juba kuuldus lohutavaid hääli, et pool vilja on ikkagi säilinud. Tuleb ainult ära kuivatada, siis võib masinasse lasta...

Paul istus palgile. Öö jooksul oli ta kõhnunud, põsed kirvendasid kriimustustest, kuid ta ei märganud seda, nagu ei märganud ka oma sütest määrdunud musti ning kõrvetatud käsi. Silmad olid auku langenud ja hõõgusid unetusest, erutusest ja väsimusest. Pea käis ringi ja otsekui kerge uduline hõljus silmade ees. Hajameelselt, püüdes end kokku võtta, vaatas ta ümberringi.

Kui palju rahvast! Millal nad küll olid tulnud siia? Inimesed Koordist: Tatrik ja Lauri, ning isegi väike Priidu Murumets, soovetere elanik, keda ta tundis üsna vähe, ja Taaksalu ning Semidor — kõik rohkem tema piirkonnast. Ainult Koori ega Kändu polnud... Kuid teised olid tulnud appi... Kes teab, kui paljudest head ta oli teinud neile, kuid näe, tulid...

Siin on Maasalu, suurepärane sõber Maasalu. Mis ta räägib? Kinni püüdsid. Kaks saadi kätte. Kes? Robert Kurvest... Ah jaa, Maasalu käis ju bandiite püüdnud ja on nüüd tagasi jõudnud, — teda ümbritsetakse tiheda ringina.

«Kogu metsa kammisime läbi...» jutustas Maasalu. «Tulistasid vastu, tõprad... Kurvest on jalast haavatud.»

Soo-oh... aga kes seal siis astub rahuliku kindlusega, hallide vurrude ja laiade lāngus õlgadega ning härjakaelaga, must

pleekinud viltkübar silmadele tõmmatud? Kas tõesti Johannes Vao ise?

Ehkki viimasena, kuid Johannes tuli.

Ta vaatas põhjalikult ümberringi, seisatas poolpõlenud vilja-auna ees ja võttis äkki nagu ebausust juhitud kübara peast. Ehkki ta ei sallinud Paul Runget, kuid — vilja põletada? Põlenud vilja ees võttis ta mütsi maha. Kolm Vaode sugupõlve ajas temas end püsti, isaisa Taavet ise muutus tulivihaseks, tõstis pead — seesama Taavet, kes oli end paruni käest vabaks ostnud ja esimesena tulnud Vao tallu, kus tollal olid mets, soo ja kivid. Ja surigi, katkestades end kivide kallal, mida ta välja koukis, puhastades põllumaad vilja alla. Vao perekonna iga järgneva põlve elu oligi kulunud ainult selleks, et puhastada, üles künda, harida ja lisada Taaveti poolt alustatule mõned hektarid uut põllumaad vilja alla... Vili oli kallis nagu elu, ja kes tõstis kae vilja vastu — see oli mõrvar. Ja Johannes Vao oli valmis teda ära needma.

Paul nägi — ja tal ei saanudki see nägemata jääda — ilmset kaastundmust temale pööratud pilkudes. Paulile jagati mingeid nõuandeid, keegi pakkus vankrit laenuks. Ah jaa, van-ker ja regi olid ju ka sisse põlenud...

Kuid kummaline oli see, et kaotuse raskus nagu ei rõhunudki enam sellise tapva koormana. Kas mitte sellepärast, et siin olid Semidor, Kaarel ja Kristjan, ja Roosi oli seal, ja nendega koos teised Koordi inimesed...?

KUUETEIST- KUMNES PEATÜKK

Mihkel Koor sõitis külavaheteelt välja laiale maanteele. Mihkli kissitõmbunud silmade pilk pöördus süngena ja uurivalt tema luitunud, ent kandmiseks veel üsna sündsa kübara ääre alt ammu juba koristatud, sügise roostega kattunud põldudele.

Sügis, jah — sügis... Sügist tundus kõiges: siin-seal öökülma-dest näpistatud kartulipealsete teravas lõhnas ja teeäärseis põõsais tolknevaile ämblikuvõrkudele laskunud külma kaste sätenduses. Enam ei lipenda ämblikuvõrkudes lendlevaid võililleseemneid ega rabele meeletult pirisevad juulikärbsed. Kuid

ämblikud koovad ikka veel õõtsuvaid võrke, tõmmates niidikesi ristikuädala külge ja riputades neid vikati ees juhuslikult puutumata jäänud rohukõrte otsa, ehkki kärbsed ei ole ju enam...

Suur tee, õigemini selle lõik Koordist kuni linnani, oli Kooridel vanaisa aegadest saadik sadu-sadu kordi läbi sõidetud. Nad olid harjunud sellega nagu oma isikliku jalgrajaga, mis viis majakünnisest aidani üle Karu talu õue. Ja üldse vältisid Koorid pikki, kaugeid teid. «Kaugel teel raputad rahapunga tühjaks,» oli rääkinud vanaisa Otto, «aga oma kodurajal korjad nõelagi üles...» Ning korjasidki. Seesama Otto armastas vanas eas purjuspäi kiidelda, et ta on oma talu jahutolmu peale ehitanud. Nii see oligi.

Vähe oli neid, kes poleks tundnud sellel teel juba eemalt Koorisid nende puhastverd hobuste järgi, sõitmise kombe järgi — keset teed, uhkelt, väledas traavis. Vanaisa oli asjatundja hobuste alal, kasvatas neid müügiks ja paristas pisitasa. Vanal Vene keisririigi ajal korraldati nende vaikses maakonnalinnakeses kuulsaid hobuselaatu. Neil laatadel osteti kõrgeturjalisi ratsahobuseid ratsakaardiväe-politude jaoks. Otto võttis laatadele endaga kaasa pojapoja — õppima... Kuid selleks ajaks, kui Karu talu läks pojapoja kätte, muutusid toredad tulised kõrgeturjalised täkud väheminevaks kaubaks. Hoopis teine asi oli peekon! Peekonit läks Inglismaale, Saksamaale ja peaaegu et isegi Uus-Meremaale... Nuumsea pekk, õrnroosa, lihaga parasjagu läbi kasvanud... Karu talus kasvatasid teenijad tervet karja inglise tõugu sigu, elusat ringijooksvat peekonit, tohtu suurt lasu õrnroosat liha...

Peekoni teekonnal asus vahetalitaja — osaühisus «Lihaekspord». Neist paigust mitte kaugel oli üks «Lihaekspordi» tegelane lõõnud üles maja ja selle ümber aia. Väravapostide otsas kivikuulid — mitte maja, vaid villa. Talumehed sülitasid vihaselt sellest mööda sõites, ja otsekui vanaisa Otto sõnu jahutolmu kohta meenutades, kõnelesid kibedusega:

«Vaata, missugune villa on ehitatud meie seasabade otsa...»

Mis seal's ikka, nii mõndagi langes ka Kooridele osaks...

Kõrb mära laskis hoogsalt kiiret traavi. Kooridel ei olnud kunagi halbu hobuseid, see oli kombeks saanud juba vanaisast saadik. Pealegi polnud koorem, kaks kotti rukkeid, märele raske.

... Möödus kiviaed, mida palistasid lehtedest paljaksjäänud tapuvarred. Püha Anna kirik — kartlikult külma sinise sügis-

taeva poole sirutuva piksekaitsega tornitipus. Selle kivine sise-mus hoiab kõvasti suletud uste taga mälestusi Kooride pulma-dest, nagu hoitakse koidest läbinäritud pulmakuube süllapikkuse aidakirstu sügavuses. Siia külmadele kivipõrandale plaatidele olid Koorid astunud oma suurte karupõidadega kindlalt ning pere-mehelikult nagu omaenda kodu künnisele, juhtides laulatus-keidi ülle tõmmanud pruuti. Kui oli saabunud ärasõidu pidulik hetk, söötsid paigast kolmkümmend, nelikümmend või isegi viiskümmend külalistega täidetud vankrit ja kihutasid müri-nal minema, üksteisest mööda ajades. Kõige ees, eemaldudes pulma-voorst — et eralduda teistest —, puhastverd täkud troska ees, kihutas Koor noorikuga, kel hiiglasuur lillekimp kramplikult pihku pigistatud...

Kiriku taga on surnuaed. Seal on plats, mille ostis vanaisa Otto, ja näikse, et mitte elust lahkumiseks, vaid selleks, et iga-vesti viibida elu keskel, lühikesel teel Karu talust maakonna-linna. Sedasama soovi — eralduda ümberringi olevate tundma-tute madalaks vajunud kalmuküngaste hulgast — õhkub ka matmispaika piiravast raudvõrega kiviaiast. Kooride veski jah-vatuskivide tugevusest kõneleb rohmas kivirist vanaisa haua ja raudrist isa kalmul.

Linna sissesõidu eel algas munakivitee, hobune aeglustas sammu.

Rataste all kõmahtas kitsarööpmelise raudtee ülesõidukoha puukate. Ja oligi linnaeelne agul. Kogu linn sarnanes aguliga: ühekordsed puumajad, õuna- ja kirsipuud aedades. Kivihooned on surutud kokku raudteejaama lähedusse. Seal on kiviaitade juures üle tee tõmmatud punane plakat: «Anname rohkem vilja riigile!» Plakati all seisis pikk kottidega koormatud veokite rodu. Tänavakividel klõbisesid tammuvate ja heinu ning kaeru närvivate hobuste kabjad, lõhnas niiske maa, hobusesõnniku ja millegi väga sügisese järele. Rätikuisse mähitud naised sõid kannatlikult koormail istudes kodunt kaasavõetud toidupoolist, loopides munakoori siiasamasse hobuste kapjade alla. Mehed, kogunenud salkadena kokku, suitsetasid piipu või omakeeratud plotskit. Mihkel sõitis piki voori tahapoole, tõstis alatasa kätt kübara juurde — palju tuttavaid oli vallast —, ja istus rangel ilmel, vaadates üle villaste rätikute, matsutavate suude ja uudis-himulikkude silmade. Meeste pikkades pilkudes ja naiste kõõrdi üleõlavaatamistes arvas Mihkel nägevat uurivat tähelepanu ja arusaamatut pilget. Ümber pöördudes märkas ta, kuidas Tilde-tädi, ühelehmapiidaja, surus end Tatriku naise kõrva vastu ja

hakkas elavalt vatrama — temast muidugi —, mõlemad vangu-tasid pead, kokkupigistatud huultel hukkamõistev ilme.

Mihkel kergitas õlgu. Selge — tema kahest rukkikotist on jutt, ta tajus seda isegi seljaga. Teadagi, neil, ühelehmapiida-jail, kellele kogu riiginormiks on määratud üks-kaks kotti — nad tõid selle ära —, oli tahtmine näha, et ka tema, Koor, oleks toonud täielikult ära oma osa kolme hobusega. Kadedus, eks see neid näri!

Tuline viha täitis Mihkli südame. Oodake, Tilde-tädi: kolm koormat pole kolm kotti... Ärge piiluge võõra õue.

Seejärel puudutas ta kaabut pisut heatahtlikumalt: naabri-mehe Juhan Känd, punase läikiva näoga — ta oli juba mahti saanud kuskil viina võtta —, viipas talle kotte täislaotud koorma otsast ja röökis jultunult:

«Mihkel, sa oleksid nagu oma kotid tee peal ära kaotanud!»

Mihklil kadus näolt sinna tõusev muhelus, ta noogutas kui-valt ning sõitis edasi, saba lõppu, kuhu jäi tagasihoidlikult selama kellegi nelinurkse, presentmantlis selja taha. Ta sirutas mõnuga ärasurnud jalgu, riputas hobusele märsi pähe ja läks ringi lonkima — oodata tuli oma kolm tundi...

Ta tahtis sisse pääseda kollasesse putkasse, õllebaari, kuid see oli veel kinni. Ja ta hakkas aeglaselt lonkima kahekordse akendeta hoone poole, mis sarnanes hiiglasliku halli betoon-kastiga, kus midagi ähkis ja mütsus ning valge peenike tolm kattis maad. See oli veski. Siin oli vankrite järjekord väiksem: jahvatatakse ainult tõendi ettenäitamisel neile, kellel on vilja-normid täidetud. See-eest oli siin teine järjekord, õieti mitte järjekord, vaid sagiv salkkond, inimest paarkümmend, vankrite vahel edasi-tagasi sõelumas. Suuremalt jaolt kottidega eided ja riimaga keskelt kokku tõmmatud vammustes poisikesed, ning kõik pärisid: «Jahu müüd, papi? ... Palju tahad?»

Leiva, vilja, esimest ja teist sorti jahu, üsna mustagi jahu eest maksti säärast kõrget hinda, et isegi müüjad kaotasid pea ega teadnud enam, mida küsida...

Keegi vanamees luges ja luges rahapakki, ja jättes lõpuni lugemata, lõi käega ning pistis tasku.

«Näe, mis tähendab leib!» mõtles Koor, uurivalt silmi kissi-tades ja jahutolmust lõhnavat õhku ahnelt sõõrmeisse tõmmates.

Vaata, kuidas nad avaldusid elus — need lühikesed read ajalehtedes ikalduse kohta Nõukogude Liidu viljarikkais oblas-tites. Tõsi küll, ajalehed kirjutasid ka veel sellest, et raskused vilja osas ületatakse kõige lühema aja jooksul, kuid see juba

ei huvitanud nii väga Koori, see tuli talle kõige vähem meelde. Jaa, leib oli kallid... Oodake aga, Tilde-tädi...

Ta ajas end uhkelt sirgu ja läks tagasi. Järjekord oli liikunud edasi, kuid vähe. Naabrimees Kännu leidis ta juttu ajamas mingi noormehega, kel oli fotoaparaat küljel. Keigarlikult põlvede ümber pingutuvate kalifeepükstega noormees oli särasilmaline ja sõbralik, ta kirjutas ägedalt ning hoogsalt midagi oma märkmikku. Pliats jõudis vaevalt järele Kännu vastustele, kes mõnuledes toetus käsipõsakil kottide najale.

... Jah, ta tõi kuussada kilogrammi rukist. Rukis on esimest sorti. Norme tal kui uusmaasaajal esimesel aastal ei ole, kuid tema tõi — südametunnistuse käsul... Tema, Känd, on oma külas masinaühistu esimees. Muidugi, raskusi oli, asi on uus, kuid hakkama sai...

Särasilmalise pliatsi murtus, kurja vandudes tõi ta kähku taskust esile teise pliatsijupi. Lõpuks sulges heledasilmaline pidulikult märkmiku ja suunas karmesti «Fedi» Kännu poole, paludes teha lõbusamat nägu. Känd ajas end mehiselt turri, noormees vehkis käega: nõnda... nõnda... vasakule, et kotid, kotid välja tuleksid... Lõpuks tänas millegi eest ja surus innukalt kätt.

«Meie kohus...» tegi Känd end tähtsaks. «Eeskuju peab andma...»

«Kust see on?» küsis Koor kartlikult, kui särasilmalise valkjast sonimüts välgatas juba kuskil Tilde-tädi juures.

«Ajalehe juurest,» vastas Känd teeseldud hoolimatusega. «Juba ta oskas siin kõigiga õiendada!» Känd haaras naabrimehel käe alt kinni. «Kas lähme baari, võtame poti õlut?»

Nad astusid käratsevasse õllebaari. Vastu lõi tihe hapu õlleleitsak ja kibe pinutaguse suits. Nad trügisid vaevaga laiaääreliste kübarate ja krobisevate presentkuubedega viljavoorimeeste vahelt läbi. Känd noogutas pead paremale ja vasakule, ulatas järjest oma pehmet, jämedate sõrmedega kätt, heites vänget nalja. Ta oli igal pool nagu oma inimene. Tõuganud Mihkli pimedasse nurka laua taha, lükkas ta mustad kruusid küünarnukiga eemale ja asetas lauale täis kannud. Silma pilgutades näitas ta taskust puukorgiga suletud pudelikaela, — teeme väiksed napsid?

«Kaup on ehtne — «metsakohin». Padrikus aetud, ainult enda jaoks...»

Mihklil läks süda mõnevõrra pehmemaks, ta muutus isegi leebeks, kui oli joonud lämmatavas suitsuses soojas klaasi-

kase jalust nõrgaks võtvat kaheksakümnekraadilist puskarit. Ta kuulas tähelepanematult naabrimehe lobisemist mesilasperest, mille too oli leidnud pärnaõõnest. Kuidagi ei läbenud oodata veski juures saadud värskete muljete jutustamisega. Ta ütles:

«Käisin veski juures... Jahu järele on nõudmine...»

«Seda jah...» nõustus Känd. «Müüa võib.»

«Sina aga oled üpris rikkaks läinud, koormate viisi loobid,» lausus Mihkel silma pilgutades, vihjates vastuvõtmist ootavale Kännu koormale.

«Ah, mis siis?» lõi Känd hooletult käega ja salvas sõbramehelt: «Oled sina siis juba vaeseks jäänud?»

«Sinule ma kaebama ei tule...» pomises Koor solvunult. «Ma räägin ainult sellepärast, et sa justkui lööd viljahindu alla. Ajad isu suureks... Et vaata, missugune luts — muudkui haaramul lõpustest kinni.»

Känd kallas sõnagi lausumata viina ilma sildita pudelist. Tema hooletu lobisemine katkes lühikeseks ajaks. Kulmudeta näos niiskelt läikivate heledate silmadega vahtis ta ebamääraselt naabrimehele otsa.

«Noh, mis siis sellest,» urises ta vastumeelselt. «Orav korjaski pähkleid, aga poisikesed piiluvad niikuinii pealt. Sind nähakse juba niigi läbi ja läbi. Aga sina ärritad teisi juba liiga palju, ilmaaegu...»

«Kuidas nii?» imestas Koor.

«Miks mitte, ärritad seda, keda pole tarvis,» muigas Känd uuesti totralt. «Noh, ükskõik, võta veel üks kärakas.»

«Aga... kas sina siis ei ärrita?» küsis Mihkel, aeglaselt klaasi eemale lükates ja naabrimehe pilku tabada püüdes. «Kuule, mis talumehed räägivad, et mitte ei taipa, kelle alla siis traktor kuulub, Kännu või ühistu.»

«Puha Maasalu ässitamine...» ütles Känd külmalt. «Ja mis sest traktorist...» lõi ta hooletult käega. «Kui tarvis, siis saab ka ühistu omaks. Kuid sinna on veel aega...»

Ta muigas jälle totralt ja hakkas lobisema mesilastepidamisest.

«Kas usud või ei, ämbritäie mett võtsin välja!» rõõkis ta hämmastust teeseldes ja Koorile otsa jõllitades. «Löö mind maha, kui ma valetan. Seesama emailitud ämber, mille ma Kuke vanamehe käest ostsin — sa oled näinud seda ämbrit —, ääreni täis... Selle aga olid ju korjanud mesilased, ah-ha-ha...»

Mihkel vaatas suitsust kibedate pärani silmadega veel terasemalt naabrimehele otsa, puuris teda pilguga. Kännu ümmarguste lihavate põskedega ja lühikese tugeva ninaga nagu oli munataoline, ilma lohkudeta, — mine haara niisugusest kinni, käsi libiseb nagu kera ümbert ära: ei ole millestki kinni võtta, isegi ripsmeid pole silmalaugudel ja valged juuksed on siledaks lakutud otsekui tihe ümarik kest kukla ümber.

Kui ta viimaks oli aknakese juurde jõudnud ja sinna ulatanud viljaproovi plekist konservikarbi sees, siis luges ta ka tema pabereid läbi vaadanud noorukese vastuvõtja ja laborandi nägudelt imestust ning vaikivat hukkamõistu. Ja isegi kaaluja, kange jutumees ja naljahammas, seadis tema kaht kotti kaaludes kaalunäitaja vaikides paigale, nimetades tüdinult arvu ega pidanud asja nalja väärilisekski.

«Pole viga, jätkub sellestki,» mõtles Koor magusa kahjurõõmuga, kviitungit kokku murdes ja seda suurde tüsedasse rahakotti peites.

Lonkinud turul ringi ja ostnud üht-teist tühja-tähja, istus ta nagu täismees vankrisse ja pöristas mööda munakivisillutist tagasi kodu poole. Hommikune hingepõhjas närinud tusk oli nagu käega pühitud, otsekui oleks ta linnas värsket õhku neelanud ja julgemaks saanud.

Pole viga, las vaatavad kõõrdi ühelehmapidajad, igasugused Tilde-tädid või see kirevas sitskleidis lokitud plika seal aknakese taga... Tahate või ei taha, aga oma vilja üle on ta ise peremees.

Kiire sõidu üksluisest kabjaplaginast hakkasid tema viinast uimasesse pähe tükki torkivad ärevad mõtted. Ebameeldivalt meenus Kännu poolt muuseas jutu sekka pistetud hoiatav: «Ärritad liiga palju...» Viirastus Runge turjakas kogu astumas kindlal sammul Karu talu poole tuleval rajal, — juba jälle! — nõudma seletusi, mis on vastikuseni tüüdanud. Näonahk Koori teraviljal põsenukidel tõmbus pingule, ta võpatas, nagu oleks küünarnukiga endast eemale tõuganud kõike tusaseks tegevat, häirivat, vastikut... ja kalestus.

SEITSMETEIST- KUMNES PEATÜKK

Roosil oli palju kannatust: väikesed ebaõnnestumised ei suutnud talle mõju avaldada ega teda tasakaalust välja viia. Ta ei oodanud soovide kiiret täideminekut, sest ta polnud harjunud midagi kergesti saavutama. Isegi leib oli saadud suure vaevaga, seesama leib, millel oli alumisel koorikul kapsalehe jälg ja mida ta sai maitsta värskena ainult kord nädalas, ülejäänud päevil sõi ta seda aga kuivana ja tihkena nagu savi. Oli tarvis liigutada hangu ja reha, vehkida vikatiga päikesetõusust loojakuni, oli et kondid valu täis, selleks et omada õigust saada leivale lisaks veel keedetud kartuleid soolasilguga ja kohupiima. Ent kohupiimale koore lisamist võisid endale lubada teised, Kooritaolised, mitte aga Roosil. Ta mõistis seda ega heitnud meelt, olgugi et unistus iseseisvast elust omaenda majakeses täitus üsna aeglaselt. Tõsi küll, Roosil oli praegu maa ja Koorilt saadud punane lehm. Tüdruk hoolitses selle eest iseseisva elu poole rühkivale inimesele omase hoole ja südamevaluga. Pealegi oli Roosil lootusi saagile oma põllulapilt. Muidugi mõista ei olnud sellest kõigest veel küllalt omaenda, kui tahes väikese majakese ehitamiseks, kuid mingisugune samm oli ometigi selle poole tehtud. Ja Roosil võis end sellega lohutada taluda paljugi, sealhulgas ka ebamäärasust vahekorras Mihkel Kooriga. See ebamäärasus aga andis end tunda igal sammul. Koor niitis ja vedas kogu viki Roosil põllult oma küüni, ja Roosil ise aitas teda. Kuulates tema jorisemist ja kurtmist suurte väljaminekute ja näruse viljasaagi üle ning leiva ja piima kalliduse pärast — Roosil sõi ju tema leiba —, püüdis Roosil valutava südamega aimata, kas Koor ei kavatsenud nõuda veel lisaks osa kaerasaaki ja võib-olla isegi põllult veel koristamata kartuleid. Ta rahmeldas vaikides, rehitses ja tõstis hanguga hiiglasuuri vikisületäisi Koori vankri peale, et vähemalt selle raevuka töömurdmisega ja samal ajal oma järeleandlikkusega piirata Mihkli salajasi kavatsusi. Roosil süda tardus iga kord, kui ta nägi Koori mõtlikku pilku suunduvat tema kartulipõllu poole. «Äärmisel juhul — kolm vagu seemne eest, noh — viis... tema hobusega ju haritud,» nõustus Roosil oma südames järele andma.

Ükskord teatas Koor, et neil on tarvis selgeks teha lehmarved. Roosil on igatahes kasutanud tema lehma juba aasta otsa ja praegu pole enam endised ajad, ta ei või ka ju lehma pillata.

Tema võtab oma lehmia tagasi ja loovutab Roosile aastase mullika. Puhast tõugu mullikas, paari-kolme aasta pärast on hea lehm.

Jutt toimus keskpäeva paiku laudas, Roosil lüpsis pingikesel istudes oma Punikut. Punikule oli Roosil hoolitsus mõjunud üsna hästi, ta nägi parem välja kui peremehe lehm. Roosil kuulas Koori ära end ümber pööramata ja ainult piimanire sorisemine vastu lüpsikuserva vaikus ajutiseks. Pärast seda, kui Koor oli väljunud, lüpsis ta siiski lõpuni, sest piima ei võinud ju udarasse jätta, tõusis püsti ja läks ehmunud silmil enda ette vahetides ukse poole, tundes, kuidas midagi rebenes tema sisemuses. Tuppa ei suutnud minna — viimaks on seal Koor oma kahvatu kondise näoga... Ta läks karjaköögi juurde, asetaski lüpsiku maha, istus kivile ning väjus mõttest.

Roosil tajus ainult ühte, et midagi peab juhtuma. Ja kui ei juhtu midagi, siis peab ta ise hoolitsema selle eest, et juhtuks. Ta suutis palju taluda, võis peremehe ahnuse pärast hirmul olles kuude kaupa vaikselt piinelda, kuid see... Punikust loobuda Roosil ei suutnud, see oli talle selge. Ta oli valmis ise ükskõik kuidas kannatama, võib-olla isegi haigeks jääma, kuid lehma ära anda — ei! See oleks tähendanud loobuda unistusest.

Kümmed mõtted kihasid tema peas. Minna valda, jutustada seal, või kirjutada linna, pealinna kellelegi vastutavale inimesele, lõpuks ka kohtusse anda... Kuid mis teati vallas või linnas tema suulisest lepingust Kooriga? Millega tõestada oma õigust Punikule, seda enam et vallas on lehm siinamaale paberite järgi Koori nimel? Mitte midagi ei tule välja sellest jändamisest, kui tahes õigus tal ongi. Jõuetu viha kogunes Roosil hinge selle inimese vastu, kelle nägu meenutas talle näritud lehmakonti. Teised elavad seaduse järgi, esimese osa saagist viivad ausalt linna, elevaatorisse, kust rongid veavad vilja riigile, suurele ja heale riigile, kes oli Roosile muidu maad andnud, lubas anda maja ja omaette elu, Koorist eraldi. Aga Koor? Iselubas viljahunniku otsas, sinna aga viskas kaks kotti nagu kerjusele. Ja keegi ei ohjelda teda, ei löö talle näppude pihta...

Roosil nuuksatas haledalt ja pühkis päevitunud kätega silmad kuivaks.

Selja tagant tuli tema juurde siga, rõhkides nõudlikult, müksas kärsaga ja lükkas lüpsiku ümber. Vesi lombis läks sogaseks ja muutus valgeks. Siga laskus rahuloleva ruigamisega lombi

juurde maha. Roosil käratas: «Käi minema!», kuid püsti tõusta ei viitsinud, et siga ära ajada.

Uus mõte oli tärpanud temas. Paul Runge! Eks käskinud too tal enda juurde tulla, kui häda käes? Nüüd näis see aeg saabunud olevat. Vaat kes oskab aidata!

Ja Roosil kiirustas minekuga.

Ta leidis Paul Runge oma uue lauda katusel kollaseid kuuseaiglaid paika löömas, imestas ja tundis südamepõhjas natuke kadedustki: «Või juba katuseni jõudnud...» Tööpööst, laul, mis võttis enda alla poole vundamendist, oli juba katuse all. Teisel poolel, kuhu pidi saama kuur, valentlasiid seni veel paljad sarikad.

Paul pani haamri kahjutundega kõrvale ja ronis alla.

«Ega sa ometi haige ole?» küsis ta, vaadates uurivalt Roosil pundunud silmi.

Ei, ta ei ole haige. Kuid ta oli läinud mööda ja otsustanud sisse astuda juttu ajama, seda enam, et on, millest rääkida.

«Lase käia,» õhutas Paul sõbralikult. Ah jaa, muide, ega pole kuulda, millal Koor lõppude lõpuks oma viljanormi ära viib? Ta ei usu ilmaski, et Kooril pole vilja.

«Ah vilja?» Roosil huuled virildusid mõruks muigeks, ta kohendas rätikut peas ja tundis oma sõnadest tigidat lõbu, kui ta ütles: «Tal on vilja nii palju, et võib sinu toa kallata laeni täis ja köögi kah, ja veel jääb palju ülegi... Ta laseb vilja ennem ära mädaneda, kui et veab elevaatorisse.»

«Või nõnda,» lausus Runge, murdes kepikese käte vahel pooleks. «Sa vähest teed nalja?»

Oli tal aga paras aeg nalja teha! Roosil mossitas haavunult huuli. Kas tema siis ei tea, kuhu vili on maetud...

Paul istus veidi aega vaikides, murdes kepikese üha väiksemaiks ja väiksemaiks tükkideks. Kui Roosil silmad tõstis, valmistudes asja enda juurde asumise — jutustama oma häda, oli Paulil väga tige nägu.

«Roosil, usud sa mind?» küsis ta imelikult, vaadates vihaselt Roosil.

Tema... usub küll.

Kui Roosil usub, siis tuleb teha nii, nagu tema ütleb... See on tähtis asi... Täna võivad Koordi inimesed veenduda, mis mees see Koor õige on. Ja Roosil peab selles abiks olema.

«Abiks olema?» kohkus Roosil ja hakkas peaaegu kahetsema oma sõnu.

Nad sõidavad valda. Roosil jutustab kõik, nagu see on. Nad

paljastavad selle kulaku. Tema, Paul, paneb kohe praegu hobuse ette.

«Kohe praegu?»

Roosil hakkas äkki lõbus ja veidi kõhe, nagu enne hüpet külma vette. Näha Koori kas või kord elus hirmununa, värisvana, ilma mütsita, ilma võimuta, mitte peita tema eest oma värisevaid käsi põlle alla... Milline õnn see oleks! Kuid siin turgatas talle pähe, et asjast endast nad polegi rääkinud.

Ning Paul kuulis pisarast katkevat rutakat juttu Punikust, — ja missugune see lehm oli, kui ta selle sai Koorilt, kaks nisa mädanesisid, — aga vaata teda nüüd! — ja niidetud vikist ja veel mitte küll esitatud, ent aimatavaist Koori nõudmistest osale kaera- ja kartulisaagist.

Paul noogutas pead: nii see pidigi juhtuma, tema oli seda ennustanud. Juba ta tõusiski püsti, kuulamata lõpuni Roosil kaebusi, tundes pahameelt viivituse ja tarbetu ning tüütu üksik-asjade seletamise pärast.

«See kõik puudutab ju ühte ja sama asja,» katkestas ta kannatamatult ja peaaegu jämedalt Roosil jutu. «Sõidame. Otsekohe panen hobuse ette.»

«Kas lehma jätavad minule?» küsis Roosil lootusrikkalt.

«Jätavad,» lubas Paul. «Ainult me alustame seda asja kõige tähtsamast — viljast. Sellest oleneb kõik...»

Nad sõitsid vesitseva sügistaeva all. Antu vedas neid, heasüdamlik vagune Antu, kes koos oma peremehega oli viimasel ajal Koordi talupoegadele väga tavaliseks külaliseks saanud.

Kui eemal künka taga ujusid aeglaselt mööda Karu talu katused, viirastus Roosile mõneks silmapilguks kahvatu ning kondise näoga mehe kuju, kes mõtlikult silmitses tema koristamata kartulipõldu. Ta muutus araks, vajus kõssi, kuid vaadates silmanurgast Pauli laia selga ja kõrvalt paistvat järsulõikelist põsenukki — Paul vaatas sellesamas suunas —, rahunes ta ja tundis isegi mõnevõrra kahjurõõmu: «Proovi sa mind nüüd kätte saada...»

Paul ei näinud aimavat tema hingelisi elamusi. Teoinimesena, kellel ei puudu aga kaine praktiline fantaasia, kujutles ta juba, milliseid tagajärgi toob Koorile nende sõit, nägi Roosil poolt visatud kivist tekkinud lainerõngaid laiali veeremas. Salk inimesi Koori talu õuel: võimu esindajad, tema ise — Runge, Roosil... Koor ilmub künnisele, aimates ette, et kõigil on lõpp... Artikkel maakonnalehes, võib-olla isegi vabariiklikus, kulaku paljastamisest... Kohus... See vapustab paljusid vallas.

«Paul, aga mis sai nende bandiitidega?» kuuldus ootamatult Roosil küsimus.

«Kurvestiga? Kohus tuleb — saavad oma jao,» vastas Paul võpatades. «Aga miks sa seda küsid?»

Roosil jutustas ühest augustiööst, kummalisest kogust aias ja mesipuust...

«Miks mitte, väga võimalik,» ütles Paul pärast lühikest mõtlemist. «Kurvestile anti mesipuu kaudu üht-teist üle... Väga võimalik...»

Rohkem kui kilomeeter maad sõideti vaikides, kuni teeristmeni, kus seisid vana kõrtsi varemed.

«Kas sa ehitama pole hakanud veel?» küsis Paul.

Roosil ohkas. Kuidas sa seda, kui Koor...

«Näe, mina ka murran ikka veel vundamendi kallal, kuigi sain metsamaterjali ja lehma,» kurtis Paul. «Pool rukist põles ära...»

Nagu Roosil aru sai, oli see samuti kaudne vihje Koorile.

KAHEKSATEIST- KÜMNES PEATÜKK

Kohus Mihkel Koori üle toimus valla täitevkomitee ruumes, tollessamas hoones, kus kunagi oli asunud vallavalitsus. Tol ajal oli Koor selle maja trepist üles astunud uljana, kartmata seda, et tema tervitusele ei vastata. Ja mütsi oli ta maha võtnud seisusekohaselt alles ukseävel, mitte aga anmu enne trepiastmeid, nagu seda tegid vaesemad talupojad.

Nüüd aga, kui teda juhiti inimestest täidetud suurde tuppa, ei tulnud kellelgi pähe teda tervitada, ehkki talupojad olid Koordist ja naaberküladest siia kokku tulnud just tema kohtuasja pärast. Ja tema ise ei sõandanud ka kedagi tervitada, ehkki tundis paljusid.

Avaras toas, mida tavaliselt kasutati punanurgana ja ooteruumina, püdulikel päevadel aga agitatsioonipunktina ja koosolekutesaalina, oli kitsavõitu ja umbne. Kõik pingid ja toolid olid rahvast täis. Tühjad olid ainult Muuli kabinetist toodud kulunud nahktugitoolid, mis olid määratud kohtu koosseisule.

Oli veel üks koht halvasti hooveldatud lühikesel pingil, kuhu keegi ei istunud. Just seda pinki näitas militsionäär Arnold Luik

täendusrikkalt Mihkel Koorile ning too võttis alandlikult istet. Arnold Luik oma soonilise kaelaga ja pikkade päevitunud kätega, mis lühikestest sinelikäistest välja ulatusid, sarnanes miilitsavormi ümberriietatud maamehega. Ta seisis Koori pingi taga ja tõmbas kulmud asjalikult kortsu. Saalis kostis summutatud kõnekõminat — austusest kohtu vastu kõneldi poolsosinal, suitsetama mindi aga välja koridori.

Ehkki aeg oli vaevalt üle keskpäeva, oli saalis siiski juba hämaravõitu, akende taga oli vihmane ja lumetu novembrikuu. kõige pimedam aeg aastas.

Mihkel Koor eraldas selgesti ainult esimesi inimesteridu, tagumised sulasid tema silmade ees millekski ühetaoliseks ja paljusilmaliseks, mis oli halbaennustav ja vaenulik. See-eest esimestes ridades nägi ta selgesti Johannes Vao laiu längus õlgu ning Meistersoni pikka nägu, milles läikisid terasraamidega prillid igavese nohu tõttu nüuskival tillukesel punasel ninal.

Silmanud neid, nihutas Mihkel Koor end mugavamalt istuma, midagi kummalise muige taolist tõmbles tema kõhnades, pingul nahaga kaetud põsenukkides. Vaadates Vaole ja Meistersonile otse näkku, noogutas ta neile peaga, noogutas nagu üle kõikide peade, tolle ümberriietatud Arnold Luige kiuste.

Vao, kes praegu ei suutnud endale selget aru anda oma mõttest, kuulas hajameelselt jutuaajamist enda ümber ja vaatas Koori kondisesse näkku, mis oli kasvanud karedasse habemetüükasse. Tabatuna ootamatult Koori tervitusest, noogutas ka tema, kuid noogutas kuidagi imelikult, mis ei sarnanenud ei kärbsse peletamisega laubalt ega ka tervitusega, ja vaatas kohe viltu igasse külge — kas märgati?

Meisterson ei noogutanud pead, ainult nuusahtas tugevamini ninaga. Ausalt öelda, tema ei tundnud samuti kui Vaogi Koori vastu mingit viha ega saanud isegi päris selgesti aru, mille eest Koor oli pandud süüpinki — ei ole ta ju midagi varastanud ega kedagi paljaks röövitud, ainult oma isikliku vilja kaevas maa sisse. Kui niimoodi võtta, siis võib ka teda, Meistersoni, ja Vaod sellesse pinki panna: nemad ju kuuluvad selle kümnekonna keskmiku hulka Koordis, kes on püüdnud järele jõuda sellistele tuusadele nagu Kurvestid ja Koorid... Kuid Meisterson kuulatas teraselt jutukõminat oma selja taga, millest eralduvad hääled olid, nagu ta taipas, ilmselt meelestatud Koori vastu. Teistest valjemini kostsid Taaksalu arutlused: «...kuna Koor on täna juba vastust andmas, siis võiks ta ühtlasi aru anda ka nende kolme koti rukki kohta, mis ta mulle maksmata

jättis... Kui aga Kooril tuleks vastust anda kõigi oma võlgade eest, siis ei jätkuks tal mitte ainult juustest peas, vaid ka karvadest kogu kehal, ehkki tal on hundinahk...»

Näis, et Taaksalu arutlused väljendasid kõige täpsemalt rahvahulga üldist meeleolu. Kuna aga üldine meeleolu on alistav ja kaasaviiv jõud, siis pidi ka Meisterson sellele alistuma. Ning seepärast ei võtnud ta vastu Koori tervitust, otsustades ära oodata, kuni ta ise selles asjas kõike selgelt taipama hakkab.

Keegi helistas kella. Kõik tõusid korralikult püsti. Külgmisest uksest astusid sisse kohtunik ja rahvakaasistujad.

Maakonnalinnaast saabunud näiskohtunikku tundsid saalis kõik. See oli Maria Kask — varemalt ise taluteenija olnud, väike kõhetu hallide silmadega naine. Suure Isamaasõja päevil oli ta koos hävituspataljoni võitlejatega sõdinud, relv käes, sakslaste vastu. Tema teravmeelsed ütlused olid muutunud kõnekäändudeks, paljud tema tabavad sõnad liikusid maakonnas ringi suust suhu.

Nähes maakonnaprokuröri, nooruslikku heledajuukselist meest kahe ordeniga sõjaväepluusi rinnal, noogutas Paul heakskiitvalt pead. Ta tundis hästi prokuröri, endist polgukaaslast. Täna on Kooril raske välja rabelda...

Kohus võis alata.

Pärast kõigi tavaliste ja tarvilike formaalsuste täitmist ja tunnistajate eemaldamist hakkas kohtunik tasase häälega lugema süüdistusakti.

Saalis muutus vaikseks. Tõuganud kedagi endast vasakul küünarnukiga eemale, nihutas Johannes Vao end järsult ettepoole ja jäi kõrvu teritades kuulama. Pikkades ja keeruliselt ülesehitatud lausetes esitatust ei saanud ta paljustki aru. See, millest ta aru sai, oli järgmine: kedagi Mihkel Koori, Koordi küla talupoega — Vao tundis teda ammu ja hästi — süüdistati riikliku viljavarumise saboteerimises. Kooril oli võlgu veel möödunud aasta riiginormide eest. Ja käesoleval aastal ei täitnud ta samuti oma kohustusi, põhjendades seda sellega, et vili ikaldus. Koor on riigile võlgu kokku umbes kolm tonni. Samal ajal oli tal, nagu selgus, aias auku maetud üle üheteistkümne tonni teravilja.

Üksteist tonni!... Vao vangutas laivalt pead. Jah, ühte võib küll öelda — Koor ise pani enda istuma sellesse pinki: üheteistkümnest tonnist oleks võinud vabalt ära anda kolm tonni riigile... Ah, muidugi oleks võinud, kuid väimees ei mõelnud...

Kohtunik lõpetas lugemise ja pöördus Koori poole, küsides, kas ta tunnistab õigeks süüdistuse, et ta on kuritahtlikult jätnud täitmata oma kohustused riigi vastu.

Muljudes käte vahel kägardatud kübarat ja nürilt enda ette maha põrnitsedes vastas Koor kuidagi lameda ning puise häälega:

«Ma ei tunnista end milleski süüdi.»

Pärast lühikest nõupidamist otsustas kohus prokuröri palvel asuda kaebealuse ülekuulamisele.

Prokurör tõusis püsti.

«Õelge, milleks te tahtsite kasutada seda vilja, mis oli peidetud auku? Misjaoks te seda hoidsite?»

Mõelnud veidi, kehtitas Koor loiult õlgu:

«Isiklikuks tarviduseks...»

«Isiklikuks? Lubage... Üksteist tonni kuni uue lõikuseni, see teeb välja tonn kuus, tähendab — rohkem kui kolmkümmend kilo päevas? Te olete ju kahekesi?»

«Kahekesi... Loomadele ka...»

«Noh, hästi, — kolm lehma ja sead... Kümnest kilost jätkub neile päevas?»

«Muidugi jätkub,» ütles kellegi hääls saalis, ja Mihkel urises läbi hammaste:

«Peaaegu, et jätkub...»

«Aga milleks te ülejäänud vilja hoidsite?»

Koor vaikis.

«Vili on ju praegu hinnas,» ütles saalist kellegi kõmisev hääls tasa, kuid selgesti, ja ehkki Koor ei vaadanud sinnapoole, Taak-salu hääle oleks ta ära tundnud ka tuhande hulgast.

«Aga kui palju te olete täitnud riiklikust viljamüügikohustusest?» jätkas prokurör.

Koor vaatas talle ummikusse aetuna otsa ja pomises:

«Ei mäleta, kviitungil on öeldud.»

«Kuidas nii, ei mäleta... Sada kilogrammi või rohkem?»

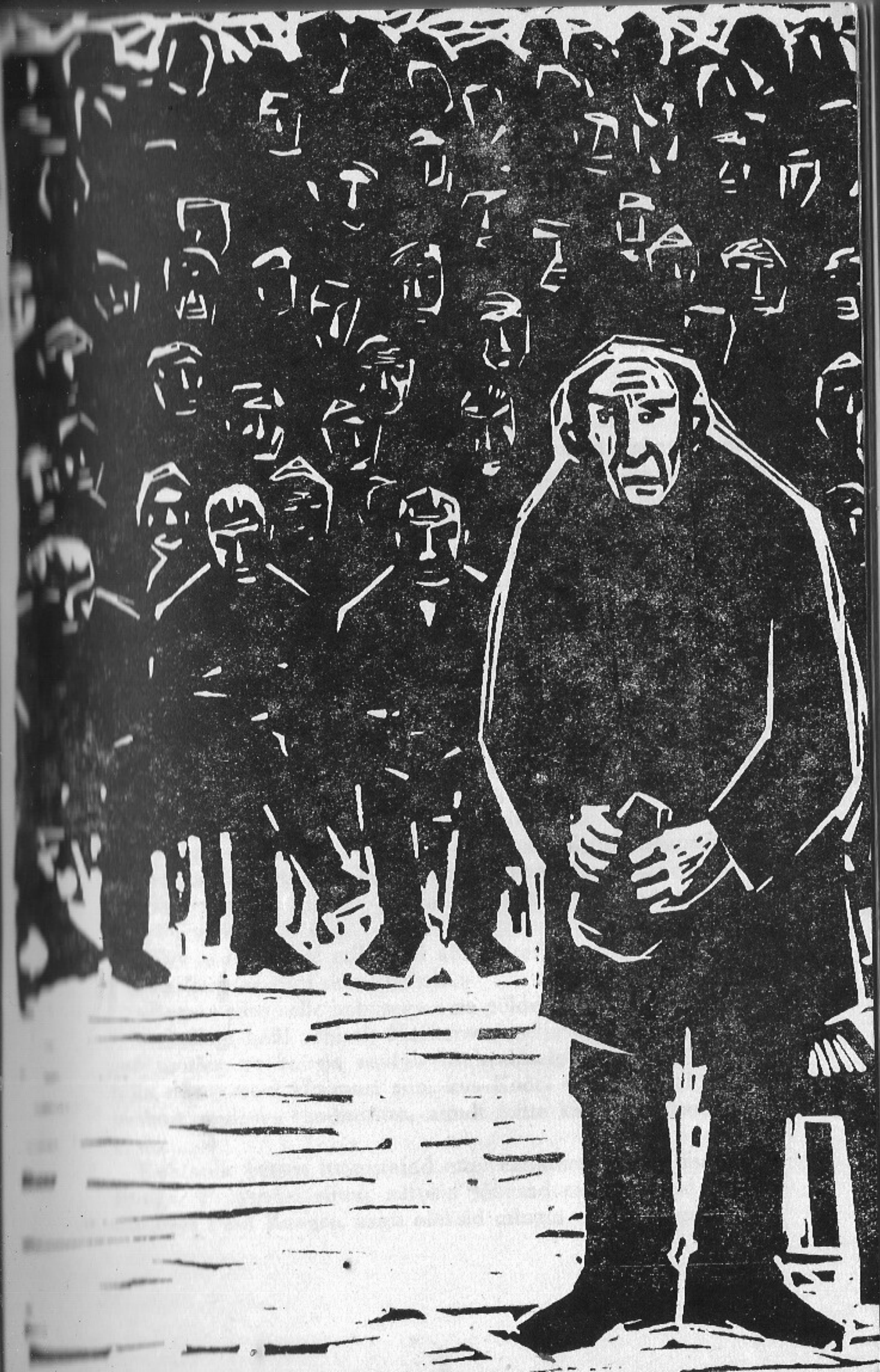
«Sada kaheksakümmend...»

Saalist kuuldus naerulaginat. Ja läbi naeru tungis ühelehmapidaja Tilde-tädi kile hääls:

«Mina andsin üle normi rohkem!»

Ja naerulagin muutus valjemaks. Ei suutnud end tagasi hoida ka Johannes Vao, ta tõmbas suu irevile ja vangutas pead: oh, küll on tema väimees kõigi nähes igavese supi keetnud. Häbi, häbi!...

Kohtunik tõstis hoiatavalt käe, naer vaikis.

«Veel üks küsimus,» ütles prokurör kuivalt. «Aga kodanik Rosalie Rist, kes tema teile on?»

«Naaber,» vastas Koor, olles pisut mõtelnud. «Tal on oma majapidamine.»

«Kas te siis heanaaberlikkudel kaalutlustel püüdsite eraldada talle viletsama osa oma maadest ja lubasite laenata seemet?»

«Noh... kuidas öelda... ta töötas kunagi varem minu juures.»

«Kunagi varem? Aga võib-olla töötas edasi kuni viimase ajani?»

«Ei,» raius Koor vastu.

Johannes Vao kael valgus aeglaselt verd täis. Ehkki Vaol ei olnud mingit tegemist kõiki kaasa kiskunud kahevõitlusega prokuröri ja Koori vahel, näis talle ometi, et asi puutub ka temasse. Ja miks ei peakski puutuma — võttis ju temagi innukalt osa Roosi uue äbariku majapidamise loomisest. Kas Johannes Vao võib öelda, et ta ei taibanud tookord sugugi Koori kavatsusi? Oh, väimees, väimees!... Tigeda irevil hammastega täku kombel oli ta kihutanud hädasohtliku kuristiku äärel, ja tema, Vao, oli nagu kott, nagu vagune lammas, keda jalust kinniseotuna laadale veetakse, tolknenud tema taga vankris, nägemata ja tundmata, et tormab hukatusse. Vao põimis käed kramplikult põlvede ümber ja lakkas vaatamast Koori. Ta tundis juba tigidust Mihkli vastu, nagu oleks too petnud mingeid tema ootusi. Milliseid? Sellele küsimusele polnud kerge vastata.

Kaitsja, väike hallipäine mehike, mõelnud veidi, pühkis taskurätikuga prille ja esitas samuti küsimuse:

«Ütelge, mis sundis teid andma kodanik Ristile lehma?»

«Tahtsin aidata... Ta on ikkagi justkui oma inimene...»

Saalis hakkas jällegi paisuma kõnekõmin, kuid kohtuniku pilk lõi vaikuse.

«Kas te teda veel millegagi abistasite?» huvitus kaitsja.

«Ta kasutas tihti minu hobust.»

«Roosi vedas selle hobusega oma põldude saagi Koori küüni,» ütles kellegi hääl sapiselt Meistersoni selja taga. Ning Meisterson mõtles, et kaitsja osutab kaebealusele karuteene, esitades talle niisuguseid küsimusi siin, kus Koori võidakse kahtlustada ükskõik millistes tundmustes, ainult mitte kaastundmuses Roosi vastu.

Kohtunik kutsus tunnistajad ette. Esimesena astus sisse Paul Runge. Prokuröri silmis süttisid lõbusad sädemekesed, kui ta silmitses Paul Runget, nagu oleksid mingid vanad, väga südam-

likud mälestused puhkenud temas seda rahuliku näoga tugevat meest nähes.

Paul Runge jutt oli lühike ja napolisõnaline nagu alati. Mida võib öelda Koori kohta? Oli kulak ja on jäänud kulakuks. Kümnest talust, mis kuuluvad külavolinik Runge piirkonda, pole ühtegi võlglast riiklike viljamüügikohustuste täitmisel peale Koori. Tema pärast on riiklik viljavarumisplaan küla kohta täitmata. Tema pärast läksid nurja teiste talupoegade püüdumised, kes ruttasid esimest pekstud vilja riigile viima. Kaheksa korda oli tema, Paul Runge, käinud Koori veenmas. Algul ei tahtnud ta kuidagiviisi peksta oma vilja. Lõpuks aga, peksnud vilja, keeldus järsult täitmast normi täies ulatuses, vihjates halvale saagile. Kuid see saak polnud tänu tema teenija Roos Risti vaevale hoopiski mitte halb. Tema, Runge, oli aidanud ise auku lahti kaevata. Selles oli üksteist tonni vilja. Ja see ongi kõik — pilt on selge...

Meisterson lõi silmad maha ja kõhatas. Jah, muidugi, pilt on selge: alatu hundimäng, sulitembud, ei pea millekski oma naabrite au ega kogu küla huvisid. Meistersonile meenus päikese-paisteline augustipäev, mil ta ise torisedes laadis koormale pekstud vilja. Oli kiire tööaeg ja tarvis oli sõnnik põllule vedada, kui Koordi inimesed, ohverdades kallist aega, läksid viima esimest vilja riigile ja tema, Meisterson, oli sõitnud samuti, kuna Koordist olid sõitnud kõik — ja temagi tahtis olla koos nendega.

Roosi Rist astus kohmakalt üle läve ja tungis aeglaselt läbi kitsaste pingiridade vahelt. Tema hõõguvaist põskedest oli näha, kuidas ta närvises.

Nagu udus nägi ta kohtuniku ja kaasistujate nägusid, ärev tunne sundis teda üha kõrvale vaatama ning kohmetult kacla keerates heitis ta pilgu Koorile. Koor vaatas talle otse silma sisse. Tema põsed ja lõug, mis olid kattunud habemetüükaga, taandusid kuidagi toa ähmases valguses, kadusid hämarusse, samuti nagu sisselangenud silmad sügavais koobastes, ning ainult põsenukid ja kondine hõigist läikiv otsaesine tõmbasid endale tähelepanu oma vahakollase värvusega. Märganud Roosi vaadet, tegi Koor näoliigutuse, midagi muige ja grimassi vahepealset, ajades oma laiad hobusehambad irevile, ja Roosi pöördus kiiresti ära, haarates sõrmedega tugevasti kinni laua äärest, et käed värisema ei hakkaks...

«Jutustage, mis te teate sellest asjast,» lausus kohtunik lihtsalt.

Roosi nägi lähedal enda ees tähelepanelikke, rahulikke ja veidi väsinud naisesilmi, mis olid suunatud temale.

«Mina, ma ei tea midagi...» ütles Roosi surutult, tundes laubal külma higi, ja lõi äkki ehmudes kahtlema, kas ta suudabki võitu saada hirmust, mida tekitasid siinsamas nelja-viie sammu kaugusel seisva Koori hirmsad tühjad silmad.

«Noh, midagi te ikka teate,» naeratas äkki kohtunik Maria Kask väga koduselt ja naiselikult lahkelt. «Te töötasite tema juures, elate tema talus, ta aitas teil soetada uut majapidamist — kuidas te siis ei tea?»

«Kes aitas, kas tema?» ajas Roosi silmad pärani ja ahhetas. Ta surus käed vastu rinda ja muutus kahvatuks. «Koor aitas? Ta aitas mind niimoodi, et ma oleksin peaaegu pea silmusesse pistnud...»

Vaikuse Roosi selja taga lõpetas temale kaasatundvate hääle summin.

Sellest hetkest peale tundis Roosi end kergena nagu tiibadel. Kõik juuresolijad said üksikasjaliselt kuulda kurba jutustust Roosi lootustest iseseisvale ja heale elule, mis jäi täitmata Koori pärast, õnnetust loost lehmaga, Roosilt äravõetud vikist, ülemäärase tasu väljapressimisest korteri, leiva, seemne eest...

Ta rääkis viis minutit, kümme, veerand tundi, otsekui oleks ta esimest korda elus rääkida saanud, ja teda ei katkestanud ei kohtunik ega rahvas saalis, sest ükskõik millest ta rääkis — kaerapõllulapist, mille ta esmakordselt täis külvas enda jaoks Koori maale, Koori nisust, mida ta oli lõiganud, Koori lehma-dest ja hobustest, kelle eest ta edasi hoolitses, mingist odrast, mille Koor oli jätnud talle tasumata viie aasta eest, — kõiges selles oli sügav mõte ning kõik kuulus asja juurde. Ja mida rohkem ta rääkis, seda selgemaks sai saalis kõigile, et tegelikult ei kuulu suur osa sellest tohutust viljahulgast, mis oli auku aetud, üldse mitte Koorile, vaid Roosile, kuna see oli kasvata-tud, koristatud ja pekstud Roosi kätega. Ja ehkki Roosi sellest üldse ei rääkinud, tulenes tema sõnadest selgesti ikkagi nii-sugune järeldus ja seda poleks sõندانud kindlasti mitte keegi saalisolijaist ümber lükata — ei Johannes Vao, ei Meisterson ega keegi teine Koordi inimestest.

Meistersoni kõrval liigutas end keegi raskelt nagu karu, norsatas ja ronis ettevaatlikult väljapääsu poole. Johannes Vao ei kannatanud välja, tal oli tekkinud äkki mingi talumatu ning vastik tunne, suus oli kibe maik — nagu oleks tema enda üle

kohut mõistetud. Ta astus kõrvaltuppa, mis oli laeni täis suitsetatud, ja hakkas ahnelt suitsu tõmbama.

«Kas see on kõik?» küsis kohtunik, kui Roosil oli lõpetanud.

«Jah,» vastas Roosi.

«Aga öelge, kuidas te saite teada, et teie peremehel oli vili ära peidetud?» esitas kohtunik küsimuse.

«Ma ise kaevasin augu...» vastas Roosi pärast pikka vaikimist.

«Nii,» ütles kohtunik Maria Kask. «Aga mis sundis teid siis teda aitama?»

«Ta... käskis...» kogeles Roosi ja vaikis kurvalt.

«Aga teie...» kohtniku häälel hakkas äkki metallselt helisema. «Aga teie mõtlesite, et Koor jätab teile sõnakuulelikkuse eest võlast maha. ei võta lehma ära ja jätab kartulid alles? Kas pole tõsi? Lootsite peremehe südant armulikuks teha?»

Roosi nägi, millisteks hiiglasuurteks muutusid selle väikese naise silmad, milline valu — ammune, juba ununenud endise taluteenija valu — ilmus neisse, ning hämmastatuna kohtniku läbinägelikkusest ütles ta pead longu lastes:

«Jah, nii ta oli.»

«Noh, ja siis, kas see Koor käskis teil vaikida? Ähvardas?»

«Jah...» noogutas Roosi. «Ütles, et lööb maha...»

Saali sigines vaikus. Oli selgesti kuulda, kuidas nagises pink, millel istus Koor. Ajanud enda püsti ja sirutanud Roosi poole käe, milles ta hoidis kägarasse muljutud kübarat, tõmbas Koor sügavalt õhku ja kisendas üle saali, otsekui oiates:

«Ja oleks pidanudki lööma... Oleks pidanudki!»

«Istuge!» käskis kohtunik teda lühidalt.

Vaadates kohtniku karmilt kokkupigistatud suud, mõtles Roosi korraka, et kõik see, mis räägitakse selle naise kangelaslikust minevikust, tema sangaritegudest sõja ajal, — kõik see on kindlasti õige esimesest kuni viimse sõnani.

Kuid Koor ei istunud. Ta ahmis jälle õhku ja karjus enesevalitsemist kaotades:

«Mõistate kohut? Mille eest te mõistate kohut minu üle, — minu... minu oma vilja eest!... Siis mõistke kohut nende kõigi üle... Vaat tema üle mõistke kohut selle eest, et tal on rohkem vilja kui sellel Roosil!»

Koor sirutas raevukalt käe esimese pingirea poole, valmis tudes nimetama Johannes Vao nime, ja vaikis äkki hämmastunult: Johannes Vaod ei olnud esimesel pingil. Koori silmad kohtasid Meistersoni prillide külma, kainestavat läiget. Koor

istus kohalviibijate ähvardava urina sunnil uuesti pingile ja pühkis käisega higi laubalt.

«Kelle üle? Nende üle kohut mõista?» küsis kohtunik, kes oli jälle väga rahulikuks muutunud. «Nende üle ei ole millegi pärast kohut mõista. Täna mõistavad nemad kohut teie üle.»

Prokurör pöördus Roosi poole küsimusega:

«Öelge, kas see ähvardus oli reaalne, see tähendab, ma tahtsin öelda, kas võis oodata selle ähvarduse täideviimist?»

Ja siis jutustas Roosi augustikuu ööst, tundmatust mehest alas, oma umbmäärastest kahtlustustest.

Saalis muutus jälle väga vaikseks ja midagi oleks nagu järsult edasi nihkunud rangelt ning korrapäraselt voolavas asja käigus selle saali rahulikkude seinte vahel, kus esitati küsimusi ja anti vastuseid, ja jutuaamine, nagu esimesel silmapilgul näis, oli arenenud väga rahulikult ning Koor istus taltsalt oma pingil... Roosi Rist oma jutustusega viis äkki paljude kohtusaalis istujate mõtted taas Kure talu väljale, kus pörkasid kokku vaenulikud jõud ja möllas tulekahju, ja pimedal sügisööl tormasid Rungele appi Semidor, Maasalu ja Taaksalu ning kõik inimesed Koordist läksid nendega kaasa...

Pärast lühikest vaheaega, kui süüdati lambid ning rahvas, kes oli paksult täis suitsetanud koridorid ja kõrvaltoad, valgus uuesti saali, jätkus kohtuistung.

Johannes Vao ei tulnud saali. Kuid ära minna ta ka ei suutnud. Ta jäi kõrvaltuppa ukse taha, tõmbas suitsu, istus pingile ja tõusis jälle oma kohalt ning pomises midagi endale habemesse.

Uksele lähenedes kuulis ta selle tagant katkendlikult prokuröri kõnet, kes andis kõigest täna öeldust ja kuuldust väga aelge ning loogilise pildi. Jah, Vaale oli muide täna selgeks saanud paljugi juba ilma prokuröri sõnadetagi.

... Osav ja salakaval kulak, kes kuhjas varandust kokku aulaste-teenijate töö laialdase kasutamisega. Nõukogude riigi suhtes on ta vaenlane... aktiivne vaenlane. Nõukogude võimu vastu võitlemise meetodiks valis sabotaazi, kehvtalurahva hirmutamise... Oli nähtavasti ühenduses bandiitidega...

«Koori käes muutub kuldne vili väärtuslikust toiduainest, mis on vajalik meie nõukogude elu parandamiseks, püssirohuks bandiitide padruneile...» kuulis Vao prokuröri lauset. Prokurör nõudis Koorile karmi karistust.

Ja tema, Vao, laskis pea longu ning ei leidnud midagi sellele vastu vaidlemiseks...

«Hunt,» urises ta süngelt ja kuuldavalt.

See oli kõige vihatum kiskja Koordi rahulike põlluharijate-loomakasvatavate silmis.

Tõmmanud pea õlgade vahele, astus Vao välja pimedusse, otsis üles oma hobuse, harutas ohjad lahti ja sõitis vaikselt koju.

Ta oli vapustatud.

ÜHEKSATEIST- KÜMNES PEATÜKK

Alles esimese lume tulekul pani Paul ehitustööriistad ära oma uude kuuri. Nüüd võis lõpuks soojaks köetud toas hinge tagasi tõmmata ja laua all jalgu sirutada.

Ega olegi nii vähe tehtud, isegi uue maja vundament on üles laotud. Kuigi osa vilja ära põles, piisab allesjäänust tulevase lõikuseni, kartuleid aga jääb ülegi. Kurke on soolatud ja kapsaid sisse tehtud rohkesti, magusaist valgeist peetidest on keedetud suur anumatais magusat siirupit, porgandeid ja kaalikaid on küllalt nii enda kui ka loomade jaoks. Laudas seisavad tulekahjus otsasaanute asemel teine lehm, kaks pörsast ja lambad. Mõned valged kanad ja kukk õrrel loovad laudas teatud hubasusetunde. Ja see kõik on saavutatud üheainsa aastaga!

Kuule, Aino, pista pliidi alla veel üks kadakakubu, mis põleb lõbusa raksumisega. Mis seal katlas keeb? Ohoo, — supp, ja isegi klimbid sees, ja kas sa näed, meil on isegi liha lauale tekkinud! Pane tuld juurde ja jääme ootama uut aastat. Aasta tagasi oli nii suur soov jõuda selle hetkeni, millal võiks rahulikult, laiseldes puhata oma majas, soojas toas, oli tahtmine, et see hetk saabuks ja elu peatuks...

Ei mul ole kuskile rutata,
ma tahan aeglaselt elada...

See hetk on saabunud, aga südames pesitseb ikkagi rahunus... Paul kortsutab tusaselt kulmu ja sügavasse mõtteisse vajudes silmitseb hõõguvaid süsi, liigutab vahetevahel huuli nagu kellegagi vesteldes, kortsutab jälle kulmu, pole endaga rahul, piinleb.

Aino muigab salaja ilma kahjutundeta. Ta teab, milles asi seisab. Pauli piinlemised ei liiguta teda seekord, need ei ennusta mingit kadu või kahju, mis võiks tabada nende kodu. Pigem vastupidi — need on seoses Koordi küla poolt Paulile osutatud austusega. Asi seisab selles, et Paulil tuleb pidada kõne. Mis siis viga, kui oleks harilik kõne vajadusest õigeaegselt lõpetada metsavarumine või mõnest muust jooksvast küsimusest. Sellega oleks Paul, ehkki suure vaevaga, kuidagiviisi hakkama saanud. Aga seekord tuleb pidada hoopiski mitte harilik kõne. See kõne tuleb pidada rahva ees kuulsa ehitusmeistri Johannes Uustalu soovitusel, keda Koordi inimesed olid esitanud kandidaadiks vabariigi kõrgemasse võimuorganisse. See pole lihtne kõne.

«Noh, aga kuidas sina räägiksid, kui tarvis oleks?» küsis Paul veidi kohmetunult naise käest ja kõhatas.

«Mina ei räägiks üldse,» vastab Aino kohkudes.

«Hm... Aga võib-olla ei tulekski teda valida?» räägib Paul, vaadates poolviltu kavalal pilgul Ainole otsa.

«Kuidas ei tuleks?» imestas Aino. «Aga keda siis? Kes aitab sind esimesena, kui palju on ta ehitanud maju inimestele, — vaat sellest räägigi...»

«Sellest tuleks jah...» nõustub Paul.

Kuhu ta praegu ka ei läinud, postile, kooperatiivi, rahvamajja või raudteejaama, kõikjal vaatas valimiseelseilt plakateilt talle vastu Johannes Uustalu nägu mõtlikult kokkusurutud suuga, vasak silm veidi viltu tõmbunud lau all pilukil. Niisamasuguse tuttavliku pilukil silmaga vaatles vanamees oma käte vahel lauakükki, enne kui andis talle lõpliku kuju. Ja valla täitevkomitee uksele oli kleebitud plakat, mis tänu ühele asjaolule kõneles ilma sõnadetagi Koordi põlisele elanikele juba ajalukku vajunud sündmusest. Valla täitevkomitee avaral trepirõdul oli säilitatud rohmakas, aja jooksul tumenenud, tugev, nagu igaveseks kokku löödud pink, millel karistussalga soldatid olid läbi peksnud Johannes Uustalu isa Jüri. See oli rohkem kui nelikümme aastat tagasi, kui Jüri koos teiste talupoegadega oli põletanud maha paruni mõisa. Ta võeti kinni ja vallamaja trepirõdul võttis ta oma seljaga vastu parun von Ungerni kättemaksu; poeg Johannes oli seisnud siis tumedalt urisevas rahvahulgas.

«Pingist tuleb rääkida...» kinnitas Paul endale nüüd iga kord trepirõdule astudes, kus seisis veel praegugi kuulsa külapuusepa elutee tähtsamaid tähiseid. Mõtisklus rahva kandidaadi elutee imelikkude käänakute üle pani Pauli mõtisklema iseendast ja elust Koordis. Silme ette kerkisid Roos ja Semidor —

samuti erakordsed eluteed Koordis — kummalise tõusuga, võiduga mineviku ja iseenda üle. Meenusid Maasalu ja Taaksalu, uudistavalt heitis ta pilgu tagasi omaenda pingutustele. Kõike seda ei saanud lahutada Uustalu elukäigust. Ja kui palju oli veel neid ülesmäge läinud, varem märkamatu eluteid Koordis! See oli jõudude kogumine, sarnanev tuhandete kevadiste, ühisesse jõesäangi tõtlevate ojakeste liikumisega. Sellest oli tahtmine rääkida oma kõnes, kuid talle tundus, et ei jätku oskust kõnelda.

Muuli soovitas tema piinlemist nähes sõbralikult mitte närvitada, vaadata järele ajalehtedest, kuidas esinevad teised usaldusmehed, kirjutada lühike konspekt, asetada see kõne ajal enda ette. Omalt poolt andis ta mõningaid mõtteid. Kuid ka need nõuanded ei toonud asjasse lõplikku selgust. Ajalehtede veergudel oli öeldud kõik väga ladusalt — Paul tundis masendusega, et nii ladusalt ta ei saa kõnelda, — ja seal oli liiga palju kauneid ning pidulikke sõnu, mida pole kunagi tarvitanud oma lihtsas töömeheelus ei külapuusepp Johannes Uustalu ega Paul Runge ise. Ja kogu aeg, kui ta mõtles eelseisvale kõnele, tulid pähe tavalised ja lihtsad asjad: nemad Semidoriga kaevavad kaevu, Uustalu lükkab silmi kissitades hõõvliga, ahelikus seisvad Koordi inimesed päästavad põlevat vilja, tema, Paul, sõidab koos Roosiga valda Koorile hävitavat hoopid andma... Sellest oli tahtmine kõnelda.

Ehkki Paulil oli kogu aeg meeles lähenev kandidaadi kohtumise päev valijatega, jõudis see päev kätte ikkagi kuidagi väga ootamatult. Paul käis hommikust saadik rahutult ringi ja pahan-das õigust öelda tühiste ning pisikeste asjade pärast: koristaja ei olnud õhtul põrandaid pesnud, oli unustanud tuua veel kümmekond pinki, ootamatult selgus, et petrooleumilampide klaasid olid katki ega kõlvanud enam, kohalikus kooperatiivis aga polnud neid. Tuli eriti selleks otstarbeks inimene linna saata. Ja rahvamaja suure ning külma saali nurkades seisvad ahjud läksid halvasti soojaks, sest puud olid toored.

«Te oleksite võinud varem öelda, ma oleksin võtnud kuivi kodunt kaasa,» tegi ta viisakalt, kuid veidi salvavalt märkuse rahvamaja juhatajale, vanaldasele naisele, kes riputas seintele kuuseokstest vanikuid.

«Aga te oleksite võinud parem oma Vao peale mõjuda,» nähvas juhataja vastu. «Viis koormat peab ta tooma meie jaoks, aga ikka ei too.»

Paul neelas vaikselt etteheite alla. Tõepoolest, ta ei ole kaua aega huvi tundnud selle vastu, kuidas Vao täidab metsavarumise kohustust. Näed siis, kuidas pisikesed asjad jäävad suurtele jalgu...

Kuid õhtuks sai kõik joonde. Kaks suurt lampi põlesid ühtlase valgusega, ahjud lõõskasid kuuma ja pikki pinke läks korda laenata kuskilt naabrusest. Laud kaeti punase riidega ja toredad männiokste kimbud andsid talle piduliku ilme.

Rahvast hakkas kogunema... Inimesed astusid tõsiselt sisse, peatusid ustel, heitsid pilke ümberringi, otsides silmadega tuttavaid. Üle saali kõlasid tervitused:

«Oo pagan, Villu, tere, vanapoiss!»

«Aa... teie pere ka siin. Sellepärast ma vaatan — tuttav hobune on värava juurde seotud...»

Päriti üksteiselt:

«Noh, aga kus on Johannes, meister ise?»

Ja suruti end uksele lähemale, et tervitada meister Johannest.

Akki tekkis elav liikumine ja kihin-kahin. Johannes saabus. Vanamees astus sisse nagu alati naerul näol, väga koduselt noogutades siia ja sinna halli korralikult põetud pead. Tal läks tükk aega, enne kui ta jõudis punasega kaetud laua juurde. Tarvis oli kõiki teretada ja igaühega paar sõna juttu ajada, sest ega Koordi inimesed iga päev kokku tule. Paulilt päris ta naise järele ja vangutas etteheitvalt pead, kuuldes tema seletust, et pole kellegi hooleks kodu jätta...

Alles laua taga, mugavalt toolile toetunud Uustalu vasakul käel istudes ja juhataja püstitõusmist nähes püüdis Paul viimaks meenutada esimest lauset oma nii suure vaevaga koostatud kõnest. Kuid oli juba hilja — kuuldes oma nime, tõusis ta püsti. Olles võimetu nägema kõiki nägusid korraga, silmast silma, eksles ta pilk ärevalt kõiki ridu mööda, otsides, kellel peatuma jääda, et end kokku võtta, meelde tuletada.

Leidiski. Ühel tagumisel pingil kõrva Kristjan Taaksaluga istus Roosi uues lillelises rätikus. Tema nägu, mis oli suunatud Paulile, väljendas vankumatut usku Pauli võimeisse. Tal ei näinud tulevat mõttesegi, et Paul võiks milleski segi minna või kartma lüüa.

«Täna on siia kokku tulnud mehed ja naised kogu ümbruskonnast, Koordist, Nurmelt ja Madistest, ja vähe leidub nende hulgas inimesi, kes ei tunneks Johannes Uustalu...» rääkis Paul soojalt ja üsna vaikselt saali poole, toetudes kätega tugevasti lauale ning kallutades veidi ettepoole, nagu kõiki siiralt,

avameelselt vestlema kutsudes. «Ta on ehitanud palju maju siinkandis... Ka küla koolimaja Koordis on tema ehitatud. Ma mõtlen, et selles saalis ei leidu inimest, kes julgeks öelda, et need majad on ehitatud halvasti... Omal ajal, mäletan, õpetas ta mind seinapalke paigale panema ja sundis ükskord tolli võrra eksimise pärast viit palgikorda lahti võtma ja uuesti panema... Sel päeval ei teeninud kumbki meist mitte midagi. Tema aga ütles mulle tookord: «Kui eksid töös, siis eksid ka elus, noor-meel!» Ja mina olen talle tänulik selle eest, ehkki ma tookord sain pahaseks ja saatsin teda endamisi kus kurat...»

Saalist kostis heakskiitvat naeru. Uustalu muigas ja noogutas rahulolevalt pead.

«Ta on vali töös ja vali elus,» jätkas Paul. «Paljudel siinoli-jaist on tulnud kuulda tema suust ka teravaid sõnu, kuid õigusega, ja meie ei ole pahased. Kuid hea nõu andmisest pole ta kah kellelegi ära öelnud. Ühesõnaga, mis seal pikalt rääkida, te kõik tunnete Johannes Uustalu... Ta ei ole mütsi pihus mudinud poemeeste ja hallparunite ees. Ta nägi, kuidas viiendal aastal peksti vallamaja trepirõdul tema isa... Ta ei läinud okupatsiooni ajal sakslastele barakke ehitama, ehkki teda ähvardati areteerida. Aga kes kallas sügisel Madiste vallas esimesena oma saagist riigi salvedesse? — Uustalu...»

Ja kui te küsite minu käest nagu mees mehelt,» ütles Paul veenvalt ja mõjukalt, «küsite, miks ma hääletan Uustalu poolt, siis vastan ma teile lühidalt: sellepärast, et ta on alati olnud töörahva poolel ning on valmis töörahvast teenima ka edaspidi...»

Tagapool, pinkidel, kus istusid Roosi ja Kristjan, hakati plakutama ja igast saali nurgast aidati kaasa... See oli ootamatu ja oleks teda peaaegu segi ajanud.

«Praegu on kibe ülesehitamise aeg...» jätkas Paul. «Kõigis vabariigi valdades me ehitame nõukogulikku elu. Vaat mispärast ilma Uustaluta — ehitusmeistriga — meie Nõukogude valitsus läbi ei saa...»

Paul mõtles viivu — näis, et peaasi oli öeldud —, ja seni kui mürises käteplagin, istus kohale. Pilku saalile tõstmata, tundes, kuidas põsenukid õhetavad, ohkas ta kergendustundega, nagu ohkab inimene, kes on edukalt hakkama saanud ränkaskes tööga.

Uustalu tõusis kohalt, et jutustada oma elust, mida ta aga oleks võinud jätta ka tegemata, sest kõik siitkandi inimesed tundsid tema elu mitte vähem kui teda ennast.

Paul ei kuulanud ja vaatas saali, kus ta nüüd selgesti eraldas ühe nägu tihedais ridades, ja tundis kahju ainult sellest, et Aino puudus siit ega saanud teda kuulda. Aga keegi pidi ju ometi koju jääma, valvama Kure talu...

KAHE- KUMNES PEATÜKK

Muuli töökabinetis, mille aknad avanesid väikesse lumme matunud iluaeda valla täitevkomitee ees, toimus valla parteiorganisatsiooni koosolek. Koos Muuliga oli siin koos viisteist inimest. Kõik mahtusid vabalt istuma vanale diivanile ja mitut stiili tugi-toolidesse, mis olid veel endise vallavalitsuse ajast pärit, ning toas oleks jätkunud ruumi veel kümmele inimesele.

Ehkki neid oli vähe, olid nad kõik väljapaistvad inimesed, need, kellela vallas ei lahendatud ühtki tõsisemat ülesannet. Siin oli mitu külavolinikku, juba vanemad mehed; oli küla sepp Peeter — lüheldast kasvu kitsaõlaline mees, kes välimuselt ei sarnanenud hoopiski mitte sepaga; oli varumisagent, siledaks aetud näoga mees, hoolikalt teritatud mitmevärvilised pliiatsid korraliku pintsaku rinnataskus. Siin istus külanõukogu esimees, jässakas, kõrge kiusaka laubaga noor Uusman, kelle isa sakslased okupatsiooni ajal olid mõrvanud, ja valla põllumajandusosakonna juhataja Artur Kohala, kes oma hallis ülikonnas, prillide ja kõhna range näoga sarnanes külakooliõpetajaga. Nende hulgas oli üksainuke, enneaegselt närbunud näoga naine — Selma Karu, rahvamaja juhataja; ta kohendas närviliselt rätikut peas ja uuris kõiki murelikult oma ilusate helesiniste silmadega.

Koosolekule tuli ka Kaarel Maasalu, kes oli hiljuti vastu võetud partei liikmekandidaadiks.

Kohal olid veel esimees Janson ja muidugi Muuli ise.

Koosolekut juhtas noor Uusman. Janson esitas aruande ettevõtmistöödest valla 1947. aasta kevadisteks põllutöödeks.

Kuulati vaikselt ning mõtlikult, mitte sellepärast, et aruanne oleks nende jaoks uudne — olukorda vallas tundsid nemad, valla vajadustele ja muredele kõige lähemal seisjad, ka ise väga hästi —, vaid et kõik püüdsid aimata, mis suunas vaidlused arenevad ja keda need puudutavad.

Varumisagent Moose oli kõige rahulikum, ta istus hooletult ja mängis pliiatsiga; ta ei oodanud teravaid vaidlusi aruande kohta. Tema arvamise järgi ei olnud selleks alust: vallal mõõ-

dunud aasta eest võlgu riigile ei ole. See andis põhjust arvata, et ka eelolev aasta veereb mööda sujuvalt ja raskusi tekitamata. Tema ise ei kavatsenud aruandjat kritiseerida, sest niisugused küsimused nagu masinate remont ja valla varustamine väetistega teda otseselt ei puuduta.

Kaugeltki mitte nii rahuarmastavalt polnud häälestatud küla volinikud. Üsna palja pealaega väike Kadakas Toola külast upitas end huuli kõverdades suurekerelise, sirgelt istuva Hugo Murru punase kõrva poole ja sosistas midagi. Mured, pühkides prille tubakavärvi taskurätikuga, noogutas nõusolevalt pead. Külavolinikele tundus, et nende esimees on üht-teist maha maganud mineraalväetiste osas: näe, naabervald on saanud lämmastikväetist kaksikümme tonni rohkem...

Ka küla sepp Peeter valmistas Jansonile midagi ebameeldivat. Seda oli näha teeseldud ja suurendatud ükskõiksusest, millega ta silmitses aruandjat, varjates oma teravat pilku punaste punsunud laugude taha. Kui Janson mainis aruandes kolme uut valda asutatud sepikoda, põimis Peeter oma tohutu suured, sepapihtidega sarnanevad käed põlvede ümber — need käed ei sobinud kuidagi kokku Peetri kitsaste õlgadega ja näisid võõrastena — ning muigas mürgiselt.

Päris rahulik ei olnud ka valla põllumajandusosakonna juhataja Kohala. Janson ütles oma aruandes, et nüüd on vallas lõpetatud maareform ja kõigile talupoegadele on kätte antud aktid põlise maakasutamise kohta. Kohala teadis, et põhiliselt on see kõik õige, kuid ometi on veel olemas mõningad vaidlusalused põllud ja heinamaad, ja see on tingitud osalt põllumajandusosakonna, järelikult tema, Kohala aeglasest asjaajamisest. Kui uurida, siis võib lohakusi leida ka teises asjas: nad hilinevad talupoegade seemnefondi väljaselgitamisega... Kohala vaatas viltu Muuliotsa, kes, peopesa silmade ees, tegi märkmeid taskuraamatusse. Artur Kohala ei kahelnud, et Muuli märgib sõnavõtuks valmistudes pedantse täpsusega kõik üles.

Ka Selma Karu ei lasknud kaotsi minna ühtki sõna Jansoni aruandest ja kuulas ühesuguse huviga kõike, millest esimees neile kõneles: väetistest, agrotehnilistest tähtaegadest, traktoritest, äkete ning atrade remondist. Janson nimetas suuri arve: sadade tonnidenä loetles väetist ja seemet, mis külvatakse Koordi põldudele. Kõik see näis hiiglaslikuna, võrreldes selle väikese majapidamisega, mida Selma oli alles hiljaaegu juhtima hakanud: rahvamaja väike külm saal selleks otstarbeks ajutiselt kohanda-

tud vanas kiviaidas, raamatuid vähevõitu, plakateid veel vähem. Isegi toole pole. Näiteringi tegelased grimeerivad end lagunenud taburettidel ja puupakkudel istudes väikeses lava kõrval asuvas toas, milles vilistab tuul. Ja praegu mõtles Selma Karu, kuidas suurendada seda väikest jõudu, et aidata kaasa läheneva külvi läbiviimisel.

Janson lõpetas ettekande ja noor Uusman palus asuda küsimuse läbiarutamisele.

Esimesena võttis sõna sepp Peeter. Ta hääli osutus ootamatult kõlavaks. Ta kõneles kuidagi küsimuste abil, mille tagant oli muidel selgesti tunda, mida sepp väita tahtis.

Kas seltsimees Janson on kindel, et sepikodades, mida ta nimetas, põlevad söed ääsid, nagu peab olema ühes tõelises sepikojas, ja et töö käib vahetpidamata? Kas ta on veendunud, et seppadel on kõik tööks hädavajalik olemas — süsi ja raud, ja neil pole muud teha kui rautada hobuseid, parandada atru ja vankreid? Kas Janson aitas hankida Peetri sepikojale süsi? Hobuseraudu?

Külavolinik Mured välgutas etteheitvalt prilliklaase ja kahtles üsna avameelselt selles, kas valla täitevkomitee on teinud kõik, et kindlustada valda kevadeks väetistega. Janson tunneb ilmaaegu rõõmu arvude üle. Kui neid arve lähemalt uurida, siis selgub, et kõik ei olegi heas korras: miks toodi ainult superfosfaati, aga näe, naabervallas Madistes osati saada kaalisoola, kondijahu ja salpeetrit? Küla kooperatiividesse on toodud ainult atru, aga külvimasinaid ega kultivaatoreid pole — linnas on neid ju olemas, valla täitevkomitee peaks selle vastu huvi tundma ja välja nõudma, mis vajalik.

Sõna võttis Kaarel Maasalu. Oma napolisõnaliste ja katkendlike lausete mõtte viis ta sellele välja, et külviks ettevalmistamise edu ei otsusta ei Peeter, ükskõik kui hästi ta sepikoda töötaks, ega Janson, isegi kui ta oma tööga hiilgavalt hakkama saaks. Hästi toime tulla 1947. aasta kevadkülviga tähendab üles künda kõik jäätmaad ja reservmaad, mis aga on võimalik ainult siis, kui kõik Koordi talupojad ühiselt selle asja kallale asuvad.

Sis kõhatas Muuli, kes oli kogu aeg vaikinud, ja võttis kae silmade eest.

«Noh, hoia nüüd,» heitis Kohala kartlikult pilgu tema poole. Kuid Muuli ei olnudki kuri, nagu vahel harva, ega järsk, nagu mõnikord, — pigem oli ta tavalist viisi mõtlik ja tagasihoidlik.

Tema, Muuli, tahtis oma esinemist alustada sellest, millega seltsimees Maasalu lõpetas. Tuleb koondada Koordi rahvas pea-

asja ümber. Viimased sündmused Koordis on tunnistuseks teravnevast klassivõitlusest. Kehvtalurahvas muutub aktiivsemaks, ja kevadistest plaanidest kõneldes on tarvis kõnelda õigest klassi-joone läbiviimisest vallas. Näete, Runge tõi päevavalgele kulak Koori. Aga Janson arvas kunagi, et Koori oleks tarvis aidata väetistega, sest Kooril olevat suured kohustused riiklike normide täitmisel, — eks ole tõsi? Kas see ei peaks meid, parteilasi, õpetama? Jansonil võib-olla valutas süda tõesti siiralt plaani täitmise pärast. Ometigi täideti Koordi plaan alles siis, kui appi tuli kehvtalurahvas, kes paljastas Koori. Ja masinaühistu loomisega, avameelselt öelda, lasksime me ka kiiruga viltu. Mis tuli välja? Kännule anti tulutoov koht. See Känd tuleks aga õigupoolest kulakuks tunnistada. Millega seletada kas või seltsimees Jansoni vigu? Ainult rabelemisega, sellega, et ta oma ninast kaugemale ei näe...

Muuli vaikis pisut ja lõpetas siis veenvalt:

«Meie vastutame rohkem kui ükskõik kes Koordi tuleviku eest, tema parimate inimeste kasvatamise eest... Aga need inimesed on juba nähtavale kerkinud, tulevad meiega kaasa...»

Pärast sellist sissejuhatust läks Muuli üle Jansoni ettekande üksikasjade kriitikale.

Muuli asus ärklitoast väikesse majja valla täitevkomitee naabrus. Aeda istutas ta noori kirsi- ja õunapuid. Paljud järeldasid sellest, et ta kavatses oma saatust kindlalt siduda Koordiga ja siia pikemaks ajaks elama asuda. Kui inimene rajab aeda, mis kannab vilja alles paljude aastate pärast, siis vaatab ta järelikult kaugemale tulevikku, teda ei saa nimetada ühepäevapere-meheks, ta tahab tõsiselt tööle asuda. Paljudele oli see meeltmööda.

Mõned otsisid visalt tema sõprust. Muuli märkas seda tungivate kutsete põhjal pulma ja simmanitele, kus tähelepanelikult jälgiti, et tema klaas tühi ei oleks. Ta vastas kutseile äraütlemisega, muidugi üsna peenetundelises vormis. Samal ajal ei saadud teda ka uhkeks nimetada. Juhtus küllalt, et ta viibis kõige kehvemais taludes, ja ühe pühapäeva läbi niitis ta Konsingi lese heinamaad. Talle paha soovijad — oli sääraseidki — seletasid seda kõike Muuli püüdega võita populaarsust rahva hulgas.

Muide, oli märgata, et Muuli ilmselt valis oma tutvusi. Tal oli mingi käitumisjoon, hoolimata tema näilisest lihtsusest, meeldivast peenetundelisusest ja otsekohesest suhtumisest siitkandi inimestesse. Need, kes ei leidnud Muulilt poolehoidu, tegid mõnikord katseid suhteid parandada. Kui tema väike ning kahvatu

naine, tüdrukuke käekõrval, oma punutud korviga taludesse tuli, püüdsid tüsedad perenaised sinna asetada kotikest nisupüüli, kannutäit mett või lambakintsu. Ent Muuli naine tõrjus kohkumult kätega ja pärast pikka kõhklust võttis ainult seda, mille eest ta suutis maksta oma kõhetust, külgedelt kulunud käekotist.

Oli näha, et inimene ilmselt soovis säilitada täielikku sõltumatust. Ja seda isegi valla täitevkomitee töötajate, nende naiste ja meeste kitsas ringis. Kui valla varumisagent Urvik, Moose selkääja, soovis Muulile loovutada peaaegu uut diivanit poole hinnaga, kiitis Muuli polstrit ja vedrusid, proovis isegi lamada sellel, kuid... ei võtnud, vaid ostis halvema ja kallima ärist. Kui mõni kuu hiljem Urviku üle kuritarvituse pärast kohut mõisteti, meenus see paljudele ja nad vangutasid paljutähe-
daval pead.

Kui sa elad kogu valla silma all, saab loomulikult iga su tegu arutlusaineks. Muuli suhtes jõuti otsusele, et tema tagasihoidlikkus ei ole juhuslik, et ta «võtab hoogu»... Säärase väljenduse laskis keegi vallas lendu. Milleks ta just hoogu võtab, oli aelguseta, selles sõnas võis peituda palju. Kuid et Muuli millegi hoogu võttis, see oli selge, ja selge oli ka see, et ta oli veendunud oma positsiooni tugevuses Koordis, sest miks muidu oleks ta hakanud rajama puuviljaaeda. Miks hakkas ta sellise huvi ja püsivusega tungima ja vahele segama kümneisse Koordi kodustesse asjadesse, alates ettevalmistusest kevadiseks külvi-kampaaniaks ja lõpetades vaskpasunatega, mida ta hankis rahvamaja puhkpilliorkestrile?

KAHEKÜMNE ESIMENE PEATÜKK

Taas olid hakanud voolama kevadised veed, sinkjasmust kuld-nokk uuris hoolikalt Vao talu õues põlise männi külge taotud vana pesakasti ja otsustas sinna elama asuda. Aprillikuu ere valgus hajutas hämaruse kuurialuses. Köögi kõrval asuva kambri aknastki võis seletada põllutööriistu, mis sinna olid paigutatud sügisel: ader, äke, vanker...

Nüüd oleks Johannes pidanud püsti tõusma, välja minema, kuuri all järele vaatama, kas raud pole ehk liialt roostetanud, kuuris tööpingi juures üht-teist meisterdama, adrale uued puust käepidemed tegema. Kuid Johannes istub ükskõikselt oma har-

junud kohal akna juures, aegade jooksul tuhmunud peegli all; peegli tagant tolknevad välja mingid paberinuutsakud ning pais- tab kahekümnendail aastail Tartus välja antud iga-aastase kalen- der-tähtraamatu konts.

Johannes tõmbab suitsu ja loeb ajalehte, hoidudes jonnakalt tähelepanu pööramast aprillikuu päikesele akna taga ning aga- ralt pesa uuendavale kuldnokale.

Kolistamine köögis vaikib. Liina, asetanud tugevad käed puusa, vaatab, vaatab Johannest, ning lõpuks ei kannata enam välja ja ütleb:

«Jõel on jää juba liikuma hakanud... Selle asemel et istuda, võiksid õige västraga jõe äärde kõndida...»

Liina teab, millest kinni hakata, kuid Johannes, ehkki hingelt kirklik kalapüüdja ja jahimees, kehitab praegu ainult ükskõik- selt õlgu naise jutu peale.

Seejärel tuleb Liinal meelde, et vanker ju kägisenud sügisel, kui ta sai kuuri alla pandud, ja et kägisemine pole kindlasti talve jooksul kadunud, — oleks vaja järele vaadata...

Johannes ei pane tähele.

Keskpäevapäike paistab teravalt otse kitsast aknast sisse, tema eest ei pääse kuhugi, — Johannes vidutab silmi, silmade ees muutub kõik eredaks: isegi tähed ajaleheveergudel otsekui kas- vaksid välja ridadest, virvendades kevadiste kärbeste parvena Johannese ees. Ja see jultunud ning kärsitu kuldnokk saalib väsimatult pesa ja aia vahet...

Tool Johannese all hakkab nagisema: Johannes nihutab end aeg-ajalt rahutult — küll ühele küljele, küll teisele —, vaatab mõtlikult laua alla, ja veel madalamale kummardudes püüab heita pilku voodi alla toa teises otsas.

«Kuhu sa mu saapad oled toppinud?» kõmiseb tema torisev madal hää.

Liina ulatab Johannesele searasvaga paksult sissemääritud saapad.

Möödub mõni päev. Juba toob Johannes koju jõest västraga kinnipüütud purika. Juba võib teda näha kuuri all kopsimas. Ehkki iga tema liigutust saadab mingi jonnaka ükskõiksuse tunne selle vastu, mida ta teeb, siiski ta kopsib.

Liina ei usu Johannese ükskõiksust. Talle näib, et see on ainult teesklemine, järjekordne solvatud uhkustunde puhang. Talle koguni tundub, et mitte kunagi veel pole peremehe mõte töötanud nii visalt, niisuguse pingutusega ja huviga kõige ümb- ritseva vastu kui praegu. Mitte kunagi pole ta nii visalt tuhni-

nud ajalehtedes, pole olnud nii mõtteisse vajunud. Isegi öösiti koputab pimesi tuhast tühjaks ja topib uuesti täis oma piipu, mõtleb kogu aeg millestki...

Johannes oli väga erutatud. Elu Koordis oli paistnud talle alati muutumatuna, lihtsana ja arusaadavana, umbes nagu oma- enda talu õu, kus vanast isaisade ajast olid kindlaks määratud kõigi elus vajalike ehitiste asukohad. Seda eluteed oli Johannes tallanud Koordit ja tema inimesi läbini tundva patriarhi vää- rikuse ja kindlusega, otsekui oleks astunud omaenda talu õue mööda.

Nüüd oli elu teinud järsu pöörde, olid hakanud murduma Johannese tõekspidamised. See, mis kujutas endast jõudu, kao- tas põhja, varises kokku, muutus kõlbmatuks. Samal ajal aga seeme, mis oli heidetud Kure talu pealtnäha viljakandmatusse mulda, ajas idusid, hakkas kõrt looma. Ootamatult, nagu kõdu- nenud hammas, kisti pesast välja väimees Mihkel Koor. Kas mitte tema poleks pidanud istuma kõige kindlamini Koordis, tema, kes oli seotud külaga hulga äriliste niitide ja perekondlike sidemetega? Kui palju siis oli Koordis selliseid inimesi, kes olek- sid võinud öelda, et nad Koorile midagi ei võlgne, kas või kolme-nelja tööpäeva niidumasina või reaskülvaja kasutamise eest? Selliseid oli vähe.

Rebase osavus ja kavalus, hundi jultumus, mis olid kunagi Koori teinud kangeks meheks, ei omanudki nagu enam mingit mõjuvõimu, kui tal oli kokkupõrge tasase tüdruku Roosiga. Samal ajal läks teise väimehe elu ülesmäge, ta oli muutunud tähtsaks tegelaseks vallas, lühikese ajaga omandanud kõigile vajaliku mehe kaalu. Vao enda endine kaal ja kuulsus tuhm- uid ning kahanesid Koordis selle kutsumatult kaela kukkunud väimehe esilekerkimisega. Johannes pidi seda tahes-tahtmata endale tunnistama. Juba liiga otsekoheselt olid talupojad viima- sel ajal hakanud tema juuresolekul siunama masinaühistus valitsevat korda, vihjates ilmselt tema, Vao teovõimetusele.

«Nõndaks jah,» mõtles Johannes, «see Kure talu noormees on voolu keskele sattunud, aga Koor on nagu laastuke kõrvale kalda äärde heidetud, keerisesse tõmmatud, põhja läinud...»

Aga mis siis tema, Johannes, peaks tegema, — vaat, milles seisib küsimus.

Mõni aeg tagasi tekkis Vaol harjumus ärritatult kõne sekka kläega heita ja öelda:

«Äh, mis see minu asi!»

Kuidas Johannes ka ei püüdnud endas maha suruda rahutust,

see õnnestus tal halvasti. Ta võis kodus heita käega Liina peale, võis õhtut naabriga veetes põlglikult sõnada: «Äh, mis see minu asi on...», kuid terve Koordi eest oli raske end kõrvale hoida, kuidas ta seda ka ei soovinud. Ta oli liiga tugevasti Koordiga kokku kasvanud. Küla polnud võimalik ette kujutada ilma Vao taluta, samuti kui talu ei saanud kujutleda ilma selle õues kasvava põlise, võimsa jändriku männita.

Esimesena Koordis oli omaenda talu üles ehitanud ju vana Taavet Vao, kes oli ümberkaudu muutunud otse legendaarseks kujuks. Just temal oli esimesena õnnestunud end paruni käest vabaks osta ja lapikene rukkimaad kändudest puhtaks juurida. Räägitakse, et ta võinud aastase härjavärsi turjale tõsta; kändnud maad juurikast tehtud puuadrage; valmistanud vankri, milles polnud ühtki raudnaela, mitte ühtki raudosakest. Sellest ajast saadik on neli põlve Vaosid elanud Koordis, visalt kinni hoidnud tema maast. Vaode visadus ja püsivus oli äratanud omaküla inimeste austuse nende vastu; ammust ajast oli tekkinud veendumus Vaode saatuse kindlusse.

Võib väga võimalik olla, et soov seada uus masinaühistu kindlale alusele sundis Koordi talupoegi omal ajal usaldama kontrolli ühistu üle nimelt Johannes Vaole.

Soovitud kindlast alusest uuele ettevõttele ei saanud asja. Vaolt oodati, et ta seab asjad ühistus korda, ent kuidas sai ta seda teha, kui tema enda isiklikus elus oli kõik nii selgusetuks muutunud ja ta ise ei suutnud sellest aru saada. Selleks et teha katset korda luua, oli tarvis loobuda ettevaatlikkusest ja soovist mitte rikkuda suhteid rikaste peremeestega...

Osavõtt ühistu juhtimisest hakkas teda üldse rahutuks tegema. Seal olid kõik asjad, nagu talle näis, sellise suuna võtnud, et oleks tarvis väljuda heasüdamlikust tasakaalutundest või püüda üldse lahti rabelda sellest asjast kui väga ebamugavast ja tülikast. Känd oli ikkagi väga tugevasti oma uhke traktori küljes kinni ega tahtnud kuidagi seda oma mõju alt ära lasta. Kui Johannes selles asjas ei tundnudki talle kaasa, siis vähemalt sai ta sellest oma hingepõhjas vaikides aru, ja see oligi, mis osalt segas teda Kännu vastu üles astumast. Kuid oli midagi, mis hakkas ilmselt Johannes Vaole vastumeelseks muutuma. Esiteks ei olnud Vao veendunud selles, et masinaühistu asjaajamises leidub akt traktori vastuvõtmise kohta Kännult. Säärane kahtlus tekkis Johannesel alles hiljaaegu... Aga kui seda akti pole, siis järelikult võib Känd ühel ilusal päeval oma traktoril minema sõita ja talt pole midagi võtta...

Kord oli Johannes kuuris traktoreid üle vaadates Kännule urisades tähendanud, et nagu temale näib, on mõningad osad teise, alles hiljuti ühistu poolt ostetud traktori küljest rännanud Kännu traktori külge. Nende sõnade juures oli ta Kännule tähendusrikkalt otsa vaadanud.

«Ja mis siis sellest?» imestas Känd, jäädes oma heledate silmadega Johannesele otsa vaatama. «Parem üks hea kui kaks kehva.»

Vao oli tagasihoidlikult tähendanud, et parem on ikkagi kaks head kui üks, ja et teine traktor võib niimoodi künnile minemata jääda. Pealegi märkavad talupojad, et epdine Kännu traktor kosub, aga teine laguneb...

«Ehee, Vao-papi!» hüüatas Juhan Känd, avameelselt Johannesele silma vaadates. «Oli minu traktor — nüüd on ühiskonna oma... Täna on talus ader sinu oma, aga homme — ühises kuuris, kolhoosi omas...»

Kas ta mitte ei heida nalja Johannesle üle? Koondades mõtteid, näris Vao õlekõrt, ja tundes vastikut kibedust suus, sülitas.

Tema nimi on ju ka revisjonikomisjoni nimestikus. Tema, kurat võtaks, ei taha lõppude lõpuks... Johannesle lause lõpp kadus arusaamatusse rämehasse urisemisse.

Känd kehtas heatahtlikult õlgu ja muheles kõige lihtsameelsema ilmega, ja Vao läks kuurist välja kalamehe tundega, kes on västraga libedast haviseljast mööda virutanud. Kala ainult löi sabaga ja kadus kuskile siiasamasse.

Oli hetk, mil Johannes tahtis ka sellele asjale käega lüüa: «Äh, lõrpige ise oma suppi, kuidas oskate...», kuid ikkagi ei suutnud ta seda, ja kõnelus Kännuga jäi raske kivina lasuma südamele, piinates sellega, et asi jäi lahendamata.

Suhted Kure ja Vao talu elanike vahel paranesid pärast mulust tulekahju kuidagi iseendast, ilma igasuguste seletamisteta ja vastastikuste etteheideteta. Kord oli see Paul, teinekord Aino, kes külastas Vao talu, ja ka Johannes ning Liina käisid Kure talus hilinenud soolaleivaga.

Johannes kostitas väimeest agaralt erilisel viisil pargitud omakasvatatud tubakaga. Tekkis jutt — selline ettevaatlik jutt, vahelduv vaikimise ja ütlemata jäänud sõnadega, nagu see on tavaline inimeste vahel, kes terase tähelepanuga uurivad teineteist. Jutt käis kaugete linnade ja riikide ümber, rahvusvahelise poliitika üle, aga kõige selle taga peeti silmas Koordi küla maade ja inimeste saatust ja oli tunda elavat huvi ning rahutust tuleviku pärast.

Kaugeist linnadest, tehaseist, kus malm voolab nagu vesi, kaevandustest, kus toodetakse kivisütt, ilma milleta ei saa läbi isegi küla sepikojas, — kõigest sellest ei olnud Johannesel eriti selget kujutlust; kuid mis puutub rukki ja nisu kasvatamisse Koordis, siis siin tundis ta end nagu kodus. Ta võis üksikasjaliselt, täpseid kuupäevi nimetades jutustada, kes, millal ja mis sorti nisu on neis paigus kasvatanud ja milliseid saake saanud. Seejuures muutus Johannes peaaegu jutukaks ning silus vürusid inimese väarikusega, kes tunneb oma väärtust.

Ükskord, jutustades Priidu Murumetsa tabanud äpardusest, kui too oli kuivendatud soomaatükile kartuleid maha pannud, jäi Johannesel hääl kuidagi ootamatult kurku kinni, ja veidi vaikinud, esitas ta eelnenud jutuga ilmselt mitte mingis seoses oleva küsimuse:

«Noh, aga millal siis kolhoosi hakkad organiseerima?»

«See on kõigi ühine asi — eks siis, kui pihta hakatakse...» vastas Paul ebamääraselt, imestamata küsimuse üle — viimasel ajal oli ta seda sageli kuulnud.

Johannes vaatas rippuvate kulmude alt uurivalt väimehe tõsisesse näkku ja mõtles kahtlustavalt: «Teab, aga ei ütle...» Kuuldused ju liiguvad, et aktivistid loendavad maid ja majapidamisi, võtavad kõik arvele. Vao oleks väga tahtnud teada, kuidas väimees oma plaanides on talitanud tema, Vao põldudega. Sest kuidas sa ka ei koostaks toda tulevast tundmatut plaani, ikka satub kahtlemata sellesse plaani kaheksa hektarit tasast, ühes tükis olevat Vao põldu Koordi küla südamikus. Ja seda hakkavad kündma mingisugused tundmatud traktoristid linnalähedasest traktorihaamast, ja mitte Johannese kaks sirgevaoga harjutatud mära. Tema ise aga peab külvama võib-olla mitte oma põllulappidel, mis on pikkade aastakümnete jooksul risti ja põiki läbi tammutud, vaid seal, kuhu määrab brigadir, — võib-olla kuskil Priidu Murumetsa sooäärseil siilul, kus ealeski pole midagi mõistlikku kasvanud, kus juba külvatagi on vastik niisugusel peremehel nagu Johannes...

Lähevad segamini hobused ühises tallis, samuti kui erisugused rangid ja sedelgad kuuris. Aetakse segi Meistersoni hea uus külvimasin Priidu Murumetsa noaaegse niitjaga, lähevad segamini Vao ja Tatriku põllupeenrad — ning ei leiagi enam üles oma! Pühitakse minema kõik need harjunud piirid, mille vahel on kulgenud elu.

Läbi akna nägi Johannes, kuidas Liina tuli, lüpsik käes, lauda juurest maja poole. Pikkade-pikkade aastakümnete jooksul oli

jalgrada, mida mööda Liina päevas palju kordi laudas käis — enne teda aga Johannese ema ja teised naised Vao suguvõsast —, siledaks ning kõvaks tallatud nagu rehepõrand ja seal ei kasvanud kunagi rohtu. Kas tõesti peab nüüd vaikseks jääma Vao lõbus taluõu, mis on eriti kärerikas suveõhtuti, kui lehmad tulevad karjamaalt ja nende taga tunglevad rumalad arad lambad ning rüselevad kerekad sead, kartes karvase Parbu käredat haukumist? Kas tõesti mitte kunagi enam ei kosta tallikatuse alt tugevate hobuste — talu uhkuse ja au rasket tammumist?

Mingi halisev, vananaiselik haletsus muljus Johannese südant. Ta sõnas tusaselt, ehkki väarikust säilitada püüdes:

«Vana tamme on raske uude paika ümber istutada — juured rebenevad... Ei juurdu enam...»

«Noh, küll juurdub...» ütles Paul vähese vaikimise järel. «Raskem on uut elu vanas saunas üles ehitada.» Pauli hääles kostis ärritust. «Sa lööd seinad papiga üle, aga ahi ajab suitsu alla — suitsutab jälle kõik mustaks... Uus elu ei sobi vanade seintega...»

Vaikiti hetk.

«Uus elu — see peab käima ka uue seaduse järgi...» püsis Paul kangekaelselt ning vankumatult oma mõtte juures; sellise kangekaelsusega pigistas ta kangi pihku, kui kõndis põllul ümber kivi, kaalutledes, kust küljest sellele rahnule kallale asuda. «Aga uus seadus, see on nagu tuli: Koor kõrvetas sellega oma näpud, aga minul on selle paistel soe, mõnus. Ja mõtle ise — mis pärast?»

«Ah, Koor... tema oli hunt.»

«Hunt hundiks, aga nii mõndagi kiskus tema poole,» tähendas Paul üsna avameelselt.

Johannes Vao hakkas nohisedes piipu toppima.

Paul jälgis mõtlikult, kui heledasti lõi põlema ja hõõgus tuli Johannes Vao mahukas piibukahas, ja ütles lõbusalt:

«Mina pole Koor, aga näe, tahan ka hästi ja jõukalt elada... Kas pole õigus, miks ei peaks ma seda tahtma?»

Johannes heitis imestusega pilgu väimehele. Ta ei mõistnud tema vallutat tooni — mis selle Rungega lahti oli?

«Kolhoosi poole tüürid?» oleks tahtnud Johannes küsida, kuid vaikis.

Otsekui taibates tema mõtet, ütles Paul äkki väga sõbralikult ning usaldavalt:

«Ükskõik, sinu tee jõuab välja meie õue, nii mõtlen mina... Kuhu sul ikka keerata on? Elu võtab uue pöörde. Isaisade

moodi, üksipäini, omaette, ei tule enam välja — aeg on teine. Kes sind aitama hakkab? Roosi sinu juurde teenijaks ei tule, tal on endal maa... Põld nõuab rammu, masinaid. Kuid seda kõike me ju saame, aga ainult sel tingimusel, kui kokku lööme, ühineme.»

KAHEKÜMNE TEINE PEATÜKK

Ants Muuli tõusis varakult, äratatuna tuba täitvast päikese-
paistest.

Ringutanud, nii et liikmed ragisesid, kargas ta üles ja seadis ühe hetkega korda teki puuvoodil, mis oli tundmatu külatisleri rohmakas ja krobedavõitu töö. Too meister oli endale peaüles-andeks seadnud valmistada kasulik tarbeese ja lähtunud arvestusest, et see peaks palju-palju aastaid vastu, sest Koordi talupoegade hulgas oli nõudmine ainult säärase esemete järele.

Muuli läks paljaste jalgadega pehmelt ning kuuldamatult astudes läbi toa, kus magas ta tütar, linakarva kiharad padjal laiali, ja haaras naela otsast kareda käterätiku. Heitnud pilgu kõöki, kus askeldas naine, astus ta õue.

Hommiku eel oli nähtavasti vihma sadanud, sooja juunikuu vihma... veetilgad värelesid otsekui kuivamata rõõmupisarad õuetara ääres kasvavate sirelite valgeis lopsakais õiepuhmais ja sätendasid rohelisel murul.

Õösel, sellal kui Muuli magas, olid tublisti töötanud vihmaussid, kasulikud tööloomakesed, kes rikastasid maapinda huumusega. Tasane, siledaks tallatud õu oli üleni kaetud tillukeste niiskete mullamügerikkudega, mis vihmaussid olid endast maha jätnud. Nähes päikeseüllaseil hommikuil selliste mügerikkudega kaetud maapinda, rääkisid vanad inimesed, et maa õitseb.

Pumbanud kaevust vett valgesse emailitud pesukaussi, hakkas Muuli naudinguga seebitama nägu ja käsi ning uhtma end külma veega. Siis nühhis ta kareda linase rätikuga nägu ja kaela, nii et need punetama hakkasid, ja viis pesukausi seebise veega kiviaia taha mullabunniku juurde, kus kõrvits tõstis päikese poole oma lihavaid vihmavarju-taolisi lehti. Muuli valas ettevaatlikult vee viimase tilgani kõrvitsale. Seebivesi oli taimedele kasulik ja tarvilik...

Ajanud end sirgu, vaatas Muuli aeglaselt ning peremehelikult

ümberringi. Madala õuetara taga oli tema aed: noored, möödunud aastal istutatud puud olid juurdunud hästi, mahlakas leherohelus kattis puid. Aia ja õue taga laiusid talupoegade rukki-, nisu- ja kaerapõllud. Muuli märkas oma terava pilguga, millise imeväärsse muutuse põldudel oli teostanud öine vihm, kuidas nisu oli värskenenud ja läikima hakanud. Ült jämedaks paisunud kõrte teravaotsalised tuped lõhkesid ja pistsid välja esimesed viljapead. Nisu hakkas pead looma!

Muuli noogutas heakskiitvalt pead ja tema nägu tõmbus laiale naerule.

Ja see, kes oleks praegu näinud parteiorganisaatorit, oleks mõistnud, kui tugevasti elas Muuli hinges kõige tavalisem Koordi põlluharija-talupoeg, kes ei saanud teisiti, kui pidi rõõmustama värskendava vihma üle, mis öösel oli põldudele sadanud.

Ehkki Muulil, kunagisel karjapoisil ja sulasel, oli tulnud oma neljakümne viie eluaasta jooksul tundma õppida igasuguseid töid maal, pärastpoole aga linnas, ja siis veel lisaks rasket sõjamehetööd sõjas, oli olemas üks töö, mida ta südamepõhjas pidas kõige kaunimaks, — see oli: kasvatada vilja!

Söönud hommikust, istus Muuli avatud akna alla lihtsa kantselilaua äärde, mida kattis korralik lauapaber, ja avas ajalehe, mille veergudel olev raske teoreetiline artikkel oli eile jäänud lugemata. Ta luges aeglaselt, tegi vahel märkmeid paksu kaustikusse, avas vahetevahel sõnaraamatu, pöördudes selle poole selgituse saamiseks. Aeg-ajalt tõusis ta toolilt, sammus edasi-tagasi mööda tuba, omaette mingit lihtsat lauluviisi ümisesdes, ja hõõrus tugevasti oma siledat laia lõuga.

Need vaiksed hommikutunnid, mil keegi ei seganud ja pea oli eriti selge, pühendas Muuli lugemisele. Neil tundidel koostas ta ka konspektid oma esinemisteks ja loenguteks valla parteilaste, külaaktiivi ja maa-intelligentsi ees.

Neil silmapilkudel ei lasknud ta kedagi heameelega oma tuppa, ja isegi seitsmeaastane tütar Maimu, kuuldes suletud ukse taga vaikseid samme, ütles isa häält järele aimates karmilt oma kulunud plüüš-mängukarule:

«Ts-ss... palun sind, ära tee koerust!...»

Kui Muuli käekella osutid näitasid kolmveerand üheksa, pani ta pintsaku selga, kaabu pähe ja istus oma vanale jalgrattale ning sõitis valla täitevkomiteesse. Tee sinna ei olnud pikk, veidi üle kilomeetri mööda siledat kruusasillutisega maanteed.

Juhtides ratast käekõrval täitevkomitee trepi juurde, märkas Muuli Tilde-tädi, kelle talu oli Kõrdis vist kõige vaesem. Ta

elas üksi ja kasvas orbusid, poeg Arnoldi lapsi. Arnold, Nõukogude sõdur, oli langenud Saaremaal, kui kitsalt Sõrve säärelt peksti välja maassekaevunud sakslasi.

Tilde-tädi, kes oli harilikult väga jutukas ja liikuv, istus praegu vilus pingi peal, kannatlikult ootavas asendis, soonilised kõhnad käed põlvedel kokku pandud, ja nagu Muulile näis, ei tervitanud ta kuigi lahkesti, kui parteiorganisaator mütsi kergitas.

«Miks sa nii vara väljas oled?» küsis Muuli trepist üles astudes. Nüüd tuli talle meelde, et viimasel ajal oli ta kohanud Tildet tihtilugu valla täitevkomitees.

«Kel janu, sel jalad...» vastas Tilde ja mossitas huuli.

«Keda sul vaja on, esimees Jansonit?» küsis Muuli lihtsalt ja istus aeglaselt pingile Tilde kõrvale.

«Jansonit pole mul tarvis, mul on tarvis pitsatit — templit...» selgitas Tilde-tädi, vaadates kõõrdi Muuli otsa.

Ja Muuli kuulis järgmise loo. Tildel oli kogunenud natuke raha: riiklik pension Arno orbudele, ja ega Tilde ise ei istu ka tegevuseta — teeb tööd... Ja Tilde oli vaadanud oma majas ringi ning mõelnud, et hea oleks, kui saaks pliidi ja korstna uue teha, sest telliskivid on hakanud välja langema; seinad oleks tarvis valgeks teha ja siin-seal uued aknaklaasid panna. Kui saaks natuke telliskive, klaasi ja lupja... Kuna aga ehitusmaterjal on defitsiitne kaup, siis on avaldusele pitsarit vaja...

«Aga mis siis Janson räägib?» huvitus Muuli.

Janson? Ta oli tulnud Janson juurde kaks nädalat tagasi. Kuid tol korral ei olnud vastuvõtupäev. Vastuvõtupäeval ei olnud seltsimees Jansonil aga aega, ta lahendas mingeid väga tähtsaid asju. Ta karjus nii kõvasti telefonisse ja sõimas. Ja kui Tilde ikkagi südame rindu võttis ja sisse astus, siis lõi Janson ainult käega — «Homme, homme...» Kuid homme ei võinud Janson avaldust vastu võtta sellepärast, et see oli kirjutatud pliitsiga ja mitte tindiga. Ta ütles: «Tule ülehomme.» Kuid ülehomme sõitis Janson ametiasjus linna... Ja näe, täna tuli Tilde juba hommikul vara, et Jansonit mitte käest lasta, ehkki see talle võib-olla ei meeldi... Kas ta tuleb täna?

Muuli vaatas kella.

«Hiljaks on jäänud, kuid tuleb... Tuleb kindlasti.»

«Ma rääkisin temaga veel hagude asjas...» elavnes Tilde-tädi, nähes Muuli tähelepanelikkust. «Puid mul ei ole. Kui metskonda esitada paber valla täitevkomitee templiga, siis võidakse sealt anda hagu või isegi metsa...»

Kuulates Tilde-tädi, vaatas Muuli vaikides tema päikesest pruunistunud, rohkete punsunud soontega kõhnu käsi ja paljaid jalgu. Muhklikuks paisunud sooned rääkisid sõnadeta juttu üle jõu käivast tööst, mis oli lasunud Tilde turjal kogu tema Koor-dis elamise ajal.

Muuli kujutles äkki selgesti, kuidas Tilde-tädi, suutmata millegipärast Jansonit ära oodata, läheb täna jälle oma väsinud jalgadega sõtkuma teetolmu päikese käes, — minna on tal oma viis kilomeetrit, mitte vähem! Sellel teel kohtub ta tuttavaid naisi, võib-olla Taaksalu vanaeite Meetat, kes läheb poodi pärmi tooma, või Johannes Vao naist Liinat, kes veab piimanõusid meiereisse. Ja hoides kõhna väsinud käega kinni Vao Liina vankriäärest, jutustab Tilde-tädi huuli karmilt kokku pigistades hagudest, telliskividest... Ja vastutulijad jutustavad kümneile teistele, et Jansonil oli kahju anda hagu Tilde-tädile, kiiruga ei kuulunud teda äragi nagu kord ja kohus, ei saanud aru...

Olles meelitatud selle tõsise mehe tähelepanust, valmistus Tilde-tädi edasi jutustama, kuid Muuli tõusis äkki järsult püsti ja tõmbas kaabu pähe.

«Sa ära mine kuhugi,» ütles ta käskival toonil, «Janson tuleb kohe, ma tean.»

Ja hüpanud jalgrattale, sõitis ta välja maanteele.

Jansonil õuel kuivasid kuuri seina najale asetatud kahvad, mille külge olid kleepunud vesikasvud. Märgates võrgus nülitud konnalaipa, mõtles Muuli, et Janson oli kindlasti üsna hilja koju tulnud vähipüügil, mida ta kirglikult armastas.

Eeskojas nägi ta kaht valgepäist poisikest, Janson poegi, kes olid kummargil kõrge punutud korvi kohal. Korvi katvate takjalehtede alt kostis lakkamatu krabistamine ja siputamine.

Muuli astus sisse, unustades koputada.

Janson sõi rasvakõrnetega munaõega, sularasva tilk lõua otsas.

«Hiljaks oled jäänud, sõber,» lausus Muuli tooniga, millest ei saanud aru, mida see väljendas.

«Mis siis, kas maakonnast helistati? Aruande pärast?» küsis Janson rahutult, panni eemale lükates.

«Ei, Tilde-tädi on seal, talle on templit tarvis,» ütles Muuli samasuguse mittemõistva tooniga.

«Tilde?» ei taibanud Janson järsku. «Aa... Hagude asjas... Hinge sööb seest välja nende hagudega, tüütu vanaeit...»

Jansonil näole tekkis solvunud ilme, ta vaatas kahetsevalt

cemalelukatud pannile, kallas endale klaasi piima ja asetaskannu Muuli ette.

«Joo klaasikene...»

«Aitäh, ma olen söönud,» vastas Muuli kuivalt. «Maootan...»

«Ma tulen kohe,» hakkas Janson kiirustama.

Muuli muigas äkki tuseselt.

«Mis sul on?» imestas Janson.

«Näed sa, Tilde-tädil polegi tarvis isiklikult sind, vaid tempelit... Nii ta ütleski: «Mul pole Jansonit tarvis, vaid tempelit...» Näib, et sa pole Tilde poolehoidu ära teeninud. See onhalb, sõber.»

«Kas mul muud polegi teha kui Tildet hagudega varustada,» torises Janson, erutatud Muuli pilkavast toonist. «Seal istub sul maakond kukil, pea läheb segi, ei tea, kuidas teeparandustöödega tähtajaks valmis saada. Näe, tänagi peaks nelikümmendvankrit kruusaveole välja tulema, aga talumehed ei kiirusta, arvavad, et aega küll...»

«Odav jutt...» katkestas teda Muuli ja kehtas õlgu. «Loomulikult, kui sul pole kiiret kas või Tilde-tädi asja lahendamisega, siis on ka talumeestel aega küll. Oled sa uurinud tema asja? Kas sa arvad, et inimesed seda ei näe? Nad ütlevad, et Jansonil oli kahju Tildele hagu anda, aga Tilde poeg võitles nõukogude võimu eest. Kas see on tühine asi? Kuidas nii võib?»

Muuli tõusis, ja vaadates vastikustundega Jansoni lõuga mööda allaveerevat rasvatilka, ütles väga vaikselt, kuid selgesti:

«Seisaks asi ainult Jansonis, siis kurat temaga, — see on ainult pool häda, kuid Janson on valla täitevkomitee esimees ja ei suuda sellest siamaani aru saada... Näed, milles on häda! Paranda see viga, Janson!»

Janson hämmastus. Esimest korda nägi ta tagasihoidlikku Muulit nii vihasena. Ta pühkis lõua kiiruga käteräti sisse pühaks, haaras nagist mütsi ja läks Muuli järel välja.

Mõlemad istusid oma jalgrattale ja sõitsid täitevkomitee poole — Muuli ees, Janson otse tema kannul.

Sõideti vaikides.

Janson vaikis sellepärast, et ta oli solvunud. Tal oli vaheltulnud vaielda Muuliga, oli tulnud mõnikord kuulda parteiorganisatori suust üsna ebameeldivaid asju, kuid iga kord oli see toimunud tagasihoidlikul ja süütul kujul ja iga kord «suuremastaabiga» asjade puhul, nagu Janson neid uhkelt nimetas. Näiteks kogu Koordi valda puutuvate suurte asjade ja plaanide

arutamisel. Aga nüüd oli Muuli kaotanud äkki enesevalitsemise selle Tilde-tädi pärast... Nagu see oleks tõesti nii tähtis, kas Tilde saab oma haod kätte nädalake varem või hiljem... Lõpude lõpuks on Koordis palju talusid, sadu inimesi, Janson ei saa ju olla kõigi meele järgi. Oleks mõni teine valla aktivistidest tema kohal, kindlasti ei meeldiks, pistaks varsti ulguma. Töö on vastutusrikas, mõnikord ei jätku öödestki töö äratagemiseks, suurte vastutusrikaste kampaaniate ajal juhtub, et ei saa kolmööd järjest koju. Ei, proovigu keegi olla Jansoni nahas...

Jansonit valdas tundmus, mis sarnanes enesehaletsusega. Ta vaatas altkulmu enda ees sõitva Muuli tugevat jonnakat kaela ja ohkas kuuldavalt.

«Tegeleksin parem vaikselt ja rahulikult oma majapidamisega,» mõtles ta edasi. «Mängiksin kohalikus puhkpilliorkestris bassi, mõnikord esineksin kõnega spordivõistlustel või vabatahtliku tuletõrjeühingu piduõhtul (Janson oskas ja armastas hiilata kõneosavusega) ja oleks rahulik elada...» Ah, asjata ei hakanud vastu ega loobunud tol korral, kui teda edutati sellele tööle!

Ja samal ajal tundis Janson, et tal oleks raske loobuda oma uuest ametikohast. Tema, keda kunagi, mitte nii väga ammu, nimetati teatud üleolekuga, ehkki sõbralikult lihtsalt Jaaniks, oli saanud nüüd üheks esimeseks meheks vallas ja kõik nimetasid teda nüüd seltsimees Jansoniks. Tal oli oma ametiruum ja telefon laual, ja pitsat taskus, ja sekretär tõi talle pabereid allakirjutamiseks. Kunagi võisid paljud vallas näidata oma üleolekut ja võimu tema üle, aga nüüd võis tema ise telefoni teel välja kutsuda ükskõik millise külanõukogu esimehe või külavoliniku ja kõnelda temaga nagu vanem. Tema käes oli võim!

Muuli vaikis samuti. Ka tema mõtles Jansonist. Ta ei kahtsenud, et oli olnud tema vastu järsk. Võib-olla on see kõnelus Jansonile kasuks. Teda on tarvis liigutada, üles raputada, muidu hakkab tal vaim rasva minema, närtsima, enne kui jõuab õitsele lüüa!

Muuli mõtles sellest, et Janson, pärit kehvast perekonnast, ise uusmaasaaja, edutatud valla aktivistide seast, ei ole siamaale aru saanud oma uuest seisukorrast. Selle inimese juures, kelles iseendast pole ju midagi halba, tulid ilmsiks nõrkused, mis varem polnud märgatavad. Jansoni nõrku külgi näisid olevat märganud paljud Koordis. See võis saada ohtlikuks mitte ainult Jansonile. Nii mõnigi asi näiteks ei meeldinud Muulile hoopiski. See Janson tõusis jalule kiiremini kui teised uusmaasaajad vallas, ehkki ta ise töötas põllul vähe. Kulakud harivad Jansoni

põlde, laenavad seemet — sellised kuuldused ulatusid Muuli kõrvu. Kord küsis Muuli Jansonilt, kas see on tõsi.

«Mis siis, et kulakud?» imestas Janson süütult. «Las mängivad natuke sulast endise sulase juures. Kui teada tahad — nad maksavad mulle vanu võlgu.»

Ja Janson hakkas laginal naerma. See mõte näis talle valmistavat lõbu.

Kui nad lükkasid oma rattaid seina äärde, nägid nad seal juba mitut teist. Jansonit ei oodanud ainult Tilde-tädi üksi. Talle tulid vastu mitu talumeest, kõige ees Juhan Känd. Naeratades sõbralikult ning laialt, tervitas ta Jansonit nagu oma inimest ja asus kedagi õlaga eemale tõrjudes sammuma tema kõrval.

Kuid Janson tõmbas kulmu kortsu ja ütles kõlaval häälel, et kõik kuuleksid:

«Oodata tuleb, sõber... Tilde-tädil on ka asi ajada... Palun.»

Ja Janson tegi kutsuva käeliigutuse hämmastunud vanaeide ees, vaadates seejuures Muuli poole. Käeliigutus oli samaaegselt leppimise ettepanek Muulile ja isegi vabandus...

Muuli ei näidanud millegagi, et ta märkas seda liigutust. Ta oli mõttes ja murelik.

Muuli oli jõudnud vastu võtta mitu külastajat ja koos Selma Karuga üksikasjaliselt läbi arutada rahvamaja tööplaani eelolevaks kuuks, kui koputati uksele ja sisse astus Semidor.

Muuli tõusis ja astus talle vastu, nad vahetasid käepigistuse ja hakkasid kõnelema ilmast. Jutt algas ilmast mitte sellepärast, et neil polnud millestki kõnelda. Ei, nad olid asjalikud inimesed ja jutt algas peasjast: ilmast olenes ju viljasaak. Nad olid ilmaga rahul.

Muuli näole ilmus pisut kelmikas naeratus, kui ta silmitses Semidori, kes oli täitevkomitee külastamise puhul selga tõmmanud ehkki jämedast villasest riidest, kuid siiski korraliku halli ülikonna, mille oli õmmelnud külarätsep ja mille eest Semidor oli tasunud kartulite ning kurgisoolamistunniga — ta tundis ka püttsepaametit...

Muuli sai tagasi oma hommikuse päikesepaistelise meeleolu. Ta tõusis ja hakkas tuba mööda kõndima.

«Martin,» ütles ta, kõnetades Semidori eesnime pidi, mida ta ametlikes jutuajamistes harva tegi. «Martin, sul seisab ees pikk ja rõõmus tee!»

Semidor pilgutas pleekinud ripsmeid ja tema nägu tõmbus kohmetult laiale naerule. Ta millegipärast ei mõistnud Muulit. Miks see selge jutuga ja asjalik inimene hakkas äkki kõnelema tarku mõistukõnesid? Semidoril ei tulnud mõttesegi, et seda juttu tuli mõista sõna otseses mõttes. Mis tee võiks tal siis ees seista?

«Eks mul ole tulnud teha suuri ja pikki reise, kui ma merd sõitsin...» algas Semidor ettevaatlikult, et jutuajamisega aega võita ja Muuli sõnade üle järele mõelda. «Kuid ma ei mäleta, et nad oleksid olnud rõõmsad. Ükskord me käisime selle vana küna «Põhjalaga» isegi Kopenhaagenis ära...» elavnes Semidor. «Meil läks keset merd masin katki...»

«Ei-i, seekord pole hoopiski see,» hakkas Muuli lõbusalt naerma. «Ei taibanud.»

Tõsinedes ütles ta rõhuga:

«Tee on pikk: sõidad üle Leningradi, näed Moskvat, Semidor!»

«Mina?» Semidori imestusel polnud piiri.

Ta nõõpis pintsaku kinni, tegi siis nõõbid uuesti lahti, pühkis kortsunud ruudulise rätiga poolpaljast pealage, — kuum hakkas.

Tema, Semidor, ja äkki — Moskvasse? Sellesse igavesti pulbitsevasse Moskvasse, kust isegi tuhande versta taha ulatub tema elustav südametukse ja äratab üha uusi mõtteid, soove ning püüdlusi inimeste südameis vaikselt Koordi kõige kaugemais metsataludeski. Semidor mõtles, et temal oma maamehe-saabas-tes ja kaabus on kindlasti seal kihavas Moskvas niisamasugune imelik tundmus kui sõites pehkinud paadis ookeanile... Kas nad ei pigista seal teda vaeseomaks? Aga muide, räägitakse, et moskvalased on väga külalishalke rahvas.

«Kuni Musta mereni sõidad välja. Abhaasias saad näha eesti kolhoosi — rikas kolhoos on,» rääkis Muuli. «Sa tutvud vene ja ukraina kolhoosidega... Neil on, sõber, väga suured kogemused seljataga, jaa...»

Semidor mõistis Muuli sõnadest, et ta on arvatud eesti talupoegade ekskursiooni koosseisu, mis sõidab tutvuma vennasvabariikide kolhooside saavutustega. Leningrad, Moskva, Gruusia!

«Sa ei sõida niisama hulkuma,» rääkis Muuli mõtlikult ning pikaldaselt ja vaatas veidi pilukil silmadega suurele kabinetil seinal rippuvale Nõukogude Liidu kaardile, otsekui mõttes jälgides ja hinnates Semidori teekonda. «Mä mõtlen, et niisama hulku-

mise pärast ei tasuks sind tööst eemale kiskuda. Mis sa arvad?»

Semidor kõhatas ja noogutas pead. Kortsutades laupa, pingutas ta mõtteid.

«Kolhoosnikud jutustavad teile kõik, kuidas nad töötavad ja elavad. Seda tuleb teraselt tähele panna, Semidor. Ära sa seal turistina ringi käi, kuula vähem paraadkõnesid. Normipäevade raamat palu tuua, — kõik vaata ja päri järele, mis milleks on, lautades vaata ringi, põldudele mine... Vaata, mis ja kuidas. Säh sulle blokk, märgi kõik üles. Et sa meile pärast kõike jutustada võiksid. Sa, Semidor, ei sõida mitte niisama hulkuma...»

«Õppima...» nõustus Semidor.

Muuli jäi vait ja vajus mõtteisse. Ta vaikus kaua. Nüüd oleks Semidoril tulnud tõusta ja ära minna, kuid ta ei tõusnud. Samuti nagu Muuli isegi, tundis ka tema, et kõik pole veel öeldud, kuid tuleb öelda.

«Nojah, seda muidugi... jaa...» ütles Semidor. «Aga vaat, ma tahaksin sinult küsida midagi, seltsimees Muuli.»

«Jah?» noogutas Muuli sõbralikult.

«Eks meil Koordis tule ju ka kolhoos?»

«See oleneb meist endist,» ütles Muuli tõsiselt. «Rahvast oleneb.»

«Tuleb,» ütles Semidor veenvalt. «Varsti tuleb...»

«Miks sa seda arvad?» küsis Muuli uudishimulikult.

«Rahvas kobab juba teed kolhoosi poole,» ütles Semidor lihtsalt. «Näe, meie Jaagu talus, Paul Runge ja paljud teised meie hulgast, kõik Koordi igas otsas... Eks meiega saa aru, et tee on juba ammu lahti!» ütles Semidor sõrmega Nõukogude Liidu kaardile osutades ja Muulile võidutsevalt, maameheliku kavala pilguga silmanurgast otsa vaadates. Ta tundis uhkust, et oli mõistnud parteiorganisaatori salajast mõtet.

«Sellest samast teest ongi jutt...» ütles Muuli võidurõõmsalt.

...Parteioorganisaator istus veel kaua paberite taga, toksis enda ette vahtides hajameelselt pliiatsiga vastu lauda ja mõtles Semidorist.

Talle meenus praegu otse vaidluseks paisunud jutuaamine, kui vallas valiti kandidaati ekskursioonile. Mõningad valla juhtivad töötajad nõudsid, et tuleks saata mõni asjalikum, soliidsem talupoeg, näiteks Runge, Maasalu või isegi Johannes Vao. Kuid Muuli seisis visalt Semidori eest. Õigust öelda, Semidor oli Muuli nõrkuseks. Ta oli temale selle Koordi uue elu elavaks kehastuseks, selle elu, mida siin looma oli kutsutud tagasihoidlik valla parteiorganisaator Muuli.

Kahe aasta jooksul, mis ta parteiorganisaatorina vallas oli töötanud, olid uue võrsed tärganud kõikjal, igal sammul. Muuli nägi neid kõigepealt oma parteiorganisatsiooni kasvus, selles, et parimad inimesed, nagu Kaarel Maasalu, täiendasid tema ridu. Kuid selle uue jõu kõige kujukamaks väljenduseks Koordis oli ikkagi Semidori, endise aja hädavarese imepärase sirgumine.

Muuli hinnangud erinesid mõnikord teda ümbritsevate inimeste arvamustest ja viimastele võis näida, et ta näiteks hindab üle Semidori või Roosi Risti võimeid ja alahindab Jansoni teeneid, Jansoni, kes oli samasugune põlluharija nagu nemadki ja on tulnud võimu juurde lihtrahva hulgast.

Oli olemas üks tähtis asjaolu, millest juhendus parteiorganisaator Muuli oma hinnanguis ja otsustes. Ta nägi Koordi inimesi tuleviku valguses, homses päevas. Ja selles tulevikus ei määranud ta eilsele hädavaresele Semidorile hoopiski mitte väikest kohta. Ka tagasihoidlikku, rõhutud Roosit nägi Muuli homses päevas teistsugusena, nagu teda keegi veel Koordis polnud näinud, — asjalikuna, täis energiat, suuri ülesandeid lahendamaks.

Leida kohta Jansonile selles homses päevas oli Muulile praegu raskevõitu, ta isegi kaldus arvama, et vaevalt jätab valla rahvas teda tulevastel kohalike nõukogude valimistel endisele kohale. Kuid ka Jansoni eest oli Muuli valmis võitlema, nagu oskas. Ta sai ju hästi aru, et tarku, energilisi organisaatoreid, eesrindlikke inimesi ei anna talle keegi valmis kujul kuskilt mujalt, ja et uut elu vallas tuleb möödapääsmatult ehitada nendesamade lihtsate ning tavaliste Koordi inimeste kätega — ja neid tuleb kasvatada.

KAHEKÜMNE
KOLMAS
PEATÜKK

Saamu tammus abitult päikesest kuumal kruusateel — sattus paremale, koperdas vasakule, jäi seisma... Ta tõmbas nõutult kaabu peast, tõstis näo taeva poole ja jäi kuulatama. Tema otsaesist kõrvetas juulikuu päike. Kärbsed lendlesid pealetükkivalt tema näo ümber, pirisesid vaikselt ja hammustasid valusalt. Saamu märkide järgi oli oodata äikesevihma. Näe, linnudki ümberringi on erutatud, laulavad ja sädistavad rahutumalt kui harilikult, ja konn krooksus kaeblikult kuskil vees... Vihma-pilvi ja äikest on oodata.

Saamu oli ära eksinud, ehkki ta ei olnud kuigi kaugel kodupaigast. Kompanud jalaga kivi, istus ta sellele, asetas jämedast takusest riidest koti kõrvale ja hakkas meelde tuletama teed, kogu käidud maad, kuidas ta oli jõudnud siiani.

Kurvesti talust oli ta tulnud välja suurele teele, sealt oli keeranud Vao talu poole, kuid mida lähemale ta jõudis sellele, seda aeglasemaks ja ebakindlamaks ta samm muutus. Jõudmata taluni, oli ta peatunud, mõelnud ja tagasi pöördunud. Ta oli tulnud suurt teed mööda kuni vana kõrtsi varemeteni — sealt viis külavahetee Kure tallu. Kuid Pauli ja Aino juurde välja ta ei jõudnud, enne oli tagasi keeranud. Ja kogu aeg oli ta mõelnud, kuhu minna... Vao juurde? Liina oli teda nii mõnigi kord kostitanud pühadepiruka ja süldiga — kuid mis siis sellest? Pühadetoit selleks ongi, et seda antakse külalisele kord kuus; see on kergem ja lihtsam kui armu poolest anda iga päev peavarju ja tükk leiba võõrale inimesele. Minna Pauli ja Aino juurde? Ei või... Neil endilgi on iga tükk leiba kallis. Kas tõesti valda paluma minna? Kuid Saamu pole kunagi oma elus käinud üheski riigiasutuses. Niisugust kohta pelgas Saamu: seal lahendatakse riiklikke asju, aga mis asi on Saamul — võib öelda, isiklik pisi...

Raiesmikus olid kohanud Saamut lapsed. Nad ümbritsesid teda käratseva parvena.

«Saamu, Saamu, kuhu sa lähed?»

Saamu võpatas ja elavnes. Naerdes püüdis ta lapsi ja silitas nende pehmeid linalakk-päid. Ta tundis lapsed ära hääle järgi.

Nad ulatasid talle oma korvikesi ja kruuse maasikatega.

«Saamu, võta minult...»

«Minu omad on paremad...»

«Võta minult ka, Saamu.»

Maitstes määris Saamu lõua ja huuled maasikatega, imestas ja kiitis.

«Saamu, kuhu sa lähed?» nõudsid lapsed selget ning põhjalikku vastust.

Saamu polnud kunagi valetanud ei täiskasvanuile ega lastele, ja ta vastas lihtsalt:

«Ma ei tea...»

«Miks sa siis lähed?» hüüdsid lapsed kooris.

«Lähem, ja ongi kõik...» ütles Saamu karmilt ja võttis oma koti.

Nad tahtsid minna temaga kaasa, kuid ta vihastas, mida juh-

tus harva, ja pööras lastele selja. Lapsed jäid vaikseks ja läksid edasi, et oma kruusid ja korvid marju täis korjata.

Ja nii siis koperdas Saamu väikeste sammukestega edasi jalgadade ja suure tee vahet, kuni eksiski ära oma kodupaigas. Nüüd ta istus kivi peal, kogudes mõtteid, meelde tuletades käidud teed ja püüdes leida edasist.

Enne seda, kui ta oli talust ära tulnud, oli tal olnud jutt Juhan Kännuga. Juhan ütles, et nüüd on küllalt: tema on Saamut söötud-jootud terve aasta, las nüüd teevad seda teised... Talle läheb töömees Jaan niigi kalliks maksuma, ta ei või kahte pidada... Las Saamu otsib seesuguseid lolle nagu tema, Juhan, kes hakkavad inimest toitma ilmaasjata, ainult selle eest, et ta seal sigu toidab ja lehma lüpsab. Mingu Jaagu tallu, seal kogutakse kõiki kerjuseid kolhoosi.

Juhan oli kuni lõpuni heldeks jäänud: ta pani Saamule kotti terve leiva, mis oli möödunud nädalast järele jäänud, ja tüki keedetud sealiha.

«Teele kaasa kuni uudseleivani...» nii oli Juhan öelnud.

Tal leidis iga elusündmuse jaoks oma nali.

«Ja parem on, kui hakkad varem minema, kuni on veel valge... Kuulsid?» ütles Juhan, silmitsedes kahtlevalt Saamut, kes istus liikumatult paigal.

Saamu noogutas pead ja vaikis. Ja mis oligi tal öelda? Känd oli talu peremees. Enne seda oli peremeheks Mart Kurvest. Mardiga ei julgenud vaielda isegi tema naine Anna, Saamu õde Anna. Peremeestega on võimatu vaielda.

Nüüd tuli Saamul tee meelde... See pidi viima Ussisohu, ei kuskile mujale... Külavahetee, millele ta oli jõudnud, viib paari kilomeetri järel välja Ussisoo juurde. Ainult kogenud ja teerada tundev jahimees võib seal petlikult kindlaina näivate, ererohelisse rohtu kasvanud soomülgaste vahelt läbi minna. Ent inimene, kes ei tunne neid kohti, olgugi ta nägija, võib sisse vajuda musta, mädasesse soomudasse, mis imeb ta endasse...

Saamu hakkas mõtlema Ussisoost. Kui palju kordi oli ta jutustanud lastele soo kohta kõik, mida ise oli inimestelt kuulnud.

Ussisoo kohale tõuseb isegi kõige kuivemal ning soojemal suveõhtutel tihe külm udu. Kui inimene hingab seda sisse, siis jääb ta uimaseks, ta pea hakkab ringi käima, ta eksib ära ja surm ei ole talle hirmus. Seal on kohti, kuhu harva on astunud inimese jalg ja kus ussid ei karda inimest. Seal elutseb hulgaliselt metsparte ja -hanesid ja sinna lendavad kured jahti

pidama ussidele. Aastat kümme tagasi oli karjane Ants läinud sohu otsima karjast mahajäänud lehma, ja pärast ei leitud ei lehma ega karjast Antsu.

Ussisoo — tohutu suur, tundmatu ja külm — oli vaenulik inimeste vastu. Priidu Murumets, sooveere elanik, oli noorest peast proovinud temaga võitlusse astuda, kaevas kraave, kuivas ribakese maad ja kündis musta pehme mulla üles. Kuid soo võttis Priidult oma tagasi ja Koordi inimesed vangutasid ainult pead: «Tahtis Ussisooaga vägikaigast vedada...»

Saamu kujutles, kuidas ta õhtuks soo äärde jõuab. Ehkki päike on juba loojunud, kuid selja taga on veel tunda põldudel kanduvat sooja. Ja näkku lööb kuskilt terav, kibedavõitu seisnud soo hais, vajub peale külm uduline, imelikest mädanevaist lõhnadest hakkab pöörutama pea... Ja juba tungib sooja pehme sambla alt välja külm vesi. Seisatada, hingata sisse soouima, ja edasi ei märka enam midagi...

Saamu kõrvu kostsid kiirustavad sammud. Inimene tuli ja laulis lõbusalt naljalaulu:

See Soaremoa on väikene moa
ja soarlane ise laulab koa:
ei teite poisid meite poiste vastu ei soa,
ei teil pole seokesi laule koa...

«Semidor,» tundis Saamu ära. Ta ei märganud isegi, kuidas hakkas oma paljaste põidadega takti lööma ja pihupesaga vastu põlve taguma. Siis lõi ta peenikesel sääsehäälel kaasa:

Ta laulab päevast, laulab kuust,
tal kaunid laulud omast suust...

Ja nad laulsid mõlemad koos valjusti:

Ei teite poisid meite poiste vastu ei soa,
ei teil pole seokesi laule koa...

Inimese vari langes Saamule.

«Mis sina siin istud, Saamu? Ja kott on sul kaasas...» küsis Semidor ja asetaski enda ette tee midagi rasket, kas koti või kohvi.

«Istun... Varsti hakkab minema,» ütles Saamu rõõmustades. «Ja sul on ka kott...»

«See on kohver... ja täis...» ütles Semidor tähtsalt. «Ma sõidan ju kaugele: Mustale merele...»

Saamu pidi ütlevat, et ka tema läheb pikale teele, kuid jättis ütlemata, et mitte jutuaajamist keeruliseks muuta. Oma südames ta imestas:

«Mustale merele?» See peab olema väga kaugel, mitu korda kaugemal kui Ussisoo. Otsustades Semidori rõõmsa hääle järgi, pidi ka tee sinna olema rõõmustav.

«Mis, kas seal on vesi must?» päris Saamu ettevaatlikult.

«Ei, seal on sinine, kaunis vesi,» seletas Semidor. «Vesi on igal pool ühesugune, ainult taevas on isemoodi... Ma sõidan ekskursiooniga vaatama eesti kolhoosi Musta mere ääres. Praegu lähen rongile, ja siis tuleb sõita veel kolm ööd-päeva rongis.»

«Kas seal elatakse jõukalt?» küsis Saamu.

«Või veel,» ütles Semidor heatahtlikult. «Seal kasvavad apelsinid nagu meil kartulid. Nojah, kust sina seda teada võid, sa pole neid vist sünnudki...»

Saamu ei olnud tõepoolest neid sünnud.

«Aga miks sul on leib kotis?» küsis Semidor äkki vahele. «Või kihutad lahtisele merele ilma roolita? Kas see naljahammus peksis sind minema, ah, Saamu?»

Saamu ohkas.

Semidor vilistas paljutähendavalt.

«Mis sa siis niimoodi istud?» ägestus Semidor. «Istub nagu kähikott... Ma topin selle Kännu veel nagu kanapoja kõige kitsamasse kaevu! Noh, mis asja sa istud, ma küsin sinult?»

Saamu tõusis hämmeldunult.

«Jända siin sinuga, kui mul tarvis rongile minna,» närvises Semidor. «Sa võiksid minna kas või meie tallu. Ütle, et mina saatsin. Et nad sinu pärast pöördusid valla täitevkomiteesse. Ah, sa ei leia ju teed. Sind peaks viima kas või Runge...»

Semidor tõmbas taskust kella, klõpsutas kapslit ja pärast vaevast järelemõtlemist lõi ahastades käega ning haaras Saamul käest kinni.

«Noh, võta oma kott... Ma jõuan õhtul kaubarongiga pärale...»

Ja tiris peaaegu joostes Saamut enda järel.

«Sina sülitad selle koera peale,» trööstis Semidor teel. «Mul on hullem olnud: ma olen viis korda surmasuus olnud, ei midagi — välja tulin... Katsu mul praegu kõri pihku võtta... Mind, näe, saadab maakond Kaukaasiasse nende saavutusi vaatama.»

Saamu tippis kiiresti Semidori järel. Ta ei mõistnud paljut Semidori kiitlevaist sõnadest, kuid üks asi oli talle selge — see, et nad eemaldusid Ussisoost ja selle ududesse ning mülgas-tesse viivast teest. Rõõmus ja samal ajal süüdlaslik naeratus ei kadunud Saamu näolt. Kui ainult Semidor ei hilineks tema pärast rongile, mis viib sinna imekaunile maale Musta mere ääres...

Perekondlikus nõukogus Pauli, Aino ja Semidori osavõtul otsustati, et Saamu jääb Kure tallu seniks, kuni täitevkomitee lahendab Saamu pensioniküsimuse. Siis aga saab näha.

«Selleks ajaks tulen ma Kaukaasiast tagasi,» lubas Semidor.

Nii kasvas Kure talu väike pere.

Veel üks elanik pidi varsti tallu ilmuma — teda oodati erutusega ja suurte ettevalmistustega. Kui Paul oli maja ehitusel sarikateni jõudnud, ei suutnud Aino teda enam aidata. Ta viibis rohkem toas, kõhnaks muutununa, teravalt väljatulnud tedretähtedega, mõtlik ilme näol. Ta istus akna all, lõikas välja lapsesärgikesi ja mähkmeid ning õmbles. Tema vastas laua ääres istus Saamu, kimp pajuviitsu põlvedel.

Siin oldi praegu süvenenud vaiksesse jutuajamisse, lõgisesid käärid, ühtlaselt välkusid vitsad Saamu käes. — ta punus neid kadakatest korviroiete vahele.

Mõnikord pärast õhtusööki, kui Paul tööst väsinuna istus piipu tõmbama ja suigatas veidi, kuulis ta läbi une nende hääli. Millest nad rääkisid? Kõige erisugusemaist ja harilikumaist asjast. Sellest, kuidas mesilane leiab oma taru, kui kaugele ta ei lendakski; ussidest ja sipelgatest; sellest, kuidas küpsetada paremini leiba, et ta seisaks kauem värskes; sellest, kui palju on inimesel vaja leiba ja õnne, et elada hästi ja mitte minna enneaegu Koordist ära Liiva-Hannuse kaisutusse.

Ja läbi ähmase suigatuse näis talle, et mitte Aino ega pime Saamu ei istu akna all, vaid isa ja ema seal Koordi mõisa keldrikorra kongis, kus isegi suvel nõretasid seinad niiskusehigist. Nad rääkisid samuti peamiselt leivast, sellest, kuidas ära elada. Kuid imelik, kust ilmus see kerge kuldne läbipaistev sära nende peade ümber, — aknast paistev loojanguvalgus?... See aknake tolles majas, kus möödus tema lapsepõlv, oli maapinna kõrgusel ja sinna ei paistnud ei hommikune ega õhtune päike. Ja see õnnelik naer? Ema ei naernud ju mitte kunagi...

KAHEKÜMNE NELJAS PEATÜKK

Tulles ühel pühapäevaõhtul tagasi linnast — see oli üsna lõikuse eel —, tegi Kaarel Maasalu, selle asemel et otseteed koju sõita, suure ringi ja pöördus Kure tallu.

Selle järgi otsustades, et Kaarel ei võtnud linnast saadik piipu suust ning suitsetas ägedalt ja kihutas armutult hobust, oli näha, et tal oli kiire ja et teda paelusid tähtsad mõtted. Tühiste asjade pärast ei oleks Kaarel kaotanud seesmist tasakaalu. Isegi müts oli tal nihkunud kuklasse, mida korraliku ja tasakaaluka Maasaluga juhtus harva. Üldse oli Kaarli välimus nii imelik, et teda teel kohanud Tilde-tädi ajas uudishimulikult nina õieli ja tõmbas tuult, püüdes otsustada, kas Kaarel pole linnas ehk liialt klaasipõhja vaadanud.

Näis, et mitte... Maasalu pidas isegi hobuse kinni ja ajas Tildega mõne sõna juttu. Ent tema sõnad olid niivõrd ebatavalised, et viisid Tilde-tädi veelgi suuremasse hämmastusse.

Sisse langeda ähvardavat Tilde talu sammaldunud katust vaadates ütles Kaarel:

«Maja on sul puha mäda, Tilde. Oleks hea uut saada, mis?»

Juttu naljana võttes pani vahva Tilde-tädi käed puusa ja vastas samuti naljaga.

«Miks ta siis hea ei oleks... Ainult et enne sind ei ole keegi selle peale tulnud...»

Kaarel noogutas ja sõitis edasi.

Paul mõistis juba esimesest sõbra näkku heidetud pilgust, et Maasalu ei sõitnud siia juhuslikult. Ta pole säärane inimene, et tühja jutu pärast ajab hobust kolm-neli ülearust kilomeetrit.

«Saaremaal on hakatud organiseerima esimest kolhoosi,» alustas Kaarel ebaharilikult kiirustades oma juttu. «Kuulsin seda inimestelt, keda võib uskuda...»

Paul lõi sõbrale tugevasti õlale, vilistas heakskiitvalt ja ajas käe pikkamisi tasku tubaka järele — ees oli pikem jutt.

«Noh, vana,» ütles ta võidurõõmsalt, «mulle näib, et see puudutab meidki... Küllap on juba aeg...»

«On aeg,» noogutas Kaarel peaga. «Ma arvan nii: sügisel on tarvis künda ja külvata juba üheskoos. Sest siin on peaasi: kui alustame kuu aega varem, siis võidame aasta.»

Nad vaatasid teineteisele näkku ja jäid mõttesse. Olles ammu harjunud teineteist mõistma poole sõna pealt, mõtlesid nad mõlemad praegu umbes üht ja sedasama.

«Jaa-jah, eks esimesed vaod tule ajada meil?» küsis Paul.

«Aga kellel siis!» kinnitas Kaarel. «Muidugi meil.»

Nad astusid majja ja istusid kindlalt ning kauaks laua äärde. Aino ja Saamu kõrvu kandus katkendlikke lauseid kõnelusest, mis ei olnud neile täiesti mõistetav.

«Kui arukalt pihta hakata, ei tunne sa Koordit viie aasta pärast enam äragi,» ütles Maasalu hääl. «Kogu see paik muutub — kivitarad minema pühkida, põllupeenrad üles künda, põllud tõmbame nii kaugele välja, kuni silm ulatab, nagu Ukrainas. Seafarm kaheksajale seale... Külviks ainult sordiseeme... Väetist niipalju kui põldudele tarvis läheb...»

«Oma autot ja elektriijaama on vaja,» ütles Paul.

«Elektrivalgus igasse majja, lauta ja kanalasse,» nõustus Kaarel. «Raadio... Mis valgusest rääkida — majadki teeme uued. Tilde-tädi maja maha lõhkuda, kompostiauku ajada! Jaagu talu teeme kanalaks ümber. Mulle jätkub sellest, olen seal küllalt elanud, — enam ei taha!»

Maasalu pörutas rusikaga lauale.

Tema hääl muutus nii tugevaks, et Aino hakkas rahutult tema poole piidlema. Seda ta küll ei arvanud, et sel inimesel on närvid. Mis oli juhtunud? Mis õhulossi nad ehitavad?

Pärast arvestasid nad midagi kaua aega, lehitsesid ajalehti ja vaidlesid. Jutu sees hakati üha sagedamini mainima Muulit. Lõpuks tõusid nad ja Paul ütles pintsakut selga ajades, et nad sõidavad Kaarliga mitte kaugele mingi asja pärast.

Vanker veeres põldude vahel aeglaselt, palju kiiremini aga arenes jutt selles istuvate meeste vahel.

«Ma ei otsustanud seda täna ega eile,» rääkis Maasalu kaa-lukalt. «Sa arvad, et me kogunesime kolmekesi ühte tallu juhus-likult? Elu ise tõukas ja viis meid ühte, vaat milles on lugu... Tähendab, mitte juhuslikult, vaid üksteisele abiks. Aga kui meid oleks kümme korda rohkem ja maad ning loomi kakskümmend korda rohkem!... Traktorid abiks ja maale väetist niipalju kui aga läheb... Näed, mille peale mina mõtlen. Eks näis, mis Muuli ütleb.»

«Kas tead, millal mina esimest korda sellele mõtlesin?» Ja sõbrast ära pöördudes, et see ei näeks tema nägu, ütles Paul tõsiselt: «Siis kui mind tulekahjust päästsite, siis ma mõist-sin...»

Nad leidsid Muuli tema väikesest viljapuuaiast noorte puude juurest. Ta palus neid pingil istet võtta ja kuulas tähelepanelikult ära Pauli ja Kaarli jutu. Mõlemad olid kõneluses Muuliga kaunis tagasihoidlikud — kes seda teab, kuidas parteiorganisaator asjasse suhtub, viimaks leiab ta mingil põhjusel, et asi pole veel õigeaegne... Nad on kuulnud, et Saaremaal organiseeritakse kolhoosi. Aga kui juba Saaremaal, miks siis mitte ka Koordis? Nemad kumbki pole kolhoosi astumise vastu. Kindlasti koguneb Koordis veel rühm soovijaid, — küllap koguneb... Nad tahaksid selgust, saada tingimustes ja üksikasjades. Mis Muuli sellest arvab?

Muuli pühkis maameheliku põhjalikkusega, väljendamata oma tundeid, mullaga määrdunud käed rohu külge puhtaks ja kutsus neid laia käeviipega majja. Ta juhtis nad tuppa ja pani laua äärde istuma. Avatud aknast puhus sisse tuul, ajades üles linaseid kardinaid ja lehitedes laual lebava raamatu lehti. See tuul, need linased purje moodi täispuhutud kardinaid, kaardid seinal ja vana baromeeter aknapiida kõrval andsid Muuli toale sarnasuse puude vahel ujuva laeva kajutiga.

Lasknud pilgu toas ringi käia ja peatanud selle Muulil, märkasid Kaarel ja Paul, et ta muheleb.

«Noh, kas nüüd läheb lahti?» küsis ta, ja vastas otsekui nende eest heakskiitvalt: «Jah, nüüd muidugi läheb lahti.»

Istet võtmata, ühtlaste sammudega tuba möötes hakkas ta kõnelema. Üritus on siin uus, ja üritus on vastutusrikas... Et seda alustada, et teisi sütitada, tuleb nende juurde minna selgepiirilise, kindla ja läbimõeldud kavaga, Nad võivad muidugi praegu kõike kaaluda ainult umbkaudselt, kujutleda ainult üldjoontes. Vajalikud järelepärimised teeb tema, Muuli, juba homme, aga nüüd asja juurde... Neid huvitavad arvestused, — hästi...

Muuli istus laua taha ja arvestamine algas uuesti. Kõigepealt arvestati välja Jaagu talu kolme majapidamise praegused sissetulekud ja oletatavad, kolhoosis saadavad tulud. Vahe kujunes märgatavaks. Siis lisati Maasalu, Taaksalu ja Semidori majapidamisele Kure talu, Rooski Risti põllud, endised Koori väljad ja Tatriku maa. Vahe kujunes veelgi rabavamaks — ühismajandi kasuks.

Maasalul muutusid põsed erutusest laiguliseks. Paul muljus higises käes pliiatsijuppi.

«Võtke arvesse, et me oleme praegu arvestanud ainult teil olemasolevaid kapitale, seda, millega te astute kolhoosi...»

ütles Muuli pliiatsit kõrvale visates ja hakkas uuesti kõndima mööda tuba. «Aga riik abistab ju laenuga. Võite osta veoauto, dünamo... Võib-olla tahate sisse seada elektri...»

Muuli laotas valla kaardi lauale laiali. Pead kummardusid selle kohale. Muuli käsi joonistas kaardil ebamääraselt hobuserauda meenutava kujundi. Selle kujundi moodustasid kõigi nende põllud, kes Pauli ja Kaarli arvates võisid kuuluda majandi tuumikusse. Hobuseraua kaare lõikas läbi Kurvesti talu — Kännule kuuluv maa. Hobuseraua sees laius tohutu suur mürk-roheline laik — Ussisoo.

«Tuumikul ei ole häid maid, — kahju... Ei ole massiivi,» tähendas Muuli kahetsusega ja süvenes kaardi vaatlemisse. «Näete, kuidas on lugu... Võiks parem olla.»

«Kuidas nii — ei ole massiivi?» Kaarel vaatas pead tõstes Paulile ja Muulile otsa. «Näe, kus on massiiv — Ussisoo. Ma olen ka sellest mõelnud.»

Paul jäi hämmastunult Kaarlile üksisilmi otsa vahtima. Isegi Muuli, kes iialgi millegi üle ei imestanud, tõstis huviga pea ja kergitas küsivalt kulme.

«Siin on kõige suurem töö — rajada kahe kilomeetri pikkune kuivendusmagistraal,» selgitas Kaarel. «Kõik muu on lihtsam. Juba esimesel aastal laseme kuivaks oma nelikümmend hektarit. Kahe-kolme aasta pärast kasvab kaer ja nisu terves soos... ja missugune kaer! Muidugi, kui saame väetiste jaoks laenu,» lisas ta pärast järelemõtlemist.

«Laenu saame,» ütles Muuli, ja vedades pliiatsiga jämeda joone, ühendas hobuseraua otsad üheks tervikuks. «Kas näete? Kujuneb hoopis teine pilt...»

Ta tõusis püsti ja pani pliiatsi kaardile. Tõusid ka Paul ja Kaarel. Ehkki kõnelus oli kestnud kaua, oli ikka nagu veel paljugi arutamata jäänud.

«Töö kestel arutame lõpuni... Koguge aga rahvast,» ütles Muuli. «Önn kaasa, seltsimehed!»

Nad pigistasid üksteisel kätt, neid tugevasti raputades, kohmetult paigal tammudes ja häbelikult naeratades, nagu seda teevad mehed, kui nad on liigutatud.

Koju sõitsid Kaarel ja Paul mõtteisse süvenenult, vaikides. Lõikuseks valmivate Koordi viljaväljade kohale oli laskunud kerge videvik. Kasteses rohus häälitsetes rukkirääk, nagu käristsaks ta tugevat linast riidet väikesteks tükkideks. Jänes volksatas üle tee ja lipsas liikumatusse, tuulevaikuses suikuvasse rukkisse.

KAHEKÜMNE VIIES PEATÜKK

Priidu Murumets ootas oma kauges sootaguses talus Kaarlit või Pauli või kedagi muud, kes oleks võinud selgitada, mis siis on juhtunud seal Koordis, kas nad on seal arust ära?

Eilsest päevast peale ei saanud ta hingerahu. Kui poleks olnud kibekiiret heinategu, oleks ta ise läinud Pauli juurde Kure tallu asja uurima, kuid hein õitses juba, päevad püsisid kuumad ja oli tarvis niita.

Priidu vehkis rütmiliselt vikatiga päikese käes soojenenud samblast ja palukalehtedest lõhnavail pehmetel soomätastel, ehkki tal oli kange tahtmine vikat lüttpidi maa sisse torgata ja naabrite juurde joosta, — niivõrd rabavad teated olid kõrvu ulatunud.

Aeg-ajalt heitis ta pilgu põõsastikku kaduvale teerajake-
sele — kas vahest plika ei tule ütleva, et Maasalu on tulnud. Kodus oli antud vali käsk: kui keegi tuleb, silmapilk isale järele joosta.

Tulnud koju, küsis ta kõigepealt kannatamatult naise Maali käest:

«Kas kedagi pole käinud?»

«Ei, mitte kedagi,» vastas Maali.

Priidu laskis uuesti, juba mitmendat järgi Maalil korrata imelikku juttu tema eilsest sõidust Koordi meiereisse.

Maali polevat jõudnud hobustki lasipuu külge siduda, kui tema juurde astunud tuttavad naised pärima, kas on õigus, et Priidu organiseerib kolhoosi. See, mida Maali edasi oli kuulnud, oli täiesti arusaamatu. Vallas räägiti, et Priidu tulnud Kaarel Maasalu juurde ettepanekuga ühineda kolhoosi ja Ussisoo kuivaks lasta...

«Ah nii räägitakse?» tegi Priidu suured silmad ja hakkas pingil istudes rahutult kibeleva. «Mina aga istun siin ega tea mitte midagi. Ja mis Kaarel oli öelnud selle peale?»

«Kaarel olnud nõus ja juba koguvat rahvast...»

«Noh, kuhu ta siis jäänud on?» küsis Priidu ahastavalt.

«Miks ta ei tule?»

Edasi jutustas Maali, et kuulu järgi kavatsesvat paljud asjast osa võtta. Kooperatiivi juures aga jutustatud sedasama lugu juba teisiti: nagu oleks Semidor saatnud Musta mere kaldalt telegrammi ja nõudnud oma sõpradelt Maasalult ja Rungelt

kolhoosi loomist. Ja jälle korratud Runge, Maasalu ja Taaksalu nime ning isegi Vao nime oli mainitud.

«Semidor?» küsis Priidu kadetsevalt. «Ei tema saa soost jagu. Ta upub sinna nagu kana. Ei, see on kas Kaarel või Runge... Sest midagi peab ju olema, ei või olla, et paljas jutt.»

Priidu vaatas erutatult naisele otsa, see omakorda arusaamatult Priidule.

Siis hakkas Priidu tegelema harilikkude toimingutega: pinnis vikati homseks valmis, kohendas trengisid heinte veoks. Kui Maali oli juba otsusele jõudnud, et Priidu on lakanud mõlemast imelikule loole, naeratas too äkki ja ütles:

«Aga seda võiks küll... Ma olen alati rääkinud...»

Ja mingit Priidu juures ebatavalist uhkusetunnet kostis ta häälest.

«Mida võiks?»

«Sood muidugi...»

Kuuldamatult oma pasteldega mööda köögi siledaks tambitud muldpõrandat astudes läks ta ukse juurde ja ütles:

«Siis me võiksime ka saia proovida... Jah... ja kes teab, mida veel...»

Priidu avas ukse ja astus künnisele, kuhu paistis halastamatult kõrvetav keskpäevane päike. Teravalt paistsid sügavad kortsud Priidu soonilisel kaelal, mis oli päikesest lillakaspruuniks põlenud. Inetu välimusega oli väike Priidu, üleni külmlik, tööst kõnksu tõmbunud sõrmedega, oma tööpasteldegaga ja seljalt higist tumedaks muutunud särgiga, kuid Maali armastas teda ka sellisena. Ta oli sünnitanud Priidule neli last. Priidu oli hea tema ja laste vastu. Ega see tema süü olnud, et nad kahekümneaastase kooselu jooksul polnud jõukaks saanud. Selles oli süüdi Ussisoo. Sinna kadus jäljetult Priidu vaev: soo ajas ühe aastaga kinni kraavid, mille kaevamiseks oli kulunud kaks aastat; soohein lämmatas kidura kaera. Priidul ei jätkunud jõudu ega raha, et väetada sellise vaevaga Ussisoo käest vallutatud kitsaid põllusiilukesi.

Aga kui kaevata magistraalkraav, lasta välja seisev must rabavesi, siis kuivab see tohutu raba ja muutub kõvaks pind jalge all... Siis muudkui lõika teda adraga. Seal võib ju kümned ja sajad hektarid maad muuta põlluks, kui ainult leiduks jõudu — egas Priidu üksipäini jõua... Nüüd on siis tulnud aeg — Koordi inimesed on aru saanud, kuhu nende õnn on maetud!

Priidu kissitas heledaid silmi, mis olid terased nagu linnul,

ja püüdis vaadata, kas pole näha kedagi teerajal, mis laskus künkalt alla lohku. Maali mõistis, et Priidu ootab Maasalu.

Ootuseärevuses möödus ka järgmine päev. Juba oli heingi niidetud, aga Maasalu ja Runge ei tulnud. «Kui ka homme ei tule kedagi, siis lähen ma ise, ainult heina vean enne välja,» otsustas Priidu. Ta istus hinges võimust võtnud rahutute oletustega köögis pingil. — «Äkki on vanaeitede lori, tegelikult polegi mitte midagi...» Ta meisterdas reha. Selle valmistamiseks läks tarvis kolme sorti puud: kuuske, kaske ja õunapuud. Rehavarreks kõlbas väga hästi noor kuusk, nõtked ja peenike. Priidu kuivatas seda lae all, seni kui see hakkas löögi juures kergelt helisema. Rehalaba tuli välja lõigata kõvemast puust, et ta pulki kõvasti kinni peaks, — kask kõlbas selleks otstarbeks. Kuid pulgad tuli lõigata tihkest ning tugevast puust — õunapuust. Priidul hakkas rehalaba parajasti valmis saama, kui uksele koputati ja sisse astus Maasalu.

«Kaua lasksid ennast oodata,» ütles Priidu etteheitvalt, tõusis ja astus talle vastu.

Ta vaatas põneva ootusega Maasalule otsa, vaatas tema tugevat kaela, soonilisi käsi, mis olid nagu õunapuust välja lõigatud, parimates aastates õunapuust, milles ei ole ühtki mädanenud või pudedat kiukest, — materjalist, mida võib julgesti kasutada kõige kõvemate asjade tegemiseks.

«Sa kindlasti aimad, Priidu, mis mind sinu juurde tõi?» küsis Maasalu lihtsalt, võttis osavasti väljatöötatud rehalaba laualt ning vaatles heakskiitvalt poolikut tööd; kõik pulgad ei olnud veel paika pandud.

«Jutud liiguvad...» ütles Priidu. «Ma olen harjunud sellega, et kui on kuulujutt — siis pole tõsi... Kuid seekord ma tahaksin küll, et sellel oleks tõsi taga.»

Koordi lõi otsast otsani lainetama. Mitte kunagi varem polnud vallas nii palju juttu keerelnud Jaagu ja Kure talu peremeeste ümber kui noil päevil, mil pöörase kiirusega levis teade ka kõige kaugemais taludes, et uusmaasaajad on hakanud organiseerima kolhoosi. Sellest ainult kõneldigi kõikjal, kus vaid kohtusid Koordi elanikud.

Kohtusid ka Paul Runge ja Johannes Vao. Paul ütles, et nüüd võiks jätkata kevadist juttu, — aeg on kätte jõudnud: enne kui kured lendavad üle Ussisoo ära lõunasse, on Koordis kolhoos.

«Ahaa...» noogutas Vao sügavmõtteliselt pead. «Ma pole veel järele mõelnud, — ega see ole mõni pörssa ostmine... Kuid ma ei ütle sulle — et ei... Mõistad? Mul on tarvis siin ühe-teisega arved ära õiendada ja siis ma mõtlen järele — ning ütlen...»

Ta istus Pauli ees turjakana ning jändrikuna, sulgedes tiheidalt väljapääsu — olles surunud väimehe nurka laua ja seina vahele, ja Paul mõtles, et ei saa kadestada seda, kellega oma otsuste täitmisel järeleandmatult jonnakas Johannes arveid õiendada kavatses.

Iga päev ühines üritusega uusi inimesi. Üldises häältekooris kostis eriti välja täiesti uus hää, Järve talu ühelehmapidaja, Tatriku naabri Tilde-tädi hää. See neljakümne viie aastane naine, kes oli jõudnud üles kasvatada karja lapsi, oli seejuures säilitanud erakordse tervise ja südiduse. Kui laine veeres temani, teatas ta otsekohe, et astub kolhoosi, ja ruttas seda kuulutama kogu külale. Suu aga oli Tilde-tädil parajas paigas.

«Mulle jätkub sellest elust,» seletas ta ja ajas sõjakalt käed puusa. «Ma olen ära proovinud, mis tähendab tööd rühmata omaette, kui adra laenad Tatrikult, hobuse Meistersonilt, aga seemne järele lähed Koori Mihkli juurde. Ja kui Tatrik ning Meisterson naabrimehe poolest tasu ei nõudnud, siis Koorile tuli tööga tasa teha kõigi kolme eest.»

Semidori tagasitulekuga muutus elevus ja üldine pinge veel suuremaks. Ta jõudis kohale lõikuse alguseks, otsekui noorenult, terve hulga juttude ja värskete muljetega. Teda kutsuti üksteise võidu külla ja igal pool pidi ta lõpmatuseni jutustama, kuidas ta söötis siidiussikesi eesti kolhoosis Abhaasias, kuidas jõi punast veini vaadi seest, ja kuidas näevad välja künnihärjad, ja kui palju seal kolhoosnikud saavad normipäeva kohta nisu, mett ja viinamarju. Tema käest päriti suurte vene ja ukraina kolhooside kohta, kus kombainid koristavad nisu ja elektrimootorid peksavad vilja. Semidor avas tihtilugu tähtsa ilmega oma taskuraamatu, kuhu oli kirjutatud rohkesti Koordi rahvast hämmastavaid üksikasju. Üles oli kirjutatud peaaegu terve kolhoosnikust vanamehe elulugu, kelle juures Semidor oli peatunud. Vanamees, kes oli pärit Koordi lähedusest, oli poolesaja aasta eest maad otsides sattunud Abhaasiasse. Elama olid nad asunud sohu... «Sohu!» imestasid Koordi peremehed. «Soo on ju Koordiski olemas, milleks nii kaugele sõita? Ja nüüd on seal puha aiad ja viinamarjaistandused, nagu sa räägid?»

«Aga nüüd, kuulake, kuulake!» hüüdis Semidor erutatult, ja

talle vahiti suhu. «Vanamees sai normipäevade eest kaks tonni nisu ja pool tonni mett, rääkimata kenakesest summast rahast!»

Johannes Vao, kes oli tulnud kuulama Semidori, hakkas valjusti nohisema. Pool tonni mett! Tema, Johannes, pole nii palju saanud oma eluaja jooksul. Johannes tõukas kergelt küünarnukiga eemale naised, kes segasid teda kuulamast Semidori, nihutas end koos tooliga täiesti tema lähedale ja nõudis üksikasju. Naised hingasid kuumalt Johannesele kuklasse.

Semidor näitas ka puuvilju, mis siin ei kasva: apelsine ja granaatõunu. Kõiki hämmastasid granaatõunad, mis sarnanesid tohutu suurte sarlakpunase koorega sibulatega, sees lihavad punased marjataolised seemned.

«Kolhoosi omad?» uuriti Semidori käest.

See noogutas väarikalt pead.

Kuid ka eredavärvilised apelsinid ja granaatõunad jäid varju, kui Semidor võttis kotist välja hariliku kartuli mugulaid ja andis igaühele vaadata. Need olid vennasvabariikides aretatud uuelt vähikindla kartulisordi mugulad, mis olid kingitud Semidorile Koordi inimeste jaoks. Nad silmitsesid mugulaid peaaegu pühaliku pilguga. Siinsetele paikadele oli kartul olulisem kui granaatõunad: siin kasvatati ammust-ammust ajast kartuleid, tunti hästi seda asja. Okupatsioonijast peale, kui sakslased olid sisse toonud hirmsa kartulitõve — vähi, ja Johannes Vao endal oli selle tõttu hävinenud pool mullusest kartulisaagist, omandas võitlus selle tõvega erilise tähtsuse.

«Tublid mehed,» ütles Johannes Vao heakskiitvalt.

«Tublid...» kinnitas nagu kaja sooveere elanik Priidu Murumets oma kohalt.

Temale otsa vaadates tuli Semidorile meelde suurepärase kraavikaevamismasin, ja ta jutustas vaimustusega sellest masinast, mille töötamist ta oli näinud ühe kolhoosi maadel. See keeruline ja tark masin jõudis päeva jooksul kaevata nii pika kraavi, mida poleks suutnud valmis teha sajad inimesed mitme päevaga.

«Ma söön oma vana kaabu ära,» vandus Semidor, «kui see masin ei liikunud soos kiiremini kui «Põhjala» mere peal... Ja jättis enda järel sügava kraavi...»

«Meile oleks sihukest vaja,» ohkas keegi kadetsevalt.

«Kuid niisuguseid masinaid jõuavad muretseda ainult suured majapidamised... Kolhoosid,» ütles Semidor õpetlikult.

Ja tuppa asus mõtlik vaikus.

Kõigi nende tähtsate sündmuste ja pealetuleva lõikusaja varju

jäi ja möödus peaaegu tähelepandamatult üks mitte väikese tähtsusega sündmus Koordis. Nädal aega enne lõikust toimus Koordi masinaühistu liikmete erakorraline üldkoosolek. Revisjonikomisjoni aruanne — selle esitas Johannes Vao — osutus sedavõrd ebasoodsaks Kännule, et esimees otsustati peaaegu ühel häälel ümber valida. Alles siis, koosolekul, mõistis Paul, millisest arveteõiendamisest oli kõneldud Vao.

Kui Paul nädala pärast ilmus oma külavolinikukohustust täites Kurvesti tallu, et Kännule kätte anda üht sellele väga ebameeldivat paberit, koputas ta kaua lukustatud ukse taga, kuid sisse ei pääsenudki. Imelik vaikus talus hämmastas teda. Ta läks lauta, see oli tühi — ei lehma ega sigu —, kõik olid kadunud. Värske lehmanahk vedeles kuuris. Siis torkasid Paulile silma veoauto jäljed talu õuel.

Kui avati ukse, ei leitud ka tubades kedagi — ei Kändu ega tema naist koos tillukese ümarasilmalise koeraga. Põrandat katsid paberitükid, rämps.

Neetud talu oli jälle tühjaks jäänud.

KAHEKÜMNE KUUES PEATÜKK

Johannes Vao kirjutas avaldust. Ehkki see mahtus väikesele kaldjoonestikuga vihikulehele, läks tal kirjutamine väga aeglaselt — ta peatus peaaegu igal sõnal.

«Palun mind, Johannes Vaod, vastu võtta põllumajanduslikku artelli «Uus Elu»...» oli ta kirja pannud, mõtles siis ja hakkas oma jämedate, paindumatute sõrmedega eemaldama peenikest karvakest sule otsast.

Uus elu — niisuguse nime oli siis saanud uus ühine majapidamine, kuhu liitus kümneid vanu talusid, kaotades oma endised, harjumuslikuks saanud nimed Jaagu, Vao, Soo... See nimi antud talle, nagu räägitakse, Semidori ettepanekul.

«Artelli astudes toon kaasa kaks hobust...» kirjutas Johannes edasi ja peatus jälle. Kes annab veel kaks hobust? Neid on vähe: Tatrik ja Meisterson... Suurem osa annab ühe hobuse: Lauri, Murumets, Taaksalu ja teised. Paul Runge toob vana Antu.

Johannes Vao kõhatas tähendusrikkalt ja vaatas üle prillide tühjale toolile enda kõrval. Ta oleks tahtnud, et praegu oleks tema ees istunud Semidor...

«Uus elu, see on õige,» oleks Johannes öelnud Semidorile, «sellega olen nõus, aga pea meeles, et kõige paremad hobused andsin talle mina, Johannes.»

Johannes Vao lisas nimestikku lehma ja hakkas loetlema põllumajanduslikku inventari. Esimesena pani ta kirja lõikusmasina. Kes on veel andnud lõikusmasina? Tatrik ja Lauri. Kuid Vaol on parem lõikusmasin; teistel on masinad vanad, juba mitu korda remonditud. Niidumasina ja kahehobuse looreha lisas Johannes nimestikku, ja äkked — randaali ja vedrukke, kaks atra, vankri ja ree.

Johannes Vao vaatas üha rangemalt tühjale toolile.

«Nõndaks jah, sõber Semidor. Sul pole kogu eluaeg olnud lõikusmasinat, ka korralikku atra pole sul olnud,» oleks tahtnud talle isalikult öelda. Oma helduse äratundmine uude ellu astumise eel paisutas ta rinda. Ta oleks tahtnud, et mitte ainult Semidor, vaid ka Maasalu ja Runge ja kõik teised näeksid teda kogu suuruses ja hindaksid nagu kord ja kohus.

Lõpetanud kirjutamise, nõudis Johannes Liinalt kuuma vett ja ajas habeme maha. Siis tõmbas selga vanamoelise, kunagi Tartus Jänese valmisriieteärist ostetud tumeda vammuse, võttis kätte okslikust kadakast kepi — ta kasutas seda harva — ja väljus talu õuest.

Tee ei olnud pikk — Kurvesti tallu, kuhu mõni päev tagasi oli asunud «Uue Elu» põllumajandusliku artelli juhatus.

Ta astus kiirustamata, tähtsalt ning väarikalt, tundes oma väärtust, otsekui läheks ta Koordi rahvale õnnistust viima. Ta ei tundnud kahju möödunust ega kartust tuleviku ees. Ja mis seal kahetseda? Kui õigust öelda, siis pole möödunust midagi meenutada — kõik üks lõpmatu tühiste askelduste rida, mure ja elukartus. Kartus, mis sundis igal sammul ümber vaatama. Elu võis inimest talus hukutada igal viisil, igasugusel kujul: vihma ja põuaga, pakase ja kuumusega. Tuli hoida ennast eemale pankadest ja aktsiatest, «Lihaekspordi» hangeldajaist ja külapoodnik Kukest, seataudist ja ebakindlate turuhindade tujukusest. Sellepärast ta elaski ettevaatlikult; elama pidi kiirustamata, kuid tuli mõlemat silma hoolega lahti hoida, et kuskil pigisse ei jää...

Tõsi küll, hiljem, nõukogude võimu ajal, ei olnud tarvis karta panka ega aktsiaid, kuid talu jäi ikkagi taluks — tükkiseks minevikust oma ebakindlusega homse päeva suhtes...

Igal asjal on oma aeg, ja saabus ka aeg muuta elu Koordis, — Johannes Vao sai sellest aru ja oli sellega nõus.

Esimene, keda Johannes nägi Kurvesti talu õue astudes, oli Saamu. Käärinud püksisääred kõrgele üles, küürutades ja õõtsutades kondist istmikku, pesi ta maja rõdu ja trepiastmeid.

«Sina siin, Saamu?» imestas Johannes.

«Mina... jah...» ütles Saamu asjalikult. «Juhatus võttis: inimesi on meil tarvis. Ja ka sina tuled meie juurde? Astu aga juhatuse juurde sisse.»

Urisedes midagi arusaamatut, astus Johannes tuppa. Tema ilmunisel ei lakanud paljude hääle sumin. Semidor, kes seisis püsti, seletas midagi erutatult. Johannes astus igaühe juurde, surudes tõsiselt kätt Priidu Murumetsal, Peeter Tatrikul, Paulil ja Roosil ning teistel.

Siis astus ta punase riidega kaetud laua juurde ja pigistas Kaarel Maasalu, kolhoosi esimehe kätt.

«Tulid, see on tubli,» kiitis Maasalu. «Mida head sa kaasa toid?»

Johannes võttis tekkinud üldises vaikuses kiirustamata põuetaskust vihikulehe avaldusega, silus seda, ja kõhatanud tähendusrikkalt, ulatas Maasalule.

Ta ulatas avalduse tähtsalt ning aeglaselt, nagu ei olekski tal pihus mitte paber, vaid hobused ja lõikusmasin, kahehobuse looreha ja hunnik igasugust muud varandust. Ta seisis harkisjalu ja näis võtvat palju rohkem ruumi kui harilikult, varjates oma laia turjaga toas istuvate inimeste eest nii laua kui ka Kaarel Maasalu, kes istus laua taga.

Johannes ootas, et tema meeoleolu kandub üle ka Kaarlile, et too võtab pika nimestiku erilise lugupidamisega vastu ja loeb selle valjusti kõigile ette. Kuid midagi säärast ei juhtunud. Kaarel laskis pilgul hooletult libiseda üle esimeste ridade, asetades avalduse kausta ja noogutas pead.

«Kõik on korras. Istu õige ja kuula!... Meil on siin mitteametlik nõupidamine — omavaheline arutamine...»

Ja otsekohe, nagu polekski midagi iseäralikku juhtunud, hakkas Semidor katkestatud juttu jätkates ägedalt rääkima mingisugusest vallas kasutatult seisva liini juhtmeist. Seal see väljapääs ongi! Küsida luba ja need traadid maha võtta, ning nad ongi varustatud juhtmetega veski juurest algava liini jaoks...

Johannes vaatas imestusega ringi, mõistmata, mis on õieti lahti. Ta oli seda pidulikku hetke kujutlenud hoopis teisiti. Paistis nii, et teda vaevalt märgati: jätkati juttu mingisugusest traadist, ning selle veidriku Semidori hasart, nagu näha, haaras siin

istuvaid inimesi rohkem kui ühisesse ettevõttesse toodud Johannes äsjane mõjukas panus, ehkki see kaalus ju mitmekordselt üles tolle traadi väärtuse!

Johannes, kellel oladki vajusid kuidagi rohkem lüngu, tõmbus vaikselt kõrvale ja võttis kellegi tähelepanu äratamata istet ahju juures Priidu Murumetsa kõrval.

Nagu ta aru sai, käis jutt esimeses järjekorras olevaist töödest.

Priidu Murumets, vasekarva puna põsenukkidel, oli ilmselt erutatud ja näis Semidorile pilke heites läbi suruvat mingeid omi seisukohti vestluses Runge ja Tatrikuga. Räägiti nähtavasti soo kuivendustöödest.

Kuid Semidor kõneles nii valjusti ja niisuguse ägedusega, et pani tahtmatult ennast kuulama. Jutustanud, kuidas on võimalik hankida defitsiitset juhett, teatas Semidor, et tal koguni on teada, kust võiks soodsa hinnaga osta dünamo. Lõppude lõpuks polegi nii keeruline asi sisse tuua valgust, sest dünamo jaoks on ju raha olemas... Ainult ühisel jõul palgid kohale toimetada ja postid püsti ajada, liini aga veavad sisse paar-kolm meest. Dünamo monteerib tema, Semidor, ise kohale. Kaks nädalat — ja ongi valgus Koordis!

«Kakskümmend inimest kaevavad kahe nädalaga valmis magistraalkraavi...» lausus kõrvalt vaikne, enesekindel hääl. Johannes vaatas sinnapoole. Priidu heitis paluva pilgu Rungele, Tatrikule ja Vaole.

«Kahe nädalaga me puhastame kakskümmend hektarit,» jätkas Priidu, Runge käest kinni haarates. «Selle võib üles künda juba tänavu... Meile on hea maa kõige tähtsam... Valgusega võib oodata...»

Ja niisugune valu, niisugune igatsus selle hea maa järele kõlas tema hääles, et Johannes kõhatas hämmeldunult ja noogutas rangelt pead.

Aga Semidor nõudis juba laudu, et vana veskitammi kas või ajutiseltki korda seada. Talle pole selleks inimesi kuigi palju vaja — Priidu Murumets aitab ja veel keegi.

«Kahtlen...» ütles Maasalu külmalt, kuulates igas toanurgas käivat juttu. «Priidu ise mõtleb, kuidas sind soo peale välja saaks.»

Kõik puhkesid naerma.

«Siis ma teen töö naistega ära... Roosiga ja Tilde-tädiga,» ütles Semidor.

«Roosi võtab meie laudaasjad enda kätte,» vaidles Kaarel vastu.

«Siis ma teen ise!» vihastas Semidor. «Kolhoosis olgu esimene asi valgus — mis kolhoos see muidu on... Keegi teist pole Kaukaasia kolhoosides käinud, aga räägite...»

«Kolmekümne hektarilt ülesküntud soolt võib kõige halvemal juhul saada nelikümne viis tonni kaera,» ütles uuesti vaikne hääl Johannese kõrval. «Üheksakümne koormat kaera. Üheksakümne koormat...»

«Lehmalaudas on valgust tarvis,» ütles Roosi.

«Just, just!» kiitis Semidor võidutsevalt takka.

Johannes vaatles tähelepanelikult kõiki. Peeter Tatrik ja Ants Lauri kuulasid heakskiitvalt Semidori juttu. Roosi vaatas akna juures istudes mõtlikult välja, lautade poole; ta näis mõtlevat vähem soost ja vaskjuhtmeist, rohkem aga homsest päevast, mil tuleb vastu võtta lehma ühislauta Kurvesti talus. Runge näris mõtteisse vajunult pliiatsit ja ta näost oli raske aimata tema arvamust.

«Kakskümne meest ei lase kahe nädalaga kuivaks kolmekümne hektarit,» ütles Tatrik kahtlevalt.

«Mis, kes ütles?» kargas Priidu püsti.

Väike jonnakas Priidu, kellel süda valutab põllumaa pärast, mida veel ei olnud olemaski ei Koordi taeva all ega ka kaardil, muutus Vaole äkki meelepäraseks. Mida rohkem Johannes Priidut kuulas ja vaatas, seda rohkem ja kindlamini hakkas talle meeldima see inimene oma südamevaluga viljakandva maa pärast, oma kange tahtmisega asuda mädasood üles harima. Tõsi küll, esimesel pilgul tundub, et ta tahab ahmida liiga suurt ja üle jõu käivat tükki, aga see on siiski ahvatlev... Sest seal on ju kakssada hektarit!

Johannesele muutus üha mõistmatumaks, miks ei toeta keegi Priidu ettepanekut, vaid mõned isegi kõhklevad esimese töövalikul.

Johannes kõhatas karmilt ja sirutas käe Maasalu poole, seinal rippuvate uute portreede ja veel värsket kliistrist lõhnava plakati poole. Ta palus tähelepanu. Maasalu tuli talle appi, koputades pliiatsiga vastu lauda.

«Ma ei mõista, mille üle vaieldakse?» ütles Johannes. «Või kas meil pole põldu ja karjamaad vaja, kas sissetulekuid pole vaja? Kui vana Taavet — te ju kõik teate teda — siia tuli, oli terve Koordi asemel ainult Ussisoo. Taavet rääkis nii: «Nii pea kui ma olin puhastanud koha ühe pastlaga maha toetamiseks, nii hakkasin kohe vaatama, kuhu toetada teist jalga... Kui seal juhtus olema kivi, siis koukisin ta välja; puud kiskusin

koos juurtega üles...» Need olid Taaveti sõnad. Sedasi siis...» Johannes kopsas kadakase kepiga vastu põrandat. «Mina tulen sinuga kaasa, Priidu. Ütelge, et ma olen lobasuu, kui kakskümne meest kahe nädalaga ei tee valmis seda nürust kraavi ja ei puhasta ära korralikku tükki sood! Mulle see asi meeldib. Ma tulen sinuga, Priidu...»

«Ka mulle meeldib see asi,» ütles vaikuse saabudes Ants Lauri.

Priidu hakkas rõõmsalt noogutama ja nihkus koos oma taburetiga Vaole lähemale, leides temas uue liitlase.

«Kui soo täis külvata, on kari toidetud,» tähendas Roosi heakskiitvalt.

Nüüd vaatasid kõik, nii palju kui neid toas oli, Johannest. Ta tundis hämmastusega, et see tähelepanu ja vaimustus, mida ta oli lootnud oma vara siia tuues, on nüüd talle osaks saanud; kuid mitte oma hobuste ja niidumasinatega ei võitnud ta nende inimeste poolehoidu, vaid oma esimese sõnavõtuga.

Isegi Semidor vaikis äkki ja jäi ainiti Vaod silmitsema, nagu oleks ta teda alles nüüd toas märganud.

«Noh, hea küll,» sõnas ta peaaegu paluvalt. «Aga kas sa tammi aitad mul parandada?»

«Saame kraavi valmis — miks mitte, võib küll,» jõudis Johannest kadetsev Priidu oma vastusega ette.

«Ja mis sina arvad, brigadir?» küsis Maasalu Rungelt.

«Eks kõik tuleb ära teha,» ütles Paul lihtsalt. «Soo laseme kuivaks ja valguse toome ka sisse.»

KAHEKÜMNE SEITSMES PEATÜKK

Kristjan leppis oma ema Meetaga kokku, et nad annavad lehma Tiiu kolhoosikarja, endale jätavad aga kaheaastase mullika. Nii oli otsustanud Meeta. Kui juba iga perekond annab lehma, siis nemad teevad sedasama. Ega nemad teistest kehvemad ole, eks ole tõsi, Kristi?

«Tõsi, tõsi jah...» vastas Kristjan.

Hommikul, kui vana Meeta pühapäevakingi jalga pani, valmistades Tiiut karjaaeda viima, selgus ootamatult, et Kristjan tahab teda saatma tulla. Tal olevat seal asja...

«Aga miks sa, Kristi, uue särgi selga paned?» küsis Meeta kahtlevalt.

«Sina panid pühapäevärätikugi pähe...» ütles Kristjan, ja Meeta ei leidnud midagi vastata.

Tüsedaid punaseid põski keelega punni ajades ja endamisi lauluviisi ümisedes ajas Kristjan habeme maha, niisutas ja kammis juukseid, lõi saapad viksiga üleni läikima. Temast sai niisugune noormees, et las aga olla: sihvakas, puna üle kogu näo, — mitte ühestki uksest ei mahu sisse, ilma et pead kummardaks, muidu lööb otsmiku ära.

Nad asusid teele. Oli jahe ja tuuline septembrihommik. Kristjan kõndis ees, hoides pihus Tiiu sarvede ümber seotud nõõri. Meeta, väike kuivetonud eideke, vits käes, jõudis vaevu järele. Tujukas septembrituul kiskus ning rebis Meeta pearätti ja keerutas seelikut tema jalgade ümber.

«Keegi poleks meile sõnagi lausunud, kui me oleksime viinud mullika,» alustas Meeta juttu, sest igavus tükis peale kauasest vaikimisest. «Ja lehma oleksime võinud endale jätta — ta meil ju ainuke... Nojah, aga nüüd ärgu keegi öelgu, et me ainult mullika andsime.»

«Tõsi, tõsi jah...» kinnitas Kristjan hajameelselt.

Põski punni ajades ja pasunahäält järele aimates hakkas ta marsiviisi ümisema:

«Trum-tam, tuu-ru-ram...»

«Võidakse veel öelda — Kristjan ei ole kolhoosis kõige kehvem mees, aga lehmast oli kahju...»

«Tõsi, tõsi...»

Eemalt, endise Kurvesti talu lauda juurest kostis lehmade amumist. Oues naiste hulgas märkas Kristjan Roosi kõrget kogu pimestavalt valges kitlis, kuidagi eriliselt, turbani moodi päheseotud rätikuga ja punetava näoga.

«Aga kas sa meie looma puhastasid?» võpatas äkki Kristjan. «Näed, seal eided kraabivad harjadega... Karjanaine vaatab kindlasti üle.»

«On hea küllalt...» Meeta pigistas huuled pirtsakalt kokku. «Küllap meeldib.»

Astuti õue, mida täitis elav naiste jutt. Meeta tõmbas pearätti sõlme harjunud liigutusega lõua all koomale ja otsekui käigu pealt lisas oma kilava hääle eitede kärarikkale jutuvadale.

Kristjan sattus lumivalge kitli ja punetava näo nägemisest veidi segadusse, tungis kohmakalt lehmade külgede vahelt läbi, sõrgu vastu ajavat Tiiut järele tõmmates, ja tõstmata pilku kõrgemale kitli kaelaavast ja päevitunud tüsedast kaelast, ühmas:

«Noh, siin on meie sarviline, kas kõlbab?»

Roosi vaatas arvustavalt lehma ja heitis samal ajal kiire kõõrdi pilgu Kristjanile, silmitsedes teda pealaest jalatallani.

«Näe, me mõtlesime — kas mullika või lehma...» alustas Meeta.

Poleks Meetat siin olnud, oleks Roosi pilkavalt käed puusa pannud ja veel kord Kristjanit ülalt alla silmitsedes öelnud:

«Sinu peale, Kristjan, on silmadel kohe valus vaadata: lausa hülgus, lakitud ja viksitud, aga lehma oled unustanud puhastada: näe, karv tortis külgedel...»

Ja Kristjan oleks võtnud talt kaabitsa ja asunud lehma külgi kraapima, nagu mitmed perenaised siin enne teda olid teinud, enne kui andsid oma punikud Roosi hoole alla.

Kuid Meeta, Kristjani ema, oli siin ja sellisest karmist kõnelusest ei võinud juttugi olla. Ja Roosi ütles lahkesti:

«Jah, kena loom... Ma ainult silun teda tsipakese.»

Roosi kätte ilmusid kaabits ja hari. Lehma kraapides ja puhastades kiitis ta selle omadusi.

Väike Meeta, täis uhkust, võttis ühtesoodu lahti ja pani kinni rätisõlme, kohendas selle otsi, ja lai naeratus säras tema kortmulisel näol.

Roosile kujunes sellest päevast kibekiire päev. Hommikust peale hakkasid saabuma perenaised. Jumaluke, kui palju palveid, manitsusi ja õpetusi sai Roosi kuulda. Punasel Heldel lõhkevad tihti tagumised nidad — ärgu Roosi unustagu neid sagedamini määrimast. Tatriku kirju Selge oli hiljuti haige — teda tuleb paremini toita. Aga Salme Meisterson annab oma Tasasele iga kord enne lüpsmist tüki leiba soolaga — muidu ei anna piima kätte. Las Roosi võtab seda kõike arvesse.

Andnud ära oma lehmad, ei lahkunud perenaised veel kohe, vaid tunglesid sealsamas või läksid lauta, jälgisid, kuidas Roosi paigutab lehmad latritesse, uurisid järele, kuidas aluspõhk on alla laotatud, heitsid pilgu veekünasse — kas vesi on ka värske?

Roosi kuulas ära kõik nõuanded, ku'd palvete ja manitsuste hulk ei paistnud teda kimbutavat, ei takistanud teda täitmast mingisuguseid oma erilisi nõudeid, mis ta ise oli endale seadnud. Lõppude lõpuks oli kõige tähtsam siin tema!

Kui üleantud lehm näis talle halvasti hoolitsetud või vähe puhastatud, ütles ta järeleandmatult:

«Lauri-mammi... Niisuguses seisukorras looma ma teilt vastu ei võta. Võtke hari... Tünnis on vesi. Teate ju, et nad lähevad latritesse, mitte väljale. Vihm neid puhtaks ei pese. Homme nõuate teie minult, täna aga mina teilt...»

Lõpuks leidis Roosi, et Tiiu võidakse sisse viia.

«Noh, peremees, mine vii ära,» ütles ta naeratades Kristjanile.

Ruumikas soe laut oli täis rahutut ammumist: teadagi — uus ümbrus, uued naabrid, inimesed käivad...

Tiiu viidi puhtasse latrisse. Lehma kinni sidudes leidis Roosi, et kett on lühikesevõitu.

«Mine kuuri, seal on ree peal ketid — otsi paras,» ütles ta Kristjanile.

Too läks ja jäi kauaks ära.

«Ta ei leia vist,» turgatas Roosile pähe.

Ja ta läks ka ise, paludes Meetat: «Meeta-mammi, hoidke teda niikaua, olge nii lahke...»

Meeta võttis nõõriotsa pihku ja jäi ootama. Ta silitas Tiiut, andis talle leivakooriku ja üle kogu lauda Salme Meistersoniga valjusti kõneldes ajas pika jutu maha sellest, et laut on kena, pole vigagi, ja et Roosi on, nagu näha, oma tööd armastav inimene, pole vigagi.

Meeta jõudis juba jutustada Meistersoni naisele oma arutlusest, kas viia mullikas või Tiiu, aga ketti ei leitud ikka veel.

Eit tüdines ootamisest, sidus nõõri sõime külge ja suundus samuti kuuri poole.

See, mida ta oma nõrgavõitu silmi kissitades pimedas kuuris heinahunniku juures nägi, hämmastas teda ääretult. Seistes vana ree ja korvi kõrval, milles nähtavasti hauti kanapoegi, süleles Kristjan tugevasti Roosit ja suudles teda. Kett vedeles nende ees maas.

Meeta vaatas neid keeletult, kuid sel hetkel kargas kuskilt ree alt välja kräsuskarvane kutsikas ja pistis eide peale klähvima.

Kiiresti ringi vaadates ja mossis huullega Meetat märgates tõmbas Roosi end lahti, kiljatas, haaras korvi ning keeras selle kummuli õnnelikule Kristjanile pähe. Ohk täitus udusulgest.

«Kristi, seda ma teadsin, sind ei saa millegi järele saata,» ütles Meeta karmilt, vaadates etteheitvalt poega, kelle pea oli täis sulgi ja heinaepri, kuna punane nägu lõkendas õnnelikust naerust.

Meeta võttis ise keti ja läks Roosile appi.

Tagasi tulid nad samuti koos, Meeta ja Kristjan. Ees astus Kristjan — tohutu pikk, kätega laias kaares vehkides. Tema jalgadest jäid sügavad jäljed sügisesele vihmast pehmele tee-

rajale. Näis, et pinguldub maa ise paiskas teda edasi, — väike Meeta jõudis talle vaevu järele, Kristjani ühte sammu mahtus peaaegu kolm tema sammu.

«Trum-tam-taraa-rum...» laulis Kristjan.

«Kristi, ma mõtlen, et Tiiul on seal hea...» ütles Meeta.

«Tõsi, tõsi jah,» nõustus poeg meelsasti.

Nad möödusid metsatukast, mille oli haaranud sügisene kol-lakaapunane tulekahju. Taamalt, Ussisoo kandist, kostis pasuna-haali. Meeta ja Kristjan tõstsid pea. Pikas reas lendasid kured lõuna poole. Olid täide läinud Runge sõnad: «Ei jõua kured veel ära lennata, kui Koordis on kolhoos...»

Sügiseseid lehed sahisesid jalgade all. Kuldkollasel haava-lehtede kihil lebasid siin-seal vahtralehed nagu punased hane-jalad; võimsa müürina seisid igirohelised Koordi kuused.

Imetledes kirevate värvide küllust, mõtles Meeta neile rõõmsa-värviliste mustritega vöödele, mida Koordi neiu juba ammust-ammust ajast kudusid pulmadeks.

Pulmakirevust meenutavat ümbrust vaadeldes tuli Meetale millegipärast meelde oma kehv noorus, peksasaamised, elu vööraste inimeste juures, igavene võitlus tüki leiva pärast koos Jaaniga, Kristjani isaga. Valusalt torgatasid mälestused ja hajusid otsekohe jäljetult nagu kurb kurgede kisa taeva all.

«Kristi,» ütles ema värahtava häälega.

«Jah?» vastas poeg.

«Minu süda on rahul. Me oleme juured tugevasti maasse ajanud. Kas pole tõsi?»

«Noh, muidugi,» pomises Kristjan, vaadates imestunult ema poole. «Mis sa tahad ütelda?»

«Mitte mina, vaid sinu isa Jaan tahtis ütelda...» lausus Meeta karmilt. ««Mina olen nagu mänd soo peal,» kõneles ta, «igaüks võib tulla ja juurtega välja rebida, — maa ei pea kinni...» Ja oli samuti pikk nagu mast.»

Tee viis salusse; lattidest värav tõkestas tee. Lõpmatu hulk pihlakamarjakobaraid rippus metsa veeres latt-tara kohal, tara vahelt punasid suured lihavad kibuvitsamarjad. Tundus, et kui astuda läbi värava latt-tara taha, mida palistasid kaunite punaste marjakobaratega pihlakad ja pähklipeõsad, siis võib leida sealt mitte ainult valminud pähkleid, vaid ka suurepäraseid õunu, kirse ja ploome...

«Kristi,» ütles Meeta jälle.

«Mis on?» küsis Kristjan.

«Ma arvan — Roosi on tore tüdruk...»

«Tõsi, tõsi jah!» nõustus Kristjan vaimustatult, ja haarates Meeta ümbert kinni, tõstis ta ettevaatlikult kõrgele ja laskis maha teisele poole väravat ning puhkes nii heledalt naerma, et kaja kandus läbi salu ja mingi lind tõusis tihnikust ning lendas kisades minema.

Nad läksid kodu poole. Meeta, kes vaevalt pojale järele jõudis, vaatas imetlevalt tema laia selga ja tugevat kaela ning mõtles, et isa oli samasugune... Ehkki Koordi küla maa oli kehv, kasvasid sellel mõnikord hiiglasedki, inimesed tohutu jõuga, kelle kätes kõige raskemgi ader näis õlekõrrena. Ja kui Meetalt oleks küsitud, kuidas küll kasvas üles säärane jõumees, oleks ta vastanud lihtsalt: «Hakka kümneaastaselt adrakurest kinni, niida Koordi valla suurune luht paljaks, joo rohkesti hapupiima — ja sinust saab samasugune!»

KAHEKUMNE KAHEKSAS PEATÜKK

Paul astus pikal sammul tööriistadega — labidate, kirkade ja kirvestega — koormatud vankri järel.

Oma selja taga kuulis ta paljude inimeste tugevat hingamist, nende raskeid samme ja valju juttu. Vahetevahel lõi Paulile ninna kibe, hingemattv omakasvatatud tubaka suits — nii kõva tubakat võis suitsetada Koordis ainult Johannes Vao. See oligi tema, kes astus siin esimestes ridades oma presentvihma-kuues ja kummisääriku. Aeg-ajalt kuulis Paul Taaksalu kareda-võitu naeru ja Priidu Murumetsa peenikest tenorihäält.

Koordi rahvas sammus Pauli järel tiheda salgana koos, kõik needsamad, kes kord olid päästnud tema talu tule käest, ja nendega oli liitunud palju uusi. Ainult Semidori ja küla seppa Peetrit polnud nende hulgas — nad parandasid tammi vana veski juures, valmistudes seda käiku laskma.

Tujukas sügistaevas puistas minejad üle kord peenikese kiiresti mööduva vihmaga, kord heitis neile viltu läbi helesiniste pilvelõhede langevaid päikesevalguse laike, mis roomasid üle ümberkaudsete põldude ja metsatukkade.

Algasid nukrad soomättad, mida kattis hõre tolknev hallikas rohi ja mürkroheline sammal, siin-seal nende vahel kasvasid kidurad kasekesed ja männiäbarikud — imelikud kõverad männikesed, mis ei kõlvanud kütteks ega tarbepuuks. Nende, juba

noorusel saadik igerikkude puude kuivanud alumisi oksid katsid tihedad samblikud.

Vankrirattad vajusid pehmeisse, veniva poriga täitunud roobastesse, tee muutus ilmselt läbipääsmatuks.

Vilunud välja väikesele heinamaale, mille keskel oli tohutu suur kivirahn, lõppes tee äkki, otsekui peatudes segadusse sat-
tununa, ja sirutas edasi, soo sügavusse, mitu hargnevat jal-
rajakest.

Anta Lauri peatas hobuse ja hakkas teda lahti rakendama. Kõik võtsid kirkad ja labidad.

Kümme-kond sülda kivirahnust eemal oli näha värskest välja-
kaevatud mulda. Sealt algas lai ning sügav poole kilomeetri
pikkune kraav. See meenutas Paulile kaevikut. Esialgu oli see
kinnine kaevik ilma sisse- ja väljapääsuteeta — umbkraav,
tühine haav soo kehas, mis vajub ruttu kinni, kui teda ei ühen-
data teise magistraalkraaviga.

Mindi umbkraavi otsa juurde, peatuti vaikides ja koguneti
kobarasse. Ehkki neid polnud vähe — Paul loendas kaheksa-
teist inimest —, kuid keset tohutut, üksluist ja nukrat avarust,
kus pehme ja vajuv pinnas vaevalt kandis inimest, näis neid
palju vähem ja nad otsekui kadusid siia ära.

Silmitsenud mõõtvalt tehtud tööd, vaatas Peeter Tatrik ette-
poole sirgele tähistele reale. Kraavi oli kaevatud ainult väike
jupp, aga tähistele rida ulatus kaugele, sulas kuskil ühte hallide
mätaste ja põõsastikuga, otsekui polekski tal lõppu...

Tatrik hõõrus oma harjaselist lõuga. Ja paljud heitsid taht-
matult pilgu Tatriku eeskujul tähistele reale. Kauge nagu
oleks...

«Aeglaselt kaevame...» ütles Paul. «Pool kilomeetrit viie
päevaga. Täna tuleb teha rohkem.»

Tatrik kehtas õlgu.

«Kurat seda asja teab. Paistab, et rõhume peale, nii et selg
suitsseb...»

«Ei, kuule, Peeter, mulle näib, et meie ei kaevanud esimestel
päevadel õieti. Sina, näe, võtsid endale, ütleme, kolmesülla-
tuki, kaevasid selle valmis algusest lõpuni, ja igaks nii-
samuti... Ja tuleb nii välja, et kuigi meid siin on kakskümmend
tugevat meest, aga ikkagi kaevame igaks omaette... Kuid
kolhoosias on uus ja ka töötada tuleb uut moodi.»

«Kuidas sina siis arvad?» küsis Priidu solvunult, asetades
jala labidaservale. «Sa oled brigadir...»

Paul silmitses tähelepanelikult enda ümber kogunenud ini-

mesi ja vaikis hetke. Kõigi silmis nägi ta asjalikku tähelepanu ja samal ajal mingit kahtlevat jahedust: näis, et erilisi avastusi nad temalt ei oodanud.

Paulil polnud praegu kerge. Pole temal ühtigi sobiv neile inimestele, keda on targaks teinud sajandite kogemus, õpetada, kuidas labidat käes hoida ja seda maasse suruda. Nemad teadsid seda ilma tematagi. Ja laiskust neile ette heita ei saanud... Paul luges neid mõtteid Johannes Vao näost, kes ükskõikselt oma labidatera silmitses.

«Eks me vaata, mis sa mulle õige räägid,» kõneles Johannese nägu.

Paul tõmbas pea õlgade vahele, ajas end turri, otsekui valmistudes tõstma väga suurt raskust.

«Ma arvan, et me hakkame teistmoodi pihta,» ütles ta. «Mina ja Taaksalu asume ette — rajame teed, koorime maha pealmise kihi, raiume läbi juured, kangutame kivid välja. Meie järel tulevad Murumetsa Priidu, Vao Johannes ja veel kaks tugevamat meest — nemad võtavad välja teise kihi. Kõik teised süvendavad kraavi põhjani. Varematal päevadel käis igaüks meist ise oma tööriista teritamas. Täna asub käia juurde üks inimene, ütleme, Lauri Ants... Asume uut moodi asja kallale, ja meid pole mitte kaheksateist inimest, vaid kaks korda kaheksateist...»

«Ja tööriista tuleb vahetada käigu pealt, et inimesed ei seisaks,» segas vahele Priidu.

«Õigus, käigu pealt,» kinnitas Paul. «Ja töö jagame ära: ühed võtavad labidad, teised kirkad ja kangid.»

Siis läks jutt lahti. Käiapukk lähemale tõsta... Tarvis oleks kaht kirvemeest juuri raiuma, et endal ei tarvitseks koukida...

Paul ohkas kergendatult ja vaatas Johannes Vaole otsa. Ehkki too ei öelnud midagi, mõistis Paul asjalikkuse järgi, millega ta heitis seljast oma vihmakuue, et vastuvaidlemist ei tule.

Ning labidad tungisid vintskesse maasse, välkus kirka Taaksalu käes, kes ähkides raius painduvaid, risti-rästi põimunud soojuuri... Kiskudes maha musta turbasegust pinnakihti ja koukides välja kive, liikusid Paul Runge ja Kristjan Taaksalu kõige ees. Vao, Murumetsa, Meistersoni ja Tatriku labidad vajusid sinakasse liivsavisesse pinda. Nad kaevasid mulla põlve sügavuselt välja. Kõik teised nende järel liikujad süvendasid tehtud tööd; kraavi kohal oli näha ainult kummarduvaid selgi ja liikuvaid labidaid mulda välja viskamas. Kuid kraavikaldale

kerkis juba mullavall, kadusid selle varju ka seljad. Ainult eesmistad — Runge ja Taaksalu — liikusid edasi kogu oma suuruses nähtavana, liikusid silmale märgatava kiirusega. Viimaste järel aga nõrgus kraavipõhja vesisest maapinnast juba pruunikas turbalõhnaline vesi ja järgnes kuulekalt ning alistuvalt inimestele...

Kui töö oli täies hoos, ilmus sinna Kaarel Maasalu. Ta läks peatumatult eesmistade juurde. Mingit rõõmsat läbematust, vaevu tagasihoidmatu võidurõõmsat naeratust arvas nägevat Paul, kui ta heitis küsiva pilgu esimehe näkku.

Maasalu vaatas kella, suunas pilgu ettepoole sood läbivale tähistele reale ja lausus:

«Täna läheb ladusasti. Mis sa arvad, kas kolme männi juurde kaevame täna välja?»

Paul vaatas ettepoole, pilutas silmi ja muigas.

Kaarel teeb nalja. Kolme männini, mis kerkisid märgatavalt üle madala võsa, oli vähemalt kilomeeter maad... Seal lõpuni pole enam kuigi palju...

«Nädala pärast, kui hoolega teeme,» vastas ta ükskõikselt.

«Oled kindel?» küsis Kaarel, ja tagasihoidmatu võidurõõmus naeratus paljastas tema valged hammasteread.

Paul jäi arusaamatult sõbrale otsa vahtima.

See viskas kuue seljast ja küsis läbematult:

«Anna siia, ma...»

Töötanud ägedasti üle veerand tunni, andis ta labida tagasi, vaatas uuesti kella ja ütles nagu muuseas:

«Muuli helistas.»

«Noh?» huvitus Paul. «Mis, kas tahab siia sõita?»

«Tahab jah,» noogutas Kaarel peaga. «Ja mitte üksi. Linnast, vabrikust sõidab rahvas meile pühapäevakule... Johannes Uustalu teatas hommikul. Paarsada inimest pidi olema...»

«Nalja teed,» hämmastus Paul silmi pärani ajades. «Aga miks mitte, vanast Johannesest võib kõike uskuda...»

Ta hakkas rõõmsalt naerma.

«Ohoi!» rõõgatas Kristjan Taaksalu pasunahäääl. «Vana Uustalu sõidab siia! Tuleb appi, — rõhugi nüüd, mehed...»

Kolhoosnikud tõstsid uudishimulikult pead. Mis see Taaksalu lobiseb seal? Mis uudiseid tõi Maasalu? Kust kohast see abi on oodata, kes sõidab?

Kaarel seadis peopesad ruupori moodi suu juurde, kuid samal ajal kostis eemalt pikk autovile.

«Tulevad!» karjus keegi.

Ning visates maha kirkad ja labidad, tõusid inimesed mullavallile, et paremini näha.

Teel, mida mööda nad olid hommikul siia tulnud, sõitis kaugel väikeste mändide vahel väljatades auto, teine, kolmas... Masinad olid täis inimesi... Kirendavalt, võidukalt, tõmmates endale kõigi pilgud ja nagu trotsides tohutu Ussisoo roostekarva ning halle värvitoone, lehvisid punased lipud autodel. Tuul kandis kaugusest kõrvu laulusõnu.

Parteiorganisaator Muuli otsis silmadega kohta, kuhu võiks tõusta, et haarata ühe pilguga kõiki inimesi ümberringi, ja leidmata soomaal midagi kõrget, hüppas käiapukile.

Koordi kolhoosnikud muhelesid heakskiitvalt Muuli leidlikkuse üle.

Nüüd nägi Muuli hulka talle tundmatuid nägusid, noori ja vanu, mehi ja naisi, nad liitusid talle nii hästi tuntud Koordi inimeste rühmaga. Ta otsis silmadega rahvahulga seast Murumetsa ja Vaod, Laurit, Tatrikut ja Taaksalu, kelle õlad ulatusid üle meeste mütside, — kõik nad seisisid praegu veidi hämmeldunult ja kuidagi arastunult — ja naeratas neile sõbralikult.

«Vaadake, kui palju on täna inimesi Ussisooos,» ütles Muuli heakskiitvalt ning valjusti. «Siin pole kunagi olnud nii palju inimesi... Näete, nõukogude võim tõi nahaparkijad, raudteelased, pagarid ja igasuguste teiste ametitega töölised linnast kolhoosnikutele appi ehitama uut elu Koordis, appi kuivaks laskma Ussisood, looma selles soos viljakandvaid põlde — et võiks sohu vilja külvata...»

Ma näen, nad on toonud endaga kaasa lipud ja suured Lenini portreed,» ütles Muuli mõtlikult. «Ussisooos pole kunagi lehvinnud lippe. Nõukogude inimesed on viinud need lipud taigasse ja kõrbetesse, põhja ja lõunasse... Ja igal pool, kuhu nad toovad partei tahtel uue elu, kus nad rajavad elektrijaamad ja kaevandused, tehased ja uued põllud, — heiskavad nad punased lipud. Ja nii ka täna, asudes ühise töö kallale Ussisooos, paneme lipud lehvima soo kohal... Töö juurde, seltsimehed, asja kallale!»

Ta kargas maha käteplagina mürisedes. Kandes lippe ees, kolistades labidate ja kirkadega, liikusid inimesed edasi. Pika roduna venisid nad piki tähiste rida...

Johannes Uustalu, pidanud nõu Pauliga, hakkas juhtima eesrindlikku, raudteelastest, kogenud töolistest koosnevat brigaadi. Uustalu oli nagu ikka töö ajal oma alatises läbihigistatud sinises

tööülikonnas. Ta liikus inimestehulga seas nagu omaenda perekonnas — kõik tundsid teda ja keegi ei imestanud tema siinoleku üle. Selline oli juba Johannese töö — ehitada ja ehitada uut!

Johannes Vao tõmbas mõtteisse vajunud Pauli käisest:

«Ei maksa aega raisata,» pilgutas ta silma. «Tead, et külad joonduvad alati peremeeste järgi...»

Ja jälle tungisid kirkad maasse, lendasid mullakamakad ja välkusid labidad.

Ussisoo muutus kärarikkaks hoigetest, kirve- ja kirkahoopidest, käia lakkamatust undamisest. Kuskil eespool süütasid sood puhastavad inimesed tulelõkke. Algul põles tuli väga visalt, roomavad sookasvud visisid ja kustusid, vett täis maapind kustutas tule, ja tulle loobitavad juured ning oksad olid toored, kuid inimeste pingutused ja oskus andsid tulemusi — lõke võttis tuld. Siis hakati loopima tulle väljajuuritud kände, üleskiatud põõsaid ja terveid männiäbarikke. Leek vuhises ja kerkis tuulest paisutatuna kõrgele ning suits tõusis sambana taevani. Selles leegi ägetsevas kuumas põlemises, mis muutis tuhaks maa ülesküundmist takistava võsa, oli midagi ühist soos aseldavate inimeste ägeda tööga.

Lõket märkasid kaugelt ka Semidor ja sepp Peeter, kes remontisid tammi vana veski juures.

«Põleb,» ütles Semidor heameelt tundes, ja tema punane, otsakui küpsetatud nägu tõmbus lõbusale naerule. «Põletavad Ussisooost põllumaad.»

«Jah,» nõustus Peeter, pannes hetkeks vasara ja pihid kõrvale, et imetleda silmapiiril tõusvat suitsusammast. «Lõpp Ussisoo!»

Kui päike oli nihkunud üle keskpäeva, peatasid Koordi inimesed lühikeseks ajaks töö, ja istudes siiasamasse kraavikaldale, aidusid lahti kodunt kaasavõetud toidukotid, et keha kinnitada.

Muuli kuulis mööda minnes lõbusat naerulaginat Johannes Vaod ümbritsevas salgas, — too jutustas midagi, järades lambakonti.

«Millest jutt on?» huvitus Muuli.

«Ah, tühine asi, oma ülikonnast räägin,» ütles Vao heasüdamlikult, osutades pilguga oma kaunisti kulunud kuue varrukale. «Asi on niisugune, et ma ostsingi selle Tartus Jänese juurest viisteist aastat tagasi... Paistis teine mulle kogu aeg hea ja tugev olevat. Aga täna hommikul hakkasin end tööle seadma, — mõtlen, mida kehvat selga panna töö juurde?»

Liina ütleb: «Pane oma vana ülikond, see tuleb niikuinii varsti minema visata...» — «Kuidas vana,» mõtlen. Vaatasin põhjalikult järele, ja ongi õigus: küünarnukid paistavad vastu valget läbi, krae läigib higist ja käised narmendavad... Õigus jah, ei kõlba enam... Alles siis, kui teised näitasid näpuga, märkasin ise ka. Ma räägin seda sellepärast, et vana nahk paistab kuni seniajani ikka uuena ja hoiad tast küüntega kinni. Teda ei tasu aga hoida, parem uus muretseda... Näe, seda ma neile jutustasingi...»

Ja Johannes Vao vaatas oma ripnevate kulmude alt lihtsa-meelse kavalusega Muulile otsa.

Muuli vangutas pead, tahtis midagi ütelda, kuid ei öelnud ja läks muheldes eemale.

Töö käis kogu päeva kuni videvikuni. Kella viie paiku anti elavat ahelikku mööda edasi teade, et Johannes Uustalu on oma raudteelastega jõudnud kolme männini. Vesi kraavis tõusis, loksus jalge all, — algul oli teda kederluuni, hiljem tõusis kõrgemale. Paljud võtsid jalad lahti.

Lühikesel välknõupidamisel Muuli ja brigadiride vahel otsustati ilmtingimata täna läbi kaevata ühendus magistraalvõrguni, mis oli poole kilomeetri kaugusel kolmest männist, et lasta vesi välja voolama. Kui täna ei lähe korda kraavi valmis kaevata kogu laiuses, siis teha kolme männi juurest edasi kas või kitsas kraav, et hiljem seda laiendada.

Koordi inimesed, lõpetanud oma kraaviosa, läksid ettepoole appi Uustalule. Nad töötasid lõbusa ägedusega, mudased, pea-laest jalatallani läbimärjad, kuid nad ei tundnud ei vinget sügistuult ega vee külmust. Taaksalu käes purunes raksatades labidas, ta silmitses kahjutundega labidavarre tükke, viskas need minema ja võttis kangi. Kuid varsti oli ka kang märgatavalt kõveraks paindunud. Vao peale oli hirmus vaadata, kui ta kogu jõudu pingutades ja tumepunaseks muutudes kaalus kivimürakat ja seda maast välja kangutas. Murumets surus rae-vuka näoga labida sinisesse savisse ja viskas seda tohutu suurte kamakatena kraavist välja. Paul vaatas aeg-ajalt murelikult taeva poole — kas nad jõuavad valmis, kas on veel aega?

Nii möödus pingelises töös mitu tundi, mis näisid kõigile väga lühikestena.

Lõpuks kostis eestpoolt «hurraa» ja kandus mööda ahelikku Koordi kolhoosnikuteni.

Paul vaatas tähelepanelikult vett jalge all.

«Vesi voolab!» hüüdis ta.

Ja kõik ümberringi hakkasid naerma, kätatsema, rääkima...

«Vesi voolab! Vesi voolab välja!»

Videvikus sõitsid linnast tulnud külalised autodel ära. Neid saadeti tugevate käepigistustega ja sooviti head teed. Kojuminekuks hakkasid seadma endid ka kolhoosnikud, kes olid viimse võimaluseni väsinud, kuid rõõmsad ja vaimustatud sellest suurepärasest päevast.

Lökked jäid põlema Ussisohu, valgustades mättalist lagendlikku vallatu, hüpleva helgiga, ja peegeldusid tumedas raba-vees, mis nõrgus inimeste poolt päeva jooksul kaevatud kraavi. Terane kõrv võis kuulda vaikset vulinat. Vesi voolas...

Lökked helendasid öösel veel kaua Ussisoos. Kuma paistis kaugelt, ja naaberkülade talupojad rääkisid seda vaadates:

«Näe, Koordis põlevad tuled... Kolhoosnikud puhastavad sood põllumaaks...»

Pauli oodates astus Aino ukselävele, surudes hellalt vastu rinda vaipa mähitud Kure talu uut elanikku — väikest Antsu.

«Lõke põleb, vaata — valgus...» ütles ema, eemaldades ettevaatlikult katte poja näo eest. «Isa süütas tule Antsu jaoks...»

Kolmenädalane Ants krimpsutas nägu, ent kui taevavarannal tantsisklev punakas valgus peegeldus tema silmaterades, ajas ta hämmastunult oma puhtad pungis silmakesed suureks ning laskis suust välja väikese mullikese, ja Aino mõistis, et ta naeratab.

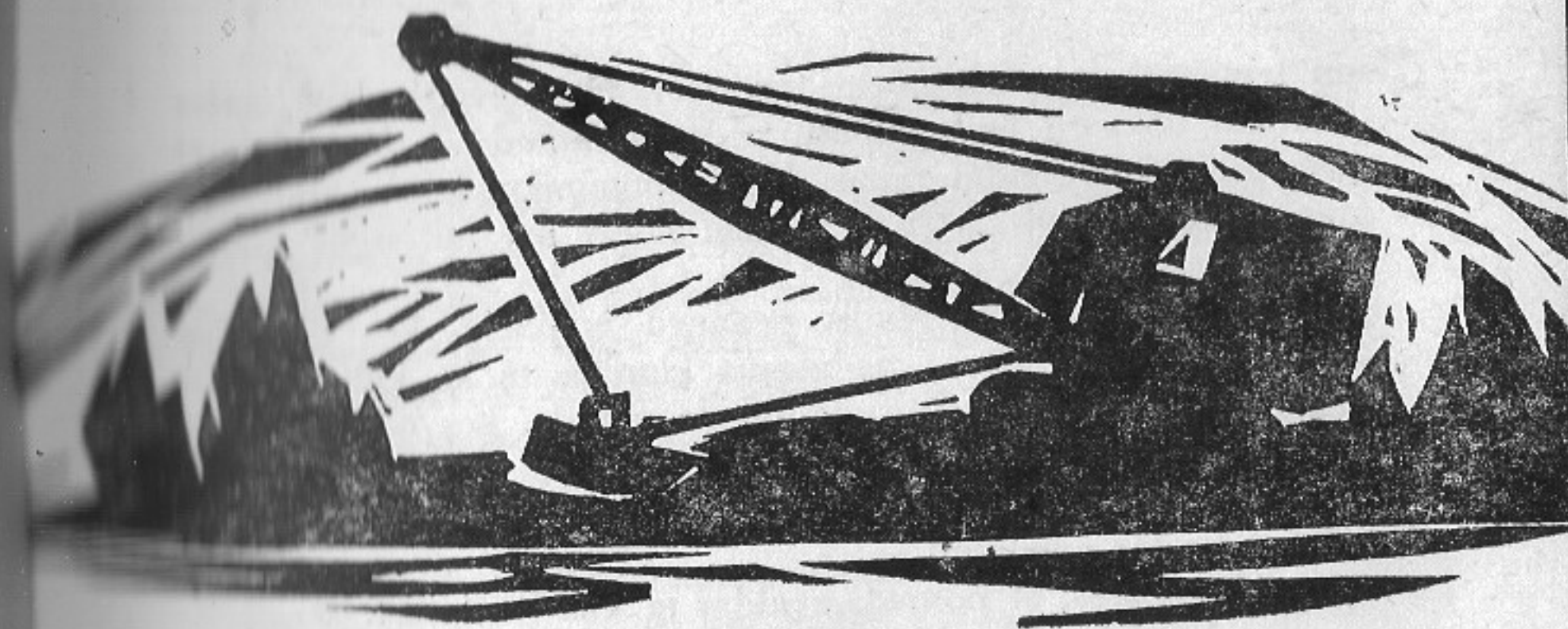
1948

TEEL

JUTUSTUS

ESIMENE PEATÜKK

Vanal Pärtli Madisel murdsid hundid metsaservas voona ja lamba kolme tallega. See kõik juhtus päise päeva ajal, kui kolhoosnikud karjamaa lähedal rukist lõikasid. Madis aitas hakke teha, ehtides iga hakki meisterlikult viljavihu nagu mütsiga.

Voona oli hunt ära viinud, lammas talledega aga jäi maha põõsaste alla.

Onnetusest sai Pärtli Madis teada, kui ta koju lõunat sööma tuli. Pärast lõunat ta põllule ei läinud, vaid istus süngena jahe-
das köögis koristamata laua taga ja võttis vastu kaastunde-
avaldusi. Ega Kilgi külas iga päev juhtunud, et hunt murrab
korraga nii palju lambaid, ja sellepärast tulid paljud, kes kaas-
tundmusest, kes aga lihtsalt uudishimust, vana Madist vaatama.
Sel päeval külastas teda rohkem inimesi kui möödunud poole
aasta jooksul. Kuuri juures keti küljes haukus ühtesoodu kähe-
dalt hall peni, kes ise sarnanes hundiga.

«Nüüd sa jah haugud,» nuuksus Miina, Madise naine, «aga
kui majas on röövlid, — pole sinu asigi...»

Pärtli Madis, kuuekümnepäevane toekas vanamees, kes kunagi
oli ümbruskonnas kuulus hea õnnega pardi- ja jänsekütina,
istus taburetil, põrnitses süngelt põrandat ja kõneles südame-
täiega:

«See on muidugi vana emahundiraip. On endale siin meelt-
mööda koha leidnud, kui mitu aastat juba teeb kurja... Need

on tema silmad, mis öösiti metsaservas põlevad! Kui palju lambaid on meil ümberkaudu kaduma läinud... Huntidel on pesa siinsamas ligidal rabas. Kuula hommikul koidu ajal, kuidas emahunt ulub... Kui oleksin noor, ma talt naha võtaksin!»

Neid sõnu kordas Madis peaaegu igaühele, kes üle läve madalasse kööki astus. Sedasama kinnitas ta ka külanõukogu sekretärile, elatanud heasüdamlikule naisele, kes oli jalgrattal kohale sõitnud.

«Kas lambad olid kindlustatud?» küsis akti koostav külanõukogu sekretär asjalikult.

Teadsaades, et polnud, avaldas ta kaastundmust.

«Te ei saa ju mitte kopikatki! Kui aga oleksite kindlustanud, siis poleks mingit kahju...»

«Kes seda siis teadis,» osatas Madis, imestades naiseliku naiivsuse üle. «Oleksin teadnud, oleksin muidugi kindlustanud ja raha täpipealt ära maksnud... Aga või ma siis teadsin? Õnnetus ei hüüa tulles!»

«Aga igaks juhuks oleks pidanud kindlustama...»

«Sedand küll, aga hunt ju oleks võinud ka murdmata jätta. Näe, naabrieidel ei puutunud...»

Laitvalt naisele vaadates jätkas Madis oma juttu:

«Ja mina ostsin nende röövlite pärast veel püssi. Läinud talvel kõmmutasin meie sauna taga kaks korda nende pihta. Sauna juurest metsaserva, nagu teate, võib kiviga visata... Ja mis te ütlete, kolme päeva pärast hiilgavad hundi silmad jälle metsaservas. Mis neil karta? Peale minu pole külas ühtegi jahimeest. Ja mis jahimees minagi olen oma kuuekümneme aastaga? Mina nüüd soos mõni hundi tagaajaja... Temale on soo nagu oma kodu — iga aasta toob seal pesatäie kutsikaid... See on juba sihuke sugu — rabas sünnivad ja kasvavad!»

Tuli kolhoosi esimees Aadam Tuisk, suure kondiga pikk mees, murelik ilme kitsal loperguse ninaga näol. Ta kandis linast särki, mis oli higist selja külge kleepunud; kunagi musta, nüüd plekiliseks muutunud kaabu alt tükkisid kaelale tolmunud ruuged juuksekahtlud.

«Küll on teine puhta töö teinud, ma käisin vaatamas. Puhha lõhki kiskunud!» ütles ta mingi koguni kohatu elavusega, kui ta kööki astus ning seal istuvaid inimesi silmitses.

«Ega veri ole välja lastud?... Talledel pole ei villa ega liha... Kuid vana lammas tuleks vähemalt pügada. Ei vea sul, Madis!» Ta sügas oma karvast rinda särki all.

«Õnne nagu katkisest kapast,» nõustus Madis üsna hapu näoga.

Ta jättis ohkivad eided Miinaga kööki, ja astudes vanamehelikult raskelt oma villastes sokkides, mida ta kandis kuumast ajast hoolimata, viis külalise madala laega kambrisse, mille kitsad vanaaegsed aknad avanesid õunaaia poole.

Ta võttis kapist rohelise õllepudeli, millel oli kummirõngaga patentkork, kallast ettevaatlikult kahte kumeraküljelisse tuhmjassse napsiklaasi kanget viina ja nihutas külalise ette plekist karbikese tubakaga.

Aadam viskas kübara nurka naggisse. Joodi.

Madis pajatas — ei tea mitmendat korda — oma õnnetusest.

«... Õnnetus ei hüüa tulles, selle eest ära ei jookse,» lõpetas ta sügavamõtteliselt oma jutu. «Eks õnnetus käi alati õnne kannul. Nagu minu must kass aidas hiire järel. Õnnetus on suur, õnn aga hiiresugune... Nii on see alati olnud. Halba põllumaad on elus rohkem kui head. Näe, soolahmakad on meid ümberringi sisse piiranud, aga põllud on siin-seal küngaste peal nagu lapid räbalatel pükstel. Proovi siis huntidele ligi pääseda... Enne tuleb soo puhtaks rookida...»

«Nojah, soo...» ohkas Aadam, «sa räägid — puhtaks rookida... Hea oleks muidugi, aga praegu me ei tea ju isegi seda, kuidas sellestki maast jagu saada, mis käes on... Kust neid inimesi võtta? Inimesi on vähe... Ainult meie, vanad kannud, holame veel maast kinni, noored aga on läinud linna kerge töö peale, traktoristideks õpivad, kõik tükivad masinate ligi. Nemad usuvad masinasse, arvavad, et sellest leiavad kerget õnne. Leiba aga saadakse ränga tööga, nii et veri küünte all! Liiga kallis lõbu on meile masinad... Näe, need on meie masinad!» Aadam Tuisk sirutas ette oma veriseks kriimustatud sõrmedega, lahmakad, parkunud käed.

Madis kallast veel. Joodi jälle ja vaikiti hetkeks mõtlikult.

«Meil vaja jagu saada sellestki maast, mis on,» kordas Aadam ja tõusis toolilt. «Jäin sinuga siia istuma, kuid tarvis on minna — täna lõikame ööni välja. Sa ei tule?»

«Ei, vähemalt nahad tuleks maha võtta,» sõnas Madis. «Juba niigi missugune kahju... Lambad olid ju kindlustamata...»

Olles pahvinud kanget pinutagust ning vaikinud mõne aja, torises ta solvunult:

«Aga naabrieidel, Lauba Kaiel, olid lambad kah ju selsamal heinamaal, üsna ligidal... Ja meid hunt ei puutunud... Ja Kaiel ei põe sead millalgi maksatõbe... Tuleb välja, et veab...»

«Noh, kaugele see Kai on jõudnud oma vedamisega?» Aadam lõi käega.

«See on õigus, eks meil kõigil ole Kilgis raske olnud,» nõustus Madis ja tõmbas silma sattunud suitsu pärast näo krimpsu. «Kui minu jõud, mis ma maa sisse matnud olen, kätesse ühtekokku koguda, siis võiks nende kätega kindlasti kivist maja nagu õletuusti üles tõsta. Aga kõik on läinud justkui hundi kurku... Ja milles seisab kogu asi? Soos! Enne kolhoosie'u ta hävitas kõik, ja näe, nüüdki... hammustab.»

«Mis sa lihaga mõtled teha, veri pole ju välja lastud, nagu vaja?» muutis Aadam jutuainet.

«Mis ma teha mõtlen? Naha võtan maha, liha matan maa sisse...»

«Sa ehk annaksid kered mulle,» küsis Aadam, «kanadele keeta...»

«Küllap sa kanadele keedad,» mõtles Madis ja kõõritas usaldamatult jutukaaslase poole. «Sina oma ahnuses sööd isegi kolmanda aasta soolaliha, kui pekk on juba kollane ja haiseb. Aga värsket liha, kas või hundi kistut, sööd sa ise heameelega... ära sa ei põlga...»

«Ja mis sa mulle selle eest annad?» küsis ta.

«No mis seal ikka anda... Hunt on puruks kiskunud, ära ilastanud, saad isegi aru... Kui et kaastundmuse pärast, noh... annan saabaste jaoks kaks tikutoositäit vasknaelu, — sa vist küsisid...»

«Ja nahatükke apsatite jaoks,» nõudis Madis ning ohkas.

«Hea küll!» krimpsutas Aadam nagu ega suutnud hoiduda etteheidet tegemast: «Sul tuleb niikuinii auku ajada...»

«Ega sina ju aukuajamiseks võta. Noh, olgu siis pealegi. Oota, ma tulen sinuga kaasa.»

Nülginud lammastelt nahad ja tõmmanud need kuivatamiseks roigaste vahele pingule, tuli Madis koju tagasi. Juba läve ees kuulis ta naabrinnaise Lauba Kaie mahedat, veidi sisisevat häält. Naabrieit oli kuivetu, sooniline naine, aastailt viiekümne ümber.

«Missugune kahju!» lausus ta Madist nähes masendatult. «Ja oleks või koeradki haukunud... Kui oleks õigel ajal jaole saanud, oleks vere välja lasknud, liha ragu kord ja kohus üles riputanud... ja siis katlasse. Aga siin tuleb välja, et isegi kindlustatud pole... Ja peaasi, minu lambad olid ju saja sülla kaugusel sinu omadest.»

Madis pesi vaikides käsi ja kortsutas Kaie kaastundeavaldusi kuulates kulmu.

Umbusklikule Madisele näis, et naabrinnaise sõnad on tingitud mitte niivõrd tema hädale kaasatundmisest kui teda pahandavast eide rõõmust: Kaie lambad jäid ju terveks. Hunt oleks võinud niisama hästi karata ka nende kallale.

«Millest siis sinu tuju nii sant on?» katkes viimaks Madise kannatus. «Sinu lambad on terved? Siis pea suu!»

Madise sõnad kõlasid jõhkralt. Tema naine Miina pöördus plüüdi poole ja hakkas panniga kolistama.

Kai pigistas huuled kokku, langetas silmad ja hakkas värisevaid sõrmil õlgadele visatud sitsrätiku otsi siduma.

«Seda sa räägid kurjast,» sõnas ta. «Õigust öelda poleks mul sinu õnnetusest sooja ega külma... Kuid mina tuln heast südamest...»

«Heast südamest...» Madis muigas virilalt ega hoidnud enam tagasi ärritust, mis rõhuva raskusena ta südamesse kogunes. Ta ütles:

«Kõik me oleme nii... kogu eluaja... kõigest südamest üksteist nõõrinud, — kas pole tõsi?»

Ja tundes mõnu oma sõnade mõjust, vaatas ta peaaegu vihaga naise ja Kaie hirmunud näkku ning kõneles üha valjemini.

«Sinu kadunud Peeter, minu kallid naabrimees, ahmis peaaegu igal kevadel vaotäie minu maa küljest endale... Kas saamuti heast südamest? Ütle, Kai!»

«Madis!» püüdis naine vahele segada.

Oma aastaist hoolimata rühikas ning kärme Kai tõsteti nagu tuulest pingilt püsti, ja ka Madis tõusis. Kaks inimest, keda lahutas kitsas riba taluköögi tallatud põrandat, mida oli aastakümneid kulutatud raskete saabastega, vaatasid teineteisele vihaselt otsa.

Kai, valge nagu lubi, püüdis end taltsutada ja ütles vaikselt:

«Sina ära puutu Peetrit, ta on surnud, vaid tuleta parem meelde oma tegusid. Kui palju sina tema hinge sõid!»

«Missuguseid tegusid, ah?!» kõrgendas Madis häält ja nohistas läbi sõõrmete.

«Kui palju on sinu kari meil vilja ära tallanud!»

«Ah sa mäletad isegi seda? Aga mispärast pidin mina oma põldudele aia ümber vedama, kelle karja eest? Ma oleksin ennem nõus elama kõrvuti hobusevarastega kui teie perega...»

Eluaeg külge külje kõrval elanud kaks vana inimest tammusid raskesti hingates külmlikul köögipõrandal ja heitsid teineteisele näkku süüdistusi omavahelise olnud ja olemata ülekohtu pärast.

Vananaiselikult kriiskas ja vehkis kätega Kai, karjus ja ähvardas Madis, olles nagu ühekorraga unustanud mehe au ning väärrikuse. Meenusid kevaditi loomade poolt põldudele tehtud kahjud, mingid maharaiutud puud, rändavad piirikivid, teise maast endale küntud vaod ja kuurist teadmatult kadunud vasikanahk...

Peeter oli surnud viisteist aastat tagasi ega võinud enam kellegi maast ahmida vagusid, ja liiatigi vedelesid piirikivid ise praegu kolhoosi maal täiesti ülearustena, ka polnud alust vasikanaha varguses kahtlustada naabreid, kuid Madise nägu põles siiski vihast ja vana Kai, rebinud peast sitsrätiku, mudis seda endalegi märkamatu käte vahel ning tema hallid juuksesalgud langesid laiali õlgadele.

Jah, nii see oli. Oli ju tülides piirimärkide ümber, võitluses liigse vaotäie maa, heinatuusti pärast, mille oli haaranud naabri karjamaalt lehm, möödunud suurem osa töörohkest elust, mis halastamatult surus inimesi vastu sood. Too vana pakitsev valu kisendas inimestes, sest ta ei võinud mööda minna niisama lihtsalt, otsekohe, seda enam, et see neetud soo oli ikka veel külje all ja andis end valusasti tunda.

Niiviisi tükikaupa ja mõttetult puistasid nad raevustena ikka ja jälle läbi oma elu, küllap koguni unustades, millest nende tüli täna oli alanud...

«Sa veel räägid!...» karjus Madis rusikaga vehkides. «Aga mäletad, kuidas mu täkk Juku karjamaal, sileda maa peal, jala murdis?... Maha tuli lasta. Kas mäletad?»

«Mis sa sellega ütelda tahad?» kiunatas Kai väratava häälega ja hakkas kiiresti silmi pilgutama.

«Eks küsi Peetrilt!» kummardus tema kõrva juurde Madis.

Vana Kai tõukas ta eemale, ajas end sirgu ja kisendas kohutavana oma raevus:

«Peeter on hauas, ta ei saa enda eest välja astuda, aga sina valetad! Sa oled alatu inimene. Ja vasika tapsid sina!»

«Missuguse vasika?» Madis jäi korrapealt vait, otsekui oleks jooksnud tara vastu põrganud.

«Valgete jalgadega, mäletad, meie Kõrviku oma... Sel aastal, kui Elmar sündis. Sa löid vasikat kaikaga, kui ta taliorasest kätte said. Tuli maha tappa...»

Ja äkki puhkes vanaeit küüru vajudes nii kibedasti nuuksuma, et Miina teda nähes põlle näo ette tõstis ja oma nurgas samuti nutma hakkas. Madis vaatas võõrastavalt naistele ja läks, otsekui mõistusele tulles, ära kambrisse, ust kõvasti kinni lüües.

Sel päeval ei tulnud enam kedagi Madise juurde. Naine, kes tunni aja pärast korraks tuppa sisse vaatas, teatas, et külasse on saabunud rändkino autobussi moodi masinal. Selline sündmus oleks muidugi huvitanud ka Madist, kui tal poleks nii halb tuju olnud. Auto peatus kilomeeter maad talust eemal, ja kõik kolhoosnikud, nii noored kui vanad, läksid filmi vaatama.

Väikeses külgakambris, kus Madis harilikult magas, keerles pilvedena kibe sinine suits: Madis suitsetas ja kõhis ärritatult. Ta isegi ei pöördunud Miina poole, ei vastanud. Kui naine oli sulgenud ukse, keeras vanamees uue plötski.

Näh, niisugune on see kaastundmus! Sõitis kohale rändkino, ja kõik, olles unustanud soo huntidega ja tema, Madise õnnetuse, valgusid trobikonnas filmi vaatama. Kindlasti läks ka Kai nendega kaasa. Madis kehtas kibestunult õlgu.

Tema, Madis, tundis praegu otse ületamatut soovi kõik sõdame pealt ära rääkida, ükskõik kellele. Kõnelda emahundist, Kaiest, vasikast, soost...

Madise maja seisis künkal. Nii kitsas kui külgakambri aken oligi, sealt avanes avar vaade maheda õhtuvalgusega üleujutatud soole. Sel hilisel tunnil näis soo koguni suursugusena, harva silma puutuvad madalad künkad kidura metsa ja põõsastikuga kaetud soisel tasandikul sarnanesid mäeharjadega.

Kes kuidas, aga Madis juba teadis hästi, et kõik see suursugusus on ainult silmapete. Ühtegi võimsat kuuske ega mändi ei kasvanud soisel tasandikul, ainult kidurad, käsivarrejämeduste tüvedega männid ja sookased.

Avatud aknast kandus sisse kaugusest summutatud lauluheli. Noored laulavad!

Madis jäi kuulatama ja talle näis, et ta eraldab koori hulgast oma tütre Salme helisevat häält. Vanamees kortsutas vihaselt kulmu. Tütar oli isakodus juhtunud õnnetusest teada saades päeval kolhoosijuhatusesse koju jooksnud, valanud pisarakese murtud lamba juures, sosistanud emaga ja jälle tagasi oma juhatusse lipanud, kus ta töötas arveametnikuna. Nüüd aga läks kodus juhtunud õnnetust unustades arvatavasti mingisugust filmi vaatama, selle asemel et kurvastada õnnetuse üle koos isa ja emaga.

Kuid võib-olla oligi parem, et ta nii ruttu ära läks.

Madisele meenus inetu vahejuhtum köögis, ja ta tõmbas pea õlgade vahele.

Praegu, vaadates loojuva päikesi kiirtes petlikult imekaunist

rohelist soomerd, mis ulatus otse taluni, kaldus Madis rahulikult ja järelemõtlikumalt arutama kõike toimunut.

See vaikne Peeter oli muidugi õiendanud midagi nende piirikividega, kuid tema, Madis, oli ju ka kunagi ammu Peetri püürilt kaks kuuske maha saaginud. Neid kuuski oli Peeter hoidnud tünnilaudade jaoks. Eks ole juhtunud mõndagi... Ja see lugu valgete jalgadega vasikaga oli ka olnud...

Ja ometi polnud Peeter teistest halvem inimene — kaine ja arukas peremees, osavõtliku südamega, nuttis kirikus, laulis kooris, armastas lapsi. Naabrilt maad varastades oli ta samal ajal väikeste võlgade tasumisel kõige ausam inimene.

Ja mida võis ütelda Kaie kohta? Igavene tööühmaja. Jäänud viieteistkümne aasta eest leseks, oli ta oma maatükist ikka kuidagiviisi kinni pidanud, oksjonile minna ei lasknud, perekonna hoidis laostumisest, lapsed kasvatas üles. Ise kündis, äestas, külvas...

Noh, hästi, — aga tema, Madis? Kui just ausalt vaekausile panna kõik head ja vead, — kas on ta siis kurjast südamest kellelegi halba soovinud? Kui seda ongi olnud, siis ainult vimmast, mis on olnud kibe nagu seisev rabavesi. Ja kui on olnud vimma, siis valust ja nõrkusest, hirmust elu ees, mis on kitsi ja ebaõiglane nagu soomaa. Ta pole ju kedagi tapnud ega röövinud ja on aus olnud, niipalju kui elu on võimaldanud. Ta on kui mitte parem, siis ka mitte halvem teistest külainimestest.

Aga millest tuli siis see viha ja vaen, miks tülitseda praegu, kus ei tohiks olla paika kurjusel, sest juba teist aastat töötavad nad ühes kolhoosiperes ja peaksid elama ka üht elu?

Üha süngemalt vaatas Madis sood, mida valgustas südant ängistav punakas värisev helk. Kogu oma olemusega töötas loodus praegu nagu alati — nagu nooruspäevilgi — rahu, helget päikesetõusu homseks hommikuks ja õnne. Kuid ta ju pettis, — Madis teadis seda. Siin, soode keskel, ei täitnud loodus kunagi oma lubadusi! Madise silme ette kerkis pilt, kuidas lambaverd täis söönud, poegi imetav emahunt on peitu pugunud oma pessa seal kuskil sootihnikus Haldja jõe lähedal... Talle tundus, et ta näeb hundi pilukil silmade pilkavalt vilkuvat läiget. Need silmad jälgisid tähelepanelikult soo sügavusest, — mis toimub siis Pärtli Madise õues? Madis krigistas hambaid...

«Noh, oota!» urises ta ähvardavalt. «Oota sa...»

TEINE PEATÜKK

Mõetolmuga kattunud puuvärava rasked pooled avanesid aeglaselt, andes teed massiivsele roomikekskavaatorile, mis tegi silmale rõõmu oma värske karmiinpunase värviga.

Võimsalt müriseva masina järel astus poisilikult rohmakal sammul suurekasvuline noormees, aastat üheksateist-kakskümme vana. Jämedast villasest riidest odav ülikond, ostetud paar aastat tagasi, oli Elmar Laubale kitsaks jäänud: käistest ulatusid välja pikad päevitunud käed, pintsakü keskmine nööp andis vaevu kinni ja püksid pikkade koibade ümber küündisid napilt katma sääremarju.

Aeglaselt väljaroniva masina tagant hakkas õuesügavusest paistma tahmunud raudtee-kaubaaia nurk, kirkalt läikisid raudteetammide mustal liival hommikuvalguses sinavad rööpad. Veetorni juurest eemaldus sügavasti ning kärarikkalt hingav vedur ootrikarva põlevkivikamakaid täislaaditud tendriga. Ambrikujulisest valamistorust langes suuri sätendavaid tilku. «Nagu hobuse mokaadelt joogiküna juures,» mõtles Elmar Lauba.

Kergitades uudishimulikult tihedaid nisukollaseid kulme rahulik-naivsete siniste silmade kohal, vaatles ta esmakordselt elus suure raudtee-kaubajaama panoraami. Kõik siin — rööpaid mööda veerevad kaubavagunite ja naftatsisternide pikad rongid, hoonete katused ja seinad, liiprid ja liiv — kõik lõhnas masuudi järele ja näis olevat kergelt üle puistatud ülipeenikese põlevkivituhaga; kõik, peale sinakat valgust helkivate rööbastest, mis otsekui varjasid endas veel äsjaest raudratastega kokku puutumise saadud kuumust.

Üldisel tahmasel taustal näis metallist ja kabiini värskest värvist läikiv ekskavaator pidulikuna. Hulga kiiresti veerevate raudratastest seas paistis aeglane roomikuil iseliikuja ebahariliku külalisena. Ent ometi tundus teda värava juures ärasaatvale, päikese käes punakaks pleekinud nokkmütsiga raudteelasele, et uues masinas on midagi väga lähedast tema tööle. Võib-olla meenutas ekskavaatori kabiini aknast välja vaatav kuivetu ning energilise näoga juht masinisti veduril...

«Noh, head teed!» hüüdis raudteelane lahkujale.

Ekskavaatorijuht August Järvet, päevitunud heledavereline mees, müts kuklas, ei kuulnud mootorimürina tõttu tema häält, kuid Elmar Lauba, harjunud küla kombe kohaselt kõiki tervitama ja lahkumisel pikalt hüvasti jätma — olgu need kas või

vähetuntud inimesed —, peatus asjalikult, et vastata enda ja Augusti eest.

«Aitäh, kuidagiviisi jõuame pärale,» ja sirutas kohmakalt käe.

«Vahva masin,» lausus raudteelane silmi kissitades, heitis Elmarile mütsinoka alt vanameheliku mõistva pilgu ja muheles: «See teil alles tolmutab...»

Soovides tasuda mehele nende uue masina kiitmise eest, tegi Elmar vähese mõtlemise järel ettepaneku:

«Sõitke meie juurde Haldja jõe haugisid püüdma! Hästi võtavad landiga.»

Raudteelane oli üllatatud:

«Haldja? Minu vanaisa oli ju sealt kandist pärit.»

«Vanaisa?» rõõmustas Elmar. «Noh näete! Ainult vaadake, et te hiljaks ei jää, müüdu me vinname jõepõhja välja ja kihutame kõik havid laiali. Näe, missugune kopsik meil on!»

Elmar pahvataš laginal naerma.

«Kunagi võib ju sõita,» naeratas vanamees. «Tead ju vana sõna: mis kala keegi otsib, seda ta saab...»

«Kõige paremat siis,» ja Elmar pigistas raudteelase kätt, ning mõtelnud viivu, tänas veel kord, nüüd juba ei tea mille eest.

«Aitüma!»

Toppinud käed oma kitsaste pükste taskuisse, astus ta pikkamisi mööda kivilistatist müriseva ekskavaatori kõrval. Minna tuli väga aeglaselt: ekskavaator E-505 roomas kahekilomeetrise tunnikirusega. See oli tema ainuke ja suurim kiirus.

Kuskil kaugel, majadest ja alleedest varjatud lahe kohal tõusis päike; ekskavaatori järel roomas pikk vari. Varju läbisid kohmakast terashiiglasest ettevaatlikult mööduvad veoautod. Tööle ruttavad inimesed vaatasid käigul tagasi.

Paremal, raudteehoonete katuste taga, üle vedurikorstnate, kerkis suursuguselt kõrge Toompea nõlv. Jahe hommikuudu mähkis endasse igivana paeseina põhjapoolse kallaku ja otse järsakuäärele liibunud vanaaegsete, kivikatustega majade fassaadid, ainult lipp Pika Hermani tipus helendas juba linna kohal erepunase leegina ja väreles meretuule käes.

Nagu rohelistesse tunnelisse sõitsid nad paetahvleist kivi-kõnniteede äärde istutatud pärnade varju ja väljusid peagi laia väljaku helendavasse avarusse.

Kogukate peegelläikes sädelevate autobusside rivi taga, taastatud ooperiteatri helekollase hoone kõrval nägi Elmar suurte ehituste tellinguid. Mööda haprana näivat metallkonstruktsiooni ronis tõstuk telliseid täislaaditud käsikäruga.

Elmar sammus otse ekskavaatori taga; ta tahtis, et kõik ümberringi näeksid ja mõistaksid, et tal on kõige lähemad suhted selle oivalise masinaga, et ta on üks selle meeskonna liikmeid.

Mõnetunnilise sõidu järel jõuti linnast välja, mööduti äärelinna puumajakestest, noorte õunapuudega aedadest, ja neile avanes andide poolest kitsi maa rõõmutu pilt. Mõlemal pool maanteed laius kanarbiku, päikeses kõrbenud kidura rohu ja pruunika samblaga kaetud tasane kõnnumaa. Siin-seal oli näha madalaid paekivitarasid. Paljudes kohtades tuli paas tolmustest tuultest kokkukantud õhukese mullakorrä alt välja otse maapinnale.

Elmaril hakkas seda nukrat maad nähes igav. Ta ronis kuuma kabiini August Järveti juurde, leidis endale istekoha tööriistadekastil ja jäi rappuva metallseina vastu toetudes tukkuma.

Päike pilvitus taevast oli kaldunud üle keskpäeva. Kuumusest olid telefonitraadid vajunud nõtku nagu pesunöörid. Vastutulevad autod uhtsid neid üle kuumuselainega ja juustesse pugeva peenikese tolmu tiheda pilvega. Tarvitses eemalduda ekskavaatorist kolm sammu, kui kuuldavaks sai rohutirtsude miljoniline koor väljal. Kogu aeg oli tahtmine juua.

Vahetevahel tegid masinistid vahetust ja Elmar kummardus juhtkangide kohale. Hõõguvalt teelt tema ees tõusis kuuma õhu voogav terendus.

Mida kaugemale linnast lõuna poole, seda sagedamini kohtasid nad põlde; maa muutus viljakandvamaks. Tihedat meehõngu levis mustendavalt seemneks jäetud ristikulappidelt. Lõigatud rukki hakid seisid rivis põllul. Oli tunda saabuvat augustikuud: lõhnas tugevasti juba valminud viljade, kraavipervedel üleküpsenud maasikate, kuivama lõõnud kibekate köömnete järele...

Pikkamööda liigub masin Haldja poole.

Võimsa diiselmootori ühtlast pinguldatud värinat võib tajuda hiiglasliku metallkere igas osas, alates väikesi kivikesi teel valgeks tolmuks hõõruvaist roomikutaldadest kuni juhtkangide käepidemetenini, millel lebavad Elmar Lauba tumedaks päevitunud, veel mitte oma lapselikku lihavust kaotanud käed.

Kui palju metalli on läinud selle masina peale! Kui koguda kokku kõik vana Kilgi küla adrad ja lisada neile külasepa sepi-kojast kogu vanaraud, küllap jääks ka siis puudu materjalist niisuguse hiiglaselise jaoks, mõtleb Elmar.

Vähe oli olnud rauda Kilgi külas, Elmari isamajas aga kuuldus

selle kõlinal eriti harva. Isegi kevadine vihm, mis tegi lõbusat pörint kahe talu peremehe Juhani Piiperi tsinkplekist katusel, kaotas tema isamaja poolpehkinud ja sametise samblaga ülekasvanud õlgkatusele langedes oma heliseva hääle. Seal, nende talus, polnud mitte ainult kaevukook puust, nagu see olema peab, vaid puust oli ka ämber, mis kaevu lasti. See aga oli juha vaesuse tunnus. Isegi vana kella kõveraks kooldunud numbrilaud oli sellest samast materjalist, millest olid kulb'd ja lusikad. Metalllusikad polnudki külapoes nii väga kallid, kuid puud võis ju päris muidu riigimetsast näpata...

See kõik siiski ei tähendanud, et Kilgi külas oleks rauast puudus olnud. Naabril, Pärtli Madisel seisis õues koguni rauast kaevupump, ja see oli talu uhkuseks. Kilgi külas elas isegi traktoriomanik — Hugo Markus, esimene jõumees ümbruskonnas. Juhani Piiperist aga ei maksa rääkida: temal oli mitte ainult metallist katus, vaid katusel ka tuulemootor dünamoga.

Kilgi külas määras metalli hulka majapidamises selle omaniku rikkuse astme: olid ju masinad tehtud rauast ja terasest! Seda mõistes oli isa alati erilise ahnusega üles korjanud kõik talle ette juhtunud rauaräisid, kuitahes kasutatud nad esimesel pilgul näisidki. Puuesemete maailmas oli hinnas iga raudnaelgi. Vanast kulunud hobuserauast tuli välja tore konks kuuri pärsspuule. Lihtsast roostetanud kõverast raudlatist võis välja taguda rea kasulikke asju: reele jalasetalla, rattarehvi või äärmisel juhul tünnivitsa.

Ainult sellega võis seletada, et säärane aus inimene nagu Peeter Lauba ei suutnud kiusatusele vastu panna ja näppas ehitatavalt raudteelt kaks relsijuppi. Öösel tiris ta pingutusest lõõrutades ja nägu ning käsi võsastikus kriimustades relsijupid eemale ja peitis kuusetihnikusse. Järgmisel ööl rakendas ta hobuse ette, vedas relsid koju ja viskas nad sügavasse sogasse veeauku, kus Kai harilikult linu leotas. Seal nad lebavad tänase päevani, kellelgi pole neid tarvis. Seda lugu jutustades naerab vana Kai alati nii, et talle pisarad silma tulevad, ja jääb arusaamatuks, kas ta naerab või nutab kibedasti.

Seda lugu oli Elmarile lapsepõlves korduvalt jutustatud. Kui ta juba noormeheks oli saanud, kujutles ta ema juttu kuulates, kuidas isa, elatanud habemik mees, veresooned laubal pürgutusest paisunud, tassib pimedal ööl relssi, mida talumajapidamises ka kõige suurema vaevaga pole võimalik viljalõikajaks või külvi-masinaks muuta.

Elmar mäletas isa halvasti; too suri, kui poisike oli nelja-aas-

tane. Poja ettekujutus isast oli millegipärast seotud talvepäevaga ja kõõgis seisva omatehtud hõõvelpingiga. Sel pakasel päeval võttis isa kõvera kuiva lepajuurenõti, töötas selle kallal terava kirve ja peitliga, ja juurika üks ots muutus hobuse peaks. Puuris siis noti jämedamasse ossa augud, pani sisse pulgad, ja tõusiski neljale jalale seisma puust hobune, niisama tugev nagu ema madal kõõgijäri.

Rohkem midagi ei jõudnud isa Elmari jaoks teha, sest ta suri varsti vähki. Selles polnud midagi imeks pandavat. Kilgi külas olid paljud surnud vähki või maohaavadesse. Kohalik külakooliõpetaja, Piiperi sugulane, rääkis tavaliselt, et neisse haigustesse suremise protsent on nii kõrge talupoegade eneste süü pärast. Tema arvates pidasid nad liialt lugu raskest toidust, ja ka arsti poole pöördusid harva, peaaegu et alles surivoodil.

Puuhobune oli Elmari ainuke tõeline mänguasi, kõik muud temale kuuluvad esemed olid talle alates kaheksandast eluaastast mitte enam mängimiseks, vaid asja pärast: karjapiits, lepa-koores keeratud pasun, märss toiduga. Ta karjatas suvel Juhani Piiperi lehma, ja temaealised Juhani tütrekadestasid teda kõigest hingest. Mitte kellelgi nende tuttavaist peale Elmari polnud sellist kaunikõlalist pasunat ja nii pikka piitsavart. Ta oli ju kõige pisem karjane külas!

Piiperi noorima tütre Magdaga õppis Elmar ühes klassis.

Magda Piiper, piimvalge näonaha ja sõstrasilmadega nägus tüdrukuke, klõbistas väledalt suurel kõveraks paindunud varbade klassi-arvelaalul ning vastas vapraalt õpetaja kõigile küsimustele.

Elmar aga jõudis õpetaja meelehärmiks halvasti edasi. Iga-päevane elu oma väikeste, kuid põletavate muredega ei jätnud aega mõtlemiseks.

Õpetaja innukad jutustused geograafiatunnis Tartumaa viljakaid põldudest vägevate viljadega ja lopsakail luhtadel söövaist karjadest jätsid Elmari ükskõikseks, otsekui oleks jutt võõrast, tundmatust maast. Tartumaal on pinnas viljakam, vähem sool, tunduvalt vähem kive, mida on toonud ürgsed jääliustikud — need ei ulatunud Tartumaani. Seal on isegi kliima parem. Kuid see roosiline pilt oli nii vähe sarnane sellega, mida poisike oli harjunud nägema oma kodukülas Kilgis, ehkki vahemaal nende küla ja Tartumaa vahel oli veidi üle saja kilomeetri, et õpetaja sõnad kutsusid esile ainult usaldamatuse. Poisike kuulas neid hajameelselt ja unustas jalamaid.

Õpetaja andis arvelaalul kõige lihtsama ülesande:

Magda Piiper kirjutas võrdusmärgi järele arvu «kolm», langetas tagasihoidlikult silmad ning asetas kriidi klassitahvli äärel.

Kuid isegi niisugune väga lihtne matemaatiline ülesanne tegi Elmarile raskusi. Kriidiga maalitud rasvased numbrid täitusid selsamal hetkel erilise mõttega, muutudes ülesandeks, mille lahendamise kallal ema tagajärjetult vaeva nägi. Lauba perekonna kogu saak moodustas nimelt umbes kakskümmend kotti vilja. Pluss neli? Noh, muidugi need neli kotti rukist, mis Magda Piiperi isa võlgneb neile selle eest, et Elmar viis kuud aastat nende lehma karjatab. Selles osas langesid abstraktsed arvud absoluutselt ühte tegeliku eluga, kuid miinustega oli asi halvem. Esiteks oli tarvis kõrvale panna neli kotti seemneks, kaks kotti ära anda viljapeksmise eest masinist Hugo Markusele, kaks jahvatamise eest veskil... Siga, lehm õhvakesega ja lambad söövad talve jooksul ära vähemalt kaheksa kotti ning perele läheb uudseviljani viletsaks äraelamiseks vähemalt kümme kotti: sööjaid on ju kolm! Kokku kakskümmend kuus kotti. Las õpetaja proovib kakskümmend kuus maha arvata kahekümne neljast! Mis niisugusest arvutusest välja tuleb?

Aga vaat mis välja tuleb...

Elmar langetas kulmu kortsutades pea, ei kuulnud enam õpetajat ja asus omatehtud terava noaga kraapima koolipingi ülestõstetava klapi sisse arvu «kaks». Ta silme ette kerkis elav kujutus, kuidas ema oma vanades pasteldes, niiske sügistuule käes küürutõmbununa mööda küla hulgub, otsides, kust saaks laenata puuduvad kaks kotti vilja. Pärtli talu juures aeglustab ta silmapilguks kõheldes samm, kuid läheb seejärel ruttu mööda.

Naabri Madisega on neil vana vaen. Ennem istub lesknaine Kai päris ilma leivata, kui et läheb Pärtli juurde.

Kitsast ning pehmet jalgrada mööda sammub ta alla soise lohu poole. Vähesed kasutavad seda rajakest. Üksluisena ja nukrana venib see peaaegu kilomeetripikkuselt kidurate sookaskede ja halli sooheina täiskasvanud kitsaste kraavide vahel.

Palju lehmanahast pastlapaare on Kai oma elu kestel seda rõõmutut rada mööda käies ära kandnud. Seal, kus rada lõpuks kruusaga sillutatud külatee välja jõuab, kerkib ema ette teeristil kasvav väike tamm. Ümberringi on lehed puudelt langedud, ent sellel tammel on kõik veel kõvasti küljes, ehkki nad on mustaks kuivanud. Lumi tuleb maha ja hakkavad puhuma det-

sembrituuled, elutult sahisevad kuivanud tammelehed, kuid puu hoiab neid veel kõvasti kinni kuni kevadeni, — nii kõvasti, nagu Kai hoiab kinni oma lagunenud majapidamisest, sammaldunud katusega majast, vanadest toolidest ja puuvoodist. Tamm seisab oma lehtedega kevadeni, kuni hakkavad paisuma uued pungad... Rahva hulgas nimetatakse selliseid tammesid «leskedeks».

«Lese» juures otsustab Kai lõplikult, kelle juurde minna, — valik pole ju suur. Ta läheb Juhan Piiperi juurde. Magda isa annab kaks kotti kaeru või otri ja nõuab selle eest «päevi». Kuna tema, Elmari päevad on juba ette ära antud Piiperile, õe Tiitu õlul aga lasub kogu kodune majapidamine, siis läheb võlga tasa teenima Kai ise, kui talle endalegi saabub kibekiire lõikuseaeg.

Kuid kõige halvem on, et sellest laenust on vähe kasu. On tarvis, et lõikusest jääks üle mitte kolm, vaid vähemalt kümme kotti... Siis võiks elumajal vahetada alumise mädanenud palikiderea, parandada kuurikatuse, anda adra remonti sepa juurde, ja mis eriti tähtis — osta mineraalväetist; siis hakkavad põllud andma mitte üheksa kotti hektarilt, vaid viisteist, nagu nad annavad Juhan Piiperil. Kuidas leida väljapääs ja lahendada see ülesanne? Oleks vaja täis külvata kolm korda rohkem maad, kui nad praegu külvavad, siis tuleb ka saak kolm korda suurem. Kuid kaks kolmandikku nende maast on soo; pole kedagi, kes seda kuivataks. Ja kui leidukski, siis mis kasu sellest oleks: veevool Haldja jões on nii aeglane ja veepind nii kõrge, et ta endasse rohkem vett ei korja, ja pole mõtet temasse kraave juhtida.

Elmar hakkas tugevasti noale surudes unistama, et küll oleks hea leida rõõvlite aarete peidupaik, saada rikkaks ja osta suur talu avarate põldudega. Ent kes neid harima hakkab, kui juba praegugi perekond oma neljast hektarist vaevalt jagu saab? Ei, parem on saada masina omanikuks nagu Hugo Markus, kellel on «Fordson»-traktor ja rehepeksugarnituur. Maad on tal ainult veidi rohkem kui Laubal, kuid vaadake, millise sõltumatu ning muretu ilmega see raskekaalu-maadlejaga sarnanev mehemürakas oma traktoril istudes lõikuse ajal Kilgi külas talust tallu sõidab. Traktorile on külge haagitud kollaseks värvitud peksumasin. Markuse ilmumine kutsub kõikjal esile elevuse ning sagimise: masin on tulnud rehte peksma! Hugo Markus peksab vilja, kellele tahab, millal tahab, ja määrab ise hinna — tööd on tal alati. Talvel istub ta lõbusana, pillavana ja käratsevana

alevi õllepoes, — kostitab sõpru... Markusel on taskus alati raha. Ja kõike seda võlgneb ta masinale, mis töötab mitme hobuse eest, künnab ja peksab rehte.

Elmar ei suuda kuidagi unustada, kuidas Markus oma traktoriga oli nende talus rehte peksnud. Rikas Markus töötas vaese talu heaks! Kogu Lauba pere vilja oli masin peksnud mõne tunniga. Ja nüüd seisab Markus, käed puusas, jõude oma traktori juures ning heidab naistega nalja. Ta nägu aina särab tervisest ja jõust; teda on mõnus vaadata. Märgates, et Elmar ei suuda traktorilt vaimustatud pilku pöörata, puhkes Markus heasüdamlikult naerma.

«Mis, kas meeldib?» küsis ta. «Kas meeldib see priimus? Võib-olla sa mõtled teda ära osta? Ma müün. Anna mulle otsekohe kümme krooni, ja ma jätan ta sulle nagu mees mehele, annan ausõna...»

Elmar oli siis arglikult naeratanud. Markuse sõnu võttis ta naljana, kuid ühtlasi ka uskus teatud määral.

«Lao mulle silmapilk kümme krooni pihu peale ja võta traktor... Annan ära, ausõna... kõik on tunnistajad!» lärmas Markus lõbusalt, otsekui oleks ka ise oma nalja uskunud. «Mine too välja oma hoiukarp... Ainult et poleks teistelt laenamist. Võta! Ilma et paigast liiguksid!»

Ümberringi naerdi.

Markus oleks võinud niisama hästi pakkuda oma traktorit Elmarile ka viie või kolme krooni eest... Üldisest lõbususest hämmeldunud poiss vahtis liikumatult traktorit.

Jumaluke, kuidas ta kadestas lõbusat Markust! Too võis kuidas tahes tema kulul nalja heita, see ei muutnud mitte kui midagi. Seal ta seisab, see masin — õnne kehastus...

...Sel hetkel müksati Elmarit küünarnukiga. Otsekui pikne taevast mürises õpetaja hää poissi tahvli juurde kutsudes...

Elmaril tõmbusid peopesad otsekohe higiseks; ta pistis noa kiiresti tasku, tõusis kohmakalt ja lonkis midagi taipamata tahvli juurde. Tema nägu pidi olema üsna ähmi täis: klassis sosistati omavahel ja itsitati.

Elmar oli veel sedavõrd oma mõtete mõju all, et ei saanud millestki aru.

Juba kerkis Magda Piiperi käsi, pilkavalt sädelesid tema sõstrasilmad. Ta vaatas Elmarile põlgliku üleolekumuigega ja Elmar tundis end täiesti kadununa.

Ent pääsemine oli seekord nii lähedal! Küllalt oleks olnud heita pilk väikesele tedretähnalisele Pärtli Salmele, kes mee-

lehtlikult liigutas sinise tindiga määratud sõrmi. Tema pruntis huultelt oli valmis libisema päästev sõna.

Salme juba ei sirutanud kõigest jõust kätt, et silma paista klassi ja õpetaja ees, ei, ta piinles Elmari pärast ja tegi kõik, et polks temast aru saaks, kuid Elmar ei pööranud peadki tema poole.

Ta ei sallinud seda tedretähnelist, seljal ripneva tõrksa patiga plikakest tema terava ja näpsaka keele pärast. Peale selle oli ta ju Pärtli Madise tütar, Madisega aga oli isa oma elupäevil olnud igaveses vaenus. Isa suri, kuid vaen naabermajade vahel ei lõppenud. Ning tema, poisike, olles jäänud tallu mehe eest, tundis süngi Madisega kohtumistel, kuidas tal süda kokku tõmbub, otsekui oleks ta koos taluga isalt pärinud kibeda haavumuse ja viha naabri vastu. Elmar vaatas vanale Pärtlile nagu hundikutsikas.

Nii ta pöörduski tookord häbiga tagasi oma pinki...

Teel koolist koju püüdis ta Magdale lähemale hoiduda. Väljaspool kooli, Kilgi põldude, soode ja metsade vahel lookleval teel ei saanud keegi Magda Piiper teda häbistada. Siin tundis ta end oivaliselt, jäljendas meisterlikult haraka kädistamist, viis lapsed teelt eemale, et näidata neile orava pesa puuõõnes, tundis juba eemalt ja nimetas küla lehmi ainuüksi nende ammutamise järgi...

Et kaotatud autoriteeti jälle tagasi võita, otsustas Elmar tuua ohvri. Ta tõmbas taskust rauatükist tehtud taskunoa. See oli ilus soome pussnoake nahast tupes ja kahe punasest vasest rõngakesega ümmargusel pidemel. Kuid kõige ilusam oli tupe külge kinnitatud peenike kett. Lihtsast vasktraadist valmistatud ketike sädeles päikese käes: ei võinud uskuda, et selle oli Elmar ise meisterdanud ainuüksi lihtsate näpistangide abil.

Ta ulatas noa teeseldud hoolimatusega Magdale ja ütles vārataval häälel:

«Säh, see on sulle... Seda võib keti otsas kanda...»

Siis ilmus Magda selja tagant nähtavale tindiga määratud kõhn käsi ja haaras kärmelt noa.

«Kas sa ise tegid selle?» küsis Salme vaimustatult. Ta vaatas ketti päikese käes, keerutas seda mitu korda ümber sõrme, imetles, nagu oleks see kett temale määratud.

«Ära kisu,» sõnas Elmar kadedalt.

Salme keris keti vastumeelselt sõrme ümbert lahti ja andis noa tagasi mitte Magdale, vaid Elmarile. Elmar ulatas selle Magdale.

Magda kinnitas noa palitunõobi külge.

Kõik kolm läksid mõnda aega vaikides, nagu oleks see sooja kevadpäikese käes eredalt läikiv vaskketike seganud neid rääkimast.

Tee viis läbi soometsatuka, kus suvel tavaliselt leidus rästikuid. Elmar kahetses väga, et mulluste lehtede hunnikus ei välgatanud kordagi mõnda ussipead. Muidu oleks ta tüdrukutele näidanud, kuidas seda tuleb lõhkiaetud kepiotsa vahele pigistada...

See oli varakevadel, kui Elmar käis üheteistkümnendat aastat. Ent juba üsna varsti, järgmisel sügisel, tagastati talle vaskketike ja nuga ühenduses üsna ebatavaliste asjaoludega.

Tuduveri valda tuli uus võim ja hakkas vaestele maad jagama. Tänu seltsimees Rammu ilmumisele Kilgi külasse toimusid seal sündmused, mis muutsid põhjalikult kogu elu vaikesetes taludes.

Parteiorganisatsioon Rammu ei paistnud esimesel pilgul kuigi aukartustäratav: elu poolt hellitamata inimese kõhnuke kogu, linnatöölise nurgeline nägu.

Väliselt ei tõmmanud miski selles krobeldalt voolitud ja vähe liikuv näos endale tähelepanu, vahest ainult üllatavalt terane pilk, mille Rammu harilikult oma vestluskaaslasele suunas.

Rammul oli kumedavõitu sügav rinnahääl, mis kohe äratas usaldust. Kui Kai esimest korda Rammut kuulis, mõistis ta ainuüksi tema hääle järgi, et see on inimeste vastu hea mees ja et ainult siis, kui solvata tema headust, võib ta muutuda isegi kurjaks ja halastamatuks.

Rammu orienteerus linnainimesena sündmustes kõige paremini ja seepärast ruttasid talupojad oma asjade ja hädadega tema juurde. Tuli tema juurde ka Kai, kes oli kaotanud une ja rahu teatest, et hakatakse maad andma.

«Kas minagi võiksin valitsuselt maad saada?» — «Jah, juurdelõike pere kohta,» oli lakooniline vastus. «Põldu ja karjamaad kah?» — «Jah, muidugi.»

Kuna Lauba talu ümber laius soo, siis eraldati lesknaisele kenake tükk head põldu Juhan Piiperi maadest.

Mõistagi ei saanud enam juttu olla Elmari edasisest teenimisest Piiperi juures, kuid see kurvastas Lauba peret juba vähe. Kaiele tegid muret mõtted uuest maatükist: kes selle üles künnab? Nii ema kui tütar ning ka Elmar ise kaldusid mõttele, et poiss võiks ise proovida adra taha asuda... Tulgu ainult kevad! Neil päevil töigi Salme Pärtel Elmarile tagasi tema väikese ilusa vaskketikesega mängunoa.

«Magda käskis edasi anda, ütles, et nüüd läheb nuga sulle endale tarvis...» ütles Salme silmi maha lüües.

«Miks?»

«Ütles, et... seda on teil emaga hädasti vaja, et sellega rõõvima minna.»

«Miks?» ei taibanud poiss ikka veel.

«Piiperid on tigidad, et teile anti nende maad,» sosistas Salme erutatult, ehkki nende juttu ei kuulnud keegi: kõnelus toimus karjamaal suure halli kivi juures. «Kas sa tõesti ei mõista? Noh, las nad seletavad... Kõik võtavad maad. Minu isa ka tahab anda avalduse.»

Elmar keerutas nuga käes ja laskis selle vanainimeselikult karmilt huuli kokku pigistades tasku.

Salme jälgis, kuidas vaskketike helkis tema karedas pihus, kuidas ketiots viimast korda jämeda linase riide taustal välgates kadus sügavasse püksitaskusse. Ja Salme silmiski oleks otsekui midagi kustunud. Ta viivitas äraminekuga, oleks nagu oodanud, et Elmar võtab praegu kohe noa taskust... Kuid Elmar ainult noogutas talle peaga ja läks eemale.

Nii lõppes Magda sõprus karjapoisi Elmariga. Kõik see oli toimunud seltsimees Rammu osavõtul, kuigi temal endal polnud sellest vähimatki aimu.

Saabus kevad, ja Elmar läks vaos astuma harjunud vagusa ruunaga uut maatükki kündma. Ta sammus esmakordselt elus adra taga ja seepärast ei tulnud iga vagu sirge, kuid neid emaga rahuldaski selline künd.

Ehkki selle kevade pikad päevad olid päikesetõusust loojakuni täis rasket tööd, oli Lauba talu elanikel siiski tahtmine, et need oleksid veel pikemad.

Kai külvas poja küntud maale nisu. Esimeste vihmade järel lõi oras haljendama.

Helgeil päevil oli Kai külvanud oma nisu, aga küpseks sai see sõja süngeil päevil, otsekui oleks Piiper oma tigidate silmadega Lauba põldu vaadates selle ära nõidunud, muutes viljaterad püssirohuks.

Piiper ise lõi oma masinaga Lauba nisu maha. Tema kaks sulast olid sõja algul Kilgist ära läinud koos Punaarmee, ja see asjaolu oli Piiperit äärmiselt pahandanud. Naised aitasid teda. Isegi Magda oma valges kerges kleidikeses kandis vihke.

Elmar vaatas kaugelt metsaveerelt, kuidas tema nisu langeb maha niidumasina terade ees, ja tal tungisid pisarad kurku, ta hingas vaevaga nagu veest väljatõmmatud kala, nii valus oli tal

ja nii vihkas ta sel hetkel kõiki Piipereid. Ja siis oli ta väga soovunud, et siia oleks tulnud ja seda näha saanud sõjakeerisesse kadunud Rammu ise. See mees juba poleks lasknud sel rasvunud Piiperil ja tema valgepäisel Magdal röövida talurahva varandust...

Elmar kasvas raskeil ning karmidel päevadel. Juhan Piiper oli öelnud, et kui Lauba Kai roomaks kas või põlvili tema juurde, ka siis ei haletseks ta Kaie, ei annaks talle tööd. Kuid Kai Lauba ei mõtelnudki abisaamiseks pöörduda rikka naabri poole. Sellest ajast, kui Rammu oli Kilgi külas maad jaganud ja inimesi nende õigustes võrdsustanud, ei suutnud Kai end enam endist viisi alandlikuna tunda.

Elmar otsis tööd-teenistust naabervaldades.

Kuskile oli kadunud ka traktorist Hugo Markus. Kõneldi, et ta olevat endale ss-lase mundri selga tõmmanud... Kuulujutte oli palju sel ajal, ja võib-olla oli lõbus Hugo lihtsalt sõjakole duste eest metsa peitu pugenud. Polnud teada, kuhu oli kadunud tema traktor, — ja milleks seda praegu oligi tarvis? Vähe külvati neil kurjadel aegadel, kui fašistlikud sõdurid, kukeharjale sarnanevad nokkmütsid peas, ümberkaudseis külades ringi tuhnisid...

Seltsimees Rammu tuli tagasi alles nelja aasta pärast. Ta oli igatahes vähe muutunud, ainult laug halli silma kohal tõmbles sageli ning vasakut kätt ei võtnud ta taskust välja.

Rammu ei tundnud suurekasvulist isa jopis noormeest ja pikka vana naist kohe ära.

«Lauba? Hm... Üks silmapilk. Sealt soost... Ahah, nüüd mäletan. Teile lõigati Piiperi talu küljest põldu juurde. Taastame muidugi teie õigused? Aga sina, noormees, oled ikka suureks kasvanud! Minust pikemaks. Ema ma mäletan, aga sind ei tunne hoopiski ära.»

Olles lõpuks ema ja poja ära tundnud, ei lasknud ta neid tükk aega minema, ehkki asi ise lahendati viie minutiga. Sasis sõrmedega juukseid ja muheles, otsekui midagi rõõmsat ja ainult neile kolmele mõistetavat meenutades.

«Maad võtke muidugi,» kõneles ta. «Aga sinule, noormees, soovitan, mine parem õppima... Praegu toimuvad igal pool traktoristide kursused ja avatakse mehhaniseerimiskooli. Sest kui palju läheb meil lähemas tulevikus tarvis kaadrit. Teil aga ei tule igavesti oma põllulapi otsas istuda... See on minevik. Uut on vaja ehitada. Opi aga kiiremini, siis jõuad parajasti suureks ehitamise ajaks tagasi!».

Jah, näe, kuidas ütles seltsimees Rammu, ning teel koju ohkas ema äkki asja ees teist taga ja ütles:

«Ei tea küll miks, aga tuli meelde, kuidas sinu isa relsse tas-
sis...»

Ja ta hakkas tuhandendat korda jutustama Elmarile hästi tuntud lugu.

Elmar vaatas ümberringi sätendavat lund — oli talv — ja tundis, et silmad hakkavad kipitama palavaist poisikeselikest pisarast...

Ilmus välja ka Markus. Ta oli kõhnaks jäänud nagu näljase talve üleelanud hunt; kõneles kähiseval külmetunud häälel, kuid üldiselt näis endiselt uljas. Temaga koos ilmus välja ka traktor, justkui oleks Markus seda kogu sõjaaja endaga kaasas vedanud. Kuid see polnud nii. Hugo kaevas ta lihtsalt sõnniku alt välja ja teatas seejärel pidulikult, et annab selle ilma tasuta küla masinaühistule.

Kevadel sõitis Elmar seltsimees Rammu nõuannet järgides mehhaniseerimiskooli õppima.

KOLMAS PEATÜKK

Ohtupoolikul, kui kuumus alanes ja ekskavaatori vari üle tee-
kraavi tolmustele leppapõõsastele viskus, viipas keegi möödasõitva veoauto kabiinist E-505 juhtidele käega.

Sõitnud käänakuni, veoauto peatus. Sellest väljus keskmist kasvu tugev kübarata mees tolmutantlik. Läbi hõrenema hakanud püstjate, karmide juuste paistis päevitusest punetav pealagi. Masinistid tundsid ära vabariikliku maaparandustrusti juhataja Mihkel Kalda. Nad olid näinud teda alles eile Tallinna kauba-
jaamas, kus ekskavaator maha laaditi. Sealsamas oli Kallas neile teatanud, et trust likvideeritakse ja selle asemele organiseeritakse vabariiklik maaparandustööde valitsus, — maaparandustööd võtavad hiiglasliku ulatuse, kavatakse luua maaparandusjaamad võimsa masinatepargiga. Iga jaam saab ainuüksi ekskavaatoreid kaks korda rohkem, kui siiaaani oli trustil... Tema, Kallas, on määratud esimese maaparandusjaama direktoriks ja nemad jaama töötajaks — masinistideks.

Kallas, masinistid ja autojuht, heasüdamliku näoga mürakas mees, võtsid istet jahedal rohul vana pärna all. Direktor laotas rohule teedekaardi ja hakkas murelikult pliiatsiga mööda kaarti vedades kontrollima ekskavaatori liikumise marsruuti Haldja

jõe aladele. Ta avaldas kartust, kas kõik sillad teel kannavad kahekümne kolme tonni raskust masinat. Mida arvab sellest ekskavaatorijuht?

August Järvet heitis paljutähendava pilgu oma noorele abili-sele. Oo, niisuguses asjas võib päris kindlasti nõu anda. Tunneb ta ju kõiki maakonna teid ja sildu nagu oma peopesa.

Tee Haldjani? Seda kitsast looklevat teed mööda pääseb ekskavaator läbi, ehkki suure vaevaga! Tõsi küll, Purdi metsa-talude juures üle jõeharu viivat silda olid fašistid tulistanud, kuid sillakate on terveks jäänud, ainult ühe kalda poole viltu vajunud, meenutades lombakat santi.

«Meie noormees on Haldja kandist,» sõnas Järvet, nooguta-des peaga Elmari poole. «See on tema kodukoht.»

Sellal, kui vanemad mehed nõu pidasid, silmitses Elmar Lauba Järvetit ja Kallast ning imestas, kuivõrd sarnased teine-teisega olid siiski need kaks eakat meest, vaatamata nende väli-sele erinevusele. Kallas on tüse, laiaõlaline, tugevate kätega, mida katavad tihedad kollakad karvad; kasvult tunduvat pikem August Järvet on kuivetum ja flegmaatilisem, kuid oma muskli-lise kehaehituse tõttu näeks ta ka kuuekümnepaastaselt välja nagu kolmekümnene.

Mõlemad on heledapäised, ent kui Kalda hõrenevate juuste värv meenutab kuldset suvinisu, siis Järveti tihedad juuksed on värvilt lähedased helekollasele talirukkile, mis on oma elupäe-vil üle elanud pakast ja kuuma. Ja ühine nende juures on asja-lik murelikkus, katkendlik napsõnaline jutt, oskus mõista teine-teist poolelt sõnalt tänu mingitele tajumatutele kutsealastele har-jumustele.

Ons tõsi, et direktor Mihkel Kallas oli varem, kodanliku kliki-valitsuse ajal, nagu Järvetki, kraavihall? Elmar oli sellest kuul-nud Augusti käest, kuid direktorilt küsida ta ei sõandanud.

Kallas pani kaardi täistuubitud portfelli ja tõmbas selle endale lähemale.

«Siin on meie vastsündinud jaama kogu asjaajamine,» ütles ta muheldes. «Teil on kindel marsruut Kilgi külasse, aga kus-kohal mina homme oma asjad laiali laotan, on esialgu teadmata. Maakonna kaardil pole jaama asukohtki veel kindlaks määratud, aga näete, jaam juba töötab meil, elab ja areneb.»

August Järveti näole ilmus kibelev rahutus; ta avas suu, et rääkima hakata, ja ... pigistas siis huuled jälle kõvasti kokku.

August tahtis direktorile öelda, et too oma plaane ehitades ei arvestaks tema, Järveti abi. Tema, Järvet, kavatses kõige lähe-

mal ajal muuta oma elu, nagu on kohane tema aastatele. Talle on raskeks muutunud ringi hulkuda, ekskavaatoril maakonnast maakonda rännata, iga nädal korterit vahetada, üksikuna elada. Kahe aastakümne jooksul pole ta muud teinud kui aina maad kaevanud. Jätkub!

Ta ütleb selle kõik välja Mihkel Kaldale ja palub lõpparvet. Kolhoosis oodatakse teda ammugi ... Viimaks ometi tahab ta soetada omaenda kodukese, nagu on sünnis igale korralikule ini-mesele. Ta oskab puutööd teha, telliskivimüüri laduda ja elektri-mootoreid monteerida. Ja ühestainsast sellisest erialast on küllalt, et teda «Tuleviku» kolhoosis nagu oodatud inimest vastu võetaks.

Kuid vaadates Kalda innustunud näkku, Elmarile, kes jutu-ajamist ahnelt pealt kuulas, ja ekskavaatorit teel, ei julgenud ta oma plaanidest direktorile iitsatadagi. Kuidas suhtub Kallas ühe kogenenuma töölise äraminekusse? See pole talle kindlasti meeltemööda.

«Vana tunneb end praegu nagu teel märke,» mõtles Järvet koguni teatud kaastundmusega. «Praegu pole sobiv aeg ...»

Ning August Järvet lükkas delikaatse kõneluse edasi järgmi-eks korra.

Lõpetanud suitsetamise, ronisid autojuht ja direktor kabiini. Veoauto liikus mürinal paigast ja kadus peaaegu kohe käänaku taha, ainult tolmu tõusis keereldes õhku ja laskus siis aeglaselt maha.

Hakkas edasi liikuma ka ekskavaator.

Suutmata oma ruttavaid samme seada flegmaatilise Augusti juhitud masina aeglase liikumise järgi, läks Elmar oma tubli pool kilomeetrit ette.

Tee viis nüüd läbi mõlemal pool võimsa müürina kerkiva kuusemetsa. Hiiglaslike kuuskede raske ja hämara katte all on jahe ning paljas, siin ei kasva põõsaid, ja ainult smaragdrohe-line sammal püüab sametiste laikudena laiali roomates varjata mahalangenud okastega ülepuistatud maa katmatust. Kogu elu siin on kandunud üles, päikesele lähemale, haraliste latvade võimsasse rohelusse. Hiiglased seisavad mõtlikus ootuses ning otsekui püüavad üle naabri pea pilku kaugemale heita, üle kün-gaste, põldude ja niitude, ning näha, mis küll toimub seal kau-ges teelõpus.

Tee, tee ...

Ta on tore, lai, sile ja avali sadade kilomeetrite ulatuses, teda mööda kihutavad kaugeile retkedele minevad autod, sõidad sinagi, noormees; teda mööda, juhtides võimsat masinat ...

Elmar peatus äkki nagu kinninaelutatult... Kuskilt kostis muusikat. Katkend viiulimeloodiast kandus temani ja lendas uuesti ära. Ta vaatas ringi. Ekskavaator liikus taamal, kirendades päikeselaikudest, ühtlaselt, kauguse tõttu veidi summutatuna mürises mootor. Ja jälle kostis kuskilt kaugelt sümfooniaorkestri meloodiline, rõõmus viis, nii ebaharilik metsas...

Nojah, muidugi, nad lähenevad Metsa-Ristile — tillukesele asulale teederistmel. See on valjuhääldaja küla sidejaoskonnas, mis mängib ja laulab kohalikele inimestele ja möödaruttavaile teelistele. Inimesed sõidavad mööda, aga suurel teel päikeselaikudest kirendavas metsas juhuslikult kuuldud laulukatkend meenub äkki kunagi pikkade aastate möödudes...

Elmar hakkas kiirustama metsakäänaku tagant kostva «nähtamatu» muusika poole.

Laulis suur koor. Võis eraldada isegi üksikuid lauseid. Nagu ühest hõbedasest suust voolasid kõrged naishääled:

Rõõmusära päiksehelgist
voogab üle maa ja vee...

Otskui võimas tumeroheline kuusetukk õrna kasesalu tagant kerkis jõuliselt esile meeskoor:

Ühendagu meid see tee,
mis meid kõrgemale kannab!...

Näis, nagu oleks mets ise laulnud oma pidulikku hünni.

«... Kõrgemale kannab,» lõi Elmar kaasa murduva bassihäälega ja kuum rõõmulaine tõusis ta südamesse.

Metsa-Ristile jõuti videvikus. Siin oli palju rahvast. Maantee serval ootasid reisijad linnaga ühendust pidavat autobussi. Tee ääres asuva saeveski männiplanguvornade juures olid puhkuseks peatunud ekskursandid-õpilased jalgratastel. Voor värskeltsaetud laudadega valmistus teele asuma. Veomehed kustutasid käre-rikkalt janu puhta toidubaari lilledega kaunistatud leti ääres.

Ka masinistid seadsid sammud toidutaresse.

Nad võtsid istet lahtise akna all; siit olid näha möödasõitvad autod, inimesed, kes uudishimulikult ümbritsesid ekskavaatorit, männid teisel pool teed, harvad tulukesed mändide vahele peitunud majakestes...

August Järvet pani prillid ninale, luges kaua keemilise pliiat-

siga kirjutatud toidukaarti, urises midagi omaette ja valis lõpuks kõige odavama: hernesupi ja makaronid.

Kaaslase valik ei üllatanud Elmarit, ta teadis, et too on kokkuhoidlik mees, kulutab raha üsna vastumeelselt, kogub seda naisevõtuks ja majaehitamiseks.

Köögi avatud uksest levis praetud sibula lõhna, ja Elmaril oli tahtmine tellida karbonaadi. Esimeseks toiduks aga võtta mitte mingit hernelurri, vaid klimbisuppi, mida Kilgi külas keedeti ainult pühapäeviti. Magusroaks aga nõuda veel koorejäämist.

Ogida neid roogi mingite makaronidega rahulduva meistri silme all? Tal jääks suutäis kurku kinni! Ja noorusele omase heldekäelisusega tellis Elmar kaks portsjonit karbonaadi ning jäämist.

Siis köhatas August Järvet, kutsus ümaranäolise valgete hammastega ettekandja ja tellis pidulikult kaks kannu õlut. Kui õlu oli ette toodud, puhus ta üle ääre voolavat vahtu natuke eemale, lõi kruusi vastu lauda ja sõnas torisedes:

«Mul on niisugune tunne, et seal Haldja jõel tuleb juba sinul töötada oma vahetuse vanemana... minu asemel... Sa juba taipad üht-teist masinast...»

Ja vaadates hämmeldunud Elmarile silma, pani ette:

«Lööme kokku, noormees. Terviseks, olgu sul edu seal!»

Elmar ei olnud kõneosav ega leidnud midagi öelda, kuid ta nägu oli ühtaegu hämmeldunud ja rõõmus. Ta jõi mõrkja paksu õlle ära ühe hingetõmbega.

Nii on iga mehe nooruses eriline hetk, mil teda märkab kogunud vanem meister, õpetaja, ja tunnustuse märgiks paneb ta enda vastu laua äärde istuma nagu mehe, nagu võrdse.

... Ka järgmine päev leidis nad teel.

Teel nägid ekskavaatorit sajad inimesed. Aeg-ajalt möödusid masinistidest esimest vilja riigile viivad kolhoosivoorid. Masinale järele jõudes sõitsid veomehed kaua aega selle taga, et seda paremini silmitseda. Augustil või Elmaril tuli vastata paljudele küsimustele ja laskuda üksikasjalistesse seletustesse.

August Järvet tellis lähimast sidejaoskonnast kõne «Tuleviku» kolhoosi juhatusega.

Jahedat telefonitoru kõrva vastu surudes küsis ta valjusti, otskui kartes, et teda ei kuulda:

«Oléd see sina, Marta? Näe, kui hästi! Meie sõidame õnnelikult... Homme selsamal ajal läheme läbi teie lähedalt.»

Naisehäälel vastas:

«Me juba teame terves maakonnas, et te sõidate. Paljud on teid näinud... Võin isegi pilti näidata tänasest ajalehest.»

«Või nii! Millal nad siis seda jõudsid?» imestas Järvet.

Siinkohal kõne katkestati...

Paarikümnetonnise terasmasina ees kulges käänuline, tolmust hall isaisade-aegne tee. See tee, mida ammustel aegadel oli sillutanud ja kõvaks tampinud võib-olla mõni August Järveti esivanemaid-mõisaorje, — see tee polnud mõeldud suurte kiiruste jaoks.

Raskelt koormatud täisgaasiga sõitvail tolmustel autodel tuli aina järsult pidurdada, teha suuri käänakuid ümber metsistunud mäeküngaste. Ja ka lausjal maal ei läinud autojuhil sageli korda ära tõmmata paberossi, sest mõnigi kord jooksis maantee vaata et otse vana talumaja õuele või viis mööda endisest mõisahoonest, ning autojuht, sõites ümber kivikuuri sammaldunud nurga, pidi meeletult signaali andma.

Ja iga piduriteragina juures meenus tolmustele, ärapahandatud autojuhtidele vana rahvajutt sellest, kuidas muistsel hallil ajal olid isaisad ehitanud teid läbijooksnu rebase saba jälje järele.

Läheneti ühele ohtlikumale kurvile, mis maanteel oli saanud kurikuulsaks ja mida autojuhtide keeles nimetati kilomeetriposti järgi lühidalt ning irooniliselt «õnnelikuks 88-ndaks». Seal lookles tee ussina, tehes järsu käänakuid, — juht nägi enda ette kõige rohkem viie meetri kaugusele, — ja roomas üles kõrgele künkale, mille harjal seisis taevast varjavad männid.

Tuttavad tundemärgid... Siin on lõhkiaetud tüvega jändrik mänd, seal narmendava küljega vana kuusk, — vist autokastiservast riivatud? August Järvet pigistas rooli kõvemini kätte ja hakkas hoogsalt vasakule keerama, — sinna, kuhu juhtis tee. Ja äkki ei suutnud August Järvet hoiduda imestushüüdest. Ümberringi oli muutunud midagi, ta ei tundnud ära tuttavat kohta. Selles kohas oli miskipärast valgemaks muutunud! Ja alles järgmisel hetkel mõistis ta, milles on asi. Paremat kätt helendas metsase roheline mäeseina asemel taeva sinav tühjus... Värskest helkis kollane liivapinnase kiht, tundmatute loomade kontidena valendasid kivid, mis olid toodud esmakordselt aastatuhandete pimedusest välja päevavalguse kätte.

Selles Järvetile üllatuslikuna ilmunud metsavahe ronis aeglaselt mürakas skreeper, puredes halastamatult kruusast künka-

keret. Päikesest pruunistunud vööni paljas noormees, mootorratturi kaitseprillid ninal, juhtis masinat. See kõhnavõitu noormees, kes eemalt vaadates ei äratanud millegagi tähelepanu, vedas künka lihtsalt paigast ära ja laotas selle uue tee tammi!

Järveti silme ees avanes uus teesiht. See oli lai, vanast kaks korda laiem, — tamm õgvendas tasase, otse kulgeva joonena kõik vana tee kõverikud lülid. Mööda uut teelõiku roomasid isekallutajad. Sõitnud läbi suure kaare, jõudis Järvet uue ja vana tee ühtimiskohani. Seal lebasid tee ühes ääres isekallutajate poolt veetud jämeda kruusa hunnikud. Maantee kõrval, segituhnitud maal, kus vedeles väljakistud tumeroheliste kuuskede juurikaid, ronis traktor-buldooser ja laiendas maanteed. Oma terassahaga ajas ta nagu suure etteulatava hõõvliteraga enda ees mullavalli tee poole, laiendades teetammi.

Meetrit sada edasi möödus ekskavaator teisest buldooseriist. Sõitnud oma tubli kilomeetri ja jõudnud lagedale välja, märkas Järvet teeveerel hoopis ennenägematut masinat. Kõrge, uhke masin oli lõikunud maa sisse ja liikus aeglaselt edasi, tema laiade, maad uuristavate tiibade tagant paiskus eemale mulda. Maantee äärde jäi järele sügav kraav.

«Kraavikaevamise masin,» taipas Järvet ja talle meenus, et samasugused masinad peavad varsti saabuma ka maaparandusjaama jaoks.

Juhtinud ekskavaatori künkale, nägi Järvet kaugale-kaugale kulgevat teed ning temas liigutas igas lihtsas inimeses peituv igavene ehitaja.

Ehitustööde segaduses, skreeperite poolt ülesongitud küngaste ja langetatud puude vahel joonestusid selgesti välja uue teetammi kontuurid. Paiguti ühtis uus teesiht vana teega, viimast kahekordselt laiemaks muutes, kohati aga eemaldus ta vanast üksikilisest teest, õgvendades käänakuid ja kurve.

August Järvet vaatles mõtlikult läbi kabiiniakna ees laiuvat teed ja seda teed ehitavaid uusi masinaid, ning temas tärkasid uued ja ebatavalised mõtted, uued ja ebatavalised, nagu olid need uut teetammi rajavad masinadki.

Ta mõtles muutustest, mis võivad toimuda inimeste elus. Inimene saab loodusest tugevamaks! Ja ta ütleb: «Seisa, tuul!» — ja tuul seisatab! Ta kasvatab metsa nagu seinu tuhandete kilomeetrite pikkuselt — ja peatab kuumad kõrбетуuled.

«Uus elu nõuab uusi teid,» mõtiskles Järvet. «Sellistel masinatel on raske läbida vanu teid, ületada vanu sildu, eriti raske

on pääseda niisugusesse kaugesse nurka nagu Haldja... Selle pärast ehitataksegi teed, et need masinad läbi pääseksid!»

Ja ka sellest mõtles Järvet, et need masinad poleks iialgi jõudnud Haldja kaldaile, kui poleks olnud nõukogude inimest, kes on nõuks võtnud tuuli peatada ja vesi alistada.

Ja paistab, et ta on Volgal ja Uraalis kindlalt selle töö kallale asunud, kui ta isegi soode vahele kadunud Haldja jõekesele saatis masinad, millele pole kohutav ei ükski mägi ega soo.

Mis on siis Haldja?

Suurele Nõukogude Liidu kaardile, mis ripub küla koolis, ei saa teda joonistada isegi kõige teravam nōelaotsaga, — nii kitsas on Haldja jõgi.

Ning August Järvet naeratas endamisi tagasihoidlikult ja areldi. Kuigi jõgi oli tõepoolest tilluke, aga Järvet oli sündinud selle ääres, ja teadmisest, et maailmas on inimesi, kes peavad hästi meeles ka seda jõekest ja selle kaldail elavaid inimesi, läks ta süda soojaks.

Möödus veel üks öö.

Sedamööda kuidas liiguti edasi lõuna poole, muutus maastik üha künklikumaks; siin-seal sirasid männisaludega ääristatud nõgudes sinised järvesilmad. Üha rohkem juhtus ette päikese kollasest helendusest üleujutatud nisupõlde.

Kuid ikka ja jälle vaheldusid viljarikkad põllud tervete kilomeetrite ulatuses laiuvate kidurate soiste metsaribadega ja mätlike karjamaadega. Isegi tee muutus neis paigus kitsamaks, otsekui püüdes sealt kiiremini läbi lipsata. Raiesmiku juures sattus masinistidele teetolmus ette lõmastatud peaga surnud rästik. Siin roomasid nad harilikult soost välja päikesepaistele oma külma verd soojendama.

Teekonna kolmandal päeval pärast lõunat jõudsid nad Haldja soodeni. Maanteelt pöörduti kitsale looklevale teele, mis läbis kidura segametsa. Harva oli keset soo käest vallutatud põlde ja karjamaid näha kolhoositalusid.

Ühes mahajäetud paigas tuli mööda sõita umbrohtu kasvanud aiaga ja sissevajunud kaevuga talu kivivaremeist. Siin tehti lühike peatus ja õlitati masinat. Nad noppisid punaste sõstarde kobaraid ja sõid neid tüdimuseni.

Süüdanud paberossi ning vaadeldes pooleldi lagunenu korstnat, meenutas August Järvet:

«Tuttavad paigad... Raba. Neis kohtades möllas ju sõja

alguses fašist Aarma kaitseliitlaste kamp. Meie hävituspataljon pidas nendega siin lahingut.»

Silmitsedes vaikivaid, rohtunud varemeid ja sünget metsa ümberringi, sõnas Järvet tigidalt:

«Mul on niisugune tunne, et keegi nendest veel praegugi end selles soos varjab... Kümnete kilomeetrite ulatuses niisugune padrik...»

Elmar vaatas ärevalt ringi. Kuid roheline mets vaikis rahulikult, päike paistis, ümberringi lendlesid sätendavate kiilide parved. Sõites läbi väikesest vaiksest külast, kus tee ääres kasvavate vanade saarte varjus seisis värskelt valgeks vööbatud valla täitevkomitee hoone, pööras Järvet pea Elmari poole ja karjus:

«Nad ründasid ju seda maja! Seintes on praegu veel kuulijäljed...»

Valla täitevkomitee juures jõudis neile jalgrattal järele tumedas siitskleidis naine, linakarva juuksekaht kirju räti alt välja kippumas. Teda märgates pani Järvet mootori seisma ja kargas maha tolmusele teele.

«Oled aga täpse aja välja rehkenanud...» ühmas ta ja pöördus kõrvale, et varjata laia muhelust.

«Muidugi,» sõnas naine lõbusalt ja tuli sadulast maha. «Kuigi seal midagi rehkenada polegi — teil on ju kilpkonna kiirus. Palusin lihtsalt postkontorist helistada, kui mööda peaksite sõitma.»

«Saage tuttavaks: Elmar Lauba, Marta Niilus,» esitles August. Elmari üllatuseks hakkas ta äkki millegipärast askeldama ja aina pühkis käsi kaltsu külge.

«Väga rõõmustav,» sõnas naine valjusti.

Rahyaga palju suhtlema harjunud inimesena vaatas ta Elmarile uurivalt näkku ja peatas pilgu komsomolimärgil Elmari kiiruga õlgadele heidetud kuue revääril.

Selles viisis, kuidas naine pead püsti hoidis, selles, kuidas ta Elmariga kõneldes pistis Augustile sõbraliku liigutusega tasku avamata paberossipaki ning samal ajal hindavalt nende masinat silmitses, tundus midagi mitte päris tavalist, vaid midagi käsikivat, nagu mingit erilist oskust end ümbritsevaid erinevaid objekte ja nähtusi üheaegselt oma tähelepanuga haarata.

«Marta Niilus... See on ju «Tuleviku» kolhoosi esimees. Temast kirjutatakse sageli ajalehtedes,» meenus Elmarile. «Noh, muidugi...»

«Olete kindlasti näljased?» küsis naine mõistvalt ja sidus paki- raamilt korvi lahti.

Korvis olid võileivad ja pudel piima.

Senikaua kui mehed sõid, vaatles Marta Niilus tuulest kardaks muutunud huuli hammustades tähelepanelikult ekskavaatorit.

Elmar jälgis teda salamahti.

Ta pole noor... Silmade all on peenike kortsudevõrk. Ilusaks nimetada ei saa — harilik nägu. Ka kasvult pole pikk, kuid näib selletõttu pikemana, et hoiab end väga sirgelt. Kui aga vaatab August Järvetile, siis millegipärast on pilk kuidagi varjatud.

Marta Niilus ronis kabiini ja seadis end rahulikult metallist-mele.

«Nagu omaenda ostu vaataks üle,» mõtles Elmar ebasõbralikult, tundes kadeduse torget. «Nagu oma isiklikule toolile oleks end istuma seadnud... Kui ta vähemalt millestki aru saaks...»

Küsinud midagi Augustilt, jätkas Niilus masina vaatlemist ja mingite oma plaanide sepitsemist.

«Kas meeldib?» püüdis Elmar viisakas olla.

Kuid Marta Niilus otsekui poleks kuulnudki küsimust. Ja ometigi oli Elmar valmis vanduma, et see naine on nende masina niisama kui August Järveti endagi kelleltki küsimata juba mingisugustesse oma kavadesse võtnud.

Marta näitas meestele eilset ajalehenumbrit, kus nad nägid ülesvõtet oma hiiglasest teel. Pildi alla oli kirjutatud: «Haldja rabade rünnakule!»

Siis võttis Marta Niilus Augustil käe alt kinni, viis ta paar sammu kõrvale toomingapõõsa juurde ja nad hakkasid vaikselt kõnelema. Saates pilguga oma ülemat, kelle nägu äkki muutus ja otsekui helendama lõi, jäi Elmar tõsiseks ja pööras silmad ära. Ta astus viisakalt kõrvale, püüdes mitte kuulata teiste jutustamist. Ja siiski mõistis ta, et nad seal toomingapõõsa juures salamahti suudlesid... See asjalik, mehine ning mitte enam noor naine, kortsukesed silmade all, ja vanapoiss August Järvet, kes kõigesse maailmas näis suhtuvat irooniliselt!... Kes seda oleks võinud arvata!

Pigistanud meeste käsi, sõitis Marta Niilus varsti ära, jättes Elmari hinge hämmastuse segamini kerge vaenulikkusega. Elmar tajus mingit ähmast armukadedust, — see naine kavatses ilmselt midagi nii Järveti kui ka nende masina suhtes.

Ja August Järvet istus uuesti rooli taha. Nad lähenesid Haldja jõe basseini, selles ei saanud kahtlust olla. Üha kitsamaks ja kitsamaks muutus tee, — nüüd võtsid ekskavaatori roomikud ta

enda alla tervenisti, äärest ääreni. Üha sagedamini laskus ekskavaator soopinnaga ühetasa olevaisse nõgudesse ja siis jäid roomikute järele tuhmjale, niiskele, otsekui higistavale teekehale sügavad jäljed. Ikka madalamaks ja hõredamaks jäid suviviljad künkaveertel ja kidura metsa vahelistel lagendikel.

Mõned kilomeetrid enne Kilgi küla loovutas August juhtimise abilisele. Elmar uuris teraselt teed; talle tundus, et ta näeb sellel Markuse «Fordsoni» hambulistest ratastest sissemuljutud tuttavaid auke... Kuid neid polnud näha, samuti nagu polnud teel näha ka Elmari ema tehtud lastepastelde ammugi kustunud jälgi. Täiskasvanu üleoleva muigega vaatas ta kadakapõõsaisse kasvanud lammaste karjamaad, kus lapsed koolist tulles mängisid sõda. Seal oli ta püüdnud vangi võtta Magda Piiperit, kuid tüdruk oli alati osavasti tema käest ära libisenud.

Aga võõrasse, tõelisse vangipõlve oli Magda läinud Kilgi külast sõjaajal vabatahtlikult, koos isaga, liitudes fašistide vööriga, mis taganesid läände. Ja siis oli Elmar heitnud ta oma mälestusist, nagu Kai oli visanud auku üleliigseid kassipoegi: haletsuse ja vastikustundega, kuid kiiresti ja kõhklemata.

Rohtukasvanud Haldja jõe haru ees «Koidu» kolhoosi maal peatusid Järvet ja Elmar veel kord, et järele vaadata, kas sõjaajal kannatada saanud sild ekskavaatori raskusele vastu peab.

Sel ajal kui nad nõu pidasid, tuli põõsaste tagant longates teele terava linnuprofiiliga vana naine, madalale silmade peale nihutatud rätik peas. Vanade järel astusid nagu nõiutud kaks hobust ja varss. Elmar tundis ära Ivaski Juula, vanatüdruku, keda talupojad kutsusid Hobuse-Juulaks. Juula oli varem Kilgi külas olnud teenijatüdrukuks-päeviliseks, elanud vanas mahajäetud, mõisaajast säilinud, koldeta kivikuuris, kuid... pidanud hobust. Jutustati, et külmadel sügisöödel Hobuse-Juula maganud külje kõrval oma vana vagusa mära Minniga õlgedel maas. Juula oli ise selle mära kasvatanud, niites talle suvel teeäärtest heina ja talvel nurudes peremeestelt kaeru tulevaste «päevade» arvel. Hiljem oli Minni asemel olnud varss Lonni, kes oli sündinud Minnist.

Juulat keelitati hobust tallu tööle andma:

«Vähemalt toidavadki teda seal, aga niimoodi, vaata — luu ja nahk. Ja sulle eneselegi antakse kott rukist...»

Juula ei nõustunud:

«Käivad teisega veel halvasti ümber... Ja pealegi, mis ma ilma hobuseta olen?»

«Aga mis sul temast kasu? Sul pole ei atra ega vankrit. Mitte kuskile ei sõida, mitte midagi ei künna. Ainult koormaks kaelas.»

«Parem ei...» mossitas Juula huuli. «Mis koormaks? Pole midagi koormaks.»

Ja läks jälle kellelegi lina kitkuma, et tööga tasa teha karjamaa eest. Lonni aga lendas mööda karjamaad, kael õieli ja naljakas kohevil saba püsti...

Talupojad vangutasid ainult halvakspanevalt pead...

...Nüüd nägi Elmar Juulat esmakordselt kolhoosi hobuseid kolhoosi talli viimas.

Elmar tõusis teeäärselt kivilt Juulale vastu, silmitsedes teda teraselt ja naeratades laia suuga. Külas oli Juulat natuke napakaks peetud. Paljud naersid tema veidruse üle.

Nähes, kuidas hobused meelsasti astuvad keset teed sammuva Juula järel, — varem oli ta alati käinud longates teeveeri mööda kartlikult tagasi vaadates, kas keegi otsa ei aja, — mõistis Elmar äkki terava läbinägelikkusega, mille omandab inimene, kui ta saab täiskasvanuks, et Juula polnud sugugi imelik, vaid vaene... Oigupoolest oli hobune Minni asendanud Juulale maja ning majapidamist ja võimaldanud tal kas või kujutluseski elada enda jaoks, mitte aga peremeestele.

«Eks sa näe!» imestas Juula ja varjas kuivetanud käega silmi loojuva päikese eest. «See oled sina, Elmar?»

«Aga miks ma ei peaks siis olema?» muheles Elmar.

«Räägiti ju, et sa ei tulegi enam tagasi. Masinistiks oled hakanud... Et sa oled parema paiga kui Kilgi küla leidnud, teisi põlde kündma läinud. Aga misjaoks seda, kui meil Kilgiski on, kus künda...»

«Ei, ma tulin tagasi,» ütles Elmar veidi kohmetunult. «Tulin siia töötama. See on minu ülem — August Järvet... Ja see on meie masin.»

«See on ilma sajata?» küsis Juula pettunult ja ajas pea püsti, et seninägematut masinat paremini silmitseda.

«Ekskavaator ei künna, vaid kaevab,» seletas Järvet tõsiselt. «Kaevab sügava süngi jõgedele ja magistraalkraavidele. Ta paneb meie Haldja jõe voolama...»

«Vallutab uusi põlde soo käest,» ruttas oma sõnu vahele poetama ka Elmar.

«Siis sa pole ilmaasjata aega surnuks löönud! Tuleb välja, et linnas teavad, mis asja õpetavad,» sõnas Juula heakskiitvalt ja taipas siis äkki: «Noh, mis me siis poolel teel seisma jääme?»

Juula ootas, kuni masin ületas ettevaatlikult silla, ja hakkas

siis pidulikult longates astuma ekskavaatori ees oma kahe mära ja varsaga.

Oigust öelda Elmarile niisugune saatjaskond ei meeldinud. Oma sissesõitu Kilgi külasse oli ta kujutlenud palju mõjukamana.

Masina ees lonkisid ükskõiksest vanad setukad, kõige ees aga, uhkuse ning peremeheliku hoolitsuse ilme linnunäos, sammus Hobuse-Juula, justkui oleks tema need masinistid ja selle imeilise masina Kilgi külasse toonud.

NELJAS PEATÜKK

Nüüd olid nad viimaks pärast pikka väsitavat teed Lauba tallu saabunud.

Selle asemel et kallile külalisele tooli pakkuda, tõttas Elmar Järvetit akna juurde tirima, et näidata aias kasvavat saarepuud. Selle saare oli istutanud isa Elmari sündimise päeval. Nüüd oli sellest saanud noor tugev puu, haraliste okstega, mis talveöödel kraabivad köögiakent ja peletavad und... «Tuletavad meelde seda, keda enam majas pole!» lisas Kai, ja rutates parandama poja tähelepanematust, nihutas Järvetile tooli, et too saaks enne õhtusööki veidi ka puhata.

«Minu ülem armastab samuti kartuleid kastmega...» tähendas Elmar unistavalt, kuulates pliidi all leegitseva tule vuhinat. «Ja sibulat tuleb liha juurde rohkem praadida. Sibulat praadida ei oska mitte keegi nii nagu sina, ema.»

Mõne minuti pärast särises suurel pannil juba soolane sea-liha, majas hakkas isuäratavalt lõhnama praetud sibula ja rohelise tilli järele. Paksu keeva jahukastme lõhn pani näljaseid mehi neelutama. Elmari vanem õde Tiiu jooksis, ehmunud ilme laial ümmargusel näol, köögi ja sahvri vahet, tuues kord savikausi köörimata hapupiimaga, kord peedisalatit.

See polnud jumal teab mis õhtusöök, kuid väsitaval teekonnal äranälginud mehed neelasid ahnelt pakse rukkileivaviilukaid ega märganudki, kuidas kartulikauss tühjaks sai.

Pärast õhtusööki tegi Kai meeste asemed valmis, kuid magama ei heidetud nii ruttu.

August Järvet kõndis mööda tuba ja kompas hoolikalt jalga-dega kägisevaid värvimata põrandalaudu kodukootud triibuliste põrandariiete all. Koputas konksus sõrmega vastu pehastunud aknalauda ja sõnas etteheitvalt:

«Meest pole majas... Raamid on vaja uued panna.»

Seepeale vastas Kai:

«Kuhu veel, kui tõuk on seinagi ära söönud. Maja on ju väga vana. Kolhoos aitab uue üles ehitada...»

Heitnud pilgu aknast välja, jäi Järvet kauaks vaatama siit künkalt hästi nähtavat lõpmatut sootihnikut ning ütles:

«Jah, muidugi, ainult et siin olete teistest liiga eemal. Aga näe, «Tuleviku» kolhoosis otsustati teele lähemale ehitada. Kõrge koht, järv lähedal. Pood, post — kõik käe-jala juures. Meil on seal kena koht maja jaoks välja valitud.»

Ohoo! «Vanamees» — nii nimetas Elmar endamisi austavalt Järvetit — näib juba oma unistustes olevat seal kuskil «Tuleviku» kolhoosis, kaugel nende uuest masinast. «Meie maja» — see tähendab Marta Niiluse ja August Järveti maja. Jah, muidugi, see Marta ajab «vanamehe» pea segi, tahab Järveti enda juurde meelitada ja lahutada teda Elmarist ning nende ühisest tööst.

Ning jälle, nagu teelgi, torgatas vaenulikkusetunne Elmari südames, kuid ta ei lausunud sõnagi.

August Järvet kõndis, käed seljal, jälle mööda tuba, mõõtes endassesüvenenult silmadega vanu seinu, kaldu põrandat, madalat lage. Oli näha, et ta mõtleb oma tulevase maja üle, mille ta ehitab mitte eemale inimestest, nagu on see oma elu äraelanud vaene talu soometsa servas, vaid lähemale kolhoosi juhatuse majale, kus esimeheks on Marta Niilus.

Seejärel läks ta aeda ja hulkus samasuguse endassesüvenenud näoga vanade väikeseleheliste õunapuude all ning nõgestesse kasvanud vaarikapuhmaste vahel.

Elmar aga jäi kööki naistega videvikutundi pidama. Ta polnud juba ligi poolteist aastat kodus olnud — sellest ajast, kui oli lõpetanud mehhaniseerimiskooli ja naabermaakonda traktoristiks läinud. Nüüd vaatles ta erilise huviga tuttavaid seinu. Esimesel pilgul näis, et siin polnud midagi muutunud: vana köök lõhnas ikka niisamuti suitsu, lubja, pisut leiva ning veel millegi järele — kas mitte kuiva puu järele?...

Ta võpatas, kuuldes kentsakat heli: nagu oleks kaevukett õues tasase lõgina ja riginaga alla läinud. Kuid muigas siis. Lõi vana kell!

Elmar silmitses teraselt ema ja õde. Emal oli halle juukseid juurde tulnud ja silmi kuivatas ta sagedamini oma puhta pearäti nurgaga kui varem.

«Tuul puhub silmad märjaks...» kurtis eit. Kai oli justkui

kasvult väiksemaks jäänud ja kokku kuivanud. See-eest oli õde Tiiu jõudu otse täis valgunud: käsivart ülalpool küünarnukki ei ulata ümbert kinnigi võtma. Ainult veidi vimma hoidis ta end nagu kõik talunaised, kes lapsest saadik rasket tööd teevad. Sest kui palju aastaid on tulnud kõike teha käsitsi: künda, lina kitkuda, rohida, kartuleid võtta, vihke siduda...

«Aga varsti ju peavad saabuma ka linakombainid,» mõtles Elmar.

Otseselt oleks talle midagi tähtsat meelde tulnud, astus ema rutakalt üle köögipõranda ja vajutas nupukesele uksepiida kõrval. Latta kohal lõi põlema nõrk elektrilambike.

«Ohoo!» rõõmustus Elmar. «Ja mina unustasin ära — sa ju kirjutasid elektrist... Poleks veel vaja süüdata. Tükk aega veel pimedani.»

Kuid ema tegi näo, nagu ei kuuleks, ega kustutanud tuld.

«Meie oleme siin ka natuke jõukamale järjele saanud. Sefid linnast aitasid sisse seada,» teatas ta uhkelt. «Õues on kah...»

«Ja laudas,» sõnas Tiiu, eemaldudes hetkeks pliidi juurest, kus ta taldrikuid pesi. «Meie laut ju remonditi ja tehti ümber. Seal on nüüd kolhoosi sead. Ainult et tsementpõranda jaoks ei jätunud raha...»

«Tead ju ise, see kõik on alles algus... Praegu on kitsas tööjõu poolest,» jutustas ema murelikult. «Täna pandi isegi vana Kahara Peeter käsitsi rukist niitma. Koos pojapojaga askeldasid teised seal... Rukis kipub iga silmapilk varisema... Sel aastal külvasime kõik täis, mis võisime. Inimesi ei jätku niisuguse ilmatu töö peale...»

«Paljuks see sinu Kahara taatki niidab,» ütles Tiiu pilkavalt. «Masinaid on vaja... Räägitakse, et Haldja traktori jaama on kombaini toodud.»

«No see on ju terve maja! Sellel pole meie põldudel ruumi ümbergi keerata, kuna meil üks põllulapp üle soo teist taga hüüab...»

«Muidugi, asi seisab masinates — seda peab igaüks aru saama,» toetas Elmar autoriteetselt õde. «Vana Peeter niidab päevas koorma, aga kombainiga lõikaks ta päevas kümme hektarit ja ära peksaks ka. Kahes vahetuses kakskümmend hektarit. Ja vihke siduda pole vaja...»

«Kakskümmend...» lausus Kai tasa, ja vähese vaikimise järel lisas: «Võib-olla, võib ju olla... Ainult see pole Haldja jaoks. Kas saavadki minu silmad siin kombaini näha?»

«Aga kuidas siis!» ütles Elmar ohinal. «Misjaoks meie siis

siia tulime? Vähke püüdma? Käime korraks jõge mööda ära, — eks me siis näe, kas vesi leiab tee või ei... Võsalõikaja läheb üle ja ajab nagu habemenõaga kõik paljaks. Siis tuleb uudismaa-ader. Kuidas siis mitte Haldja jaoks? Aga kelle jaoks siis partei kõik teeb — saadab ekskavaatorid siia, traktorid? ... Kelle eest ta siis hoolitseb?»

«Noh, hea küll, hea küll,» lõi ema leppivalt käega. «Kas mina siis seda ei taha? Kas ma siis selle vastu vaidlen?»

Vaikiti. Kuulati, kuidas emakass õrnalt nurrudes lakub nurgas jultunult turtsuvat sõnakuulmatut musta poega.

«Mind määratakse varsti vahetuse vanemaks,» ütles Elmar, teeseldes haigutust, ja vaatas vargsi naiste poole.

«Oo! Ma ei teadnudki, missugust tähtsat meest ma kunagi seakünast kõryupidi välja tirisin,» pani Tiiu käed puusa.

Mõte, et tema noorem vennas võib kellegi üle vanemaks olla, näis Tiiule sedavõrd naljakas ja hämmastav, et ta hakkas itsetama, muide, siiski austuse varjundiga.

«Tema on nüüd meil majas peremehe eest,» ütles ema õnnelikult naeratades. «Peigmees, ühesõnaga...»

«Ainult parajat pruuti pole leida,» lõi Tiiu sekka. «Peigmees on kasvanud sihuke, et ühestki uksest Kilgi külas sisse ei mahu, lööb otsaesise ära...»

«Aga kes teab, võib-olla on ka pruut olemas. Ja mitte väga kaugel,» ütles ema pooleldi tõsiselt ja jäi mõttesse. Niiviisi nad heitsid külainimestele omase kohmakusega heasüdamlikult nalja tulevase «vanema» üle, kuni ema küsis:

«Kuidas, kohe homme hommikul vara sõidate? Magaksite kauem...»

«Ei, vaja on kiirustada,» ütles poeg. «Käsk on homme kohal olla. Me alustame Hiljamäel veskitammi juurest ja tuleme jõge mööda edasi, nii et augusti lõpuks oodake Kilgisse.»

«Ja Haldja hakkab voolama?» küsis Kai uskumatult.

«Aga kuhu ta pääseb,» naeratas Elmar. «Nii on temale määratud.»

«Aga nüüd puhkama,» ütles Kai teeseldud pahameelega.

Ta vähem kuulas poega, rohkem aga vaatas vaimustusega tema õlgu, silmitses mõnuga udemeid tema alles lapselikult pruntis huulte kohal ja leebe vaatega silmi, mis olid sinised nagu kogu perekonnal.

Tasa nohisedes magas August Järvet kambris rasket und. Elmar rõivastus tuld süütamata lahti ja heitis mõnutundega kitsasse koikusse pikali; heinakott sahises ta külje all.

Uui ei tulnud kohe. Akna taga siristasid väsimatult rohutirtud, otsekui oleks kuskil kaugel põldudel pinnitunud hommikuks valmis tuhandeid tillukesti vikateid. Avatud aknast tungis sisse niisugune värskust.

Kuigatuses elas Elmar teistkordselt läbi oma sissesõidu Kilgi küllasse. Kari poisikesi saatis teda juhatuseni. Isegi lõikusmasin põitl lakkas vehkimast oma hasplitega. Varjates käega silmi pühkese eest, jälgisid inimesed teda.

Kabiinist märkas Elmar Aadam Tuisku.

Ta luges esimehe silmadest varjamatut hämmastust.

«Vaata, kui kõrgele on tõusnud meie inimesed...» lausus Tuisk, punetavat nagu õieli ajades; higiojad olid ta karvastele silmastele põskedele jätnud mustad viirud.

Nähes eemal muhelevat Hugo Markust, rõõmustas Elmar kogu südamest, kargas masina't maha ja ruttas tema juurde, et tal kätt pigistada. Südamepõhjas oli ta alati unistanud sellest hetkest... Viimaks ometi võis ta uhkustada üllatunud Hugo ees, istudes sellise oivalise masina rooli taga, nagu seda on ekskavaator! Ega see ole mingisuguse vana «Fordsoni»-taoline loka.

Algas mõnus jutt.

«Kas mäletad, kuidas sa oma traktorit tahtsid mulle odavalt ära anda?» ei suutnud Elmar hoiduda meenutamast ja tema hää, vaatamata naljatoonile, värises veidi võidurõõmust.

«Aga sina ei võtnud... Ja tegid õigesti. Selle eest näe missuguse laeva vedasid siia. Au ja kiitus! Aga mida te kaevama hakkate?» Markus silmitses uudishimulikult ekskavaatorit.

«Tammi juurde läheme. Haldja jõe põhja hakkame süvendama,» selgitas Elmar tähtsalt.

«Ah või sedasi... Nii et hävitate kõik vähid! Sellest on kahju.»

Markuse hääles kõlas varjamatu meelehärm.

«Ah vähid? Seda küll...» kohmas Elmar.

Talle meenusid Markuse kalamehekirekesed ja ta sõnas rutakalt:

«Pole viga, siginevad uuesti... Selle eest kuivatame aga soo.» Markus astus masinale lähemale, et seda paremini uurida.

«Ehee... vaata aga, kas see pole mitte Markus?» venitas inestunud Järvet, avas kabiiniukse ja tõstis kaks sõrme ümberliku mütsinoka juurde. «Ammu pole teineteist näinud. Aga seal metsas räägiti tookord, et juhuslik kuul olevat su maha niitnud. Tähendab, et eksiti...»

«Ega umbrohi kao,» naljatas Markus ja puhkes heasüdamlikult naerma. «Palju ei puudunud, et oleksin ss-meestele pihku sattunud, aga ära pääsesin... Pärast olin partisan.»

«Või nii,» imestas Järvet tagasihoidliku viisakusega, ja vaadates Markuse hoolitsetud roosakaid põski, mõtles skeptiliselt endamisi: «Kas sa mitte naiste juures heinalakas partisaani ei mänginud?»

«Tähendab, et olete läbisõidul,» ütles Markus kahetsevalt. «Muidu oleksite homme rehepeksul abiks olnud. Upume töö sisse. Meil kuluksid niisugused täitsamehed marjaks ära.»

«Ega meiegi mustikaid korjama lähe,» vastas August kuivali.

Mis edasi sai, seda ei suutnud Elmar enam meenutada — uni võttis võimust. Ekskavaator koos August Järvetiga ujus kuskile eemale... Aeglaselt sammudes, tundmata maad jalge all, läks Elmar edasi väikeste mändide vahel, neid kätega kahele poole laiali lükates; selja taga löid need jälle hääletult kokku. Elmar vaatas oma paljaid jalgu ja talle meenus, et ta oli jätanud saapad ekskavaatori kabiini. Kõndida soos jalatsiteta oli ohtlik usside pärast ja ta tahtis tagasi pöörduda ekskavaatori juurde, kuid ümberringi seisis männid. Ja siis kadusid ka need...

Koputus aknale äratas hommikul Elmari: justkui oleks keegi kepikesega vastu akent peksnud. Elmar avas silmad ja nägi akna taga varblast, kes nokaga koputades klaasi mööda libises, püüdes ületada temale arusaamatut takistust. Elmar naeratas ja heitis teki kõrvale. Sõandamata äratada raskesti magavat Augustit, rõivastus ta ja läks kikivarbail välja õhu kätte.

Ehkki Elmar oli ärganud vara, selgus, et keegi oli tõusnud veel varem: lauda poolt kostis kapsaraua täksimist.

Õde Tiiu raius sigadele peedilehti.

Tema kõrval seisis ta sõbratar Salme Pärtel, sihvakas tütarlaps, tedretähed trotslikult püstisel ninal ja pruuniks päevitunud käsivartel.

«Noh, karjapoiss, tere,» sõnas tüdruk lõbusalt ja raputas tugevasti Elmari kätt.

Elmar liigutas sõrmi: neisse oli otsekui kandunud osa soojust kuuma kareda pihu puudutusest.

«Tere, karjatüdruk,» vastas ta heatahtliku naljatusega. «Kas hakkad mind jälle õrritama? Kas ma vähe olen sind patsist tirinud?»

Salme vaatles teda sõbralikult ja uudistades.

«Ma vaatan, kas on Elmar või ei,» rääkis ta muiates. «Sil-

made järgi nagu oleks, aga hääle järgi — ei ole... Sul oleks nüüd paras kooris bassi laulda... Räägitakse, et sa olevat mingi traktoriga siia sõitnud?»

«Mingi traktoriga?» kordas Elmar küsimust ja selgitas täiesti ükskõikselt: «Ei, ma tõin siia ekskavaatori,» ning pöördus Salmest eemale.

«See ongi siis sinu majapidamine?» küsis ta kulmu kortsutades oma vanemalt õelt ja heitis pilgu uksest sisse. Lubjaga valgeks võõbatud sulgudest kostis ruigamist ja vingumist. Lehtas hapukalt.

«Minu, minu jah!» karjus Tiiu kogu kõrist üle sigade vingumise. Need hakkasid tema häält kuuldes veel hullemini vinguma. «Alt äral!» hüüdis Tiiu nüüd Elmarile. Haaranud kergelt maast raske toobri raielehtedega ja hoides seda vastu kõhtu, tormas ta mööda vahekäiku.

Elmar astus teelt kõrvale ja vangutas ainult pead. Ta ei tundnud äragi tavaliselt vaikset, tagasihoidlikku õde, kes isegi eile tema triumfaalse sissesõidu ajal külasse oli end võõraste selja taha peitnud.

Elmar vaatas silmanurgast Salmet. Ta oli oma tooniga tüdrukule selgesti mõista andnud... Kuid selle asemel et ära minna, seisis too rahulikult paigal ja hakkas koguni sõltumatul toonil poisikese moodi vilistama. See plika kujutleb endast nähtavasti liiga palju!... Teatud üllatusega märkas Elmar ta pluusil komsomolimärgikest.

«Oo-jah, siin on üht-teist ümber tehtud,» märkis Elmar, liialdatud tähelepanelikkusega vana lehmalauda silmitsedes. «Näe, seal on kaks akent sisse raiutud, valgeks on võõbatud... Aga põrand on mullast. Tsemendist oleks vaja teha.»

«Nojah, tsemendist...» sõnas Tiiu. «Marta Niilus on küll oma karja jaoks tsementpõrandad teinud, meil aga on ainult juttu olnud.»

«Miks siis nii?»

«Tea, kas neil on rohkem üksmeelt või... Meil aga, kui vaatad, on igaüks oma lüüsi, oma nurgas, aga lülidest ketti kokku liidetud ei saa. Tead, alles hiljuti murdis hunt Salme isal mõned lambad maha. Ema toppis end sinna lohutama, vanad läksid nii riidu, et hullemat ei saa ollagi. Ema tuli tagasi, nagu peas ära nutetud, värises üle keha. Kuid ema on Madisega ühes lüüsi. Madis on veel lülivanem... Näed siis, räägitakse, et vana arm ei roosteta, aga tuleb välja, et viha roostetab veel vähem.»

Elmar vaatas kõõrdi Salme poole, kuid ei lausunud sõnagi. «Tule õige vaata,» ütles Salme millegipärast sosinal ja tõmbas Elmarit käisest.

Sulus puhtal aluspõhul nägi ta külili lamava looma punsunud nisasid: naljakad roosad põrsad imesid. Sea silmad olid õndsalt pilukil, aeg-ajalt liigutas ta lontis kõrva ja rõhatas.

Elmar ei suutnud muiet tagasi hoida.

«Meie ainuke puhast tõugu emis,» kurtis õde nukralt. ««Tuleviku» kolhoosis Marta Niilusel on tervelt kolm. Ja kult on puhast tõugu.»

«Pole viga, küll jõuame paremale järjele,» lohutas Elmar. Eneselegi ootamatult ütles ta «jõuame», otsekui end «Koidus» kolhoosi liikmeks lugedes.

«Neil on suur kolhoos... nad on jõukad...» kadetses Tiit. «Meil aga ei saadud möödunud aastal kuidagimoodi isegi raudahju juhatusse üles panna... Kasukates istuti.»

«Ega kõike korraga saa,» ütles Elmar tähtsalt. «Vaata kui me siit läbi läheme, soo ära kuivatame...»

«Kes need meie?» küsis Salme pilkavalt.

Kiire liigutusega tõmbas ta Elmaril sonimütsi nina peale ja jooksis laginal naerdes eemale.

Elmar sööstis end unustades nagu lapsepõlveski Salmele järele, et talle head matsu selga anda või teda juustest saku tada.

Salme jooksis paljaste jalgade põntsudes kivikõval maal.

Naeru lagistades ja punetavatena jooksid nad mööda õue. Valgete floksidega lillepeenra juures pidi Elmar Salme juba kätte saama, sirutas isegi käe välja, kuid Salme peatus ootamatult järsku, ja Elmar tormas mööda. Elmar oli südamest naerdes valmis uuesti kätt sirutama, kuid Salme vaatas selliselt talle otsa, et ta laskis silmapilkselt käe langeda ja jäi seisma nagu kinninaelutatud...

Elmari ees seisis mitte tedretähniline trotslik plikake, kes oli kunagi teda kiusanud, vaid pikk, talle õlani ulatuv noor naine helesiniste silmadega ja lopsakate kiharatega karmide tõrksate patsikeste asemel. Nende silmade säras kadusid suured tedretähnid tema näol. Elmaril oli tahtmine varjata end käega nende silmade vihase pilgu eest.

Ta jäi seisma, ehmudes ise oma kohmaka julguse üle, ja oli valmis kuulama käre dat noomitust.

Kuid Salme ei lausunud sõnagi. Ta läks edasi kergelt ning vabalt, sellise häirimatu rahuga, nagu polekski Elmarit siin,

nagu polekski too eile seninägematul masinal võitjana Kilgi kullasse sisse sõitnud, vaid oli endist viisi poisike ja mitte täiskasvanud noor mees, keda mehed juba nagu võrdset enda hulka võtavad.

Salme oli ammu läinud, kuid Elmar seisis ikka veel mahaöödud silmil.

VIIES PEATÜKK

Ühtlaselt pedaalidele vajutades sõitis August Järvet jalgrattal mööda maanteed, mida valgustasid madalal seisva hommiku-päikese viitused kiired.

Järveti jalgratas polnud kaugeltki enam uus, ostetud aastat viieteist tagasi, kuid ta vananes niisama visalt ja vastumeelselt nagu tema sooniline, kuivetanud omanikki, kellel oli raudne tervis.

Alati hoolikalt määritud ja puhastatud ratas ei kriuksunud ega logisenud ühestki oma rohkeist liigendeist. Kui mingi kruvike oli aja jooksul läbi kulunud, asendas Järvet selle otsekohe; kui murdus pedaalivõll, treis Järvet uue, ajas sirgeks juhustlikult muljuda saanud porilaua.

Aajad jäid Järveti käes alati uueks, sest ta oskas neid hoida ja hooldada.

Rohke öine kaste polnud jõudnud veel haihtuda külmadele teelehtedele, hõbedast vihma sädeles teeäärseisse põõsaisse põimunud ämblikuvõrkudes.

Pärnade ja vahtrate laiad, pikad hommikused varjud kirjasid tee laiguliseks. Hämarad ja külmad varjukohad vaheldusid päikeseliste aladega. Neid lähides mõtles August Järvet, et nii on ka elus: üks päev pole sarnane teisega — üks rõõmustab sind päikese ja õnnestumistega, teine teeb meelehärmi sompus, ilma ja pahandustega.

Täna oli ees raske päev. August Järvet mõtles mornilt eelsojavale kõnelusele maaparandusjaama direktoriga. See jutt ei olekski Järvetit nii väga häirinud, kui poleks olnud vana sõpra Kaldaga. Aastat kaksikümmend tundsid nad teineteist.

Jah, kaksikümmend aastat tagasi olid nad töötanud koos kolm hooaega ühes artellis. Kuid siis, kui ettevõtja insener Tuvi osamakordselt Eestis oli melioratsioonitöödel tarvitusele võtnud ekskavaatori, õnnestus Järvetil seal masinisti abiks saada. Ta arvas, et tal oli vedanud. Ekskavaator oli vana, kulunud ja

nõrgajõuline, kuid sellest hoolimata tekitas ta oma ilmunisega valda artelli kraavikaevajaile ähvardava konkurentsi ja lõi juba niigi madalad töötasud alla. Kraavikaevajad hakkasid vihkama masinat ja tema masiniste. Ning kord juhtus, et kokkusaamisel küla poes otsustasid nokastanud kraavikaevajad Järveti läbi peksta. Suitsust küllastatud õhku täitis sõim, vehiti rusikatega, keegi raputas teda õlast, kuid siis oli kõlanud Mihkel Kalda rahulik hääl:

«Pidage, poisid, misjaoks oma meest puutada, tema pole milleski süüdi. Ennem juba tuleks Tuvi kraavis ujutada...»

Ja ta eemaldas August Järvetit ähvardavad soonilised rusikad. Sellest ajast peale pidas Järvet end võlglasteks Kalda ees.

Mihkel Kallas polnud artelli vanem ega ajanud asju ei ettevõtja ega tellijaga, kuid ometi tunnistati teda tema elukogemuste poolest vanemaks artellis. Nüüd oli elu viinud Mihkel Kalda ülesmäge — pannud hiiglasliku ürituse vanemaks. Tema, August Järvet, ei tundnud nagu varemgi Kalda vastu mingit kadedust, ei midagi peale tänulikkuse, ent nüüd tuleb neil nähtavasti teineteisest lahkuda...

August Järvet oleks täiesti kindel oma otsuses, kui poleks olnud viimast kõnelust Marta Niilusega. Nende viimase kõneluse ajal oli Marta olnud küll selle poolt, et peigmees kiiremini kolhoosi astuks, kuid mitte nii kindlalt nagu alati varemalt. Paistis, nagu oleksid ta rahutus peas tekkinud mingid uued ideed. See oli Järvetit häirunud, kuid oli kuidas oli — ta pidas küsimust ikkagi otsustatuks. Sest kõige tähtsam on see, et tema soovid langevad täiesti ühte «Tuleviku» kolhoosi juhatuse liikmete soovidega.

Niimoodi end rahustades sõitis August Järvet oma jalgrattal. Paari tunni pärast, kui päike oli kõrgemale tõusnud, jõudis ta vana pargi kaskede allée varju. Tee viis vana lohakile jäänud mõisa avarasse õue.

Vasakult, tohutu suure kivilauda tagant põllult kostis hääli ja undavat mootorimürinat.

Järveti silmade ees avanes järgmine pilt. Põllul manööverdas traktor-buldooser, mille ees oli püstloodis teraskilp. Buldooseri liikumist jälgis salk inimesi, kelle hulgas Järvet tundis ära tuttavaid traktoriste.

Buldooseri ees, nagu masina poole, astus tagurpidi keskmist kasvu, mütsita mees, kellel oli paljaks aetud ja pronksikarva päevitunud pealagi ning ümarik nägu. Ta tegi käega märke ja andis vahetevahel käsklusi masina juhile.

Mees liigutas veidi käelabasad, ja buldooser kergitas kilpi enda ees nagu kiivrisilmikut. Mees taganes vähehaaval, ja masin näis roomikutega ragistades talle peale ajavat. Ta meelitas masinat lähima kivimüraka juurde, mis sarnanes õlgade vahele tõmmatud halli härjapeaga. Buldooser tegi kivi ümber poolringi, otsekui sihtides, ja Järvet taipas, et ta läheneb kivimürakale selle järsust küljest, et teraskilbi hoop ei libiseks kivi kaldast pinda mööda. Jõudnud viie-kuue meetri kaugusele, laskis buldooser massiivse kilbi otsekui võitluseks valmistudes maapinna ligi ja kiirendas käiku... Vilgas mees liikus peaaegu joostes buldooseri ees ja karjus õhinal vene keeles:

«Võta vasemale, vasemale, uhh...»

August Järvet astus lähemale, et paremini näha. Kostis tume hoop ja selline heli, nagu oleks talumehe reejalas talvel üle kivi sõitnud. Teraskilbi ees mulda üles paisates kargas raske kivimürakas maast ilma erilise pingutuseta välja ja veeres masinast tõugatuna kohmakalt taarudes edasi.

«Said, kurat!» sõnas keegi vaimustatult.

«Kas see ehk polegi uus peamehaanik?» mõtles Järvet.

Ja luitunud tööülikonnas mees küsis Järvetist möödudes:

«Kas minu juurde?» ning esitles end: «Melnikov, Andrei Petrovitš, mehaanik...»

Järvet ütles omakorda nime ja tähendas, kes ta on ning kust kohast.

Melnikov hakkas pärima, kuidas nad masinaga kohale jõudsid ja kas ta on valmis tööks. «Te ütlete, et tõrgub... Noh, paneme hääled sisse...» rahustas ta. «Ega te kohe veel ära lähe? Tähendab, jõuame veel rääkida.»

Järvet läks direktorit otsima. Kirjutuslaudu täiskiilutud kantseleis, mis asus tiibehituse alumisel korrusel, öeldi talle, et direktor on väljas.

August Järvet väljus ümbrust uurima. Heitnud pilgu ümberingi, veendus ta, et vanas mõisas, kuhu oli paigutatud loomakasvatustehnikumi õppemajand, olid toimunud suured muudatused. Kui palju siin oli igasuguseid masinaid!

Laudast lasti lehma välja. Vanamehest karjane, kes oli üleni, alates juustest kuni rohus ärahõõrutud saapasäärteni, päikesest pruuniks põlenud, sekeldas lauda väravateni ulatuva veoautode rivi vahel ja juhtis lehma tee. Pruunjaspunased lehmad ammuksid ja taganesid usaldamatult masinaid nähes. Platsil, mida põhjast piiras pikk kivilaut ja idast madal ait, seisis rida võimsaid linttraktoreid S-80. Päikese käes helkisid kahe buldooseri

kilbid, ja eraldi seisis uus ekskavaator, sama tüüpi, mille oli siia toonud Järvet. Sõnnikuhunniku kõrval lauda juures oli näha autotsistern hoiatava pealkirjaga «Tuleohtlik».

Terava ja kogenud pilguga kõike seda silmitsedes mõistis Järvet, et rünnak soodele võtab tohutu, seniolematu ulatuse ja järelikult... on seda raskem kõnelda direktoriga.

Järvet leidis Kalda endise kivist sepikoja juurest. Direktor seisis mõttesse vajunud vanarauahunniku juures, mis oli nähtavasti alles hiljuti siia toodud. Järvet märkas kohe vana purukslastud fašistide tanki torni terasplaate ja isegi vana roostes kuulipildujarauda.

Järvetit nähes pomises direktor midagi vastuseks tervitusele ja vajus uuesti oma mõtteisse.

Niisugune oli juba Kalda iseärasus: kivile vaadates kujutles ta endale juba sellest ehitatavat maja. Järvet teadis seda hästi ja jäi sellepärast rahulikult ootama.

Viimaks, kui talle näis, et Kallas oli tema juuresoleku unustanud, tõstis viimane oma suure pea ja lausus otsekui ammust juttu jätkates:

«Me mõtleme uue kraavikaevamissaha konstrueerida, jah... Näe, siia toodi selle jaoks vanarauda. Noh, aga kuidas sinul seal siis läheb?»

Järvet kandis olukorrast ette.

Nad arutasid lühidalt ja asjalikult läbi rea tootmisküsimusi ja Järvet valmistus juba tegema juttu oma isiklikust asjast, kuid siis ilmusid sepikoja nurga tagant kaks külastajat: üks pikk, kiilaspäine, väikesed metallraamidega prillid ninal, teine — üsna noor heledate silmadega mees.

«Näe, kus ta plaane teeb,» sõnas pikk heasüdamlikult.

«Ahaa, esimehed!» muheles Kallas. «Tellijad...»

Esimehed haarasid Järveti käest silmapilkselt jutu initsiatiivi. Tüse noor mees osutus üsna lärmakaks ja sõnaohtraks. Ei jõudnud Järvet silmaga pilgutada, kui esimehed Kalda juba kantseleisse tirisid. Tüse mees tõukas seejuures Kallast sõbralikult tagant, et too kiiremini astuks.

Järvet kõhatas rahulolematult. Kas või lükka kõnelus teiseks korraks!

Mõtelnud hetke, otsustas ta kindlalt siiski oodata tellijate lahkumiseni. Ta kõndis aeglaselt mööda õue ja vaatas mõtlikult jalgade ette maha. Äkki sundis miski teda pead tõstma...

Kaskede alleelt kihutas jalgrattal tuttava lillalise siidpearätiga naine. Marta!

Võtnud kähku ratta, millelt Marta maha hüppas, küsis August meenutunult:

«Mis sina siit otsid?»

«On asja,» vastas Marta lühidalt. «Aga milleks sina siin oled, seda ma ei küsigi.»

Nad astusid kõrvuti mööda kitsast jalgrada suure tee ääres, mis oli traktorite ja ekskavaatorite roomikute sügavaist jälgedest kirjaks muutunud.

«Neil on täna siin pärast tööd koosolek. Kallas on kutsunud kokku ümberkaudsete kolhooside esimehed, — ta on ju taibukas mees, agitaator... Ma sõitsin varem kohale, on rääkimist. Aga sina, kas sa rääkisid temaga?»

«Ah ei, segati,» sõnas Järvet tusaselt. «Kuid räägin veel. Niipea kui ta vabaneb...»

Marta tõmbas Augustit käest ja nad istusid pingile pahkliku kõnnapuutüve juures.

«Tahad rääkida? Olgu peale... Aga kuule, ega ta sind vist ära ei lase?»

August vaatas uurivalt Märtale näkku. Too vahtis veidi silmi kõõritades, mis tema juures esines mõtteisse süvenemise silmapilkudel, kuskile üle Augusti õla.

Järvet kortsutas kulmu. Ta pelgas veidi Martat, kui sellel oli niisugune nägu. Ta teadis: nüüd hakkab Marta kõike oma-moodi ümber pöörama.

«Muidugi, rõõmu ta sellest ei tunne,» pomises August. «Kuid ma selgitan talle ära...»

«Aga tema ei arvesta sinu selgitamist, vihastab.»

«Seda ma kardan isegi,» tunnistas August ausalt. «Kuid ma ei lähe töölt ära oma tuju pärast, mitte logelema. Ma kavatsen ju meie kolhoosi heaks tööle hakata.»

«Mis siis sellest, et kolhoosi heaks! Meil on maakonnas kolhoose palju,» ütles Marta rangelt ja sugugi mitte arusaadavalt. «Ja Kallas ei lase sind ära.»

«Kuidas ei lase? Laseb.»

«Tahad temaga riidu minna...»

«Mis siis teha ometi? Igaühe meeltmööda olla ei saa... Nii võid ise alati pügada saada. Temal on oma töö, meil oma.»

«Mina aga ei taha Kaldaga tülli minna,» tõmbas Marta näo kipra. «Ära unusta, et me ei ela nüüd ju kuskil üksikus onnis metsaservas. Kõik meie maakonna kolhoosid on seotud maa-parandusjaamaga ja tema meiega. Pealegi on mul üks projekt, ja ma vajan Kalda abi.»

«See on mulle uudis,» leidis Järvet ainult, mida öelda, ja murdis vitsa käte vahel pooleks. «Möödunud korral sellest juttu ei olnud.»

«Ma ei taba Kaldaga tülitsema,» lausus Marta jonnakalt. «Ega või...»

«Aga meil on ju maja plaangi valmis,» sõnas Järvet nõutult, kepikest üha väiksemaiks tükkideks murdes.

«Midagi pole valmis. Siin oleneb palju minu projektist. Kolhoosimaade planeerimine võib veel muutuda.»

«Tuleb välja, et meie vahel pole midagi otsustatud?» küsis Järvet, ja Marta vaatas talle ärevalt otsa, — niivõrd sünge oli ta häälekõla. Isegi tema suurtel kätel, mis lebasid praegu põvedel, oli solvunud ilme.

Marta heitis nooruslikult pea kuklasse, puhkes helinal naerma ja haaras hoogsalt neist suurtest, kallitest kätest kinni.

«Ära ole niisugune rumal,» sõnas ta õrnalt. «Kõik on ammu otsustatud. Selle jaoks seda kõike tehaksegi...»

Järvet tõstis silmad Marta poole. Ta võis olla kuitahes kuri, kuid kõige kergem oli lahke sõnaga tal relvad käest võtta. Ta oli juba valmis astuma rahulikku vestlusse, kui ta äkki märkas, et Marta ei vaatagi enam tema poole, vaid et kogu ta tähelepanu on pööratud kantseleiuksele. Sellest väljusid pikk prillidega kolhoosiesimees ja teine, tüse, heledasilmne. Kallas saatis neid.

Marta võpatas.

«Need on ju Sang ja Teder,» venitas ta pahaselt. «Siiski jõudsid minu teele ette. Sa istu, ma tulen kohe...»

Ja juba ta läks tõtlikult üle õue ja naeratas rõõmsalt valgete hammaste välkudes, ehkki endal südames kipitas. Kallas on rohkesti lepinguid sõlminud, kas on jäänud midagi ka tema jaoks?

August Järvet jäi jälle üksi. Ta kargas ägedana pingilt püsti. Temale jätkub. Ta sõidab viibimata ilma hüvasti jätmata ära... See pole mees, kes endaga mängida laseb.

Järvet katsus mornilt rattakumme, valmistudes tagasi sõitma. Ta otsustas rahulikult mehesammul üle avara platsi minna, ratast käekõrval lükates. Kui Marta ei hüüa teda, ärgu hüüdkü! Tema sõidab ära.

Möödudes laudaga ühe katuse all olevast karjaköögist, nägi ta vanapoolset sonimütsis hallide vurrudega meest. Juhan Otti, lukksepatöökoja juhatajat, tundis Järvet nagu Kallastki juba ammu. Juhanil olid seljas sinised luitunud tunked, samasugused.

nagu kandis August. See tagasihoidlik tööriietus võib olla erineva löike, värvi ja tegumoega, kuid tema karmis korralikkuses, triikimisest läikima löönud õmblustes, taskutes, kus sobiva ja läbimõeldud paigutuse leiavad endale prillid, kokkupandav, metallilõhnast läbiimbunud nahktupes mõõduriist, pliiats kaitsekubarakses ja värske ajalehenumber, — selles kõiges on tingimata midagi ühist, üllatavalt kodust ja liigutavat. Neist taskust võib alati käepärast leida tõrkumatult töötava välgumihkli ja lihtsa portsigari kodus topitud suitsudega. Tubakas kestade jaoks on aga lõigatud üsna leidliku konstruktsiooniga masinal, mis samuti on valmistatud omaenda kätega...

Juhan Ott vahtis huult hammustades üle prillide pahaselt uuele mehaanikule otsa, kes temaga juttu ajas.

«Ah vana Ott pole rahul oma ruumikesega,» mõtles Järvet ja tervitas nokkmütsi peast võttes.

Ott vaatas halvustavalt nina krimpsutades pimedasse lauta, mis lehkas sooja sõnniku järele, ja hakkas peaaegu puhtas vene keeles kurtma:

«Palju, kus olen töötanud... Aga näe, laudas pole töötanud... No mis töökoda see lauta saab?»

«Jah,» tundis Andrei Petrovitš kaasa ja vaatas omakorda lauta. «Noh, kuidagiviisi seame end esialgu sisse...»

Jutuajamisest direktoriga oli ta teada saanud, et ajutiselt, kuni uue remonditöökoja püstitamiseni, tuleb töökoda sisse seada mõisa vanasse kivilauta, niipea kui põllumajandustehnikumi õppemajand oma lehmad ära viib.

«Töökoda siia teha ei saa,» sõnas Juhan Ott jonnakalt. «Tuleb rutem ehitada teine.»

«See on selge,» nõustus Andrei Petrovitš. «Selle asjaga hakkab juhtkond tegelema, meil aga jätkub vaidlusi omaenda asjade üle, seltsimees Ott, eks ole... Mina annan teile kui töökoja juhatajale masinaid remonti, teilt aga võtan vastu kui mehaanik. Siin juba teineteisele armu anda ei tohi.»

«Nii ta on,» nõustus Juhan Ott. «Kui minult nõutakse, nõuan mina ka.»

Nad astusid vanast jahedast, madala laega kivihoonest välja sooja kätte, kõrge pärna läbipaistva varju alla.

Andrei Petrovitš tõstis silmad helendava taeva poole ja leidis kõrgel ujuva kerge, peaaegu nähtamatu lennukisilueti ning sõnas unistavalt:

«Suured asjad hakkavad arenema, seltsimehed.»

Ott silmitses lauta, mille ees olid sõnnikulasu ja kus müüri

ääres vedelesid nõgestesse kasvanud vanad talumeeste reed, ning heitis küsiva pilgu Andrei Petrovitšile.

«Veel pole midagi olemas,» ütles ta rahulolematult. «Kaks vana kivilaut ja tühi kantseleimaja.»

«Kuidas pole... Te näete ikka aina seda, mis on vana,» muigas Andrei Petrovitš. «Ekskavaatorid aga on juba objektidele läinud. Meie jaam elab juba! Töötab!»

«Minu töö hakkab peale siis, kui katkised või vanad masinad püksirris kohale tuakse...» rääkis Ott jonnakalt. «Kogu eluaja ma vanu ainult parandangi ja taastan. Nagu tohter praavitab konte...»

Andrei Petrovitš vaatas oma jutukaaslasele teravalt otsa.

«Aga teie minge ja vaadake traktoreid töö juures, kuidas nad oma konte murravad,» ütles ta tõsiselt. «Siis on ka kergem praavitada.»

Keskpäeva ajal kogunes traktorite juurde suur hulk inimesi. Millegi üle valjusti vaidlevad traktoristid, raamatupidaja — eakas mees, sarvraamidega prillid poorsel ninal, sekretär masinakirjutaja — kehakas naine pehmete heledate juuksekiharate pärjaga karedavõitu vaskpruuni näo ümber, mõned mehed, nähtavasti remonditöölised, ja rühm poisse tööstuskooli õpilaste mütsides. Kolhooside esindajatega ühtekokku kogunes inimest nelikümmend. Siin puudusid veel paljud koosseisus ettenähtud — veel polnud jaama saadetud direktori asetäitjat poliitlisel alal, vanemagronoomi ja teisi.

Kuid direktor ei tahtnud selle pärast koosolekut edasi lükata.

Kallas heitis pilgu kellale ja jutud vaikisid silmapilkselt.

Direktor teatas pidulikult:

«Seltsimehed! Me oleme kogunenud vabariigi esimese maa-parandusjaama esimesele tootmisnõupidamisele...»

Kõik hakkasid heakskiitvalt plaksutama.

«Meie jaam omab vabariigi elus suurt tähtsust,» jätkas direktor pikkamisi. «Me elame õnnelikul ajastul, millal meie maa kujundab edukalt ümber loodust. Nõukogude riigi tootmistehniline võimsus on sedavõrd kasvanud, et nõukogude rahvas võib lahendada ülesandeid, mis pole jõukohased ühelegi teisele maale. Meie, nõukogude inimesed, muudame kommunistide partei juhtimisel uueks mitte üksi iseend, vaid me hakkame muutma ka looduse nägu, kliimat, et ta oleks inimesele emaks, aga mitte võõrasemaks...»

Nende sõnade juures avaldati direktorile jälle poolehoidu käteplaksutamiseega.

Teda kuulati tähelepanelikult, ehkki teati, et avalikud sõnavõtted vanal Mihkel Kaldal eriti ei õnnestu: ta pani need enne paberile, unustas aga paberid alati koju. Kuid täna oli pidulik päev, jaama esimene tööpäev, ja seepärast aitasid kõik Kallast pinguldatud tähelepanu ja rohke käteplaginaga.

«Mis, kas pole vägev rivi?» küsis ta käega traktoreile näidates, ja lai naeratus ilmus sel päeval esmakordselt ta murelikule punetavale näole. «Kas pole head soo ründajad? Nad on meie vanema venna, vene rahva poolt saadetud! Meie masinistid juhiwad juba uusi ekskavaatoreid soode südameisse, Haldja, Loodi ja Soodla jõe basseini... Homme lähevad traktorid ja huldsoosid kolhoosipõlde kividest puhastama... Näete, nende masinatega me hakkamegi vallutama loodust. Ja vallutamegi!»

Mihkel Kallas laskis rusika energiliselt langeda, ja kõik plaksutasid väga valjusti.

Kui aplaus oli vaikinud, tegi Kallas ettepaneku:

«Palun oma arvamus avaldada meie töö kohta.»

Andrei Petrovitš oli pinevalt kuulanud temale mõistmatu kõne sõnu. Oleks olnud teistsugune olukord, poleks ta oma tagasihoidlikkuse tõttu võib-olla kõnelda sõandanud, kuid täna, siin, võimsate traktorite ja ekskavaatorite rivi ees, tundis ta endal suurt vastutust nende masinate töö eest ja samaaegselt suurt uhkust, mis on omane inimesele, kes pole mitte tühjade kätega oma uute sõprade juurde tulnud. Ta tõstis käe.

«Sõna on seltsimees Melnikovil,» ütles Kallas.

«Looduse ümberkujundajate esimestes ridades sammuvad põllumajanduse mehhaniseerijad: traktoristid, mehaanikud, masinistid...» kõneles Andrei Petrovitš. «Ma tean, et teie kõik...» Andrei Petrovitš heitis pilgu traktoristidele, «...et teie kõik olete eilsed talupojad, talupoegade lapsed. Kuid teie olete juba hakanud armastama masinaid, olete kasvanud, teie ei taha enam pimesi alistuda maale ja loodusele. Teie mõtlete juba, kuidas kujundada ümber seda tujukast loodust, sundida teda teenima rahvast. Tähendab, et teie, kujundades ümber loodust, kujundate ka oma sotsialistlikku teadvust. Selles mõttes on meie jaama tähtsus samuti väga suur...»

Andrei Petrovitš laskis pilgu üle ümbritsevate inimeste ja lõpetas jõuliselt:

«Täites looduse ümberkujundamise programmi, lahendame meie, uue maa-parandusjaama töölised, ühe kommunistliku üles-ehitustöö tähtsaima ülesande.»

Andrei Petrovitšit kuulati erilise huviga. Ehkki ta oli ainult mehaanik, nähti temas siiski teatud määral kõigi nende võimsate masinate esindajat. Sellepärast oli tema sõnal kaalu.

Veel mitu inimest tõstis käe. Kallas andis sõna Marta Niilusele. Marta hakkas otsekohe ühest kindlast ideest haaratud inimese visadusega kõnelema lepingust jaamaga kahekümne hektarise põllu puhastamiseks kividest ning juhtis sellega otsekohe jutu asjalikele rõõbastele.

«Alustada võib kas või homme. Milleks oodata...» sõnas Marta, vaadates ringi pisut väljakutsuva ilmega, justkui oleks ta vastuväiteid oodanud.

Kuid neid ei järgnenud.

Esimesena hakkas heakskiidu märgiks käsi plaksutama Andrei Petrovitš. Teda toetasid kärarikkalt kõik.

Ainult August Järvet ei aplodeerinud pruudile. Ta põrnitses mornilt enda ette maha.

KUUES PEATÜKK

Masinistid valmistusid tööle asuma. Ekskavaator seisis Haldja jõe rohelisel veerjal kaldaserval vana kivist veski varemete kohal. Haldja madalad ning tasased kaldad tõusid sel kohal kõrgemale ja ulatusid peaaegu veski katuse kõrgusele. Madalapõhjaline jõgi voolas laisalt, sellest võis püksisääri põlvini üles käärides läbi minna, kus aga heaks arvati, iga kivi juures; üksnes lagunenenud tammi kõrval oli vesi uhtunud sügava haua. Ainult siin võis üle pea vette sukelduda. Kaldaid ühendas kõikuv palkidest sild.

Allpool, veski taga, tegi jõgi käänaku, ja siin oli märgata jõesängi langust, siin tekkis vool, kivide ümber hüplesid tõtlikud vahused lainekehed, oli kuulda vee sulinat.

Maakonna melioraatorite poolt väljatöötatud projekti kohaselt tuli töid alustada jõekünnise juurest, et kaevata see läbi ja süvendada jõesängi, millel lasus otsekui küür võimas kiht rasket jämedat kruusa.

Masinistid elasid juba mitmendat päeva Hiljamäe külas, keset väikesi, Haldja jõe kaldaile laialipaisatud talusid. Peaaegu kogu aja veetsid nad ekskavaatori juures: vaatasid läbi iga mootoriosa, ronisid masina ümber, käes mutrivõtmed, kuu-

latasid mootori töötamist. Ühtesoodu lülitasid sisse ja välja mehhanisme.

«Hääl nagu poleks puhas...» rääkis Järvet kannatajalikult nagu kibrutades. «Ahaa, nüüd juba pole viga...»

Nende tegevust jälgisid uudishimulikult aupaklikus kauguses seisavad lapsed. Iga möödasõitja pidas oma kohuseks soovida «Jõudu tööle!» ja jalgrattalt või vankrilt maha tulla ning korraga ümber ekskavaatori käia.

Päeval kuuma käes heideti mootoriõlist lõhnavad tööriided seljast ja roniti paisu juures vette. Kuivatati end päikesest kuumenenud karedal sillakattel, mis lehkas kuiva hobusesõnniku järele.

«Noh, sellel masinal me alles sõidame!» kõneles Järvet, õndsalikult oma lihaseid pingutades ja lõdvaks lastes. «Mitte keegi ei pea kinni. Sa vaata, kui lihtne ja kerge on juhtimine! Hüdrauliline... Ega see ole mõni vana kapitalistide-aegne ameerika kirst «Rustem», kus kange tuli väänata nagu roostetanud pumbapidet.»

«Nõukogude insenerid mõtlevad töölistele...» kinnitas Elmar korduvalt.

«Muidugi,» nõustus August. «Või võtame jälle võimsuse... viisteist-kakskümmend jooksvat meetrit hakkame päevas mööda jõge edasi liikuma. Magistraalkraavil aga palju kiiremini... Tead, poiss, ma süüan oma vanad tunked ära, kui sa sügisel endale mootorratast ei osta, — mis sa arvad?»

Elmaril tõmbus suu rahulolevaks muheluseks.

Sõidult maaparandusjaama pöördus Järvet tagasi mornina ja vaikivana. Oma kohtumisest Kaldaga ei rääkinud August Elmarile mitte sõnagi; mitu päeva järjest ei meenutanud ta üldse ei Martat ega oma tulevast maja. Sellest järeldas Elmar, et Järveti kõnelus direktoriga ei andnud soovitud tulemusi. Kindlasti keeldus Kallas vanemmasinisti ära laskmast. Elmar rõõmustas salajas selle üle, et Marta Niiluse katse Järvetit kolhoosi meelitada nurja läks.

Ja samal ajal oli tal Järvetist kahju. Elmar märkas oma üleumat salamahiti jälgides, kuidas see mõnd mutrit kinni keerates aeg-ajalt midagi endamisi pomises ja kauaks mõttesse jäi.

Elmar lobises seltsimehe meelt lahutada püüdes mõlema eest, meenutas igasuguseid lugusid Kilgi küla elust-olust ja veenis Järvetit peatuma nende majas, kui ekskavaator jõge mööda tema kodukülani jõuab.

«Küll sa näed, missugust kisselli rabarbrist ja tikritest ema

keedab!» rääkis ta kahedavõitu noore bassihäälega. «Ema lubas selleks päevaks praadida kuke, — sellel vaesesel on Pärtil kukk silma välja nokkinud...»

Kui jutt Kilgile pöördus, tõmbas August silmad kissi ja meenutas äkki:

«Aga ütle... see Hugo Markus... kes ta seal teie juures praegu on?»

«Brigadir.»

«Ja mina arvasin juba, et ta kaduma läks. Me olime ju koos ühes hävituspataljonis Haldja rabades. Enne suurt lahingut Aarma jõuguga ta kadus. Arutasime, mis temast sai, kas niitid juhulik kuul maha või langes vangi... Tuleb välja — ei seda ega teist, terve nagu härg.»

«Räägitakse, et Hugo oli partisan,» ütles Elmar austusega. August kehtas ebamääraselt õlgu.

Teise päeva õhtul ilmus sinna ootamatult Marta Niilus oma jalgrattal. Ta ulatas Elmar Laubale käe nagu vanale tuttavale. Tema tulekuga katkes unine vaikus vana veski juures: hakkas kõlama naise naer ja meeste vali jutt.

Marta oli heas tujus. Ta pistis Augusti määrdunud tööpluusi nõõpauku karikakra, naljatas ja naeris. Siis hakkasid nad häält tasandades Augustiga midagi rääkima.

Et neid mitte segada, võttis Elmar õngeritva, läks jõekaldale ja istus seal, kuni päike loojus ja jõe ning lohku kohale laskus kerge uduline. Kui Elmar tagasi tuli, hakkasid Järvet ja Marta liialdatud huviga tema püütud väikesi ahvenakesi silmitseda. Nad ei vaadanud teineteise poole ja oli näha, et nad olid tülitsenud. Marta sõitis varsti ära, pigistades Elmari kätt ja noogutades kuivalt Augusti poole.

Õhtul aga ähkis ja vähkres August kaua kambris, kus oli umbne hoolimata sellest, et aknad olid avatud, ja tõusis lõpuks voodiäärele istukile. Olles suitsu ette pannud, hõikas ta Elmarit:

«Kas magad, poiss? Ei maga? Homme sõidab arvatavasti mehaanik siia, ja võib-olla ka vana ise. Paneme oma masinale hääled sisse, siis meid enam kinni ei pea...» August tõmbas tükk aega tikku ja süütas kustunud paberossi. «Tead, Marta tahab juba oma maadelt kraavi jökke tõmmata... Kolhoosi karja suurendamise eest hoolitseb. Heakene küll, aga tuli välja, et teie kolhoos on tema teel risti ees... Tähendab, tuleb mägesid kõrvale tõsta, selgitada, kooskõlastada... Praegu sõidab kindlasti ringi, räägib auku pähe, pärib. Näed sa, ma pean

talle umbkaudse eelarve kokku seadma. Kuid kolhoosiküla plaan oli juba valmis ja meie maja jaoks isegi plats välja valitud... Nüüd aga tahab kõik ümber teha. Pagan temaga, las teeb!»

Elmar taipas, et August kobab uut suitsu.

«Naiste veidrused...» kohmas Elmar jämedal häälel viisakuse pärast.

«Mis?» küsis August hajameelselt, ja ilma et oleks vastust ära oodanud — vaevalt see teda huvitaski —, hakkas uuesti ärritatult kõnelema: «Ega muud, kui et pea on hakanud ringi käima! Oli teenijatüdruk Marta... Ma käisin tema juures salaja, et peremees — paks Roometsa Juhan — ei teaks. Redeli kriuksumist kartis, peremeest kartis — kõike... Omaenda majast ei julgenud unistadagi. Nüüd aga käsutab kaheksasaja hektari peal. Tema käe all on arveametnik, brigadirid, liipsjad... Arve on pangas! Viiskümmend lüpsilehma laudas, puhastverd täku ostis suurte tuhandete eest. Ta tahaks igale hektarile aia istutada, aga ümberringi on soo. Ja sellepärast ongi tige... Peale selle on ta auahne: maakonna lipu võitis ega taha seda kellelegi ära anda.»

August süütas viimaks paberossi, tulekeeleke valgustas tema sorakil heledaid juukseid ja soonilisi närvilisi sõrmi päevitunud kuivetu näo juures.

«Nii me kavatsame juba viisteist aastat maja ehitada,» alustas ta uuesti. «Kord polnud maad, kord ei jätkunud raha. Kuid nüüd ei taipa, mis tal puudub...»

Vanad kuivanud voodilauad kriuksatasid tusaselt Järveti all.

«Kuidagi ei saa jalgu välja sirutada,» urises ta, püüdes end mugavamini seada. «Küll on lühike voodi, vanasti tehti nad millegipärast kõik sellised... Mina aga tahtsin juba uue mööbli majja ära tellida. Kuid paistab, et kiirustasin...»

Elmar kuulas huviga Järveti pikka ja mitte just eriti sidusat juttu ja kujutles millegipärast elavalt mitte arglikku, kartlikku Martat, vaid seda teist Martat avaral päikesepaistelisel karjafarmi õuel. Marta pearätt oli kiirest liikumisest ja vastupuhuvast tuulest langenud õlgadele. Martat ümbritsevad inimesed, õuel hulguvad kerekad lehmad, läkiv-rammus täkk trambib latris. Ja samas mõtles Elmar, et tema õel Tiiul oleks palju parem töötada Marta Niiluse juures kolhoosis: põrandad on tsemendist, kergem on puhtust pidada ja vett pole vaja käsitsi tasvida — see pumbatakse otse kohale.

Ja kuigi Elmarisse oli esimesest kohtamisest Martaga jäänud viimase vastu vaenulikkusetunne, tunnistas ta siiski vastumeelselt:

«Marta sõnu tuleb kuulda võtta... Au sees inimene, kogu maakonnas tuntud.»

«Mis sellest, et tuntud... Mina olen arusaajate inimeste hulgas ka tuntud,» ütles August Järvet. «Oskan masinatega ümber käia. Direktor Kallas peab lugu. Minu nimi oli ajalehes. Aga ometi — kus meid nüüd võrrelda. Seda sa, poiss, ütlesid õigesti, et Marta on au sees kolhoosis ja vallas. Ja mida suurema au sisse tõuseb, seda rohkem hakkab möllama. Näh, nüüd tahab ühinema hakata, ja veel vaese kolhoosiga. Sellest tuleb ju lausa kahju. Nii ma teda hoiatasingi: «Ära sa liiga kaugele torma. Pärast ei saa tööst jagu...»»

«Ja mis tema ütles?» küsis Elmar huviga.

«Mis temast rääkida... Ütles: «Kui kolhoos tahab, siis saab ka jagu. Mida kolhoos tahab, seda ka saab. Ja inimesed toetavad mind...»»

«Miks mitte, Tiiu toetab kindlasti, samuti ema, ja teisedki...» mõtles Elmar.

«Ja tehku kuidas tahab, tal endal pea õlgade vahel,» lõpetas Järvet vihaselt ning vaikus.

Sellest jutust järeldas Elmar oma nooruse naiivsuses, et Marta Niilus ei satu enam August Järveti tee. Ja niisiis pole määratud neile kahele oma maja ehitada. Ärgu Järvet tujul langeda lasku, ega sellepärast veel maailmal ots ole.

«Naised... ei tea isegi, mida nad tahavad...» lohutas Elmar.

«Mis?» küsis August masinlikult ja hakkas kõhima suitsu pärast; ta paberossiots lõi helendama nagu raevukas silm.

«Tead mis...» ütles ta jahedalt, rangelt ja võõral häälel, «sina oled veel kollanokk, et otsustada selle üle, millest sa aru ei saa. Selge? Ei, paistab, et ilma Martata minust majaehitajat ei saa... Ja milleks mul seda siis vajagi on?»

Elmar lamas kaua jahmunult ja kuulatas vaikides naabri erutatud hingamist. «Saa sa aru inimesest...» mõtles Elmar imetusega, sest ta oli ju Järvetile ainult takka kiitnud, ent ei tabanud märki... Nad ehitavad maja, ehitavad muidugi... Ainult mitte siis ja mitte nõnda, nagu tahab August Järvet, vaid siis ja nõnda, nagu tahab Marta Niilus.

Seejärel siirdusid Elmari mõtted märkamatu Pärtli tütrele, lõbusale Salmele, kellel on helesinised selged silmad ja veidi

pruutis ülahuul, mille alt nagu oraval helkisid õige veidi kaks väikest hammast.

Elmar oli pärast koju tagasipöördumist kohtunud Salmega korduvalt, kuid talle näis ikka, et ta polnud tüdrukut veel korralikult silmitsenudki.

Alles kaks päeva tagasi oli Elmar äkki avastanud, et üht-teist riistusest tuleks ema kätte parandamiseks ja nõelumiseks anda. Ohtul palus ta Järvetilt jalgratast ja sõitis Kilgisse. Teel pööras ta kuidagi endale märkamatu juhatuse sisse.

Salme istus oma kantseilaula taga ja märkis midagi vihkuse.

Ta oli Elmari tuleku üle väga rõõmus.

«Sa nagu teadsid, millal tulla,» ütles tüdruk. «Mul on sind väga vaja: mul on loeng maaparandustöödest...»

Nad läksid koos koju. Elmar ajas ratast, Salme kõndis tema kõrval. Jutt ei laabunud kuidagi, võib-olla sellepärast, et tüdruk puudutas käega mitu korda Elmari küünarnukki. Kui aga Salme hakkas talt pärima ekskavaatori ja buldooseri konstruktsiooni kohta, elavnes Elmar ja hakkas innustunult üksikasjaliselt jutustama nende võimsusest.

«Kui mina oleksin mees, läheksin samuti ekskavaatorile,» ütles Salme. «See on mehe töö...»

«Muidugi,» nõustus Elmar meelitatult ja lisas suuremeelselt: «Võivad ka mõned naised... Niisugused nagu sina...»

Ta oli seda öelnud nähtavasti liiga ägedalt, sest et Salme vaatas talle kõrvalt kiiresti otsa ja küsis muheldes:

«Mispärast niisugused nagu mina?»

Elmar kohmetus, ja nende jutt katkes jälle.

Avasilmi pimedusse vaadates ja Järveti rahutut hingamist kuulates mõtles Elmar meelehärmiga, et varsti, kui kibekiire töö lahti läheb, pole enam aega jätkata seda juttu Salmega. Ning pole põhjustki. Kui ehk läheneval valla laulupäeval... Muusika saatel on kergem niisugust juttu ajada. Huvitav, kas Salme oskab nagu kord ja kohus polkat tantsida?...

Siis vajus Elmar kergesse unne, otsekui oleks ta lagunenuks veskitammi juures hooga lämbesse vette sukeldunud.

... Hommikul vara kuuldus auto turtsumist Haldja jõe kaldal asuva talu ees.

«Meie omad saabusid,» lausus Järvet aknast õue vaadates ja hakkas kiiresti riietuma.

Veoauto kabiinist väljusid Mihkel Kallas ja vilgaste liigutus-

tega ning elavate silmadega keskmist kasvu mees. Nende järel kargasid autokastist välja veel mingisugused noormehed: kaks tööstuskooli vormimütsides, kolmas pikavõitu, kohmakas, lotendavais kodukootud maavillastes pükstes.

«Mehaanik... Ja need on uued käealused,» otsustas Elmar.

Vahetati tervitusi. Kallas tutvustas kordamööda kõiki. Trobikonnas liiguti ekskavaatori juurde. Andrei Petrovitš viskas pintsaku seljast ja tõi kohvrast välja tunked. Algas töö.

Ekskavaatori juures töötati lõunani. Järvet ja Lauba jälgisid silmi kõrvale pööramata Andrei Petrovitši osavaid käsi. Viimaks viskas too võtme kolksatades kasti, vaatas lõbusalt Elmari tähelepanelikkusest krimpsu tõmbunud nina ning sõnas:

«Näh, ongi kogu tarkus... Las käia, natšälnik!»

Madis Pärtel oli tagasiteel raudteejaamas asuvast riiklikust vastuvõtupunktist, kuhu «Koidu» kolhoosnikud olid käinud esimest pekstud rukist viimas. Temaga koos sõitsid laohoidja Jaan Sõmer, kortsulise ja tuules parkunud näoga lühike jässakas mees; Sõmera väimees, tagasihoidlik, vaikne mees; vana Lauba Kai ja veel mõned tugevad, kogu näost punetavad tüdrukud.

Jaamas oli Madis piduliku päeva puhul koos vana Jaan Sõmera ja tema väimehega natuke napsi võtnud. Naistele olid nad igaühele lonksu venivat jõhvikalikööri pakkunud, Sõmera väimees aga, kel oli aimu peenest käitumisest, kostitas igaühte šokolaadikompvekiga.

Hobused tegid kiiret sörki, rataste ühtlasest mürinast kostsid üle rahulolevad ja lõbusad hääled. Voori eesotsas sõitis Lauba Kai, kes oli harjunud hobust juhtima niisama hästi kui mehed.

Ükski kolmest mehest polnud lobiseja ega armastanud tavalisel ajal arutada seda, mis võõra õues tehakse, kuid sõit ja väike napsitamine olid teinud neile üleva tuju. Ja praegu nad, igaüks oma vankril istudes, kisendasid nii kõvasti, otsekui oleksid laiad põllud neid lahutanud, kuigi Sõmera Jaani hobune Pärtli Madise vankrilt mokaadega ristikehina haarama ulatas ja Madise kõrb mära aeg-ajalt rinnaga Sõmera väimehe vankripära puudutas.

Vaikne Jaan Sõmer, kelle nägu punetas nagu küps õun, mõirgas end üle vankriääre kallutades:

«Kuule, Madis! Ära pane pahaks, aga mõistlikke lehmi pole sinu talus iialgi olnud. Ei ole sul õnnestunud nendega. Ja sigadega pole sul samuti õnne olnud, ja lammastega kah...»

«Ei, ei ole,» kiitis väimees takka ja noogutas pead. «Polnud head tõugu...»

«Las olla pealegi... Las sinu omad olla paremad,» nõustus Madis mornilt. Ta tõmbas Sõmera hobusele, kes tema vankrist tuusti heinu hammaste vahele kahmas, tigidalt vitsaga vastu koonu. «Kuid täkule tõite minu oma juurde!»

«Seda jah, täkk oli sul tõepoolest!» noogutas heakskiitvalt pead Sõmera väimees. «Oli, oli küll...»

«Ma ei räägi täkust! Aga kui teada tahad, siis ma ütlen...»

«Mis sa veel võid ütelda?» küsis Madis, liigutas vihaselt halle vurre ja vaatas viltu naabri hobuse poole.

«Seda, et Piiperi täkk oli palju parem... Ära sa mulle ainult pahaks pane...»

«Parem kui minu Juku?! Kes kadunud Peetri kadeduse pärast hukka sai?»

«Seda ma arvasingi...» kõneles vaikne Jaan üha valjemini, peaaegu karjades, ja kõverdas sapiselt oma kitsaste huultega suud. «Ka see on mulle selge!... Selle loo sa mõtlesid välja iseenda trööstimiseks! Sa ainult ära pahaks pane, kallid Madis, me soovime sulle head puhtast südamest. Ega sa meist rikkam olnud, kuid Piiperile püüdsid järele jõuda, ahvisid talle järele...»

«Mina ahvisin järele?»

Madise kael läks vihast tulipunaseks. Hobust piitsutades ajas ta seda edasi piki voori. Ta möödus laitvalt pead vangutavast Sõmera väimehest ja naervaist tüdrukuist, jättes nad selja taha... Kuid juba mõne minuti pärast püüdis Sõmera väimees Madise kinni.

Ja Madisel tuli astuda endisele kohale vankriterivis. Jälle hakkasid mära pehmed mokad Madise vankrist ristikehina ahmima.

«Kui sa ehtsat tõutätku näha tahad, siis vaata naaberkolhoosis Marta Niiluse juures,» kostis jälle Jaan Sõmera tüütav hää, nagu polekski midagi olnud. «Maa väriseb jalge all... Mina pole niisugusest undki näinud.»

«Ega mul sadu tuhandeid pangas olnud, et niisugust osta,» kahvas Madis tigidalt vastu. «Miks ta ei peaks ostma...»

«Selge, et polnud. Seda ma räägingi, et miks mitte osta... Sina aga ütle, miks meie kolhoos ei osta? Meil on ju ka arve. Paistab aga, et seda va puru on vähe arve peal.»

«Aga kust kohast sinna rahal tullagi,» urises Madis. «Sa ju meie maad tead, ainult oblikaid kasvatab.»

Kuid siis ägestus Sõmera väimees ja hakkas näpuga vehkima.
«Mitte sugugi... Pole meil sellega midagi vabandada. On
siis Marta maa palju parem?»

«Maa on samasugune,» haaras Sõmer jutujärje. «Aga näe,
kahekümnetuhandelise täku ostsid siisuguse maa juures, ja uue
lauda ehitasid üles. Normipäeva kohta saavad peaaegu kaks
korda rohkem kui meie.»

«Ja kes siis sinu arvates meie juures süüdi on?» prahvatas
Madis. «Kas Tuisk või?»

«Ee-e, see pole minule kuigi selge...» venitas Jaan Sõmer
sügavamõtteliselt ja pistis käe tasku tubaka ning piibu järele.
«Võib-olla ka tema... Aga et sina samuti süüdi oled, see on
mulle selge... Vanadest harjumustest ei suuda lahti öelda.»

«Missugustest?»

Mõne aja nohistas Sõmer oma piibu kallal, toppis kaha täis,
püüdes seda nii teha, et ühtki tubakaraasu maha ei langeks, —
ta ei armastanud tähelepanu nõudva tegevuse ajal juttu
ajada —, kuid varsti hakkas tema veniv hääl jälle metsa all
kajama:

«Kannata, Madis, küllap ma ütlen... Sa oled lülivanem —
sinu hoole all on hobused. Kuid täna sa jätsid oma endise
ruuna koju, et teda hoida, ja rakendasid ette Hobuse-Juula
mära. Misjaoks niiviisi? Sina, Madis, oled pintsakuhõlmadega
oma vana tara külge kinni jäänud ja ei jaksa end ikka veel
lahti rebida.»

«Nii, nii jah...» kiitis väimees rahuldustundega tagant ja
kraaksatas kõhida, nagu oleks kuuma vett tulistele kerisekivi-
dele visanud. «Loetakse, et neil on seal ühine põld rukki all,
aga vana tara tolkneb ikka kohal... Nagu töötasid, nii töötad
sa ka praegu vanaviisi, lahus... Põld on uus, aga põllupeenar
vana...»

Madis vaatas abitult Sõmera ägestunud väimehele otsa, heitis
siis pilgu tagasi Jaan Sõmerale.

«Aga mis sa ise teed, kas sina ei tööta niisama?» hüüdis ta
ebakindlalt Sõmera väimehele.

See pilgutas midagi kaaludes silmi, kuid vastust võlgu ei jää-
nud.

«Meil vähemalt pole viisiks võõra hobusega sõita...»

«Ja niipalju kui oleme aru saanud, on meil õigus kritiseerida
nii ennast kui sind,» sõnas Sõmer õpetlikult.

Nagu alati, jäi viimane sõna nendele.

Kõige ees sõitev Lauba Kai hoidis kogu aja hobust tagasi,

suundides teda sammu käima, et poleks mürinat, ja kuulis pea-
aegu kogu kõnelust.

Ta silme ette kerkis äkki vana latt-tara, millest käis jutt.
Tema, Kai, oli sellega nii harjunud, et ei pannud seda enam
tähelegi.

Kuid tõepoolest — poolpehkinud tara põllupeenral läks üheks
põlluks ühendatud siilude vahelt läbi. Ja mitte kellelegi, ei
talle endale, kui ta talivilja alla sõnnikut vedas, ega Madisele,
kui see kündis, ei tulnud pähe maha raiuda seda tara, mis
logises ja oli tarbetu, nagu haige hammas! Kas mitte selle-
pärast, et ta polnud veel purustatud nende hinges?

Sõideti vaikides mööda tuttavat teed nagu läbi elatud aastate.

Kõik tema käänakud ja keerud olid ammust ajast pähe õpi-
tud, kuid kõrval seisis juba uued, värskete meetilkadena näiva
männivaiguga kaetud postid. Neid poste mööda oli läinud aastal
valgus Kilgi külasse jooksnud.

Nad olid möödunud Hiljamäe küla sammaldunud õlgkatus-
tega taludest ja hakkasid laskuma silla juurde, kui äkki mär-
kasid midagi ootamatut. Sillal seisis inimesed: mehed jalgratas-
tega, naised rehadega, lapsed... Kõik nad vaatasid ühes
suunas.

«Ehk on keegi uppunud?» — ja Sõmera rahutuks muutunud
väimees tõusis oma vankris püsti.

«Raske on siisugusesse jõkke uppuda,» kahtles Madis, kuid
andis hobusele piitsa.

Nad hüppasid vankritelt maha ja ruttasid peaaegu joostes
sillale. Nende silmadele avanes ootamatu vaatepilt. Madalas
kivises jõesängis seisis hiiglaslik ekskavaator, eraldudes selgesti
oma punase värvusega tumerohelise kuuseoksastiku taustal.
Hiiglase käpp tõstis hambulise teraskopa hoogsalt jõe vasaku
kalda lähedale ja laskis pritsmeid üles paisates vette langeda.
Seejärel tõmbas käpp kopa tagasi, seda raginal trossidega tiri-
des. Vedanud kopa kaldani, tõmbas käpp trossid pingule, ja
kopp tõusis temast väljavoolava märja liiva ning kruusaga ker-
gesti õhku ja puistas oma raske kandami kaldale.

«Terve koorem ühe korraga!» sõnas vaimustatult Sõmera
väimees.

Nii nad seisis Hiljamäe sillal, Kilgi küla kolhoosnikud:
vaikne ja aus, kuid sapine Jaan Sõmer, tema pehmesüdameline
väimees, umbusklik ja jonnakas Madis Pärtel ja otsekohene ning
järelleandmatu Kai Lauba. Nad jälgisid uudishimulikult ja eru-
tusega tohtu suure kopa väsimatut, ühtlast lendu ja kaalutlesid

endamisi, kas see masin suudab rajada jõe tee läbi soo ja dolomiitvoorte, kas ta viib kolhoosi põldudelt ära kibedad, seisnud rabaveed.

«Paistab küll, et paneb jõe jooksmal!» sõnas Pärtli Madis pikaldaselt ja mõtlikult.

«See on ju meie Elmar!» hüüatas äkki Lauba Kai kätt silmade kohale tõstes, ja tema hääl värises erutusest. «Tema jah...»

«Jah, ongi, — Kaie poeg juhib masinat,» tundis ka Jaan Sõmer ära.

Madis silmitses kaua ning uurivalt ekskavaatorit juhtivat meest ja nõustus huuli närides vastumeelselt:

«Nojah, Elmar — kommunistlik noor... On tema jah.»

SEITSMES PEATÜKK

«Koidu» kolhoosi juhatus asus Tuisu talus uues valmishitamata majas. Vana Jaak Tuisk oli hakanud seda püstitama otse tee äärde. Kui algas sõda, jättis Jaak ehituse seisma ja tagus pooled aknad kinni. Vanem poeg Aadam, pärija, ei rutanud millegipärast maja valmishitamisega ka pärast võitu. Tal polnud kunagi mahti. Seda mitte enam noort meest peeti kohapeal agaraks ühiskonnategelaseks. Näis, et keegi teine poleks suutnud nii suurejooneliselt organiseerida valla rahvamajas kohalike raskejõustiklaste kohtumist või vabatahtliku tuletõrjeühingu tantsupidu. Ja ehkki Aadam Tuisk oma kauaaegse ühingu olemise kestel ainult üks kord oli osa võtnud tulekahju kustutamisest, raskejõustikuga aga polnud üldse mitte kunagi tegelnud, õiendas ta siiski väsimatult, helistas telefoniga, sõitis omal kulul maakonnalinna, ja tal oli selline nägu, nagu sõltuks nende ürituste edust valla tulevik. Ta oli muutunud erakordselt kaunisõnaliseks, pidas pikki kõnesid nii kohaliku kooli lõpupeol kui ka spordivõistlustele järgnenud austamisõhtutel, jälgis, et kõik oleks nagu kord ja kohus omal kohal, et saalis põleks viimane kui lamp ja presiidiumi laual seisaksid lilled.

Kõike seda tegi ta tasuta, tundmata kahju ajast, mis teatud määral pani imestama omaküla inimesi, kes hästi tundsid kokkuhoidlikku Tuisku, ja ometi ei paistnud sugugi, et ta kõige sellega mingit omakasu oleks taga ajanud. Nähtavasti veetles teda

presiidiumi laua taga istumine ja korraldajalindi kandmine kuurevääril.

Aadam Tuisk polnud sugugi tühi lobiseja, kes oleks saamatu praktilises tegevuses. Vastupidi, tal oli suurepärane asjalik taip. Kasutades laialdasi tutvusi, suutis ta kerge vaevaga maakonnast hankida esimeses järjekorras vajalikke materjale rahvamaja jaoks, oskas kasudega maha müüa tuletõrjeühingu vanad puhkpillilugud ja odavasti muretseda uued ning head.

Tuisu toimekus meeldis külainimestele, ja kukkus kuidagi iseenesest välja, et mitte keegi teine kui Tuisk sai kolhoosi esimehe kohale, kui saabus aeg selle küsimuse otsustamiseks.

Aadam Tuisk andis juhatuse kasutusse oma maja peaaegu valmishitatud poole. Aknad klaasiti ja nurka pandi ajutine raudahi.

Selles toas töötas praegu kolm inimest: Aadam Tuisk ise, brigadir Markus ja arveametnik Salme Pärtel.

... Aadam Tuisk klõbistas aeglaselt arvelaua kettaid ja liigutas lakke vaadates huuli. Salme Pärtel vedas oma laua taga pliatsiga mööda joonlaua äärt, joonistades aruandelehte.

Toolikorju najale laskunud Hugo Markus suitsetas ning vaatas ühtesoodu aknast välja, kus rahulikult jooksid valgete, kergete pilvede keskpäevased varjud.

Vaikust häiris arvelaua kettakeste kuiv klõbin.

Salme Pärtel tõstis silmad meeste poole, otsekui oleks talle midagi tähtsat meelde tulnud, ja ütles valjusti:

«Seltsimees Tuisk, lesk-Maali käib siin ikka avansi pärast... Tal pole enam rukist.»

Tuisk pilgutas raskeid lauge ja süngestus.

«Maali?» kordas ta küsivalt ja torises vihaselt: «Tema avans kasvab alles aias... Oleks minu teha, ma ei maksaks sellele Maalile ja kogu aialülile mitte midagi. Lausa kahju kannatame nende pärast.»

Aadam Tuisk lõi arvelaua kettakesed raginal segamini. Maali, aiatöölüli vanema nime ei võinud Tuisk juba mõnda aega rahulikult kuulata. See nimi äratas mälestused ühest väga ebameeldivast nurjumisest. Kevadel oli tema, Tuisk, haaratud mõttest ujutada maakonnalinna turg üle varajaste kapsastega. Loode-tav suur sissetulek oli juba ette assigneeritud kahekümne hea lehma juurdeostmiseks. Kuidas ta naaberkolhoosi esimeest Marta Niilust tahtis üle trumbata! Nemad seal rähklevad karja arvu suurendamisega, matavad suuri kapitale maasse, väetavad seda lõpmatuseni. Ent seni, kui see märgatavaid tulemusi annab,

istutab tema, Tuisk, kapsaid kolmele hektarile ja teeb kasulikku äri ilma erilise jõukuluta... Täpselt oli kõik välja arvestatud sel korral! Juba oli Tuisk isegi kasulikke lepinguid sõlminud kapsaga varustamiseks... Kapsapõld hakkas hästi kasvama, lõi sinama, ja kõik oleks kindlasti välja tulnud nii, nagu ta arvestas, kui poleks olnud pahandavat eksitust... Seemned, mis Tuisk oli hankinud oma rohkearvuliste tutvuste kaudu, osutusid mitte varajast, vaid hilist sorti seemneiks! Kes siin just süüdi oli, seda oli raske öelda: kas tuttavad, kes segi ajasid, või Tuisk ise, kes neid usaldas. Esimehe arvates tuli peasüüdlaseks pidada Maalit: miks too nii hilja oli asja taibanud?

Tool Tuisu all kriuksatas järsult.

«Las ootab, kuni tema kapsad valmis saavad,» urises ta.

«Aga kapsad kasvavad ilusad...» itsitas Markus.

«Mis sellest kasu, kui nad nüüd ainult kopikaid maksavad? Mul oli neid tarvis poolteist kuud tagasi.»

«Maali mees on rindel langenud. Meie peame tema eest hoolitsema. Ta jättis avaldusegi siia,» ütles Salme heliseval häälel.

Väike tugevate sõrmedega käsi asetas Tuisu ette lauale eba-kindla, peaaegu lapseliku käekirjaga täidetud vihikulehe. Salme lõi pihuga avaldusele, justkui oleks sellele pitseri alla pannud.

«Tohoh, ära sa nii väga kamanda...» ühmas Tuisk ja jäi Salmele imestunult otsa vahtima. Hapu näoga keerutas ta paberit käte vahel ning küsis Hugo käest:

«Kas aidast kraabiks midagi kokku?»

Hugo Markus kehtitas põlastavalt oma võimsaid õlgu.

«Mida siis? Lõikus alles käib... Oodata tuleb.»

Hugo Markuse poole välgatasid vihaselt rukkilillesinised silmad.

Hugo jõnksatas oma toolil ja ütles lepitavalt:

«Ega ma siis omaenda varanduse pärast muretse. Mis on, seda anname. Kott otri ehk leidub.»

Hugo Markus ei võinud kannatada vaidlusi ja tülisid, mis ähvardasid talle mingeid askeldusi kaela tuua.

«Siis annagi otri,» otsustas Tuisk ja vaatas etteheitvalt Salmele otsa.

Uksele koputati. Sisse astus Marta Niilus heledas kleidis, punetades kiirest sõidust. Tema selged hallid silmad sätendasid tagasihoitud õhinast.

«Ohoo!» imestas Tuisk. «Kuulsad naabrid! Salme, ulata tool.»

Aadam kahmas kähku peast vana kulunud kaabu, mille ta juhatusse tulles oli unustanud maha võtta. Markus nihutas külalasele galantselt tooli.

«Kuidas siis toime tulete, naabrid? Kas taliviljad on lõigatud?» küsis Marta istet võttes.

«Rukki jõudsin peaaegu kõik, aga nisu variseb...» kurtis Tuisk. «Kahekümnel siilul. Aga teie juures, räägitakse, töötab esimest korda kombain?»

«Muidugi, muidugi,» langetas Marta tagasihoidlikult silmad. «Kuid ka meil on palju kiviseid põlde, kust kombain ei saa läbi. Tuleb puhastada. Jah, nõndaks...» Ja kuidas sinu rebaseid elavad?»

Marta vaatas uudishimulikult Tuisule otsa. Temani olid hiljuti ulatunud kuuldused, et naaber olevat riiklikust kasvandusest pool tosinat emast hõberebast muretsenud ja nüüd ehitavat kõvasti eemale kuusiku äärde suurt rebasefarmi. Marta kadestas salaja: see on ju tulutoov asi kolhoosi jaoks, neilgi oleks see-augune vaja asutada, aga esialgu ei hakka hammas peale. Ehitustööd karjaaias, piima- ja seafarm... Põllutööd nõuavad palju jõudu ja suuri kulutusi...

Aadam Tuisk krimpsutas nägu ja lõi käega.

«Äh, rebaseid... Tülikas asi. Tujukad... Uhtelugu põevad, kõhud lahti. Kahetsen, et hakkasime jändama, — ainult kahju toovad.»

Aga ise kõõritas Marta poole: kuidas too reageerib? Ta kartis praegu kõige rohkem, et Marta järgneb tema eeskujule.

«Jah, mis teil viga,» viis Tuisk kiiresti jutu teisale. «Teie seisate kindlal jalal, mitte kellestki ei olene.»

«Kuidas öelda,» naeratas Marta ja tunnistas avameelselt: «Aga mina tuln teie juurde abi saama, naabrid...»

«Kas tõesti?» imestas Tuisk ja heitis kahtleva pilgu külalise poole. «Ennem juba sobiks meil sinult paluda.»

«Mul on üks plaan...» sõnas Marta. «Näete, ekskavaator on tulnud Haldja jõe.»

«Ja mis sellest?» venitas Tuisk.

«Jõgi läheb ju teie maade loodepiiri mööda.»

«Läheb,» nõustus Tuisk vastumeelselt.

«Kuid meie maad ulatuvad kasetuka juures kiiluna teie sookarjamaade sisse, eks ole? Seal on nii teil kui meil palju raisus maad... Mis te aga ütlete, kui üheskoos, ühiste summadega kaevata magistraalkraav otse jõkke?»

Marta heitis kiire pilgu Tuisu näkku.

Tuisk pilgutas hõredaid heledaid ripsmeid ega vastanud midagi.

«Kaks kilomeetrit meie maad mööda, üks kilomeeter teie oma mööda...» jätkas Marta, püüdes mitte reeta oma erutust. «Teil on ju üsna vilets lugu kultuurkarjamaade ja -luhtadega... Ei tohi parajat silmapilku käest lasta, kuni ekskavaator siin on. Ma rääkisin juba pangas laenu üle. Annavad! Kraavidesüsteemi rajame ise, seda on juba lihtsam teha.»

Marta kõneles üha aeglasemalt ja ebakindlamalt. Meeste nägudest märkas ta, et need ei jaga tema õhinat. Mõlemad kuulasid, silmad maas.

«See on ikkagi kuus tonni kultuurheina hektarilt ühe tonni sooheina asemel,» rääkis Marta tusaselt. «Võib karja kolmekordseks suurendada...» Ja lõpuks küsis otseselt: «Kuidas teie rahvas sellesse suhtub? Meil kiitis juhatus heaks...»

Hugo Markus kleepis liialdatud hoolikust teeseldes keelega oma rebenenud paberossi. Tuisk kõõritas tema poole ja ütles:

«See kõik on õige, Marta. Sa räägid — kuus tonni heinu ühe asemel. Saame aru... Meie aga pole oma sooheinagi sellepärast maha niitnud, et nisu ei ole jõudnud veel ära koristada. Mõistad? Meile on see magistraalkraav nagu käetule kinnas.»

Salme Pärtel lõi kärbest peletades plaksti joonlauaga vastu lauda.

«Meie ei saa selle asja kallale hakata,» lõpetas Tuisk Martale otsa vaatamata ja laiutas käsi. «Vabanda. Pole jõudu mööda. Ei ole õige aeg.»

«Ka selle üle olen mõtelnud,» sõnas Marta aeglaselt ja ilma sest nährvitsedes. «Aga kui, kallid seltsimehed, meie kolhoosid ühendada? Siis on kõik jõudumööda...»

Saabus pinev vaikus, mille katkestas ainult Salme rõõmus hüüatus:

«See oleks tore!»

Marta heitis esmakordselt tähelepaneliku pilgu Salmele. Tüdruku päikesest valgustatud juuksed helendasid kuldsest, silmad olid muutunud selgeks ning sügavaks.

«Me võiksime siis kraavi juba sel sügisel valmis kaevata ja rabaveed ära juhtida. Eks ole tõsi?» pöördus Marta tema poole.

«Oh jaa!» hüüatas Salme õhinal ja naeratas tänulikult Martale. «Seda on meil ju nii väga vaja!» Kuid tabades esimehe vihase pilgu, lõi kogeleva.

«Seltsimees Pärtel, teil on aeg aruandega külanõukogusse minna,» tuletas Adam Tuisk ükskõiksest meelde.

«Jah, ma tean,» vastas Salme ja heitis pea nii ägedalt selga, et juuksed õlgadel laiali paiskusid. Poisikeselikult väljakutsuvalt läbi hammaste vilet lastes väljus ta üldise vaikuse saatel toast

Marta pilk soojenes ja tema suunurgad värahtasid naeratusest.

«Need on ju sihukesed küsimused...» laiutas Tuisk musti käsi, kui Salme oli väljunud. «Nende peale korraga ei vasta. Ja muidugi mitte praegu, lõikuse ajal... See on tuleviku asi. Ma ei ütle «ei», kuid...»

«Pole õige aeg,» toetas esimeest Hugo Markus ja nõõpis pahural ilmel särgikaeluse kinni. «Vara on sellest rääkida.»

Marta tundis, et ta on kaotanud, kuid kogus end ja naeratas sõltumatu ilmel.

«Hea küll, eks me seda asja aruta veel, kuid ühinemise üle lähemas tulevikus on teil aeg juba praegu mõelda.»

«Seda ju muidugi...» nõustus Adam Tuisk ja raputas tugevasti kalli külalise kätt.

Niipea kui Marta oli toast väljunud, lausus Hugo Markus salyavalt naerdes:

«Võib arvata, Adam, et sind üsna varsti ootab ühendatud kolhoosi esimehe koht...»

«Niisama nagu sind brigadiri koht Marta Niiluse juures,» kahvas Adam vastu.

Hugo Markus puhkes tehtult naerma. Adam aga ei muianudki.

Nad vaikisid.

«Maakonna lipu sai, kuid eidel on kuulsusest ikka veel vähe,» torises Adam. «Ahmiks kõik enda kätte. Enesel ainult rähklemist rohkem.»

«Rähklemise järel käib austus,» venitas Hugo pilkavalt.

«Kas sa näed: sõitis siia, tegi lärmi, ja tantsigu kõik tema pilli järgi...» ärritus Adam Tuisk uuesti. «Nagu peale tema teisi polekski, kes mõtleksid.»

«Aga kõrvetas ka näpud!» sõnas Hugo Markus võidutsevalt.

Marta sõitis oma jalgrattal kiiresti mööda kitsast külavahe- teed, mis kulges vanade lattuadega piiratud karjamaade ning lõigatud rukkipõldude vahel. Teeveertel pani kerge tuul süüdlaslikult kummardama niitmata jäänud siniseid rukkililli, sealt pillusid augustikuu rammestavast kuivusest kahvatud ja närbu-

nud põldkannikesed ja sügiseseid tuhmpruunid köömnepuhmad, mis sarnanesid aedtillidega.

Siis viis tee kõigile tarbetusse lepikusse ja väljus sealt suurele soostunud mätlikule luhale, kust algas «Tuleviku» kolhoosi piir.

Sinaka samblaga kattunud hiiglasuure kivimüraka juures peatus Marta, et pumbata tühjaks läinud rattakummi. Sellega valmis saanud, tõmbas ta hinge tagasi ja vaatas ringi.

Tuttavad paigad! Sellesama põllu pealt oli Marta koos teiste peremees Juhan Roometsa sulaste-teenijatega künni eel kive korjanud ja kokku kandnud. Kive oli nii palju, et keegi ei teadnud, kuhu neid panna. Juhan Roometsa maja ja kõik tema majapidamishooned olid ehitatud põllukividest vundamentidele. Kindlusebastioniga sarnanevad aida seinad olid müürsepad tervenisti üles ladunud sinakashallidest lõhutud raudkividest. Kividega täideti auke, nendega sillutati teid, neist ehitati aedu, neid laoti suurtele lamedale pinnale kivilahmakatele, millede paigastliigutamine polnud mõeldav.

Sellest ajast peale kui Marta mäletab, on ta igal aastal enne kündi mitmesuguste peremeeste põldudelt kive korjanud. Kas mitte sellest polnud kasvanud kivine visadus Marta Niiluse iseloomus?

Sülda kakskümmend suurest kivimürakast eemal seisab hele-rohelise samblaga kattunud õlgkatusega küün. Sellesesamasse küüni oli Marta kunagi vedanud heinu peremees Juhan Roometsa luhtadelt. Ja kilomeeter maad siit edasi, kuusetuka juures, oli ta kord vikatile astunud, tera oli sügavale jalga tunginud, veri punase joana rohule pursanud... Ta oli mitu kuud haige olnud, jalal on praegugi arm. Ning selle kauge männimetsa servas raiesmikus karjatas ta kaheteistkümnepäevase tüdrukuna lehma ja oli õudusest ning vastikusest tardudes kaikaga tapnud rästiku... Sest ema oli rääkinud, et see, kes rästiku tapab, saab seitse pattu andeks.

Eemal paistis soine kidur heinamaa, täis punaseid oblikavarssi, mida isegi vähenõudlikud lambad ei näerinud; siin-seal kollendasid juba äraõitsenud väikesed, mitte ainult maitselt, vaid ka värvilt mürikkibedad tulikad... Tulikad, oblikad ja kidurad põldkannikesed on pinnase happesuse, tema viljatuse esimene tundemärk. Seda oli Marta hästi tundma õppinud, kui ta «Tuleviku» kolhoosi inimeste saatuse ja maade eest vastutavaks sai.

Siin oli kõik nõnda tuttav, et Marta oleks võinud isegi öösel seda kehva, halastamatult oblikate ja pruuni samblaga kaetud maad mööda käia ja lõpmatult jutustada, kus ja missugusele

peremehele ta oli heina niitnud, kuhja hangunud, rohinud, lina kükunud, rukist lõiganud, vihke sidunud...

Ent nii kehv kui see maa oligi, Marta poleks seda vahetanud mingi teisega kogu maailmas, sest ta nägi seda maad oma mõtela juba teistsugusena! Järveti ekskavaator kaevab kraavi ja juhib siit ära rabaveed. Direktor Kalda buldooserid puhastavad kidura karjamaa kividest. Adrad künnavad maa üheks ääretuks põlluks. Vagunid väetisega on juba teel. Siin hakkab voogama vili nagu müür! «Tuleviku» kolhoos saavutab selle. Aadam Tulak on nende teele risti ette astunud. Mis sellest! Marta on küllalt oma teelt kive välja kangutanud, saab jagu sellestki. Arutades mõttes läbi kõiki neid vahendeid, mis olid tema käsutusse jäänud, vajutas Marta üha jõulisemalt ja ägedamalt pedaalidele.

Marta nägi juba peaaegu avasilmi, kuidas ta eeloleval maakonna parteikonverentsil sõna võtab ja mõned teravad nooled «Koidu» kolhoosi lühinägeliku juhtkonna pihta heidab. Siis kõneleb ta, vaheajal sobivat momenti leides, maakonnakomitee sekretäri Rammuga. Ta suudab enda poole võita ka valla parteiorganisatsiooni sekretäri, võib-olla kirjutab maakondliku korrespondendiga nõu pidades ajalehele.

Ta mõistis, et pole kerge Aadama vastu välja astuda. Sel tegelasel, rõhutatult lihtsa käitumisega esimehel oma rakkus mustade kätega ja igavese torisemisega siidkäte arvel («Kätega, kätega tuleb tööd teha, aga mitte keelega!») oli kaalu mitte ainult oma külas, vaid kogu vallas. See aga oli üsna oluline.

Ning ometigi see Martat ei peatanud. Ta oli oma südamepõhjas sügavalt veendunud, et «Koidu» kolhoosnikud peavad temaga lõppude lõpuks nõustuma! Ja siis ei arvesta Aadam Tulaku enam keegi.

KAHEKSAS
PEATÜKK

Mitmel päeval teatas Salme kõigile, kes juhatusse tulid, isegi kirjade järele jooksnud paljajalgseile poisikestele, et laupäevalõhtul organiseerib agrotehniline ring loengu looduse ümberkujundamisest vabariigis ja eriti Kilgi külas. Ta pani uksele kuulutuse, teatas inimestele rehepeksupaigas, kus undas masin ja pilvedena hõljus kuum tolm. Salme ei pidanud vaevaks minna isegi ühte kaugemasse tallu, et kutsuda loengule vana Sõmera Jaani.

«Ah et soode kuivatamisest,» noogutas Sõmer heakskiitvalt. «Nii-nii. Kas mõni õpetatud mees sõidab linnast või?»

«Ei, mina ise...» ütles Salme tokerdudes.

«Tohoo!» ühmas Sõmer kahtleval ilmel ega lisanud enam midagi.

«Loenguks on kaasa tõmmatud kohalik aktiiv,» heitis Salme solvunult pea selga. «Loeng on ette valmistatud. Kõik tulevad, ja teie, Sõmera-isa, peate ka tulema.»

Kohalik aktiiv oli tõepoolest kaasa tõmmatud. Salme tõmbas asjasse külakooli õpetajanna, valla keskkooli õpilased tegid ümbruskonnas hoolsasti uurimistöid ning valmistasid kohalike muldade proove.

Loeng oli ruudulisse koolivihikusse sõna-sõnalt üles kirjutatud. Salmele meeldinud väljakirjutused ja laused ajalehtedest kriipsutas ta alla, suurte autoriteetide tsitaatidele aga vedas peale selle veel punase pliiatsiga ringi ümber, et loenguõhinas mitte segi minna ja otsekohe leida vajalikku.

Rahvast kogunes laupäevaõhtu kohta üsna rohkesti.

Kuulnud õe Tiiu käest ettekandest, läks ka Elmar juhatusse, ehkki teda keegi polnud kutsunud. Sest eks olnud just tema see, kes oli lektorile selgitanud maaparandustööde tehnika küsimusi, ja vaja jälgida, et Salme tema ekskavaatori tööst rumalusi ei räägiks.

Kõik kuulasid tähelepanelikult peale Kahara-taadi. Ta oli mitu ööd-päeva järjest kuivatusahjus tuld hoidnud ja nüüd aina tukkus. Kui ta liiga valjusti norskama hakkas, andis Juula Ivask — Hobuse-Juula — pahast nägu tehes talle küünarnukiga müksu külge ja sundis koju minema.

«Aga kas ma siis pole kodus?» urises Kahara-taat vihaselt. «Jäta... lase mul rahulikult kuulata.»

Oleksite vaadanud Salmet sel õhtul! Kes oleks võinud arvata, et ta alles üsna hiljaaegu oli isakodus katkises seelikus maja juurest lauda manu jooksnud, nii et virtsavesi aina varvaste vahelt üles pritsis.

Kuid tol õhtul sarnanes ta oma õunaõie-valges pluusis, tumedas seelikus ja erutuse õunapunaga põskedel ka ise noore õitsva õunapuuga vana Pärtli väikesest aiast.

Kõneleja selja taha seinale oli kinnitatud pooltosinat valla keskkooli õpilaste poolt hoolikalt joonestatud diagrammi. Laual karpides klaasi all olid «Koidu» kolhoosi põldude mullaproovid.

Karm vari langes Salme heledailt, tihedailt ripsmeilt tema

päikede. Ta hoidis õrnalt käes Tuduvere valla maadel kasvatatud viletsate nisukõrte kimpu ja sirutas seda kuulajate poole. Vaadates tema painduvaid tugevaid käsi, veendusid, et need käed võivad kasvatada endaväärilist nisu — vägevamat!

«Vesi... vesi on meie hukatus...» ütles Salme ja pigistas huuled kuidagi vanaeidelikult valuliselt kokku.

Kai ohkas teda vaadates ning talle meenus vee ähmane läikimine kevaditi oma madalal põllul. Juba tulid küngastel orased üles, ent tema ei saanud ikka veel jalaga põllule, et kündma hakata. Tuli ette, et juuni lõpus külvas, aga juba septembri algul ujutas vesi valmimata suvivilja üle. Jah, vesi, vesi...

«Üleliigne vesi meie pinnases uhub süsihapulubja sügavamaise kihtidesse,» kõneles Salme. «Süsihapulubja vähenemisega muutub kogu mulla elu. Taimed hakkavad nälga tundma lämmastiku, väävliiste ja fosforiliste toitainete puuduse tõttu. Lubja järel uhutakse happelisest kihist palju sügavamaise kihtidesse ka rauasoolad...»

Salme tõstis üles kõvaks muutunud roostese liivakivitüki, mis oli välja kaevatud Kilgi küla põldudelt.

«Selle liiva on kiviks tsementeerinud rauasoolad, seda nimetatakse leetekiviks,» ütles ta tähtsalt, olles tähelepandamatult heitnud pilgu vihikusse. Ja pöördudes samal ajal kellegi poole kuulajaist, küsis:

«Leo, sa kaevasid selle välja karjamaal, — ütle, kas seal on palju selliseid kive?»

«Väga palju,» vastas pikakoivaline poisike. «Terved kihid. Näe, niisugused kamakad.» Poisike ajas käed laiali ja pilgutas valgeid ripsmeid.

«Sel viisil moodustab vesi terved leetekivi kihid, mis takistavad vee vaba tsirkulatsiooni,» jätkas Salme. «Vesi hakkab kogunema pinnase ülakihti nagu madalasse kaussi ja tekitab uusi soid seal, kus neid varem polnud. Vanad inimesed ju kõnelevad, et Sõmera Jaani endisel karjamaal olevat kunagi rukis kasvanud...»

«Vanaisa elupäevil jah...» noogutas Sõmer. «Aga siis valgus vett täis — veel pole väljapääsu.»

«Siis väljapääsu ei olnud, aga nüüd on väljapääs,» haaras Salme sõnast kinni. «Kommunistlik partei õpetab, et loodusega saab võidelda ja temaga tuleb võidelda. Meie küla parimad inimesed on astunud võitlusse sooga. Siin istub seltsimees Lauba, üks meie eesrindlastest — looduse ümberkujundaja.»

«Looduse ümberkujundaja» võpatas ja tõstis ehmunud pilgu

Salme poole. Selle sinised silmad vaatasid Elmarile sõbralikult ja usaldavalt, seekord ilma igasuguse pilketa.

Elmar langetas silmad ja punastas.

Ja kõik teised vaatlesid teda ning imestasid endamisi. Kõik vanemad inimesed mäletasid selgesti väikest karjapoissi, kes oli kunagi Juhan Piiperi lehma karjatanud. Näe, kuidas elu oli inimese ülesmäge viinud!

«Partei on saatnud siia masinad, et meile abi anda, aga meie... abistame halvasti iseennast,» ütles Salme kibedusega, ja kõik, isegi unine Kahara-taat, teritasid kõrvu. Vaikinud veidi, lõpetas Salme:

«Meie naabrid «Tuleviku» kolhoosis saavad aru, et üksikult niisuguse suure asja kallale asuda on raske, ega nad meile asjata ühinemise ettepanekut tee.»

Kuulajad elaynesid, mõni tõukas naabrit küünarnukiga. Eided tõstsid käe suu juurde ja vahetasid pilke. Hugo Markus kergitas rahulolematult kulme ja kibutas lihavat laupa. Jaan Sõmer ajas silmad pärani, kõhatas ja vaatas ümberringi, otsides Tuisku. Kuid see oli nähtavasti juba lahkunud.

«On tütar Madisel — kibe nagu pipar!» ühmas üllatunult Sõmera Jaan.

Pingilt, kus istusid kõrvuti Ivaski Juula ja Lauba Kai, kostis vaikset, kuid ägedat sosistamist. Juula sosistas usaldavalt Lauba Kaie kõrva, et kui Marta Niilus saaks esimeheks, siis tema saaks kindlasti täie võimu tallis enda kätte ja võiks vilistada Markuse omavolitseamisele. Nüüd on ta au pärast vanemtallimees, tegelikult aga käsutavad Aadam ja Hugo. Kas tema, Juula, oleks lubanud kinnistada kolhoosnikutele neid hobuseid, mis kunagi olid kuulunud nendelesamadele kolhoosnikutele? Paljud on oma hobused tagasi saanud. Ja milleni on see viinud? Igaüks hoiab oma hobuse sabast kinni ja kardab, et viimaks tuleb tema loomalt rohkem tööd teha kui teiste omadel. Saad sa aru! Ma näen kõik... Ja kes selles süüdi on kui mitte juhatuse liikmed Hugo ja Aadam? Vana vaimu täis... Markusel on muidugi nii kergem ja lihtsam, tal on muret vähe, ajab kõik lihtsate kolhoosnikute kaela. Niiviisi nad, Aadam ja Hugo, mängivadki siis nõrkadel keelekestel...

Kai vaatas sel ajal Salmet ja ainult imestas: on vedanud sellel vanal pagana Pärtlil. Niisugune tütar majas — see on varandus; tema jalad lähevad läbi külmadest kevadvetest ja käed nihutavad teelt kõige raskemadki kivid.

Salme lõpetas sel ajal oma loengut:

«... On vaja meeles pidada ühte asja,» sõnas ta tõsiselt ega vaadanud enam vihikusse. «Kõik see, mis toimub praegu Haldja jõel, on seotud kogu meie Nõukogude kodumaaga. Kõikjal on praegu nõukogude inimesed asunud tööle, et oma kodumaa nägu ümber teha. Seal, kus on palju vett, juhitakse see kanaleid mööda jõgedesse, meredesse, aga kus vähe, sinna tuuakse seda juurde, hoitakse alal, sinna kaevatakse tiike, kasvatatakse metsi. Nõukogude inimene muudab seisvad surnud veed elavateks, sood põldudeks, liivakõrbed oasideks, kui raske see polekski. Kuid raskusi ei karda meie Elmar Lauba ega Kahara-taat, ei mina ega Juula, ei keegi meist Kilgis ega kogü meie maal...»

Koju läksid Elmar ja Salme pärast ettekannet koos — neil oli ju üks tee.

Oli vaikne õhtutund, millal üksnes rahunemata haavalehtede ärev sahin meenutas veel seda, et tuul oli päeval mõnel pool külgi põldudel rukkihakid laiali pühkinud. Kaharad väikesed pilved taevarannal meenutasid mööda sinavat põldu koju tulevat lambakarja. Kaugelt kostis varssa kutsuva mära rahutu hirnatus.

Sellistel vaiksetel soojadel õhtutel omandavad helid erilise tähtsuse ja sügavuse, ning sõnad, kas või kõige tühisemad, mida lausuvad noored tuttavalt teel koduste kaskede all, reedavad nende salajasi mõtteid ja soove.

Elmar vaatas kõrvalt Salme mõtlikku nägu ja tahtis väga, et tädruk juttu alustaks. Kuid see vaikis ja mõtles nähtavasti oma hiljutisele esinemisele.

«Sa rääkisid hästi,» ütles Elmar viimaks heakskiitvalt. «Mina poleks kunagi suutnud nii hästi kõnelda. Ainult minust rääkisid sa ilmaaegu... Oleksin teadnud, poleks tulnudki.»

«Mis sellest, ma kiitsin sind inimeste ees. Aga omavahel ma sulle ju niisuguseid meelitavaid sõnu ei ütle.»

Ta muigas veidi seda öeldes ja Elmar ohkas märkamatult: parem, kui see oleks vastupidi.

«Lähme rebaseid vaatama!» tuli äkki Salmele meelde ja ta elaynes. «See on ju peaaegu siinsamas.»

«Lähme,» nõustus Elmar meeleldi.

Nad pöördusid rajalt kõrvale ning läksid üle põllu kuusetuka poole, kust paistis väike talu. Seal elas Sõmera väimees Tõnis, kes oli määratud rebasekasvandust hooldama.

Tõnis vaatas maja nurga tagant välja ja tuttavaid noori ära tundes puudutas ainult kaabuäärt ning ütles:

«Aiavärravat ärge unustage kinni panna.»

Ta oli viimasel ajal külalistega harjunud. Paljudest naaber kolhoosidest käidi rajatavat kasvandust vaatamas.

Salme ja Elmar avasid värava kõrgete kuuskede all ja astusid traatvõrguga piiratud alale.

«Näe, kus nad on!» puhkes Elmar naerma. «Kraed jooksevad ringi...»

Küüru tõmbudes ja hinnalist halli karusnahka kohevile ajades vaatas teravaninaline rebane Elmarile otse näkku. Kindlasti ei jätnud see pikakasvuline, valjult naeru lagistav noormees talle head muljet. Rebane kargas eemale ja hakkas kitsas traatvõrgust puuris vihaselt edasi-tagasi jooksuma. Tema tore saba pühkis puurinurki.

Salme sattus vaimustusse.

«Kõks,» hüüdis ta vastu puuri toetudes. «Kanake, linnuke, mu oravake... Noh, vaata ometi, kui ilus,» rebis ta kannatamatult Elmarit käisest.

«Väga ilus,» nõustus Elmar, kuid ei vaadanud rebast, vaid Salmet, tema süttinud rukkilillesiniseid silmi ja erepunast suud. Ja isegi tedretähed tema näol näisid Elmarile üllatavalt armsatena. Salme ei võikski olla ilma tedretähtedeta, nagu lepatriinu ei saa olla ilma mustade täpikesteta punastel kattetiibadel...

Elmar lakkas naermast, ta pistis käed tasku ja pigistas nad nii tugevasti rusikasse, et valus oli.

Elavalt lobisedes ja naerdes tõstis Salme juhtumisi pilgu Elmarile ja pidi noormehe pinevil näost välja lugema midagi sellist, mis muutis ta mõtlikuks. Tema jutt muutus vaikseks ja ta eemaldus teiste puuride juurde.

Rebaseid polnud rohkem kui kümme, kuid tühje, alles ehitatud puure seisis seal saja ümber. Üksnes selle järgi võis otsustada Tuisu julgete plaanide üle.

Kui nad väravast väljusid, pöördus Elmar ümber, et veel kord loomakesi vaadata. Kõik rebased toetusid tagumistel jalgadel püsti seistes võrgu vastu ja jälgisid äraminejaid.

«Kui palju tulu sellest saab! Tuisk on suurejooneline, ega ole midagi ütelda.»

«Jah, see on tema lootus praegu... Kõik raha matame sellesse kasvandusse,» ütles Salme. «Ei läbe teine ära oodata, milal jõuaks Marta Niilusele järele ja saaks teda üle trumbata.»

«Küllap nüüd jõuab järele...»

«Martale? Mitte iialgi!» raputas Salme uskumatult pead ja hakkas väga tabavalt esimeest järele ahvima.

«Inimesi ei ole,» kõneles ta kõlatul, kähiseval häälel, ise maha vahtides. «Ei ole inimesi... Taadid saatsin käsitsi niitma, siled neile vikateid pinnima, lapselapsed tillukesed panevad vilja kõrshaaval koormasse, selja taga pistavad varesed terad nahka, ees aga on juba kogu nisu maha varisenud ja idanema läinud...»

Salme tõmbas end kõssi ja laiutas alandlikul ilmel käsi.

Elmar puhkes naerma, ent vaidles vastu:

«Kes teda teab... Aasta kahe pärast võib ta neist kraedest saadud sissetulekust terve karja puhast tõugu lehma osta.»

«Upakile läheb,» ütles Salme jonnakalt. «Ta aina otsib, kuidas kolhoosile kasu tuua, kuid unustab peaaegu. Marta aga alustab kõige raskemast — maaparandusest, parandab oma põlud, luhad, karjamaad... Ja näe, maa annab talle tagasi. Tuisk killustab, kuid Marta suurendab, koondab. Nad on erinevad inimesed: Marta hoolitseb homse eest, Tuisk aga, ehkki ta on ettevõtlik inimene, on ühepäevaperemees: elab peost suhu.»

Elmar vaatas imestusega Salme poole. Ei, ta ei tunne teda hoopiski ära. Salmesse on ilmunud midagi väga täiskasvanut, ta isegi kõneleb temaga natuke õpetlikul toonil, nagu inimene, kellel on suuri elukogemusi. Ent mitte kuskil, ei mingis koolis polnud Salme käinud väljaspool Kilgi küla nende aastate jooksul. Näha, et kaks viimast aastat uut elu kolhoosis olid Salmele kooliks olnud.

«Noh, vaatame,» kergitas Elmar rahulolematult kulme. Ainult et Tuisk on väga energiline mees.»

Vesteldes kolhoosiplaanidest vaidlesid Elmar ja Salme ning püüdsid otsustada, kust oleks kõige parem uut teed maanteele välja viia ja kuhu ehitada kolhoosiklubi.

Elmar hakkas innukalt Salmet veenma, et kolhoos peaks soetama raadiokeskuse. Kuid Salme samuti tuliselt, nagu oleks seadise hankimine sõltunud täielikult temast, vaidles vastu ja tõendas, et seda ei kannaks esialgu tasku välja ja et parem on selle seada mõningad telefoniaparaadid.

Selles puhttehnilises küsimuses suutis Elmar Salmet siiski enda poole võita.

«Jah, see oleks suurepärane,» nõustus Salme viimaks. «Võib ühekorraga terve kolhoosiga kõnelda... Täna loengu ma oleksin võinud ka mikrofoni pidada ja Sõmera-taat oleks seda kuulnud oma aidas, minu vanad aga köögis...»

See mõte näis talle sedavõrd imekuna ning uudsenä, et ta ei suutnud naeru tagasi hoida.

«Ei, loengul on parem isiklikult kohal olla ja ... näha,» lõpetas Elmar, ehkki ta oli täiesti tehnika juurutamise poolt igal ajal Sellega jutt katkeski.

«Mis oleks, kui teha talle ettepanek pühapäev üheskoos veeta,» mõtles Elmar. Tal ei läinud kuidagi korda Salme rutuliste sammude rütmist kinni pidada. Ta oli juba káhel korral Salmele jalale astunud ja náris oma kohmakusest piinlikkust tundes nárviliselt rohukórt.

Salmet rõhus see kestev vaikus, ja igavust tundes suutis ta vaevu haigutust tagasi hoida.

«Terve öö pole maganud, valmistusin loenguks,» sõnas ta süüdlaslikult Elmarile.

Pärtli maja väravas lahkusid nad teineteisest. Ja Elmar ei sõandanudki nii poetada sõnakest pühapäeva kohta.

Hugo Markus kükitas ukse ees, tagus konni vastu kühmlikku lävepakku uimaseks ja kinnitas neid söödaks traatvõrudele pinguli tõmmatud võrkude külge.

Selle tegevuse juurest tabaski teda Aadam Tuisk.

«Kas sa minuga vähile tuled?» küsis Hugo.

«Mis mul vähkidest ...» pomises Tuisk süngelt.

«Aga miks?» küsis Hugo, siputavast kotist uut konna välja tõmmates ja selle kallale asudes.

Aadam krimpsutas põlastavalt nágu ja pöördus kõrvale.

«Ára neid kahetse, nad on külma verega,» pilgutas Hugo talle silma ja lõi konna jälle vastu künnist.

«Kui läheksime õige tuppa,» tegi Aadam ettepaneku. «Kõli jõuad ...»

«Ka seda võib,» nõustus Hugo. «Öö on alles ees ...»

Mindi kõõgi taga asuvasse tuppa, mis oli sisustatud kehva võitu ja lohakalt. Akendeta seina võtsid täiesti enda alla kaks laia riidekappi. Need olid, nagu Tuisk teadis, igasugust pudipadi täis tuubitud: riidekangaid ja kõiksugu rõivaid, sest Hugo oli kunagi rohkem ümbruskonna laatadel ringi kolanud kui oma enda põllul töötanud. Põllul oli tööd teinud tema naine Mall — kõhnuke, vimmas, hirmunud silmadega naine.

Aadam tõmbas suure ripneva pintsaku taskust pudeli viina ja pani lauale. Hugo kõhatas mõistvalt ja tõi köögist taldrikul leiba ning külma liha.

Mõlemad rüüpasid pudelist lonksu.

«Nii et püügile? ...» küsis Aadam Tuisk. «Ekskavaator vinab su vähid välja, — kust sa siis püüdma hakkad?»

Hugo kehtas muretult õlgu.

«Noh, mina lähen ära teise kohta.»

«Ei sa lähe,» kahtles Tuisk. «Sina tööd teha ei oska ega armasta. Minule oleks veel kuidagi jõudumööda uut paika otsida... Kuid mina ei taha siit ära minna, ehkki meie kallid naabrinaine mulle auku kaevab.»

«Njaa...» ühmas Hugo ebamääraselt, võttis veel lonksu, pilgutas punaseks läinud silmi, ja õlad vajusid tal longu. Markus kaldus kiiresti ühest meeleolust teise. «Eit kiusab, jah?»

«Maakonnani on juba välja läinud... Minult päriti juba valla täitevkomiteest järele, kas ma ei tahaks temaga kahasse kuivendamist ette võtta. Kas või homme hakka kraavi kaevama...»

«Noh, kurat temaga lõppude lõpuks. Üks ülearune laenu pangas... Kas sul kahju on? Küll ta aitab laenu välja kaubelda! Ho-ho-hoo!»

Hugole näis see väga naljakana ja ta muutus lõbusaks.

Kuid tema lõbusus ei nakatanud Aadamat.

«Nüüd juba ei seisa asi enam kraavis,» sõnas Aadam mornilt. «Kas sa tõesti ei kuule, mida ümberringi rääkima on hakatud? Ohineda tahavad. Teadagi, niisugustele nagu Madis Pärtel ja Jaan Sõmer olen ma rohkem meeltnööda, sest meie austame vanu harjumusi ning püüame kõigis asjades tasa ja targu ja heade naabrite moodi läbi saada... Aga kes neidki teab, mis nad homme arvavad? Njaa... Aga üleüldse ütlen ma sulle — meie õnnetus seisab selles, et me Marta Niiluse teele ette oleme jäänud. Meid sinuga on temale tarvis nagu viiendat ratast vankri all. Jões, ja peaasi — masinas on kogu põhjus... Kui see kopsik sohu vajuks!»

«Jaa, kui poleks masinat...»

Hugo vaikis lauset lõpetamata.

«Ja mis on Marta Niilus? Ega ta kõigist targem ole,» sõnas Tuisk ootamatu tulisusega ja tõstis veidi unised silmad jutukaaslasemale. «Näe, oota natuke, anna aega, meil kah tulevad rahad panka jooksvale arvele. Ostame töutäku, auto. Kõik tuleb omal ajal. Vaatame siis, kes lipu endale saab...»

«Kuid praegu on lipp tema käes. Ja esimeheks saab tema,» ütles Markus vaikselt. «Usu mind... Sind aga ei pane ta isegi rebasekasvandust juhtima, sest rebastest ei taipa sa mitte midagi... Ära ainult vihasta, Aadam. Ka brigadiriks ei pane. Vaid niisama tühja-tühja peale... Ekskursante hakkad juhtima mööda tema kolhoosi.»

Tuisu nägu muutus pikkamööda tumedamaks.

«Kui mind tühja-tähja peale, siis sinu jaoks ei leidu hoopiski ametit,» muigas ta tighedalt.

«Ega see sind lohuta,» irvitas Markus ja küsis väga vaikselt, peaaegu sosinal: «Aga kas tahad, et masin ei tuleks Kilgini välja? Kas tahad?»

«Kuidas ta siis ei tule?» Aadam Tuisk vaatas peaaegu kokkumult Hugo heledaisse, hullunud silmadesse, mis olid juba viina häguseks tõmbunud.

«Aga see ei puutu sinusse. Ei tule, ja ongi kõik. Vajub sohu... Ja niikaua kui asja uuritakse... siis on juba külmad ja talv käes, tähendab, et järgmise hooajani lükatakse kõik edasi. Peaasi, sina oled aega võitnud... Marta kaotab huvi meie vastu.»

«Jama,» sõnas Tuisk. «Kas me siis bandiidid oleme või? Sa oled ülearu joonud.»

«Olen joonud,» nõustus Hugo. «Sina pakkusid mulle ja mina jöin... Nõnda on asjad. Aga kui ei taha, siis mine ekskursante juhtima... Arveametnikuks sind Marta ka ei pane, ta võtab Salme.»

«Kuule, Hugo,» küsis Tuisk, ainiti Markusele otsa vaadates, «kas on tõsi, kõneldakse, et sa olevat nagu rabas Aarma-vana jõugus olnud?»

Markus pörkas Tuisust eemale. Mitu pikka sekundit vaatas ta raske, kurja pilguga Aadamale näkku ja puhkes siis valjusti naerma.

«Ha-ha-haa! Me teeme ju nalja, vana!... O-ho-hoo, naljatame! Sina ju ise ütlesid: «Kui see kopsik sohu vajuks...» Ja mina toetasin sind, et sinul parem oleks. Sa tead seda. Aga kuna sa nalja ei mõista, siis ma lähen paremate aegade tulekuni vähike püüdma, sina aga oota, kuni võid asjad «Tuleviku» kolhoosi esimehele üle anda.»

Ning oma naljaga rahul olles pahvatas Hugo jälle valjusti naerma.

UHEKSAS PEATÜKK

Nüüd tervitas jaamaülemgi juba eemalt Andrei Petrovitšit, kui ta temaga kokku juhtus. Melioraatorid olid ju vedude alal suured kliendid. Nende ilmumisega väikelinna hakkas palju sagedamini jaama saabuma sisseseadetega laaditud platvorme.

Andrei Petrovitšit võis näha tolmunud mootorratta tagaistmel, kui nad koos brigadir Peiliga kuskile valda kihutasid. Teda võis sageli kohata maaparandusjaama avaras õues, kus ta ratas- tel asuva rändtöökoja juures remondimeestega juttu ajas, või endises karjaköögis, kus Juhan Ott oli ajutiselt oma töökoja tööpingid üles seadnud. Sisseseadnud mehaanik oli üsna kiiresti, kergesti ja kindlalt kohanenud melioratsioonijaama elu-oluga.

Uued töölised olidki harjunud mõtlema, et Andrei Petrovitš sõitis siia mitte vabariikliku maaparandustööde valitsuse kutsel, vaid otsekui koos nende traktorite ja ekskavaatoritega vabrikust, kus neid toodeti. Kui masinaga oli midagi korrast ära, tuldi kõige sagedamini kaebama mitte Juhan Otile ega isegi mitte direktorile, vaid Andrei Petrovitšile. Just teda peeti vastutavaks mehhanismide töö eest.

Asi edenes silmanähtavalt. Ilmus uusi inimesi, tuli juurde uusi traktoreid, buldoosereid, võsalõikajaid, võimsaid ekskavaatoreid. Jaam teenindas peaaegu kahe maakonna territooriumi. Kaugeist valdadest nõuti buldoosereid ja uudismaa-atru, sõitsid kohale kolhooside esimehed, helisesid telefonid ülal mansardkorrusel Kalda kabinetis ja all kantseleis. Vana kiviaida juures turtusid ja põrisesid autod. Nõgeseid maha rullides ja lihavaid rohelisti kobrulehti õliseks määrdes veeresid autodelt alla metallvaadid bensiniga. Palava päikese käes ei lehanud vanas mõisas enam kuiva haudunud sõnniku, vaid kuumenenud värvitud metalli ja nafta järele.

Huvi uue jaama vastu kasvas veelgi pärast vabariigi Ülemnõukogu istungjärku, kus Ministrite Nõukogu esimees pidas ettekande soode kuivatamisest ja kasutuselevõtmisest suurte ja püsivate saakide saamiseks. Seda olid kutsutud tegema loodavad maaparandusjaamad.

Uutest jaamadest hakkas ajakirjandus laialdaselt rääkima, valksesse linnakesse ilmusid ekskursandid, fotograafid, ajakirjanikud. Haldja jõel töötava ekskavaatori E-505 siluett läbis kõiki vabariiklikke ajalehti...

Üha kasvavas ehitushoos tundis Andrei Petrovitš end nagu kala vees. Eriti sõbrustas ta Juhan Otiga. Otiga oli Andrei Petrovitšil kerge vestelda: kunagi oli Juhan Ott soldatina vene polgus teeninud ja imperialistlikust sõjast osa võtnud.

Ehkki vanemmehaanik pärines ka ise talupoja-perekonnast, polnud selles kiirete sihiteadlikkude liigutustega ja linnainimese harjumustega mehes küll enam midagi talupoeg'likku säilinud. Küllap sellepärast vist tõmbaski Juhan oma töölisvälimusega

endale tema, Andrei Petrovitši tähelepanu. Erilise huvi põhjus peitus muide veel selles, et väike partei-algorganisatsioon, kuhu nüüd oli arvele võetud ka Melnikov, nägi Juhan Otis tulevast partei liikmekandidaati.

Nähtavasti jättis ka mehaanik vaikselt Juhan Otile hea mulje. Pärast seda kui Andrei Petrovitš oli oma asjalikkude nõuannetega aidanud keerulist automaattööpinkki üles seada, oli Juhan tekkinud sümpaatia tema vastu. Kohates hommikuti Melnikovi, ulatas ta talle esimesena oma kareda käe, avas portsigari paberrossidega — omakasvatatud ja oma maitse kohaselt pargitud tubakast, oma käega topitud paberrossidega — ning pakkus tugevalt:

«Võtke, võtke... mul puudust ei tule.»

Sõbralikust läbisaamisest hoolimata oli mehaaniku ja töökoja juhataja vahel ka küllalt tõsiseid lahkkelisid mitmesugustel puhkudel.

Sel ajal hakkas jaama saabuma masinaid remondiks, enamasti tühisemate vigastustega.

Toodi kord linttraktor S-80. Sellega koos sõitis kohale ka juht, noor uhkes nahkkuues traktorist. Ta käis muudkui oma masina ümber, jutustas juurdetulnud traktoristidele erutatult midagi ja vehkis rahutult kätega; eemaldanud katte, vahtis mootorit, ja tema pikad linakarva juuksed pühkisid seejuures õli masina osadelt.

Aeglasel tippival sammul ligines Juhan Ott, asetas vääriskall prillid oma vanamehelikule poorsele ninale ja süvenes mootori järelevaatamisse.

Tunni aja pärast nägi Andrei Petrovitš poissi jälle üksipäini nukra näoga oma traktori juures istuvat.

«Noh, mis on?» küsis vanemmehaanik osavõtlikult. «Mis Juhan Andresovitš ütles?»

Noormees kehtas nõutult õlgu.

«Midagi ei öelnud...»

Andrei Petrovitš vangutas pead, kutsus noormehe lähemale ja asus ise mootorit uurima.

«Ehee... Siin, sõbrake, on asi pihustajas. Väga lihtne. Pihustaja nõel on kulunud, laseb kütet põlemiskambris, kus see põleb, ja pihustaja ava kattub koksikorruga. On tarvis uus pihustaja panna. Kahju, et Juhan Andresovitš sind läbi ei võtnud. Sa oled kas musta kütteainet paaki valanud või siis pole filtreid kontrollinud. Sa, noormees, pea seda silmas.»

Andrei Petrovitš tuli Oti kitsasse töökotta ja ütles talle kuivalt:

«Mis sa siis sedasi, seltsimees Ott? Poiss vahib, suu ammuli, ja mitte keegi ei seleta talle asja ära.»

«Mis seal seletada?» imestas Ott väga. «Parandada on vaja...»

Ta osutas peaga pihustajale, mida ta reguleeris spetsiaal-seadeldise abil.

«Ee... Nii ei saa,» pahandas Andrei Petrovitš. «Selgitada tuleb, seltsimees Ott. Õpetada on vaja inimest. Mõistad?»

Andrei Petrovitši kulm tõmbus ärritusest kortsu. Juhan Ott vaatas teda imestunult üle prillide.

Asi oleks sellega lõppenudki, kui Ott ise poleks seda juttu õhtul meelde tuletanud, kui traktorist oli juba ära sõitnud.

«Näe, sa räägid, miks ma ei seletanud talle...» sõnas Juhan Ott solvunult. «Mina vastutan traktori remondi eest. Ma pole õpetaja... Pühadehanedele... nendele topitakse kõik suhu. Las talpab oma peaga.»

«Ah sina arvad niiviisi?» hämmastus Andrei Petrovitš vihaseks. «Ise aga kavatsed veel avaldust esitada kandidaadiks astumiseks! Kuidas sa, kulla mees, asjast niimoodi aru saad? Meil põhineb ju kogu elu sellel, et noori õpetada... Sina aga seletad mulle kohustustest! See on kohustuslik igatüüpi väljaspool kohustusi, — kas mõistad?»

«Mind ennast on elu nelikümmend aastat õpetanud, — pea on mul halliks läinud,» tähendas Juhan jonnakalt. «Teise turjal on kerge haljale oksale jõuda...»

«No-noh, seltsimees Ott,» vangutas Andrei Petrovitš pead. «Ma ütlen sulle suu sisse: sa ei mõtle parteiliselt.»

«Miks nii? Et ma loengut ei pidanud sellele tuulepeale, kes rohkem mõtleb tüdrukutele kui mootorile?» küsis Juhan Ott kõlatult, prille eest võttes ja abitult oma nõrku silmi pilgutades. Ta turtsatas vihaseks ja eemaldus kiiresti mehaanikust; tema vanamehelikud lotendavad põsed värisesid solvumisest ja pahameelest.

Tülil olid hoopis ootamatud tagajärjed.

Teisel päeval kutsus Mihkel Kallas Andrei Petrovitši oma tülukesse kabinetti. Kulnud tema heasüdamlikus näos olid küsivalt kõrgele kerkinud.

«Kuule, seltsimees Melnikov,» laiutas ta arusaamatult käsi. «Mis sul seal Juhan Otiga lahti on?»

«Kuidas mis?» kergitas Andrei Petrovitš omakorda kulme. «Mitte midagi. Eile tülitsesime tsipake...»

Ta jutustas lühidalt eilsest kõnelusest.

«Njaa,» muigas Kallas. «Sul on õigus, midagi pole ütelda. Kuid Juhan keeldus sellegipärast kategooriliselt šeflusalusesse kolhoosi sõitmast, et kirjandust viia ja neid seal Kilgis aidata... See on ühiskondlik kohustus. Tahtsime näha, kuidas ta hakkama saab.»

«Ei taha sõita?» ajas Andrei Petrovitš silmad suureks. «Mis lora see on?»

«Näe on...» liigutas Kallas kulme. «Vanamees on väga solvunud. Küsin, mis see siis tähendab. Tema räägib: näe, Melnikov... Kui ma juba asjale parteiliselt ei vaata, siis tähendab, et ma ei kõlba. Sina võib-olla rääkisid temaga liiga teravalt? Ei seletanud talle nagu kord ja kohus ära? Vanamehel on omad veidrused.»

«Tuleb nii välja,» nõustus Andrei Petrovitš.

Kojutuleku järel suitsetas ta kaua, kõndis edasi-tagasi mööda tuba, mis oli neli sammu pikk ja kolm lai, — ning... siirdus siis Juhan Oti juurde.

Oti leidis Andrei Petrovitš turbaga laaditud käsikäru juurest väikese maja ees olevast aiast. Ott oli agulis ühe lese majas üürinud toa köögiga ja võtnud tüki liivast maad akende all aiamaaks. Nüüd vedas ta käruga kilomeetri kauguselt rabast turvast oma tulevase aia jaoks.

Vanad traksid olid ta paljal, päikesest punaseks põlenud seljal risti. Ta vaatas Andrei Petrovitšile peaaegu leplikult ning isegi noogutas peaga.

«Ma tulin möödaminnes sisse, Juhan Andresovitš,» ütles Andrei Petrovitš tagasihoidlikult. «Ainult paar sõna... Miks sa šeflusalusesse kolhoosi ei taha sõita? Oled sa solvunud? Mille üle?»

Juhan Ott vaatas vilksamisi Andrei Petrovitšile otsa, ajas siis käe taskusse päästva portsigari järele ega vastanud midagi. Mõelnud viivu, avas ta portsigari ja ulatas vaikides Melnikovile.

«Halvasti teed,» ütles Andrei Petrovitš kurvalt, kõvasti topitud paberossi võttes. «Kui ma kogemata teravalt ütlesin, siis anna andeks, sind solvata ma ei tahtnud. Mis puutub aga meie kõnelusse, siis see jääb maksma...»

Ott pomises midagi arusaamatut endale habemesse ja kallas kärust viljatule liivale musti pudedaid turbakamakaid. Andrei Petrovitš otsustas silma järgi, et siia läheb vähemalt kaheksakümmend kärutäit turbamulda. Kaheksakümmend korda käruga mulda vedada rabast, mis asub majast kilomeetri kaugusel,

selleks et istutada kaks-kolm sirelipõõsast, peenrakese maasikaid ja lilli!

Melnikovi pilk peatus Oti kärul, mis oli väga hoolikas töö. Mehaanik mõistis kärukasti kuju järgi, et selle raskuspunkt oli üllatavalt täpselt välja arvestatud ning peremees valinud suurema ratta, et see mättalisel metsarajal veereks ühtlasemalt ja kergemini. Niisugusel täiuslikul kärul võib vedada mitte ainult turvast rabast või hagu metsast, vaid ka kartuleid aiamaalt või hädakorral toimetada majakraami teise korterisse.

Melnikov ei saanud teisiti, kui pidi võtma kärupidemed kätte. Need sobisid üllatavalt hästi pihku, — ega Juhan neid juhuslikult voolinud niisugusteks kõverateks.

Käru veeres kergelt ja hääletult edasi.

«Tubli töö!» kiitis Andrei Petrovitš siira imestusega.

«Ratta peaks kuullaagritele panema,» sõnas Juhan Ott muretseselt.

Andrei Petrovitš heitis pilgu ümberringi ja võttis istet pingil, mille pind valendas värskelt hõõveldatuna.

«Pink on olemas, aed saab valmis,» naljatas mehaanik. Ta laskis suitsujoa sääse pihta, kes sõelus näo ümber, ja ütles juba kuidagi tusaselt: «Kuid siiski on see ainult kärul, Juhan Andresovitš... Kuidas sa ka ei poleeriks teda, käruks jääb ikkagi. Kah omamoodi igand...»

«Seda jah, ega ta traktor ole...» nõustus Ott.

«Mida targem masin, seda ühiskondlikum. Võta kas või meie ekskavaator. Mis kõik ei seisa selle taga! Kümned teadlased, tuhanded töölised, Uraali kõrgahjud, suured tehased; niisuguste masinate taga seisavad miljonid inimesed, partei!»

«Mida suurem masin, seda rohkem tööd on pandud temasse,» noogutas Ott.

«Jah, muidugi...» jätkas Melnikov, «kuid ma mõtlen muust... Mida ühiskondlikum masin, seda parem ta on. Näe, inimene loob masina, partei muudab tehnika paremaks, ja need täiuslikud masinad aitavad omakorda kasvatada uut inimest. Mõistad?»

Juhan Ott vaatas uurivalt Andrei Petrovitši otsa ja tema heledad laiad kulmud heasüdamlikus näos tõmbusid pisut kipra.

Ta näis hakkavat taipama, mille poole sihtis Andrei Petrovitš. Jutt kaldus vältimatult juhtumile selle noore õnnetu traktoristiga. Kuid Melnikov lähenes sellele küsimusele Juhan Otile täiesti ootamatust vaatepunktist, nii et Juhan ei leidnud esialgu midagi ütelda ja hakkas ainult ägedamalt suitsu kiskuma.

«Minu taha asi seisma ei jää,» vastas ta lõpuks tasa Melnikovi sõnadesse peidetud etteheite peale.

«Ega ma sellest...» üllatus mehaanik. «Ma räägin sellest, et meie masinatel tuleb ennast tunda peremehena, mitte aga abitöölisena... Me peame neis masinais nägema elu ümberkujundajaid... Sest kes me siis oleme? Me oleme maa ümberkujundajad. Näed, kes me oleme! Ei, Juhan Andresovitš, sa pead Kilgis ära käima.»

Vanemmehaaniku tasases hääles kõlas selline tuline veenmine, et Juhan Ott tõstis seda kuulates silmad ja tähendas täiesti rahulikult:

«Hea küll...»

KUMNES PEATÜKK

Autoga, mis vedas naftat ekskavaatori jaoks Haldja jõe, sõitis ka Juhan Ott. Ta asetaski autokasti paki kirjandust kolhoosi raamatukogu jaoks, seljakoti suupoolise ning igasuguste pisa- asjadega, mis on vajalikud kolmepäevaseks elamiseks kodumäel, ja tööriistakasti juhiks, kui kolhoosis tuleb tarvis peksumasinat või külvajat parandada.

Välja sõideti keskpäeval, kõige palavamal ajal, kui masina metallosi ei võinud puutudagi: need olid niivõrd kuumaks läinud.

Päikesepaistes hõbevalgena näiv tee telefonipostidega, mis sooritasid oma igavest marssi mööda teeserva, tormas kiiresti autole vastu. Aeg-ajalt jooksis ta nagu ummikusse kõrgete kuuskede tihedate roheliste seinte vahele, vahetevahel lendas üles künkale ja siis tundus hetke jooksul, et tee katkeb taeva sinavas tühjuses ning ees ootab teadmatus... Kuid seda ei juhtunud! Nad tõusid künkaharjale, ja pilgule avanes mitme kilomeetri ulatuses tee — sirge, lai, mis kulges kaugelenähtavate põlluvärske, kase- ja männisalude, karjadega niitude ja siin-seal helkivate väikeste järvede vahel...

Juhan Ott vahtis erutusega ümberringi. Vähe oli tal tulnud elus sõita suuri teid mööda, väga vähe... Suure osa oma elupäevist oli ta elanud väikestes agulimajakestes, sest eluase pidi vastama provintsi linna töökoja peremehelt saadud kehvale palgale. Sinna rohtunud põiktänavasse ei ulatunud telefonitraatide undamine suurtelt teedelt.

Eespool, alles niitmata kaerapõldude vahel, kerkis äkki üles punakas tolmusammas, tõusis siia-sinna ja sööstis kiiresti mööda teed edasi. Tuulispea! Lennanud paarkümmend silda auto ees, rebenes ta kergelt maast lahti ja tõusis üha keereldes õhku, hajus aegamööda ja sulas ühte augustipäeva ereda sinaga.

Ja Juhan Otile, kes polnud tuulekeerist palju aastaid näinud, meenus äkki midagi üsna kaugel ja unustusse vajunud... Kuidas ta üheksa-aastase karjapoisikesena oli tuulispead kümne sammu kaugusel nähes talle järele sööstnud, et teda kinni püüda. Vanaema Ann, tõmmanud sõõrmeisse nuuskutubakat ja aevastanud korda kuus järjest, oli rääkinud, et kui karata tuulekeerisesse, siis lendad õhku ja keeris tõstab sind kõrge tamme otsa. Ent tuulispead ta ei saanudki tookord kätte...

Veidi muiates ja ammuhest mälestusest heldides tundis Juhan äkki, justkui oleks tee tema ees läbipaistvasse loori mähkunud. Kohkunult heitis ta silmanurgast pilgu vilets laskva autojuhi poole ja pühkis vargsi ära pisara.

«Vanaks jääd, Juhan,» tegi ta endale karmi etteheite.

Veoauto tegi head sõitu, ja tunni poolteise pärast astus Ott kandamiga «Koidu» kolhoosi juhatuse kivitrepi astmeist üles. Ükse tagant poolpimedast koridorist oli kuulda noore naise häält.

Juhan Ott astus laudseintega tuppa. Tütarlapselt, kes parajasti riputas telefonitoru hargile, küsis ta, kus saaks näha esimeest.

«Mina olen esimees — Aadam Tuisk,» tõusis talle vastu pikk mees jämedas aganatolmuses pintsakus.

Kuuldes, et Ott on saabunud šeffide juurest, noogutas ta murelikul ilmel pead ning virildas huuli, mis pidi tähendama lahket naeratust.

Tekkis minut vaikust. Salme silmitses uudishimulikult prillidega vanameest. Tema silmad peatusid kogukal raamatupakil.

«Mind saadeti meie jaamast uurima, millega meie kui šefid võiksim teile abiks olla,» alustas Juhan Ott. «Ühesõnaga, vaatama, kuidas elate, mida vajate... Aitame ka remonti teha, kui tarvis on... Näete, kirjandust tõin...»

Ta asetaski lauale nõõriga kinniseotud koguka paki.

«Raamatud!» hüüatas Salme, ja tema sõrmed hakkasid vilkalt nõõri lahti harutama. Oti seotud sõlm ei andnud järele ja Salme aitas hammastega kaasa.

«Nagu orav,» muheles endamisi Ott.

«Salme on meil ka raamatukoguhoidja,» selgitas Tuisk. «Ainult et praegu pole aega lugeda — töö...»

Juhan Ott silmitses tähelepanelikult Tuisku. Tema pilk langes pruunidele, rehepeksutolmuga kaetud kätele, tööpükstele, mille sääred olid hallide villaste sokkide sees.

«Esimees paistab olevat töömees...» märkis Ott heakskiitvalt.

«Peksumasinaga on meil midagi korrast ära... Kui vaataksite järele...» palus Tuisk.

«Vaatame,» lubas Juhan Ott meelsasti.

Ta päris Tuisult, kui palju on kolhoosil maad, mida on külvatud, mis lõigatud, missuguses olukorras on inventar... Lühidalt, esitas kõik need küsimused, mida sellistel juhtudel esitatakse. Tuisk vastas üsna põhjalikult: arve mäletas ta alati täpselt, kuni kümnendikkudeni.

Juhan Ott kuulas ja vaatas mõtlikult Salmet: millise õhinaga sirvib ta raamatuid ja silmitseb neid!

«Pärtlite juures peatugegi,» tegi Tuisk ettepaneku. «Naaber-talus on teie masinistid korteris. Mis sina, Salme, arvad?»

«Võib, võib küll,» sõnas Salme vastutulelikult. «Väike kam-ber on meil vaba. Ma lähen praegu lõunale ja viin teid sinna.»

«Väga kena,» rõõmustas Juhan Ott.

...Kitsas jalgrada tõusis väikesele künkale. Aeglaselt liikus Otile vastu adra ette rakendatud hobusepaar. Toeka kehaehitu-sega laiaõlgne vanamees juhtis hobuseid.

«Minu isa,» tähendas Salme, «kännab rukkimaad.»

Nad jõudsid tema kohale. Soovinud jõudu tööle, esitles Juhan end. Madis ulatas saabunule väarikalt käe.

Juhan Ott pakkus Madisele paberossi oma portsigarist ja istus põlluveerele paljupõõsa äärde suitsu tõmbama. Tema kõrval võttis aset mugavama kohakese valinud Madis. Hall suitsuvine tõusis loogeldes kahvatusinise taeva poole. Hobused kõlistasid rahutult valjaid. Salme murdis oksa ja hakkas hobuste silmade ümbert kärkseid eemale peletama.

«Ilm on palav,» sõnas Ott higis leemetavat Pärtli nägu vaa-dates.

«Minu maa on raske,» ütles Madis kähinal. «Künka peal on savi... All on kergem, seal on turbamaa, kuid raba — ei pääse läbi... Hobused on vanad, ja adra ostsingi juba kolmekümnendal aastal, logiseb...»

«Paremad adrad oleks tulnud anda põllutööbrigaadile ja temale kinnistada,» tähendas Salme isale otsa vaatamata.

Madis kõõritas tütre poole, kuid ei vastanud midagi.

«Kas see on siis teie endine ader?» küsis Juhan taipamatult. «Aga kelle siis?» imestas Madis omakorda. «Ja hobused... ja maa kah... Kellel on paremad hobused ja parem maa, sellel on kergem...»

«Ilmaaegu jätsid teised hobused tallist võtmata, need on paremad ja nooremad,» segas Salme end uuesti jutu sekka, endist viisi mitte isa, vaid Juhani poole pöördudes. «Ja pole ju tingi-mata vaja oma endist maad künda, võib teisele põllule minna. Kus kergem on; siin aga kündku nooremad.»

Madis laiutas käsi ja samuti Ott poole pöördudes vaidles tütrele vastu:

«Siin on meie lüli põld. Mina olen lülvivanem, mu lülv on minu naine ja Lauba Kai, ja veel abielupaar ligidalt talust. Kes see meie eest siin kündma hakkab?»

«Nõnda künnavadki oma endistel siiludel ja killustavad oma jõudu,» ütles tütar isale otsa vaatamata vaikselt ja mossitas huuli. «Brigadir Markus ajab samuti kõik lülvide kaela. Minu arvates on tal niiviisi lihtsalt mõnus vanu harjumusi alal hoida...»

Juhan Ott pööras imestunud pilgu isalt tütrele ja küsis nõu-tult:

«Ma ei saa päris hästi aru... Teil on ju hobused ja inventar ühistatud?»

«Kuidas siis, muidugi! Kuid siis kinnistati igale lülvile. Meil on ju üks talu teisest pool kilomeetrit eemal. Ja nii tuligi siis välja, et igaüks töötab oma lülvil, oma kodu juures, oma endisel põllul. On mõnusam.»

Nii seletas Madis Juhanile.

Juhan pööras silmad Salmele.

See ei vaadanud ikka isa poole, kuid ilmselt temale vastu vaieldes sõnas ägedalt:

«Nii on Markusel mugav, vastutust vähem... Tuisk aga ei mõtle sellest üldsegi. Tema on hakanud rebastega jändama.»

Madis süngestus, heitis pilgu tütrele ja kõhatas vihaselt.

Kõrvalt vaadates võis arvata, et isa ja tütar kõnelevad Juhan Otiga, kuid Ott, silmitsedes isa morni nägu ja tütre õhetama lõõnud põski, mõistis, et nad vaidlevad omavahel, jätkavad mingit ammugi alustatud juttu.

«Ja mis teil muud uudist ka on?» muutis Juhan jutuainet, et mõlemaid rahustada.

«Igasugust...» kehtitas Madis õlgu. «Kuuled, masin podiseb. Seal on Kaie poeg — Elmar. Jõge süvendab.»

Nad jäid kuulatama kaugusest kostvat mootorimüürit.

«Kui jõgi rabaveed ära viib, siis võib ka all künda,» ütles Madis. «Selleks on tarvis jõgi jooksmat panna. Kas teie sõitsite ka sellesama asja pärast?»

«Jah,» tähendas Juhani.

Päeval käis Juhani ära ekskavaatori juures, mis töötas kilomeetri kaugusel talust.

Künkalt alla laskuv jalgrada viis ta soometsa äärt mööda jõe kaldale. Õigemini oli see üks Haldja jõe harudest, sülda kolm lai, tõrvaselt läikiva veega, ääristatud terava lõikheinaga ja soonerohu leinasulgedega. Vesi voolas tasa, kaldail kasvavad pajud peegeldusid selles nagu vaikes veelombis.

Juhani Oti ees laius kidura pajupõõsastiku ja viletsate kaskedega kaetud sootandik. Juttude järgi teadis ta, et neis soistes kohtades mitmeks hargnev Haldja jõgi kuivas suviti peaaegu täiesti ära. See oli ammust ajast nii olnud. Vesi ei suutnud endale tasandiku kõvas savises põhjakihis sügavat sängi rajada ja valgus siin jõuetult laiali, läbides kitsaste harudena pealmist turbakihti, mis kohati oli kuni kaks meetrit paks.

Niiskelt läikiv turbane teerada viis Oti pajupõõsastega kaetud jõekallast mööda töötava ekskavaatori juurde. Põõsaste tagant nägi ta, kuidas hiiglase metallkäpp tõstis kibeda pruunikas-rohelise soopinna kohal musta rabalõgaga täidetud koppa... Läbipõimunud okstega põõsaid kätega laiali lükates lähenes Ott ekskavaatorile, ja jõe põhja süvendava teraskopa mürin ning ragin lõi ta kõrvad lukku. Vesi helkis siin elavhõbedana. Ekskavaatori järel kulges lai sügav jõesäng.

Kaldal seisev sinisilmne, laianinaline ja saviga määrdunud tööstuskooli õpilane tervitas Otti lugupidavalt. Elmar Lauba noogutas sõbralikult pead oma kabiinist. Mõne minuti pärast tuli Elmar maha ja seletas Juhani küsimuse peale, kas masin on korras, et see töötab nagu kellavärk, et põhja on siin kerge võtta ja et kui niiviisi ka edasi läheb, siis jäävad kõik rahule: seltsimees Kallas, Andrei Petrovitš, seltsimees Ott ja lõpuks ka nemad ise — masinistid. Plaan, graafik, normitäitmine — kõik on korras.

«Aga millega minul siis rahule on jääda?» huvitus Ott.

«Kuidas siis? Remont on ju kerge!»

Seejärel ronis Elmar uuesti kabiini, teatades, et Järvet töötab teises vahetuses ja praegu arvatavasti kas puhkab või meisterdab midagi.

Tagasiteel lõi Juhani Ott soost sületäie pajuviitsu, et kodus jõudeajal korvi punuda.

Madalasse hämarasse kööki astudes vabandas Juhani viisakalt Miina ees tülitamise pärast ning läks temale määratud külgkambrisse. Ta võttis seljakotist välja võileivad, mis olid igaüks eraldi korralikult valgesse paberisse pakitud, ja asetas nad puhta linase laudlinaga kaetud lauale. Oli näha, et lina oli just natukese aja eest lauale pandud. Ka need valged floksid klaasvaasikeses olid nähtavasti äsja murtud: nad ei olnud jõudnud veel oma kollakat õietolmu maha poetada. Neid vaadates meenus Otile millegipärast Madise tütar.

Varsti koputas Miina.

Ta küsis, kas linna-seltsimees ei tahaks proovida ka küla toitu.

Ei, ei, ta ei taha kellelegi tüli teha. Tal on kõik endal kaasa...

Ent mida visamalt Juhani keeldus, seda pealekäivamalt palus Miina, silmitsedes solvunult Oti võileibu.

Ning Juhani Otil tuli siiski proovida rukkileiba, piimasuppi värske rohelisega ja lambaliha kartulite ning kaalidega. Sellele kõigele jõi ta peale paksu kollakat jääkülma piima.

Reisist ja päeva muljeist väsinuna heitis Juhani Ott tunnikeks kitsasse voodisse pikali ja magas kuni videvikuni.

Avanud silmad, vahtis ta kaua imestunult madalasse puulakke, mida selle elupäevil oli palju kordi lubjaga valgendatud. Selliseid lagesid tehti möödunud sajandi lõpul: tapitud kolmetollised lauad toetusid massiivsele neljatahulisele palgile. Kitsa akna raamistik sarnanes väreleva loojangupuna taustal lihtsa, mahakulunud pealkirjaga kuusepuust ristiga külakalmistul.

Ohtuvalgus kallas õrnalt üle vanad pragunenud tapeedid, mille muster meenutas Otile ema sitspearätti.

Siin oli kõik nagu tema lapsepõlves: kitsas kõrge otsaga puuvoodi, millel täiskasvanu ei saa kuidagi jalgu välja sirutada, nii lühike on ta, ja kellegi koltunud ülesvõte ümarikkudest pulkadest raami sees seinal, ja isegi külasepa taotud uksekramp. Juhani Ott vaatas ebausklikult krambile, otsekui oodates, et kellegi kuivetu kortsuline käsi vajutab sellele ning avab ukse. Juhani näis, et ta tunneb ninatubaka, ubade ja vanaema pruunide käte vahel valminud kasevihtade ununenud lõhna.

Köögist kostis vaikset juttu.

Vaidlesid vanamees ja tüdruk. Juhani tundis Salme hääle

otsekohe ära. Toriseva tooniga mehehää! võis kuuluda ainult tema isale...

«Sulle on see tara pähe hakanud,» ütles Madis tuseselt. «Keda ta segab?»

«Traktorit segab,» vastas Salme.

«Kui siia jõuab, eks siis vaata.»

«Kõik naeravad, räägivad, et Pärtel ei näe oma tara tagant maailma. Seinalehte joonistatakse teine varsti üles...»

«Las joonistavad...»

«Mul tuleb sinu pärast punastada,» — tüdruku hää! oli nutune. «Teistele pean loengut, aga kodus, näe...»

Tekkis vaikus. Miski toksis vastu puud: kop-kop-kop, — nähtavasti koputas Madis piipu tühjaks.

«Ohoo!» pomises Madis. «Huvitav, mis ajast sul tuleb isa pärast punastada? ... Ma pole kellelegi teele ette jäänud.»

«Ega ma sellest räägi! Sa oled mul hea taat, ainult jonakas.»

Jälle tekkis vaikus.

«Ma raiun ise maha... Võtan kätte ja raiun maha,» hakkas Salme uuesti rääkima.

«Mina tema ehitasin ja mina raiun ka maha, kui on tarvis,» urises Madis vihaselt.

Juhan Ott pidi uuesti suikuma, jõudes siiski sellele mõelda, et vaidlus isa ja tütre vahel ei katke ka kodus.

Kuid siis koputati välisuksele ja köögist kostis lõbus noor hää!:

«Noh, Madis, kui sa teaksid, missuguse uudise ma sulle toon! Sihukese uudise eest pole ka vaadist õllest kahju...»

Madis ühmas midagi hoopis ebasõbralikku. Kuid tulijat see nähtavasti ei häirinud.

«Ära ole kitsi, Madis, sa ei kahetse,» kõmistas erutatud noor bassihää! köögis. «Sihukest uudist ei too sulle igauks, — ma räägin õigust!»

Juhan Ott tundis üllatusega hääle järgi ära noore masinisti Elmari.

«Noh, räägi siis ometi!» hüüdis Salme kannatamatult vahele.

«Sa ära teda kiirusta,» sõnas Madis rahulikult. «Ta ise ei jaksa pidada ja räägib ära...»

«Hundipesa luurasin välja!...» pahvatas Elmar pidulikult. «Masinast ei tule kilomeetrit maadki... Kutsikad... viis tükki. Ja suured juba. Need on ilmtingimata selle emahundi kutsikad, kes teie lambad maha murdis...»

Juhan Ott taipas erutatud hääle ja pinkide kriuksumise järgi, et uudis oli avaldanud suurt mõju. Salme ja Elmar hakkasid kõnelema läbisegi. Madis päris toriseval häälel üksikasju. Üha sagedamini kostis tema piibukopsatusi vastu lauda.

«Kas sa tõid nad kaasa? Tõid?» hüüatas Salme kannatamatult.

«Mis sa õige mõtled!... Ma tulim, näe, Madisele ütlema. Hunt murdis teie lambad, siis on ka teie õigus... Ja sinu isal on pealegi püss. Nüüd tuleb pesa juurde minna hunti varitsema. Siis vaja ka kutsikad kinni püüda. Iga hundikutsika pealt mak-
sab riik kolmsada rubla preemiat. Ma viin kas või täna öösi sind, Madis, sinna...»

Keegi, vist Madis, hakkas kõndima raskete sammudega, üm-
ses midagi heakskiitvalt, seejärel kriuksatas uks ja köögis jäi vaikseks.

Esimesena katkestas vaikuse Salme hää!:

«Elmar, miks sa huntidest isale tulid rääkima? Oleksid võinud ise nad kinni püüda.»

«Hunt murdis ju teie lambad maha.»

«Ütle ausalt.»

«Kui juba ausalt, siis arvan ma, et on aeg meie vanu ära lepitada. Ja ma otsustasingi, et...»

«Ainult sellepärast?»

Juhan Otile tundus, et ta näeb, kuidas Salme ettepoole kum-
mardudes Elmarile uurivalt ning läbitungivalt otsa vaatab; kuldne kihar langeb tüdrukule silmle ja ta lükkab selle eemale.

«Aga sina ei taha, et oleks ainult sellepärast?»

Vaikus.

Salme rahutu hää!:

«Ei, ma tahan, et ainult sellepärast. Muidugi on tarvis vanad ära lepitada...»

Edasi ei kuulnud Juhan midagi. Noorte jutt köögis takerdus. Elmar küsis ainult veel, kas Salme läheb pühapäeval ümbruskonna valdade laulupäevale. Mis sellest veel küsida, — muidugi läheb. Ta ju laulab kooris...

Hakkas pimenema. Öhtu saabus vaikne ja lämmatav, otsekui küllastunud äikese-eelsest rahutusest.

Sel ööl hundijahile ei mindud.

Keskööl puhkes äike. Aknaklaaside taga lainetas tihe vihm. Rulludes kõmises kõu, otsekui oleks ekskavaator mürinal oma koppa kive mööda vedanud.

Juhan Ott ei saanud kaua aega uinuda. Mingi arusaamatu rahutus sundis teda kõndima seinast seinale selle üsna vana,

madalate lagedega katuse all, kus näis, et uni peaks olema nii sama raske nagu lapsepõlveski.

Sellest hoolimata et aknad olid suletud, tungis hilise äikese niiske värskus läbi vanade seinte nähtamatute pragude kamb- risse. Juhan Ott mõtles, et mõisas, kuhu on paigutatud maa- parandusjaam, on seinad vist niisama vanad nagu needki siin. Seal tehakse kõik uut viisi ümber, vanad kiviaidad ehitatakse garaažideks uutele autodele. Nihutatakse seinu ja kergitatakse katuseid. Siin, selles vanas majas, peab samuti peagi palju muu- tuma. Küllap Salme selle eest hoolitseb.

Juba varahommikul oli Juhan Ott jalul.

Ta lükkas niiske mulla ja kasevihtade järgi lehkavast jahe- dast eeskojast välja viiva krigiseva ja viltuvajunud ukse lahti ning astus üle lõhklikuks kulunud männise lävepaku heledasse päeva, mida täitis vaikne helin-sumin: ristiku kohal lendlesid mesilased, lauda ees sõelusid porisedes kiired kärbsed, too- mingapõõsais sädistasid linnud. Õist äikest meenutasid ainult loigud jalgradadel ja mustad mudapritsmes siin-seal maha lan- genud taraga aias kasvavail valgeil floksidel.

Kaugetest mälestustest äratatud ähmane, ebaselge äikese-eelne meeleolu oli Otist lahkunud, nagu oli koidupäikeses haihtunud kerge kasteudu. Ta tõmbas tunked selga.

Suure kuuri juures, kus seisid kolhoosi masinad, kohtas Ott hooletu, taaruva kõnnakuga ja südamlikult muheleva näoga pikka tüsedat meest. Markus oma allakriipsutatult ulja välimu- sega hakkas Otile meeldima esimesest pilgust peale.

«Siin ongi meile päranduseks saanud vana risu...» ütles ta hoolimatult ja juhtis Oti kuuri alla, kus helkis hulk katusest läbitungivaid päikeselaike.

Midagi siin vedelevaist talupoegade kulunud niidumasinaist ja hoburehadest võis muidugi veel kasutusele võtta, kuid paljud masinad olid Oti arvates praegu lihtsalt vanaraud: lihtsad vilja- lõikajad kulunud assidega ja vanade teradega olid ühe hobuse jaoks mõeldud masinad, üldse juba möödunud sajandisse kuu- luvad, mis ei tundnud võimsaid traktoreid, keerulisi põllutöö- riistu... Kirev ja kehavõitu pärandus.

Maaparandusjaama masinatega võrreldes pakkus see kõik üsna algelist pilti...

«Mis kopsakam, see põllule,» teatas Markus.

Juhan Ott astus piki narmendavate vehmrite ja roostetanud lõiketerade rida. Ta peatus peksumasina juures, mis oli kunagi heledat värvi. Peksumasin näis Otile teistest korralikumana.

«Rihmaratas on puru,» hoiatas Markus, kui märkas Oti uuri- vat pilku.

«Mjaa,» tähendas Ott.

Poole kilomeetri kaugusel kuurist oli otse põllule rajatud rehepeksupaik. Traktorijaama noor traktorist, kootud murumüts peas, tõmbas suitsu ja jalutas hooletult peksumasina lähedal, otseselt demonstreerides end naistele.

«Peksumasinat ummistab,» ütles Markus murelikult.

Ott asus agregaati uurima.

«Kas teate,» ütles ta, «ma tootsin parem selle teise peksu- masina kuurist välja... See siin aga tuleks kapitaalremonti anda.»

«Sellel, mis kuuris seisab, pole rihmaratast,» meenutas Mar- kus.

«Mis sellest... Teise peksumasina küljest võtta ja sellele panna. Küll me midagi välja mõtleme...»

«See oleks tubli,» ütles Markus.

Juhan märkas, et see oli öeldud ükskõikselt ja tõmbas kulmu kortsu. Siis tuli esimees Aadam Tuisk rahulolematu näoga ja hakkas inimesi kiirustama.

Traktorist viskas suitsuotsa maha, astus saapaga peale, kohen- das asjalikult murumütsikest ja kummardus traktorimootori kohale. Mootor hakkas uluma ja kõik ümberringi muutus nagu iseenesest. Inimesed läksid oma kohtadele, hangud hakkasid väl- kuma. Kõige kärmemad ja nähtavasti kogenenumad naised ronisid üles ja hakkasid viljavihke alla trumliisse saatma. Ühe käes vilkus noatera. Lühike tõmme, ja viljavihu side oligi lahti. Inimesed moodustasid aheliku, mis algas koorma juurest, kust Sõmera Tõnis ulatas vihke masinasse, ja lõppes tohutu suure ölekuhja otsas trampivate poisikestega. Kõik süvenesid töösse, laegi hobune lõpetas närimise ja nihkus ainuüksi veomehe huulte matsutamise peale rehepeksumasinale lähemale.

Juhan Ott polnud ammu enam viibinud külas ja jälgis nüüd tõsise rahuldustundega viljavihkude teekonda, tööhoogu sattu- nud inimeste kiireid ja rütmikaid liigutusi. Olgedes tuhniv tuul, päikesehelendus nägudel, sinav taevast — kõik see andis erilise rõõmsa värvingu pildile imekaunist pulbitsevast tööst.

Kõhnavõitu, kuid alles tugev vanaeit, kellel pearätt on lan- genud pruunikspõlenud laubale, haaras nüüd labida ja hakkas aganaid masina alt eemale kühveldama.

Teda vaadeldes mõtles Juhan Ott, et oli kord aeg, kus ta vilka plikakesena, patsid tolknemas, kargles kuhja otsas ja oma pal-

jaste pruunide jalgadega tampis õlgi kinni. Siis aga, kui tuli aeg, ronis ta masinale ja hakkas viljavihkude sidemeid lahti lõkama ning vihke edasi andma kõige kogenenumale sellel konveieril — trumli toitjale. Kiirelt helkis terav nuga tema kriimutatud käes, välgatasid tema tõmmud täidlased küünarnukid tõmme — ja vihk, tõmme — vihk! Ja kui palju meestesilmi peatus nendel küünarnukkidel... Möödusid aastad, sündisid lapsed, ta muutus õlgadest ja kehast tüsedamaks, raskemaks, kadus endine kärmus, ja ta hakkas hanguharude otsa koguma õlgi ning tõstma üles kuhilasse. See töö nõudis palju jõudu... Nüüd aga, kui juuksed olid juba täis halli ja küünarpead muutunud teravaks, anti kõige kergem töö kätte — koristada labida ja luuaga aganaid ja kõlkaid masina alt. Niisugune on inimese elu!

Aga proovi sa ütelda eidele: «Mine, memmeke, puhka...» Kus sellega! Tõukab küünarnukiga eemale, saadab vihase pilgu. Sest töö — see on elu! Vanadus tahab elada, elada, rõõmu tunda rikkaliku saagi üle.

«Inimesi on vähe,» katkestas esimees Tuisk Oti mõttekäigu. «Aga muidu me ei jääks teistest maha... Veel oleks vaja kahte inimest masina juurde, õlgi hanguma.»

Ott loendas peksumasina juures üle kümne inimese, kes olid pingelises töös. Ja äkki, võib-olla vastuoludevaimust juhitud, kandus Juhan Oti mõte uutele masinatele, mis on saanud maaparandusjaamale; ta meenutas ekskavaatorit, millel üsna siinsamas lähedal August Järvet koos Lauba Elmariga ja selle nõbininalise tööstuskooli õpilasega teevad ööpäeva jooksul mitmekümne inimese töö.

«Siin on ülearu paljugi inimesi,» ütles Juhan Ott oma vestluskaaslast hämmastades. «Nelisteist... Ja inimest kümme veab kindlasti vihke... Liiga palju.»

«Proovi sa vähemaga,» urises üllatunud Tuisk maameheliku jämedusega.

Markus ei ütelnud midagi, paljastas vaid heatahtlikult oma suured kollased hambad.

Märgates seda põgusat muiet, kortsutas Juhan Ott kulmu.

«Kombainijuht väsib päeva jooksul vähem kui see vanaeit, kes masina alt aganaid koristab,» ütles Juhan Ott ja osutas sõrmeaga tõmmule eidele, kes oli köitnud ta mõtteid. «Kuid kombainijuht teeb tuhat korda rohkem ära...»

«Kombain...» kehtas Tuisk õlgu. «Meie naabri Niiluse juures töötab kombain. Aga mis võimalused on meil? Te ju nägite meie põlde.»

«Nüüd aga on tulnud siia meie ekskavaator... Kasutage juhust, tehke maa paremaks,» ütles Juhan Ott leebelt. Mõelnud sellele, et šeflusalustega ei tule olla karm, lisas ta: «Sellest ma ju räägingi, et naaberkolhoosi inimesed esitavad masinatele hoopis uusi nõudmisi.»

Siin märkas ta, et oli peaaegu sõna-sõnalt korranud neil päevil kuulnud mõtet ja vaatas tahtmatult enda ümber, nagu oleks tahtnud veenduda, et Andrei Petrovitšit pole lähedal.

«Uued inimesed — uus tehnika,» kordas Ott.

Tema ettepanekusse panna vilja peksma teine agregaat suhtus Tuisk üsna heatahtlikult, eriti siis, kui sai kuulda, et Ott on nõus selle asja kallale asuma ja et uue rihmaratta monteerimine ei lähe kolhoosile midagi maksma.

Selleks tööks kulus Juhan Otil terve päev. Ta helistas mitu korda maaparandusjaama, kõneles peamehaaniku seltsimees Melnikoviga ja direktoriga, pidas nendega nõu. Õhtul saabus mootorrattal kolhoosi üks jaoskonnamehaanik ja tõi rihmaratta, mis oli Juhan Oti poolt antud mõõdete järgi treitud.

Ott ja Järvet panid rihmaratta paika, reguleerisid peksumasina, ja õhtul enne päikeseloojakut töötas see juba rehepeksuplatsil. Kui Juhan Ott jälgis masina tööd, kuulis ta kõrvalseisva kõhna, linnuprofiiliga naise suust:

«Näed sa, tehku ka Markuse masin tööd...»

Juhan Ott heitis imestava pilgu Markuse poole. Too seisis, käed uljalt puusas, kaalude juures ja vastas Oti pilgule avala naeratusega.

«Aitasin neid omal ajal...» ütles ta, «näe, sellesama masinaga...»

Juhan Ott kujutles hetke jooksul, kuidas peksumasin undas kunagi samuti ja selle ümber välkusid päevitunud higised käed, Markus ise aga seisis, käed puusas, ja virgutas väsinuid naljatades ning teravate sõnadega, — ja lõbusa Markuse kuju kahvatus tema silmis.

ÜHETEIST-
KUMNES
PEATÜKK

Rahvariietes naised on kogunenud «Tuleviku» kolhoosi juhatusehoone ette. Silme ees kirendab valgeist pluusidest, kõvadest eredaist tanudest ja maani pikkadest, mitmevärviliste triipudega villaseist seelikuist. Naiste hulgas saalivad edasi-tagasi noor-

mehed-rahvatantsijad sinistes põlvpükstes ja valgetes villastes sukkades. Kõik ootavad kannatamatult autot, et sõita laulupäevale. Oodatakse Martat, kuid teda pole ikka veel.

Kellele pidu, kellele askeldused!

Marta tõusis täna koos koiduga. Käia läbi veisefarm, vaadata öösel pörsaid toonud siga, viibida linnufarmis, rääkida brigadiriga ja laohoidjaga aidas — selleks kulub rohkem kui üksetund. Ja justkui kiuste jääb alati niisugustel pingelistel päevadel ette, nagu takjaid pidurõivate külge, igasuguseid tülikaid pisiasju.

Selgub, et Maasik ei söö eilsest saadik ning iniseb kaeblikult. Tuli veenda vana karjanaist, kes kinnitas, et «läheb ka niisama mööda», loomaarstile helistama. Sigalasse oli siginenud rohkesti kärbsed. Oli tärvis viivitamata aknad ja seinad erilise lahusega üle pritsida.

Ja mis teha Annaga linnufarmist? Ta tusane nägu näib haledana keset vilgast kaagutamist ja udusulgede lendlemist. Anna on solvunud, ta tahab samuti vaadata tantse, kuulata laule, kuid teda on unustatud. Marta mõtleb kahetsusega, et Anna pole juba ammust aega külast välja saanud. Kellega teda ometi asendada? ... Niisugusel päeval pole seda kerge teha.

Lõpuks näib kõik olevat joones, ja Marta kihutab jalgrattal juhatusehoone juurde, läheb kiiresti kirevais riideis naiste vahelt läbi. Kuidas, kõik juba koos? Noh, kohe, otsekohe, — ta ei lase end kaua oodata.

Mööda puutreppi jookseb Marta üles oma tuppa mansardkorrusel ja avab ukse.

Tuba pole suur, seinad on kaetud heledate tapeetidega. Raadioaparaadil on klaasvaasis kaks pojengi: üks valge, sarnane lapsemütsiga, teine punane nagu kukehari.

Esimesest pilgust on näha, et siin elab naine, kuid ometi võib toas tunda, tajuda ka mehe juuresolekut. Misjaoks on Martale, kes ei suitseta, tarvis keraamilist tuhatooši ümarikul söögilaua? Ja selle madala mugava tooli nõgusa laudadest põhjaga on meisterdanud mehekäed, samuti kena lehmasarvest riidenagi ... Kelle muu kätetöö see võib olla kui mitte August Järveti, kes oma elu jooksul on palju rohkem asju teinud ja parandanud, kui ise neid lõhkunud või kulutanud?

Ja seal ta ongi, Järvet ise, — vaatab vastu vanalt klaasi all seisvalt ülesvõttelt. Aastad pole teda kuigi palju muutnud. Ka täna on tal niisamasugused heledad tihedad juuksed, kuivetu sile nägu, karmilt korrapärane suu.

Köögikeses on kuulda kukkuva kopsiku kolinat ja vee loksumist: Marta korrastab end ning kuulatab teraselt alt kostvaid hääli ja naeru. Kui tore, et nad sõidavad laulupäevale kolhoosi oma autoga, oma autojuhiga, oma koori ja rahvatantsijatega. Umberkaudseist valdadest saabub kogu kohalik kolhoosiintelligents — õpetajad, agronoomid; sõidavad kohale kolhooside esimehed, brigadirid, kuulsad lüpsjad, õpilased, kes laulavad peenikeste häälega: «Tuut, tuut-tuut! Käes on hommik särav ja selge...», ja vanad eided, kes on koorides laulnud kolmekümme aastat.

Sõidavad kokku külalised maakonnalinnast, ja nende hulgas on kindlasti seltsimees Rammu, maakonnakomitee sekretär. Temaga on tingimata tarvis kõnelda kas või mõni minutki — ei või ju niisugust soodsat juhusit mööda lasta. Aga August? Kas ta siis pidupäevalgi ei saa mahti tunnikeseks-paariks, et kohtuda Martaga?

Juba kõlab autopasuna hääli. Marta jookseb rutuga tuppa riituma. Voodil lebavad hommikul valmis pandud piduriided. Ta tõmbab selga pika valgete, roheliste, punaste ja pruunide piki- triipudega villase seeliku. Need on kohalikud traditsioonilised rahvariide värvid. Roheline on mahlakas ja värske, kevadiste taliviljaoraste varjundiga. Punased triibud leegitsevad nagu moonid kapsaaias peenarde vahel juulis, pruunid aga meenutavad aida taga kuivanud sügisese humala lehti. Ja valged triibud seelikul on rahulikud ning jahedad kõige kuumemal suvepäevalgi, need on nagu veebruarilumi maantee ääres. Sellises järjekorras triibud paiknevadki: kevad, suvi, sügis ja talv ...

Marta tõmbab kerge pluusi ülle, kinnitab kaeluse ümmarguse hõbesõlega ja silmitseb end peeglist.

Jah, Martale on saabunud külluslik sügis, mil nisu on kuldne ja taevas sinab nii selgelt ta kohal ning õunad aedades on mahlakaks küpsenud. Kui aga tähelepanelikumalt silmitseda, vilkatab selles nisos hall kuivanud viljapea nagu esimene hõbedane juus ja kaselehtedele on ilmunud näsud nagu kortsukesed silmade ümber ... Hallid julged silmad vaatavad peeglist karmilt ning uurivalt, kuid huulte nurgad on veidi allapoole ja sealt algavad teravad joonekesed — mitte kergesti elatud aastatest!

All alustab koor valjusti lõbusat laulu:

... tantsuringis keerleb koos
kogu meie noor kolhoos!

Kõlab autopasuna läbilõikav hää. Ning Marta tõukab akna valla, viipab kellelegi käega, naerab piimvalgete hammaste särades. Veel minut, ja ta on juba all, lauljate hulgas. Üldisest koorist eraldub selgesti ta tugev hää.

Hall «Pobeda» keeras maanteelt vanaaegse valgete sammaste kivimaja juurde viivale teele.

Autojuht pidurdas avaral väljakul, kus seisis reas veoautosid ja jalutasid pidulikult rietatud inimesed.

Vanem, väsinud näoga, veidi vimmas seljaga mees sulges autost väljudes hetkeks päikese helendusest ja triibuliste seelikute ning värviliste peakatete erendavast kirevusest pimestatud silmad... Ta liitus inimvooluga, mis tõttas pargi sügavusse, sinna, kus põrises trumm, helisesid vaskpillid ja laulsid kõlavad trubad.

Tema poole vaatas üks, teine, kolmas, siin-seal lehvitati tervituseks kübaraid. Ta vastas igaühele naeratuse, käeviipe ja paari kolme sõnaga. Tema terased silmad märkasid kõiki.

Selja taga kõlas äkki tuttav naisehää.

«Seltsimees Rammu! Kui hea, et ma teid selles rahvamurrus kätte leidsin.»

Ta pöördus ümber ja ulatas rõõmsalt käe Marta Niilusele.

«Te näete täna väga hea välja,» tähendas ta ja naeratas heakskiitvalt.

Marta punastas ja sõnas vabandavalt:

«Mul on teiega nii väga tarvis kõnelda. Kolm minutit, tähtsast asjast...»

«Võib-olla lükkame tööasjad homse peale?» tegi Rammu kõheldes ettepaneku ja näitas käega lippudega kaunistatud lava suunas. «Täna on ju rohkem laulmise päev...»

Kuid Marta poleks nagu kuulnudki ja pöördus juba puies- teelt kõrvale rohelisele muruplatsile.

«Näete, siia võib istuda,» rääkis ta rutates, ahvatledes endaga kaasa oma saatjat, ja Rammu hakkas kuulekalt teed rajama läbi saabunute rühma, kes olid siin istet võtnud, et pärast teekonda puhata ja keha kinnitada.

Marta pani oma külalise õõnsatüvelise pärna alla istuma ja talle mahti andmata hakkas kiirustades kõnelema sellest, mis oli viimasel ajal vallanud ta mõtted, — ekskavaatorist, sellest, et on hädavajalik ühendada kahe kolhoosi jõupingutused soo kuu- vendamiseks, Tuisust, kes on ta teel risti ees.

«Tuleb välja, et naabrid sulgesid seljaga meie tee jõe juurde,»

kurtis ta. «Nende saamatuse pärast jäävad meie asjad seisma. Misjaoks on partei meile masinad saatnud? Ekskavaator on juba Kilgini jõudnud, — kuidas seda kasutamata jätta?»

Nõutu ilme kadus Rammu näolt. Ta kuulas ega seganud vahele, heites vahetevahel uurivaid pilke erutunud Martale. Kui viimane vaikis, puudutas Rammu rahustava liigutusega ta kätt ja ütles tõsiselt:

«Muidugi, teil on õigus! Ekskavaator tuleb ära kasutada. Kuid see on ainult asja üks külg, pisiasi, seltsimees Niilus, — eks ole tõsi. See tõukas teid peasja juurde...»

«Kuidas nii?» küsis Marta kohmetult.

«Nimelt nii, et see viis teid ühinemise mõttele. See on riikliku tähtsusega asi, see võtab praegu hoogu kogu Nõukogude Liidus.»

Toetudes laia käega kindlalt vana puu mühklile juurele, alustas Rammu aeglaselt juttu sellest, et ainult suurtes artellides võib efektiivselt kasutada ekskavaatoreid ja kombaine, ja agroomi võib palgata, ja võib-olla oma elektriamaagi ehitada Haldja jõe, ja kultuurimaja...

Üle Rammu soonilise käe ronisid mustad rahutud sipelgad; nad painutasid end peenikesest keskkehast üles ja liigutasid hirmunult vurrakesi. Seda rahulikku kätt vaadates kaebas Marta:

«Aga Tuisk ei saa sellest aru.»

«Meie teiega aitame tal aru saada,» muigas Rammu.

Nende juurde jooksis umbes kolmeteistkümnendaastane tüdrukuke õlgadele langevate linakarva juustega. Tema sinised silmad peatusid kärsitult Martal.

«Seltsimees Niilus, varsti hakkab peale...»

«Me tuleme kohe,» naeratas talle Marta, kuid paigalt ei liikunud. «Ja varsti hakkavad sügisesed vihmad kallama, siis ei pääse ekskavaator enam läbi,» jätkas ta visalt oma juttu. «Kiirustada on tarvis, kuid meie Tuisk...»

«Seal ta ongi, see teie Tuisk,» katkestas Rammu tema jutu. «Tuleb.»

Rammu terased silmad olid märganud juba kaugelt «Koidu» kolhoosi esimeest. Tuisk oma siledaks aetud ja kuumusest leemendava näoga ning toreda atlassrosetiga pika halli kuue revääril näis üsna mõjukana.

Nähes kaugelt maakonnakomitee sekretäri, ruttas Aadam teda tervitama, ja palju ei puudunud, et ta oleks rahulikult jutlevate ja limonaadi joovate naiste seelikusabadele astunud.

Ta võttis Rammu ees laia žestiga kaabu peast. See palus Aadamat istuda rohule tema ja Marta kõrvale, kuid Aadam ei istunud, vaid hakkas sirgelt seistes valjusti ette kandma:

«Nüüd on peaaegu kõik koos. Soodlast on tulnud koguni rohkem rahvast, kui ootasime. Ainult rahvatantsijad Loodist pole kohale jõudnud, nende autol läks teel kumm lõhki, kuid helistasid, et tulevad... Lastekoorid on kõik siin.»

Ta tähendas lõbusalt: «... Ja ilm on nii tore, päikesepaisteline,» ise aga vaatas kõõrdi Marta poole ja nägu oli tal seejuures pahane; ta suutis vaevu end tagasi hoida küsimast: «Miks kas isegi siin tahad teele ette joosta?»

Kuid Martale turgatas äkki meelde, et teda oodatakse, ja ta läks ära. Alles siis laskus Tuisk kergendatult ohates rohule.

Ta kõneles pikalt-laialt ja heakskiitvalt šeffidest, kes olid saanud auto kolhoosi koori ja piduliste jaoks. Rammu ootas, et ta ütleb kas või sõnakesegi ekskavaatorist, mis praegu «Koidu» kolhoosi maa-alal töötab, kuid Tuisk ei lausunud sellest midagi.

«Kuidas siis rebased elavad? Räägitakse, et olete rebasekavanduse sisse seadnud. Suurendate sissetulekuid?» meenutas Rammu tema kõrvu ulatunud kuuldusi.

«Jah, mõtleme kasudega välja tulla. Sissetulek on ju sihuke asi — vahel vedeleb jalgade all maas, on tarvis ainult teravat silma ning mõistlikult kallale asuda... Matemaatika on lihtne asi, kuid teda tuleb mõista,» targutas Tuisk õpetlikul toonil.

Rammu näis osavõtlikult kuulavat ja katkestas teda äkki:

«Aga miks te koos naabritega ei asu maakuivenduse kallale? Kas matemaatika ei luba?»

Tuisk näis hetkeks segadusse sattuvat ning vaikis, kuid siis hakkas kannatlikult selgitama:

«Meie asuksime kas või homme asja juurde, kuid kes meie võlgu pangale maksuma hakkab? Väetise eest, elektri eest. Niilusel on juba kogu kesa küntud, minul pole aga veel kõik nisugi lõigatud. Meil on esialgu raskevõitu temaga sammu pidada...»

«Teile pakutakse abi,» tähendas Rammu vahele.

«Ta on tark naine, aga eks meiegi kaalu asja omamoodi... Andke meile aasta-kaks aega ja me anname asjale teise pöörde,» ütles Tuisk ilmse solvumisega hääles ning lõi silmad maha. «Jõudis ära kaevata,» mõtles ta tusaselt.

Laululava kandist kostsid fanfaarihelid, kuulutades peo algust. Ümberringi hakati sagima ja riideid raputama, lauljad ja kuulajad tõusid rohult. Saja-aastase pargi igast otsast valgusid jalutajate rühmad kokku astmelise lava juurde, mis oli kau-

nistatud tammeokstest vanikutega, punakangastega ja õpilaste valmistatud Nõukogude Liidu vapiga.

Tuisk tegi kummarduse ja ruttas fanfaaride kutse peale minema. Tema rahulolematust näost ja isegi küljele viltu vajunud toredast lintidega rosetist oli näha, et ta on tublisti pahane.

Rammu saatis teda pika ja uuriva pilguga. Ta püüdis Tuisku ja Niilust meelde tuletada sellistena, nagu ta tundis neid mõned head aastad tagasi, kui ta oli Tuduvere valla partorg. Siis ei olnud veel Kilgi külas kolhoosi ning Aadam ja Marta töötasid külavolinikena. Sel ajal oli Rammu pannud neid aktiivseid ja eesrindlikke inimesi ühele pulgale, kuigi oli pidanud Aadam Tuisku aktiivsemaks ja algatusvõimelisemaks.

Ja äkki selgus, et nad olid hoopis erinevad inimesed, et sel ajal, kui Marta oli valmis ise istuma Kilgi külasse tulnud ekskavaatorile ja kaevama valmis magistraalkraavi, hoidis Aadam Tuisk kuidagi kõrvale ja takerdus pisiasjadesse... «Tuleb lähemal ajal sõita sellesse kolhoosi, uurida, milles seisab asi, ja aidata neid,» otsustas Rammu kindlalt.

Ta jõudis esimeste pingiridade juurde, kui komsomoli maakonnakomitee sekretär oli juba avasõna lõpetamas. Tagapool seisis laval seitsmes-kaheksas tihedas reas lauljad: allpool valendasid tütarlaste lumivalged pluusikesed, punasid pioneeri-kaelärätid, kõrgemal kirendas kõigis värvides naiste tanude vikerkaar, lava ülemistes ridades olid aset võtnud mehed.

Pärtli Madis seisis lava kõige ülemisel astmel basside hulgas. Kiirustamata oma kurku puhtaks kõhides vaatas ta üle sadade peade alla publikule ja talle näis, et mitte tema ei asu laval, vaid et tema ees istuvad pealtvaatajad mängivad esinejate osa, sest lauljaid oli ainult veidi vähem kui kuulajaid pinkidel.

Juba oligi komsomoli maakonnakomitee sekretär kõne lõpetanud, ja hallipäine mees tõstis koori ees hoogsalt dirigendikepi-kese, pannes liikvele kogu päikeselise rohelise väljaku saja-aastaste puude vahel. Poolteist tuhat inimest tõusis püsti, ja sellest oleks väljak kerkinud nagu kõrgemale, lavaga ühele tasapinnale.

Tuhandepäine koor laulis:

Au sulle, Isamaa, vaba ja võitmatu,
rahvaste sõpruse, vendluse maa!

Tundes nagu alati hümnide ettekande ajal ebatavalist erutust ja seda nagu alati naabrite eest varjata püüdes vaatas Rammu karmilt enda ees kellegi laia selga, mida kattis jämedast maa-riidest kuub, ning laulis vaikselt endamisi:

Kõrgel me Nõukogu rahvalipp lehvigu,
võidult meid võidule juhtigu tal!

Pärast hümnid, mida laulsid ühendatud koorid, jäid lavale ainult naised.

Nende peahete kirendava värvirohkuse hulgast eraldas Rammu suure vaevaga Marta Niiluse lõkendava näo. Too jälgis hoolsasti võlukepikest hallipäise vanakese — kohaliku kooliõpetaja käes ning laulis, unistav ilme näol, vanaaegset laulu tagast taaralinnukesest — ööbikust.

Rammu tähelepanu köitis tema naaber. Pikakasvuline, laiaõlgne noormees õrnade udemetega päevitunud põskedel kibeles rahutult oma kohal, ajas kaela õieli ning otsis kannatamatult kedagi lauljate hulgast. Märgates endal Rammu pilku, naeratas ta kogu näoga ja sõnas rõõmsalt:

«Teie mind vist ei mäleta, seltsimees Rammu, aga mina mäletan teid hästi... Me käisime emaga teie juures. Teie saatsite mu õppima.»

«See on ju Lauba poeg!» hüüatas Rammu talle otsa vaadates. «Sa oled päris suureks meheks sirgunud.»

Rammu hakkas Elmarilt küsima, kuidas ta elanud on. Temal, Kilgi esimesel parteiorganisaatoril, oli tahtmine teada, kuidas on kujunenud elu kauges sootalus pärast seal toimunud suuri muudatusi.

Eemale, akaatsiate varju olid asetatud hõõveldamata männiplankudest pikad lauad. Vaheaegadel tungles rahvas seal. Pakkudele asetatud tammisest vaadist voolas pahinal vahutavat õlut, paukusid limonaadipudelite portselankorgid.

Ühe laua taga märkasid Andrei Petrovitš ja Kallas Juhan Otti, kes üksilduses mõtlikult oma õlut rüüpas. Kallas, kes ei jäänud kunagi purju, ükskõik kui palju ta ka jõi, vidutas vaid pisut silmi, säilitas oma hariliku, veidi mureliku ilme.

Laulud lauludeks ja pidu peaks, kuid Kaldal tuli täna pidada üsna palju asjalikke kõnelusi, mis eelnesid mitmesuguste töövõtulepingute sõlmimisele, nagu põldude kividest puhastamine ja raiesmikelt kändude väljajuurimine.

Külapidudel juhtusid vahel kokku inimesed, kes ei olnud teineteist näinud pool aastat või rohkemgi, ja polnud midagi imeksandavat selles, et nad laulu ja muusika saatel oma asju klaarisid.

Mis puutus Andrei Petrovitšisse, siis tema rõõmustas palava augustipäeva üle, laulude üle, mis talle meeldisid, ja võimaluse üle heade sõprade hulgas mõnusalt aega veeta.

Ta pani lauale pudeli viina ja taldriku võileibadega ning kutsus käeviipega Juhan Otti enda juurde.

Juhan nihutas oma kruusi lähemale ja ütles pooleldi naljatades:

«Ja mina, näe, mõtlesin endamisi, et kes sulle, Juhan, ikka pakub, kui sa ise endale kruusi õlut välja ei tee... Tuli välja, et eksisin...»

Andrei Petrovitš valas viina ainukesesse klaasi ja see hakkas kääst kätte käima.

Juhan Ott jutustas oma esimestest muljetest šeflusaluses kolhoosis.

«Ma parandasin neil peksumasina, kuid mul on niisugune tundmus, nagu poleks ma mitte midagi teinud,» rääkis Juhan Ott pähehakanud õllest ja pahameele pärast häält kõrgendades. «Esimesel pilgul näib neil seal kõik olemas olevat: juhatus ja esimees ja brigadir. Paistab, et esimees töötab käsi rüppe panemata... Ainult kuidas ta töötab, seesamane esimees seltsimees Tuisk? Mingi hinna eest ei taha uue või suurema asja kallale asuda. Ta vist mõtleb, et meie masinistid urgitsevad omaenda lõbuks kopaga jõepõhja... Brigadir Markus killustas brigaadi, on kogu töö lülide kaela veeretanud ja tegeleb oma isiklike asjadega.»

Kalda nägu tõmbus pilve ja ta jättis võileiva söömise pooleli.

Andrei Petrovitš nihutas küpsiste paki ja portselankruusi limonaadiga pisut eemale, toetus küünarnukiga karedale männipuust lauale ja jäi Juhanile teraselt otsa vaatama.

«Töö organiseerimine ei kõlba kuradilegi...» jätkas Juhan Ott tigidalt. «Inventar on seal ühistatud, aga paljud künnavad ikka oma endistel põllulapikestel, Madis Pärtel künnab omaenda vana adraga...»

«Sa ütled, et töö organiseerimine?» kordas Andrei Petrovitš ja tõmbas silmad kissi. «Oh ei, Juhan Andresovitš, siin, kulla mees, ei ole küsimus niivõrd majanduslik kui poliitiline. Sinu Madis püüab pehmest soost välja rabelda, — nii saan mina asjast aru. Ja paistab, et Pärtli Madist aidatakse halvasti, kui mitte ei takistata... esimehe või brigadiri poolt. Näha, et kellegi on kasulik vanu üksiktalemeeleolusid ülal hoida. Näe, nii tuleb sellest asjast aru saada, Juhan Andresovitš... Väga lihtsalt.»

Andrei Petrovitš kõneles tasasel häälel, pööramata rahulikult silmi Otti näolt, ja toetudes rinnaga vastu lauaservert, sirutas ta ennast üle laua vestluskaaslase poole.

«No...» uratas Ott, «Tuis on aus inimene. Ta on seal rebaste kasvatamisega hakanud jändama. Sissetulekud...»

«Aga brigadir? Vaja uurida...»

«Seal «Koidu» kolhoosis on konservatiivid,» segas end jutu sekka Kallas. «Ma rääkisin just nende naabri Marta Niilusega. Nendel naaberkolhoosis, «Tulevikus», on plaanis kapitaalised tööd — soomaade kasutuselevõtmine. Teevad ühinemise ettepaneku. Kuid «Koidus» kõhklevad.»

«Näed sa...» ohkas Andrei Petrovitš ja muigas. «Aga miks? Sest et «Koidu» kolhoosis pole Madist veel viidud ühispõllule... Siin on kogu asi väga lihtne: tõestada Madisele, et meie masinistid on asunud mitte ainult Kilgi sood üles harima, vaid ka kogu elu paremaks muutma. Ja uskuge, Madis on esimene, kes kaldub Marta Niiluse poole.»

Juhan Ott, kuulates Melnikovi mahedat bassi, meenutas videvikutundi Pärtli Madise vanas majas, Madise tütart Salmet, nende jutuajamist, vaidlust, ja mõtles, et küllap Andrei Petrovitšil on õigus, kuigi ta pole olnud Kilgi külas ega tunne Madist.

Siis hakkas lähedal mängima puhkpilliorkester, kutsudes tantsule, hakkas mängima nii valjusti, et tegi laua taga istujad otse kurdiks. Andrei Petrovitš jätkas veel juttu hääletult suud liigutades, hakkas siis naerma, lõi käega ja valas ülejäänud viina klaasi.

Marta kõndis August Järvetiga käe alt kinni, naeris muretult ja kuulas tantsumuusikat, mis kostis spordiplatsilt.

Hea oli kõndida niiviisi sõnaahtra Järveti kõrval ja vahetada üksikuid sõnu, vahtida mõlemale poole muruplatsidele, kus sagis lõbutsev noorsugu. Pikk kontsert oli lõppenud; lauljad ja kuulajad olid segunenud ja hajunud pargipuude alla, paarikesed ruttasid spordiplatsile, kus mürtsus tantsule kutsuv orkester.

Marta peatus tiheda, kireva inimseina ees, mis ümbritses põrandsiledat muruplatsi; Järvet astus ette, surus kellegi viisakalt, kuid mõjukalt õlaga kõrvale ja laskis Marta mööda.

Tantsiti tõsist tantsu — valssi.

Kümned sujuvale muusikale kuulekad paarid hõljusid kord aeglaselt, kord keerutasid nii kiiresti, et maani pikad, kroogitud seelikud löid kellukestena laiali.

Pillimehed, enamalt jaolt eakad inimesed, puhusid pasunaid ja sõrmitseid klahve niisuguste tõsiste nägudega, nagu töötaksid nad viljalõikajate või niidumasinade juures. Noored keerutasid

siivenenud ilmel, otsekui oleksid nad vihke sidunud ja hakke teinud.

Tantsijate hulgas nägi Marta Niilus tuttavat tütarlast «Koidu» kolhoosi juhatajast ja jäi teda imetlema. Salme, pea veidi kuklas, juuksekiharad õlgadel laiali, näost punetav, keerles kergelt ning sujuvalt, hoides kätt usaldavalt partneri õlal. Marta tundis ära kinomehaaniku, kes oli oma rändkino-aparaadiga korduvalt nende juures kolhoosis käinud.

Ja Salme, Salme... Näis, et tantsisid mitte üksnes tema karmed ning saledad jalad ja päevitunud käest ümberhaaratud piht, vaid ka ta kuldsed lokid, mis ühtesoodu lendlesid pea kohal, ja huuled, mis laulsid kaasa valsiviisi.

«Vaata seda tütarlast... Kui tore,» näitas Marta vaimustatult teda August Järvetile.

August hakkas asjalikult jälgima valssi tantsivat paari. Oigust öelda Salme ei tekitanud temas erilisi muljeid.

«Liiga palju tedretähti näol,» tähendas ta laivalt.

«Sa ei saa millestki aru,» pahandas Marta tütarlast silmadega saates. «Ta on ilus! Noorus ise! Kevadine õis!...»

Marta jäi vaikseks, vajus mõtteisse, ja August Järvet nägi üllatusega pisaraid ta silmis.

Marta, tema mehine, tark Marta nuttis!

Järvet võttis õrnalt, kuid järeleandmatult oma mõrsja käe alt kinni ning viis ta rahvahulgast eemale. Nad hulkusid kava pargi vanade puude all, otsisid kohti, kus oli vähem rahvast, vahetasid väheseid sõnu. Järvet hoidis kõvasti Marta käest kinni, otsekui kartes teda kaotada, ja Marta ei võtnud oma kätt ära. Järvet mõistis, et nüüd jääb see käsi alatiseks tema kätte.

...Ka Lauba Kai imetles tantsivat Salmet. Tüdruk nagu tuluke koldes! Kogu majale valgus, kogu kodule soojus! Kaie karmid silmad muutusid lahkemaks, tahtmatult kiskus muhelema suu, mis oli täis veel valgeid terveid hambaid. «Ainult, miks tantsib Salme selle poisikesega — kinomehaanikuga?» mõtles ta rahulolematult.

Kui tuli aeg koju sõita, otsis Kai üles juba kaunikesti purjus Madise, et see oma tütre ära kutsuks.

«Mind viib Heino oma mootorrattaga,» heitis Salme hooletult, ja kinomehaanik kummardas viisakalt.

Madis kergitas imestunult kulme ning võttis kaabu peast, Kai aga ei kinkinud noormehele pilkugi.

Autos jäi Madis hoopis purju.

«Kallake sisse ja pakkuge mu naabrinaisele,» pomises ta

meeleliigutusega. «Aga tara, mis asi on tara, ma raiun ta hommepäev oma käega maha... Kuuled sa, Kai? Tähtis on, et meie lapsed elaksid.»

Ta püüdis end kergitada, et taskust pudelit välja tõmmata, kuid masina vappumine paiskas ta tagasi.

Esimese valsi oli Elmar tantsinud Salmega.

Salme oma triibulises maani ulatuvas seelikus ja kerges tikitatud pluusis näis Elmarile armsam kui kunagi varem. Tal hakkas kohmetusest silmapilkselt käsi higistama, kui ta selle oli asetanud tüdruku tugeva piha ümber, Salme aga oli ainult pea selga heitnud nagu pääsuke, kes on valmis lendu tõusma, naeratanud ja käe usaldavalt ta õlale pannud.

Elmar ei olnud osavaid tantsumehi; ta jälgis end piinlikult, et tihedas tantsijatemurrus naaberpaariga mitte kokku põrgata, et mitte astuda Salme ütlemata kaunile seelikule.

Ta tahtis üliväga öelda Salmele midagi sellist, millest too naerma puhkeks või silmad langetaks, nagu tegid tema sõbratarid, kui noormehed neile õrnu sõnu kõrva sosistasid. Aga seni kui ta hoogu võttis ning mõtles, lõppes valss...

Pole viga, lohutas end Elmar, las ainult hakkavad külapolkat mängima! Siis oskab ka tema seal, kus vaja, kätt pigistada ja, millal vaja, jalga põrutada.

Ta haaras Salmel julgelt küünarnukist kinni ja hakkas tunglema kioski poole. Rüseldes hankis ta Salmele paberist torbiku täie jäätist ning hakkas pikalt-laialt jutustama anekdooti harkast, kes oli varesel kosjas käinud.

Ta polnud jõudnud loo keskelegi, kui märkas äkki midagi halba. Salme katkestas söömise, ja sulav jäätis tilkus tal otse pidukleidile. Ta naeratas, kuid mitte tema sõnade peale, — seda mõistis Elmar silmapilkselt. Noormees pöördus ümber ja nägi kinomehaanik Heinot, kes nende poole ruttas. Heino kuub oli tolmu, ta ulatas Salmele käe, mis oli värskelt marraskile kistud. «Oh, pole viga, väike kukerpall mootorrattaga!» heitis noormees rahustavalt käega, kui märkas erutust tüdruku pilgus.

Ning sellest hetkest peale tantsis Salme kõik tantsud Heinoga. Tantsisid nad lõbusat krakovjaki või uljast polkat, ikka oli nende nägudel mõtlik ja pidulik ilme.

Juba süttisid elektritulede vanikud pargis ja muusika hakkas niiskes õhtuõhus kõlama nõrgemalt, kuid nemad tantsisid ikka...

Ka Elmar tantsis väsimatult. Vaevalt asetasid vaevatud pillimehed pasunad huulte juurde, kui ta peaaegu ümber vaatamata

palus kedagi tüdrukut ja asus meeletult keerutama, püüdes Salmele ja tema partnerile lähemale hoiduda. Ta vihtus uljalt polkasid ja tõstis oma neiusid peaaegu õhku. Ent nagu oli tal seejuures tige ning õnnetu.

Umberringi aga joodi ja lõbutseti. Naljahammas Hugo Markus oli ilmselt joonud kahe eest ja läks nüüd tantsima üksi, ilma partnerita, kaelaside viltu, ning laulis vahvalt orkestrile kaasa:

Taat viib eide tants'ma,
kerge on ta samm!
Tam-tara-ram-pam,
tram-tara-ram!
Las lõhkeb ilmaruum!
Tam-tara-ram!

Ka Elmar hüples, põrutas jalga kõvasti vastu maad ja tantsukeerises Salmest ning kinomehaanikust mööda lennates hüüdis läbilõikavalt:

Tam-tara-ram! Oh-hoi!

Ta püüdis teeselda lõbusust, nii et nagu lõkendas, kuid tema sinistest silmadest näisid iga hetk välja purskavat pisarad...

Tam-tara-ram... Ihii!
Las lõhkeb ilmaruum!

Isegi kui tema trampimisest oleks maa värisema hakanud, poleks need kaks vist midagi märganud... Viivuks Elmariga nagu näo vastu kokku juhtudes vaatas Salme talle otse silma sisse, kuid näis, et ei tundnud teda ära.

Lõpuks lahkus Elmar platsilt, katkestades tantsu poole pealt, ja isegi ei vabandanud oma solvunud kaaslast ees. Ta jooksis pimedasse pargisügavusse, mis oli täis kahinaid, vaikset juttu ja õrna naeru.

Elmar toetus seljaga sooja, kareda puutüve nagu sõbra vastu ja vaatas kurvalt silme ees avanevat imekaunist vaatepilti.

Elektrivalguse säras tantsis hulk paare, välgatasid päikesest põlenud ja viinast ning tantsust õhetavad naerul näod, hõljusid kirevad seelikud, paljastades tugevaid, päevitunud, kõrtest kriimustatud sääri. Valged musliinpluusid kerkisid rindade kohal kiirest hingamisest.

Kolhoosiküla inimesed — kündjad ja lõikajad, lüpsjad, trak-

toristid ja masinistid — lõbutseid pidurdamatult ja hoogsalt, nagu nad tegid oma töödki.

Elmar mõtles kurbusega, kui palju on elus pead pööritama panevaid võluseid: see augustiöö, tuled, muusika ja laulud, ning... armastus. Miks on armastus tabamatu nagu musta päine, kiiretiivuline pääsuke: hõljub otse pea kohal, ja näib, et siruta ainult käed ning haara kinni, kuid teda nagu polnudki seal. Pääsuke valib endale ise koha pesa jaoks ja mõnikord ehitab selle otse püstloodis kivimüüri külge. Pääsukest ei meelita valmis puumajake nagu heasüdamlikku ja leplikku kuldnokka.

Praegu näis Elmarile, et ta on alati, alati armastanud Salmet, isegi siis, kui too oma tugeva, tindiga määratud käega haaras ketikesega pussnoa, mille ta oli kinkinud Magda Piiperile. Ah, mispärast kinkis ta selle Magdale, aga mitte Salmele?

... Vana park kajab muusikast, ülemeelikud pasunamehed mängisid üha sagedamini ja sagedamini lõbusaid tantse — kõigi jaoks, armastuses õnnelikele ja õnnetuile.

KAHETEIST- KUMNES PEATÜKK

Järgmisel päeval pärast laulupidu otsustas Madis õhtuhämaruse ära oodata ja siis hundikoopa juurde minna. Paremini oleks olnud muidugi öösel minna, kui emahunt on kindlasti jahile läinud, kuid Elmar kartis, et pimedas ei leia ta pesa üles, ja liiatigi oli öösel kidurast padrikust soos väga raske ja ohtlik läbi ronida: vajud veel rabamudasse! Madis valmistus hoolikalt öiseks ettevõtteks: tõmbas jalga paksud villased sokid ja kumisaapad, ajas selga sooja, kulunud lambanahkse vesti. Kontrollis piinlikult kartetšiga laetud padruneid ja vana kaheraudset püssi; püksirihma külge riputas omatehtud pika pussi.

Riietudes vaatas Madis kõõrdi teda ootavale Elmarile. Noormees näis talle kuidagi väga vaiksena ja sõnaahtrana. Ta seletas seda omamoodi.

«Kuule, Elmar,» sõnas ta, «aga hundikutsikad leidsid ometi sina. Õigust ütelda on preemia sinu oma.»

Elmar silmitses hajameelselt Madist, kes näis oma jahimehevarustuses üpris sõjakas, ja ütles:

«Kutsikad pole veel kõik, — vana hunt on tarvis kätte saada... Sina oled jahimees, sul on püss.»

«Sa oled helde poiss...» ühmas Madis. «Sa hakkad tüdrukutele meeldima...»

Elmar kehtas kannatamatult õlgu ja küsis:

«Noh, kas lähme?»

«Kui päike sauna taha vajub, siis lähme,» ütles Madis kiirustamata ja vaatas aknast välja. «Praegu on ta alles korstna kohal.»

Elmar istus pingile ning hakkas nukra näoga lõbusat polka-viisi vilistama.

«Preemia jagame pooleks,» töötas Madis pidulikult ja ruttas sealsamas tingimusi seadma: «Muidugi kui jaht korda läheb. Võib juhtuda, et jagada polegi midagi. Vanad emahundid on kavalad... Kas sul on koht hästi meele?»

Elmar noogutas.

«Preemia aga jagame ära... Sinu leid, kuidas siis teisiti.»

«Pole tarvis... Ta murdis sinu lambad maha, sinul tuleb ka esimesena tema pihta lasta. Nii on aumeeste komme.»

Elmar pöördus kõrvale ja vaikis, pidades küsimust nähtavasti otsustatuks.

Kuid Madisel näis see küsimus praegu südamel kipitavat. Ta toppis piibu täis — viimase enne jahti — ja lausus hõõgvele lõõvat sõkeest silmitsedes karmilt:

«Mina ju sinu isaga, noormees, just nii väga aumeeste kombel ei elanud... Jah! Ma ei ütle, et tema selles süüdi oleks olnud, kuid ma ei arva ka, et see ainult minu süü oli. Nii kukkus välja... Täheandab, et tänasel jahil me sinuga nagu astusime üle hundi saba. Näe, seda ma tahtsin sulle öelda, jah!»

Elmar vaikis hämmeldunult. Hundipesa leidmise eest oleks muidugi meeldiv suurt preemiat saada, kuid ta arvas, et peab toimima õiglaselt.

... Kui tuliste sütena hõõguv taevaserp Madise sauna suitsunud katuse taga hakkas kattuma hämaruse tuhaga, astusid vanamees ja nooruk aeglaselt mööda jõe äärde viivat kitsast rada.

Jõesõest õhkus niiskust ja kibedavõitu turbahõngu. Kaldal podises ekskavaator: töötas teine vahetus — Järvet oma käealusega.

Kaua ning ettevaatlikult ronisid nad läbi metsistunud põõsastiku, tehes kaare, et läheneda allatuult. Kuivalt, hoiatavalt sahisas saabaste all vetruv sammal, jalad takerdusid kanarbiku ja sookailude puhmastesse, siin-seal lirtsus vesi ja nätsus vett täis imunud turvas, raksusid haprad sinaka puusamblaga kae-

tud männioksakesed. Madis oma nahkvestis läks higist märjaks ja hingas raskesti.

Viimaks peatus ees sammuv Elmar, vaadates teraselt udu-
sesse hämarusse. Ta osutas sõnatult mitte millegagi teistest
erinevate kidurate männikeste tukale, mis kasvas rabast veidi
kõrgemal saarekesel. Seal mustas suur kivimürakas, mis eenalt
näis sarnane hiiglasliku hobusehambaga, selle kõrval kasvas
mõni kuusk ja soopajude põõsaid... Madis seadis püssi laske-
valmis. Veel viis, kuus sammu...

Elmar puudutas hoiatavalt ta kätt.

Madalate männikeste all hallis rädis, sellega värvilt peaaegu
ühete sulades, lamasid hundikutsikad; üksteist koonuga tonkides
vaatasid nad üllatunult inimesi. Üks neist, punakate laikudega,
kukkus selili ja kumatas. Oli tunda vänget haisu. Madis märkas
kuivanud okstesse takerdunud halle pulstunud karvatutikesi —
nähtavasti emahundi küljest.

Elmar seisis viivu vaikides, noogutas Madisele peaga ja läks
tasakesi tagasi. Tema kätest häiritud männioksakesed kõikusid
tüürikest aega ja rahunesid siis.

Peitnud end tiheda, otsekui valust kõverdunud ladvaga kuuse
varju, toetudes seljaga külma kivi vastu, vaatas Madis ümber-
ringi; siit oli hästi näha männikesi, mille all hullasid rumalad
hundikutsikad.

Ta asus mitte kaugemal kui nelisada meetrit jõest... Madis
tegi selle kindlaks ikka veel töötava ekskavaatori mürina järgi.
Alles hiljuti taeva lääneserva limpsanud punane tulekahju oli
lõppenud, külmad sinised pilved olid ta kustutanud.

Sedamööda kuidas pimenes, muutus vaateväli ümberringi üha
kitsamaks, kuni pimedus surus viimaks Madise hoopis kivi
vastu. Ekskavaator jäi vait. See-eest sai kuuldavaks koerte kisa
külal. Madis tundis neid häälte järgi. Nüüd haugatas rahutult
ja hakkas haledalt klähvima Tuisu väike punakas õuepeni, jäme-
dal häälel löid sekka Sõmera ketikoer ja veel terve kari teisi;
kähedalt ning vastumeelselt haukus tema enda hundikoer...

Ja siis vaikisid ka koerad. Nüüd jätkas ainult rääk väsimatult
oma käristamist jõe taga.

Madis hiilis pimeduses ettevaatlikult hundiurule üsna ligi.
Roheka tulukesena välgatas vaenulikult mitu paari silmi, nagu
oleksid söed lõkkeasemel hakanud liikuma jalgade ees... Ta
eemaldus.

Külma niiskuse lõhn lõi teravalt ninna. Sellesse segunes uimas-
tavat sookailude hõngu. Madis seadis end kahekorra pandud

kotile mugavamalt istuma ja valmistus kannatlikult ootama
hommikuni. Emahunt tuleb tõenäoliselt enne koitu.

Millised mõtted küll ei tule inimesele pähe, kui ta üksi pime-
dusse jääb. Mõeldes, et see õõ saab hundile saatuseks, soris
Madis läbi kõik ülekohtu, mida kiskja oli talle teinud, meenutas
viimast riidu Lauba Kaiega. Oleks hea, kui viimast... Kaie ja
Pectriga olid nad elanud külje kõrval, riieunud eluaeg,
aga näe, poeg tõi rahu majja... Kaie poeg on täitsamees, kuid
millegipärast on hakanud sagedasti nendel käima. Ega tal Salme
viimaks peas ole?

Aimus, mis sähvatas läbi Madise pea, köitis kauaks ta mõtteid.

Tõepoolest. Noormees on kuidagi heldeks muutunud! Loobus
isegi oma õigusest huntidele. Jaa, näed sa... Vanemaid peeti
kogu eluaeg vaenlasteks, aga lapsed on sõbraks saanud...

Madis vangutas pead ja muheles — see kõik näis temale
niivõrd ootamatu ja uudne.

«Noh, hüva, mille poolest siis poiss kehv on?» mõtles
ta edasi. «Ei, midagi halba Elmari kohta ütelda ei saa. See
valetab, kes ütleb. Ta on kahekümneaastaselt iseseisev mees.
Näe, kes on Elmar. Noh, ja Salme?»

Õigust ütelda Madis ei saa just päris hästi aru tütrest, tema
tütarlapselikest mõttest ja soovidest, omapärasest, järeleandma-
tust iseloomust. Kuid ühe asja pärast austas Madis salajas
Salmet: tüdruk seisab alati tõe eest, kas või lihase isa vastu.
Sellepärast Madis kuulabki kannatlikult tema mõnikord isegi
üsna teravaid sõnu.

Paha on see, et ta vähe hoolib kodust. Sel päeval, kui hunt
lambaid murdis, jooksis filmi vaatama.

Kuid mädanenud tara pärast, mis vanal põllupeenral tolkneb,
vaidleb ta pisarateni, — muudkui raiu aga maha! Hea küll,
aga keda ta segab, see tara, — põld on niikuinii ühine. «See
on sinu jonnakus, tardumus, hoiad vanast küüntega kinni...»
Vaat mis räägib Salme. «Tulvad uued masinad ja hakkavad
vanade tarade vahel keerutama. Ekskavaator ongi juba siin...»

Ka ekskavaatorist mõtles Madis... See viib soost veed ära,
nagu paha vere laseks välja. Sinna saavad põllud. Kuhu aga
huntidel minna? Hundid hävitatakse ära. See on hea. Hundil
ei pea paika olema maa peal.

Õigus elada on ainult rahulikkudel inimestel, neil, kes ehi-
tavad masinaid ja seavad sisse elektrivalgust... Sest ilma nen-
dota muutuks kõik mitte üksnes Kilgis, vaid kogu maailmas
kindlasti kõrbeks, sooks ja rabaks...

Hetkeks kaotas Madis mõtteniidi. Talle meenus äkki päikesepaisteline jalgrada karjamaal kaskede ja noorte kuuskede vahel. Ta nägi end rada mööda minemas koos oma esimese naise Ernaga. Pühapäeva puhul oli Erna villase seeliku ja tikitud heleda jaki selga pannud, kuid ta kõndis paljajalu, kandes käes lehmanahast pastlaid. Ta pani need jalga alles kiriku juures. Erna kuldsed juuksed olid kõvadeks patsideks põimitud. Madis oli alati tema paljaid jalgu vaadates kindlalt otsustanud talle pühapäevakingad osta. Ernat polnud ammu enam siin maailmas, ja nende mõlemad tütreid olid ammugi mehele läinud ning kodumaja maha jätnud, kuid esimene naine oli tema mälestusse jäänud ikka niisamasuguse noorena nagu siis kitsal, hommikuse kastega kattunud jalgrajal. Nii ta seisabki silme ees paljajalgsena, paksude kullakarva patsidega, hoides hoolikalt käes uusi pastlaid. Palju kordi oli Madis lubanud talle pühapäevakingad osta, kuid sellest ei saanudki asja, ta oli petnud, sest lubanud oli ta heldest südamest, kuid elu oli sundinud elama kitsi südamega. Kõik oma lubadused oli ta enamasti juba unustanud, ent seda, et Ernale pühapäevakingi ei ostanud, seda ei suutnud ta unustada, ning see põletas hinge...

Miski tõusis Madise pea kohal kärarikalt õhku... Ta ärkas suigatusest ja kargas nagu salvatu püsti. Alles midagi taipamata pigistas püsti kõvemini pihku. Eemalduvat tiibadeplaginat kuuldes hingas ta kergendatult.

Süda kloppis järsult, raskelt. «Vaata, kus hundikütt... Tukuma jäid!» tegi vanamees endale etteheiteid.

Oli niisugune tahtmine suitsu teha, et põsed hakkasid tõmbema ja suu täitus veniva süljega, käsi kobas taskus juba piibuvart, kuid jahil ei või suitsetada, ja ta talitses end.

Aeg venis tüütavalt pikkamisi. Et mõtteid piibust eemale saada, hakkas Madis kujutlema, missugune kära tõuseb hommikul kolhoosis, kui kõik teada saavad, et ta on hundikutsikad koju toonud. Päeval sõidab ta linna nende kinninabimise ja emahundi naha eest preemiat saama...

Korraga tungis Madise kõrvu tasane, summutatud saekõlinala sarnanev heli. Madis jäi teraselt kuulatama ning tegi kindlaks, et saetakse üsna lähedal, arvatavasti poole kilomeetri kaugusel tema varitsuspaigast, seal, kus algab tihedam mets. Keegi nähtavasti valib endale salaja head puud koduste tööde jaoks...

Ja jälle jäi kõik vaikseks.

Vaikus rõhus Madist. Kuid ta ei liigutanud end. Väga lihtne oleks olnud püsti tõusta, hundikutsikad kotti pista ja kiiresti läbi

tihniku jõe äärde välja jõuda, põgeneda selle soo-nukruse eest... Kuid sellist mõtet ei tulnud Madisele pähe; ta istus liikumatult, soojendades kuumades pihkudes terasest püssiraudu. Ta tuli ju tapma oma kõige kurjemat vaenlast, keda vihkasid kõik rahulikud inimesed Kilgi külas.

...Hakkjas hall koiduvalgus ilmus Madise pea kohale. Ja äkki toimus mingi järsk muutus tema lähedal... Ta võpatas, tajudes otsekohe, nagu oleks keegi võõras tulnud soosaarekese juurde ja vaadelnud teda. Kaks sütt välgatasid umbes neljakümne sammu kaugusel, kostis kuiv sahin. Hall vari vilksatas hääletult üle väikese lageda koha põõsaste vahel ja peitis end nähtavasti madala kuusekese taha. Madise lähedal, vasakul, paarikümne sammu kaugusel, hakkasid vinguma hundikutsikad. Madis tajus jahimehe vaistuga, et emahunt oli varjus kuuse tumeda silueti taga. Hundil jäi ainult hüpata üle väikese lageda ala pesani... Kuid ta oli tundnud inimese lõhna, tõmbus hüpeks valmistudes turri, ootas ja kuulas... Inimesele ta kallale ei tule; ainult poegi kaitsev ilves võib oma meeletuses inimese kallale karata, kuid hunt võib ära lipsata... See on vaid lühikese silmapilgu asi, loom kõhkleb praegu...

Tundes südant tugevate löökidega pekslema hakkavat ja hinge kinni jäävat, tõstis Madis kerge, noorusliku liigutusega püssi ning sihtis kuuse pihta, mille taga tema arvates seisis emahunt — näoga pesa suunas, küljega Madise poole. Otsekohe peab ta pika hüppega kuuse tagant välja kargama... Ja siis tuleb teda tabada hüppe pealt kahest rauast korruga... Ainult mitte maha magada!

Madis sihtis veidi kõrvale, hundi oodatava hüppe suunas, et mitte hilineda, ning ta sõrm tardus päästikul.

...Kõrvulukustav pauk käis enne, kui Madis taipas, mis ta tegi. Sõrm oli iseenesest vajutanud päästikule sel hetkel, kui midagi tumedat eraldus hoogsalt madala puukese juurest, mis oleks justkui pooleks lõhenenud.

Loom tegi täielt jooksuhoolt kukerpalli ja kadus rohu sisse. Madis viskas tühjaks tulistatud püssi maha ja tormas, ilma et oleks jalge all maad tundnud, haavatud emahundi poole. Käes hoidis ta tugevasti teravat nuga, millega ta oma eluajal oli lühikese ning täpse torkega tapnud mitukümmend kerekat siga.

Kuid praegu polnud nuga tarvis. Kiskja oli juba pea kramplikult välja sirutanud ja tema tagumised jalad, pikad nagu koerakoivad, tõmblesid nõrgalt.

Madis pistis püssi tuppe ja silmitses sünge uudishimuga

suurt tugevat emahunti — pooleldi avatud lõugade vahelt paistvaist kihvadest kuni pika kulunud sabani. Praegu, hallis hommikuhämaruses, ei paistnudki niiskel rohul lamav, külgedelt märgade pulstunud karvadega röövlloom nii hirmus, nagu Madis oli teda kujutlenud öösiti hundi ulgumist kuulates.

Madis jooksis kiiruga pesa juurde. Pimeduses kobades tiris ta hundikutsikad üksteise järel välja ja pistis kotti. Üks neist hammustas teda sõrmest, teine kargas põõsaisse ja tegi Madisele palju tüli. Kutsikad oli üsna suured ja tugevad.

Saak osutus nii suureks, et Madis jäi mõttesse, kuidas seda kõike ära viia. Noh, mis seal ikka, hundi kere võib rahulikult siia vedelema jääda; ta tuleb päeval sellele järele. Madis lohistas surnud hundi põõsaste juurde ja kattis okste ning sookailudega.

Heitnud raske koti selga, astus Madis kätega oksa laialt lükates veidi valgeks löönud idakaare poole.

Ta eksles kaua, enne kui jõudis välja rajale, mida mööda veeti juurdepääsetavalt soolappidelt heinu. Ees, Haldja jõe kohal, hõljus valendava linikuna kerge udumine.

Madis sammus kiiresti, ning täiel käiguhool ei puudunud palju, et ta oleks tumeda inimkogu otsa põrganud. Inimene kargas kõrvale. Ka Madis peatus üllatunult.

«Kurat võtku!... Ah, näe, kes laskis. Ma mõtlesin juba, et metsavaht Sanglepp,» ütles hääl närviliselt, ja sellest bassist tundis Madis ära Hugo Markuse.

«Sul on vist põhjust metsavahti karta,» tähendas Madis, silmitsedes väikest saagi Markuse käes.

«Mul oli paari latti tarvis,» pigistas Markus vastumeelselt läbi hammaste. «Sa ära ainult välja lobise, vana.»

«Mis mul sinuga asja,» kehtas Madis õlgu. «Mis mul sellest? Kui tarvis on, eks sina, brigadir, tea paremini...»

«Aga mida sina siis lasksid?» küsis Markus, uudishimulikult kotti Pärtli seljas silmitsedes. «Parte?»

«Ei, mul on paremad linnukesed, ho-hoo,» naeris Madis rahulolevalt. «Tule homme vaatama. Kotis on hundikutsikad, aga põõsas vedeleb... vana ise.»

Markus imestas väga ja lubas, kannatamatult jalalt jalale tammudes, päeval hundikutsikaid vaatama tulla.

Markus ei avaldanud soovi koos temaga koju minna ja ka Madis ei kutsunud teda endaga kaasa. Mis seal ikka, igaühel omad tegemised...

Kui Hugo ettevaatlikud sammud olid kaldaäärses lepikus vaiknud, liikus Madis edasi.

Kodus magati alles, kuid kahvatu koiduvalgus nõrgus juba läbi akende. Ukselingiga kolistades astus Madis majja. Talle lõi vastu kuumaks kõetud eluruumi ja leiva lõhn. Leidnud sahvris kobamisi tühja kurgitünni, raputas Madis kiunuvad hundikutsikad sinna ja asetaski kaanele telliskivi.

Alles pärast seda võttis ta viimaks piibu välja, toppis selle mõnuledes täis ja läitis siinsamas jahedas sahvris, mida täitsid hapupiima ja soolapeki lõhnad.

Köögi kõrval olevasse tuppa astudes kuulatas ta naise ühtlast norinat ning lähenes kikiarvabail kapile; seal seisis ihaldatud pudel kaheksakümnekraadise piiritusega, mida oli lastud seista sipelgate peal, — vägev rohi reuma vastu. Nuga ei olnud käepärast ja Madis murdis leiva küljest kantsaka, kallas klaasi täis, jõi ja hakkas leiba närima.

Viinast soojendatuna, väsinuna öisest sood mööda kolamisest, magamatusest ja erutusest, vajus ta kitsasse voodisse ja suikus sügavasse unne.

KOLMETEIST- KUMNES PEATÜKK

Elmar ei suutnudki pärast õieti meelde tuletada, kuidas see kõik oli juhtunud.

Ta oli oma abilise, õpilase Leoga tööle asunud juba hommikuhämaruses, kui ekskavaatori kabiinis alles valitses öö jooksul jahtunud metalli jahedus.

Mootor hakkas valjusti mürisema, äratades ümberringi soovivaikuse, — unine harakas võpatas lepikus, kraaksatas ja tõusis lendu. Elmar viskas kaldale mõned kopatäied pehmet turvast, ent kui kopp tungis juba kõvasse savisse ning masinakere tasase värina järgi võis tajuda, millist vastupanujõudu tal ületada tuli, juhtus midagi ootamatut...

Masin laskus äkki ilma igasuguse nähtava või mõistetava põhjuseta aeglaselt jõe poole kaldu. Kogu oma terasest hiiglakoguga hakkas ta tasa, kuid peatumata õõtsuvasse rabapinda vajuma.

Leo karjatas kaldal hirmunult, vehkis kätega; Elmar aga kattus õudusest külma higiga ja töötas meeletult kangipidemetega, püüdes masinat palkidele tagasi tõmmata, kuid see ei õnnestunud. Tugipalgid kadusid kuidagiviisi roomikute alt,

ekskavaator vajus silmanähtavalt sügavamale. Elmar pani mootori seisma. Tekkis vaikus.

Elmar kargas kaldale, kus täielikus segaduses tormas arutult edasi-tagasi tema surmani kohkunud abiline.

Mööda kuueteistkümnendaastase Leo ümarikke põski voolas ohtralt poisikeselikke pisaraid.

«Ära virise nagu vanaeit!...» käratas Elmar pisarate nägemisest raevu sattudes. «Jää siia, ma jooksen abi järele...»

Ning ta tormas lähemasse külakooperatiivi, kus oli telefon.

Teel tabas Elmarit kiiresti mööduv vihasagar. Tema kerged tunked said läbimärjaks, kuid ta ei märganud seda. Ta jooksis kogu jõust mööda libedat teerada, komistades madalate mändide juurtele. Ta tahtis kiiremini elamuteni jõuda, inimesed kokku kutsuda, et need võtaksid kaasa palgid, labidad ja köied ning tuleksid uppuvat masinat välja tõmbama. Tema pidi küll mõistma paremini kui keegi teine, et köied ja labidad ei aita jagu saada kahekümnetonnise hiiglasest... Kuid... selline lootus oli siiski!

Jooksnud ühe hingetõmbega ära kaks kilomeetrit kooperatiivini, asus ta nagu pöörane suletud luukidega aknale koputama. Uks läks praokile ja unest tursunud näoga juhataja, kes elas kaupluse juures, küsis-öökuue hõlmu väriseva käega kinni lüües hirmunult:

«Mis on? Tulekahju?»

Elmar pistis kärmesti jala ukse vahele, et tal seda nina ees kinni ei löödaks.

«Mul on tarvis telefoni juurde. Ekskavaator upub...» ütles ta ahastaval häälel.

Astunud ruumi, haaras ta seinal rippuva aparaadi vända pihku ja hakkas seda vihaselt keerutama. Maaparandusjaamast vastavale unisele valvesolijale kordas ta erutatult mitu korda segaselt ühte ja sedasama. Too ütles, et kannab sündmusest viibimatult juhtkonnale ette. Ja Elmar jooksis uuesti teele, ilma et oleks isegi vabandanud tekitatud ehmatus pärast. Silmade ees seisis tal masin, mis üha sügavamale sohu vajus, ja ta sööstis ahastavalt edasi, teadmata, mida ette võtta, kust inimesi leida. Märgates tee ääres kellegi hobust, püüdis selle kinni, ja saduldamata mära tormas vitsaga ergutatuna raskes galopis minema. Tema seljas rappus küünarnukkide kõlkudes Elmar.

Üleskääritud käistega noor traktorist askeldas oma traktori juures, mis seisis kivist kuuri ees, ja kavatses parajasti rehepeksule välja sõita, kui taluõue kihutas veider ratsanik laiades

masinaõliga määratud pükstes ja palja kriimustatud küünarnukiga, mis kärisenud käisest välja vaatas.

Kuulanud ära Elmari segase ja seoseta jutu, võttis traktorist kõva nokaga mütsi peast ja hakkas ägedalt kukalt sügama.

«Ja mis mina teha võin?» küsis ta vihaselt. «Et sinu masinat soost välja tirida, on vedurit vaja... Ilmaasjata aega raisata.»

«Aga mis siis?» Elmari nägu muutus tulipunaseks. «Las upub sohu, eks? Oled sa traktorist või ei?»

Noormees vaatas kõõrdi talle otsa, ta kuivamata poriplekkidega kaetud värisevatele põskedele.

«Välja ta ei vea... Kuid sõita ju võib,» ütles ta juba leplikumalt ja astus traktori juurde.

Elmar vajus kõhuli hobuse turjale ja kappas raskes galopis minema, nüüd juba kolhoosijuhatus poole.

Aadam Tuisk, kes seisis majaukse ees, jäi teda üllatunult vahtima.

«Ehee, pea, see on ju meie hobune,» torises ta.

«Kutsu inimesed kokku,» karjus Elmar hobust valjastest rebides. «Ekskavaator vajus sisse...»

Tuisk vandus kurja.

«Vajus sisse? Ma rääkisin, et sealt on raske läbi pääseda: kolm meetrit turbalõga... Ja sina panid masina nahka?»

«Minu vahetuses,» ütles Elmar õnnetu häälega. «Tarvis inimesed kokku koguda... Proovime lahti kaevata, loobime hagu alla, traktori haagime külge, hobused... Vaja välja tirida!»

«Inimesed on reht peksmas,» ohkas Aadam Tuisk kukalt sügades.

«Vaja välja tirida!» kordas Elmar paluvalt. «Teie maa peal ju vajus sisse!...»

«Nüüd jah vaja välja tirida,» urises Tuisk. «Kus su silmad enne olid...»

Nüüd seisis Elmar otse Tuisu vastas, ja viimane märkas hämmastusega esmakordselt, et noormees on temast ju pool pead pikem. Tundes mingit ebateadlikku kohmetust, kehtas ta õlgu ja pööras pilgu kõrvale, ehkki midagi ühvardavat selles sinisilmses, märgade ja sassis juustega poisivolaskis ei olnud, vaid ta oli koguni haleda välimusega — porine ja märg...

«Sa siis ei taha inimesi kokku kutsuda?» küsis Elmar vihaselt ja vaatas Tuisule ülalt alla. «Siis... siis helistan ma naaber-kolhoosi... Seltsimees Niilus aitab.»

Ta ei teadnud isegi, miks ta seda ütles. Küllap meenusid Salmi jutud.

Aadam Tuisk ühmas rahulolematult.
«Misjaoks seda?» ütles ta lepitavalt. «Meilt on ligem. Ma tulen ise otsekohe.»

... Tagasiteel jõe äärde kohtas Elmar kaht kolhoosnikut hobustega. Nad sõitsid siloauku tampima. Pärast kõnelust Elmariga pöördusid nad jalamaid soo poole. Appitulev traktor turtsus ka juba lähedal...

Kuigi õnnetusemomendist polnud möödunud üle tunni, oli teade sellest levinud nähtavasti kiiresti. Märja põõsastiku juurde jõe kaldale oli kogunenud rohkesti rahvast. Ekskavaatori lähedal sõtkusid mustas turbamullas ringi Järvet ja tema abiline. Neid oli äratanud Lauba Kai, kes oli esimeste hulgas õnnetusest teada saanud. Elmar märkas Sõmera Jaani murelikku nägu. Sealsamas tammus ka tema pikakasvuline väimees Tõnis ehmunud näoga ja ilma mütsita.

Järvet tõstis sünged silmad küsivalt Elmari poole. See hakkas jutustama...

«Mitte ei mõista, mis jõud teda tõukas. Või murdusid palgiotsad? Halvasti, sõber...» vangutas Järvet pead.

Ettevaatlikult sõitis ligi traktor ja peatus põõsaste taga; kaugeimal soopind ei kandnud teda. Kogu aeg tuli juurde uusi inimesi. Vaadates võimsat masinat, mis oli peaaegu pooleni sohu vajunud, ohkasid nad ja vangutasid vaikides pead. Elmar mõistis — miks... Kui künnil oleks purunenud traktor, oleks see kohe kiiresti remonditud või uus kohale saadetud. Ent kui see masin sohu uppus — oli kohutav... Tähendab, ta ei suuda võitu saada mädasoost, tähendab, Haldja raba on tugevam inimestest...

Põõsaste tagant ilmus välja rühm inimesi eesotsas Aadam Tuisuga. Ta laskis õlalt maha raske labida, lõi selle enda ette maasse, vaatas... ja vangutas pead nagu ehmunud hobune.

«Kurat võtku!» urises Aadam Tuisk.

Talle vastati rõhuva vaikimisega.

«Käed külge!» rõõgatas äkki Tuisk, muutudes näost punaseks ja vaadates vihaselt kokkutulnud kolhoosnikuile otsa. «Riigi vara hukkub, aga teie molutate!»

«Kuidas sa talle külge hakkad?» kostis kellegi nõutu hää.

«Ega see ole lehma väljatirimine...»

Tuisu selja taga seisev Hugo Markus vaatas tagasi ja ümises üllatunult. Paarikümne sülla kaugusel kingul nägi ta naaberkolhoosi inimesi kangide ja labidatega.

Kõige ees, otse üle soostunud heinamaa mätaste ruttas Marta

Niilus. Otsekohe ümbritsesid teda inimesed... Lauba Kai haaras Martal käest kinni ja pistis nutma.

Aadam Tuisk vaatas tigidalt Elmari poole. «Poiss helistas ikkagi,» otsustas ta.

Inimesed hakkasid läbisegi seletama Martale, mis oli juhtunud. Aadam Tuisk unustati kuidagi ära... Ta tammus rahvahulga keskel, andis ülemuslikul ilmel paar-kolm korraldust, mida keegi ei mõelnudki täita, ulatas siis kellelegi oma labida ja läks ära. Hugo Markusele ütles ta rangelt:

«Vaata, et siin kaua ei kohmitseta... Vili on vaja peksta.» Sedasama ütles ta ka noorele traktoristile.

Saanud valvekorral olijalt teada juhtunud õnnetusest, käskis Kallas jalamaid saata Andrei Petrovitši ja Oti järele. Nad tulid üheskoos jaama kantseleisse.

«Ekskavaator on sisse vajunud...» sõnas direktor vaikselt, heites oma abilistele morni pilgu. «Vaat missugused on lood. Nüüdsama helistas sealt see noormees Lauba. Ekskavaator on aluselt maha libisenud ja nagu elegant kõhuni sohu vajunud. Tuleb välja tõmmata!»

«Kuidas nii? Libises aluselt maha või murdusid palgid?» hämmastus Andrei Petrovitš.

«Elmar ei tea siamaale veel isegi,» kehtas Kallas õlgu. «Vajus sisse — ja valmis...»

«Tarvis traktorid kiiresti välja kutsuda,» tegi Ott ettepaneku, kurvastades tõsiselt õnnetuse üle.

«Sohu? Kinni jäävad...» vaidles Kallas vastu. «Enne tuleb palkidest tee teha. Sõidame ruttu...»

Võtnud kaasa remondilukksepa, terastrossi ja mõningad tööriistad, kihutasid kõik kolm juba tunni aja pärast poolteistonnise veoautol Haldja poole.

Kui nad kuusemetsa juurde jõudsid, hakkas vihma kallama. Andrei Petrovitšil polnud vihmamantlit kaasas ja Ott varjas teda enda omaga. Jõe lähedal selgines taevast, päikesekiirte vihud mürdsid rebenenud äärtega pilvede vahelt läbi ning löid särava augustikuu vaskkollastel põldudel.

Laskuti vana veski varemete juurde ja sõideti ettevaatlikult üle palksilla. Mööda laia süvendatud jõesängi jooksis vesi... Poole kilomeetri kaugusel paistis buldooser, mis tasandas muldvalli kaldal.

«Näe, siit on meie ekskavaator läbi läinud,» sõnas Juhan Ott uhkusega.

«Ja see on ju ka meie oma,» noogutas Andrei Petrovitš buldooseri poole.

Jälle vilksatasid mööda postid. Juhan Ott jälgis neid, kuni silmad prillide taga täitusid tuule tõttu pisaraist. Siis vaatas ta jälle Andrei Petrovitši murelikku näkku ja lausus sõnu otsides:

«Tore on nõnda sõita... Näed, kuidas elu edeneb...»

Andrei Petrovitš ütles:

«Tore jah... Tunned end homsele lähemal, eks ole? Mulle näib praegu just nii, et seal, kungaste taga, selle lepavõsastiku ja selle raba asemel laiuvad tasased põllud, kolhoosikülad, pargid...»

Veoauto sõitis mõnda aega mööda pehmet rööplikku teed ja peatus siis...

Mihkel Kallas kärgas talle mitteomase kärmusega autost välja ja ruttas pajupõõsastiku poole, mille tagant paistis ekskavaatori käpp. Teised järgnesid talle.

Kui nad lähemale jõudsid, vilistas Andrei Petrovitš üllatuses ja Kallas vangutas meelekindluses pead. Soopinna kohal tolknes ainult ekskavaatori käpp, alumine korpus oli musta rabamudasse kadunud. Siin ei suutnud aidata mingid traktorid. Masin oli kindlalt sisse vajunud.

Neile tormas vastu pikk noormees, kõrvuni porine ja läbi-märg. Andrei Petrovitš tundis vaevu Elmari ära.

«Mis sa, puupea, ometi oled teinud, eh!» sõitles Andrei Petrovitš, valuliselt laupa kortsutades. «Kuidas sa ometi?»

Saabunuid ümbritsesid inimesed: Järvet, masinistiabilised, kolhoosnikud... Koos nendega lähenes ka Marta Niilus.

Pahkludeni turbalõgasse vajudes astus Andrei Petrovitš ekskavaatori juurde. Kallas vestles mornilt masinistidega. Ott näris paberossi, mille ta oli unustanud süüdata.

Andrei Petrovitš seisis üsna kaua mõtteisse süvenenult masina juures ja pomises midagi endamisi. Kui ta viimaks tagasi tuli, mõistis Kallas tema siledaks muutunud lauba järgi, et mehaanik on mingi otsuse teinud ja et ta ei pea olukorda sugugi nii raskeks.

Kõik pilgud pöördusid lootusrikkalt temale.

«Kas hakkame lahti kaevama?» küsis Kallas. «Palke alla panema?»

«See oleks kolm ööd-päeva tööd,» lõi Andrei Petrovitš käega. «Misjaoks? On olemas teine viis.»

Ta silmitses end ümbritsevaid inimesi ja peatas millegipärast pilgu Marta meelekindlal näol. Viimane näis temale siin kõige

tähtsam olevat. Pöördudes tema ja üheaegselt masinistide poole, hakkas Andrei Petrovitš asjalikult selgitama:

«Pange kuus inimest otsekohe palke saagima, — sedasi! Nüüd siis, masinistid, kas näete seda kasekändu kaldal? Võtke kopp maha, kinnitage tross kännu külge ja tõmmake kogu jõust masinat. Kui saba kerkib, siis muudkui palke ja notte alla. Saite aru?»

«Tooge saed ja kirved!» hüüdis Marta.

Järvet mõtles ekskavaatori juurde minna, kuid Elmar, kes kogu jõudu pingutades turbasse vajunud kabiiniust lahti tiris, vaatas talle nii paluvalt otsa, et masinist lõi vaid käega ja jäi oma kohale seisma.

Teiste hulgas nägi Elmar ka Pärtli Salmet. Tema kahvatul, kohkunud näol paistsid tedretähed selgemini kui harilikult. Elmari pilku tabades keeras Salme kähku ringi, haaras kabiinuksest kinni ja aitas seda kuidagiviisi praokile kiskuda.

Varsti hakkas mootor tööle. Ekskavaatori käpp laskus sujuvalt kaldale, abilised koos Järvetiga astusid juurde ja kinnitasid trossi kasekännu nagu ankru külge.

Masina juurde tassiti juba värskelt saetud puutüvesid ja palgi-juppe.

«Tõm-baa!» käsutas Andrei Petrovitš.

Ekskavaatori käpp tuksatas, tross tõmbus pingule. Mootor töötas täite tuuridega. Ja masina tagumine ots võpatas ning tõusis pikkamisi ja vaevaliselt rabalõgast välja, avades enda all musta, haigutava augu.

«Visake palke alla, kiiresti!» kisendas Andrei Petrovitš.

Salme viskas esimesena roomikute alla lepanoti.

Üksteise järel lendasid puunotid ekskavaatori alla; neid tõugati lattidega tagant. Vana Jaan Sõmer libises oma üliagaruses ja pidi peaaegu ise roomikute alla kukkuma.

«Aitab!» kamandas Andrei Petrovitš lõbusalt. «Viige käpp üle teisele poole. Kinnitage tross!»

Nüüd sööstis juba pooltosinat inimest kinnitama trossi männi külge, mis kasvas jõe teisel kaldal.

Manööver oli arusaadav: ekskavaator pidi end ise välja tõmbama, haarates kinni puudest ja kergitades kord üht, kord teist otsa, kuni alla kasvatati kindel aluspõhi.

Andrei Petrovitšit ja Kallast vaadates inimesed elavnesid, muutusid lõbusaks; kõik mõistsid, et hädahoht on möödunud.

Õisest jahist väsinud Pärtli Madis magas kaua.

Ta nägi unes, et hundikutsikad olid tunnist välja tulnud,

tema aga püüdis neid mööda toanurki ja toppis tunni tagasi. Hundipojad olid käega katsudes pehmed ja soojad, just nagu kanapojad. Madis ärkas ja nägi, et tilluke punakas kassipoeg soojendas end tema käe all...

Äsjasest vihmavalingust üleuhutud akna taga sädeles tuhandeis tilkades päike. Madisele meenusid öise jahi üksikasjad: kuuse taha varjunud emahunt, tema kutsikad pesas... Madis laskis ruttu jalad põrandale ja hakkas riietuma. Tarvis hundi pojad tunnist ära koristada, enne kui eit kisa tõstab.

Miina kuulas köögis hämmeldusega, kuidas tema vanamees puise, paindumatu häälega laulujoru ajab:

Meie kassil pojad,
meie kassil pojad,
seitse poega korraga...

Laul katkes ootamatult. Madisele meenus äkki, et nad pidid täna hommikul kahekesi Sõmera Jaaniga talli laastukatust paikama. Kuidas ta ometi selle aja maha oli maganud? Vana Jaan vannub seal juba kindlasti kurja...

«Kas Sõmera Jaani juurest pole keegi käinud?» hüüdis ta Miinale läbi seina.

«Sa ära karju, vaid korista oma kutsikareod kaugemale!» vastas Miina vihaselt, köögis pliidiraudadega kolistades. «Mis ma nüüd selle tunniga peale hakkam? ...»

«Pole sinu asi!» kähistas Madis kõhima hakates vastu. «Need reod maksavad kümme sinu tunni. Miks sa küsimuse peale ei vasta?»

«Vana Jaan on vist seal, kus kõik teisedki... Soo peal!» karjus Miina. «Lauba Kaie poeg ajas masina sohu... Uputas ära!»

Uudis kõlas nii veidrana ja koletuna, et Madis ei saanud seda kohe uskuma jääda. Ta paiskas akna lahti ja jäi kuulatama, kas masin müdiseb jõel. Ei, tavalist müra polnud kuulda...

«Kai kardab, et poeg kihutatakse töölt häbiga minema...» rääkis Miina. «Mis siis nüüd saab? Tuleb välja, et enam ei saagi jõesängi süvendada? Ei hakkagi jõgi jooksmas? Kõik jääb vana viisi?»

«Pea,» nohises Madis. «Kust mina seda tean... Kuidas see masin sisse vajuda võis? Pidas kogu aja vastu, ja nüüd korraga — säh sulle!»

Võtnud eineks äripäevaselt soolasilku, keedetud kartuleid ja hapupiima, hakkas Madis sahvris tunni juures kohmitsema. Ase-

tas vihaselt urisevad hundikutsikad korvi ja sidus pealt kotiridega kinni. Vanamehes mässasid vastandlikud soovid: kohuse-tunne kutsus teda tallikatust parandama, kuid oli kange tahtmine hundi kere metsast ruttu koju tassida ja koos kutsikatega linna viia. Ent teisest küljest ei saanud kõige sellega tegelema hakata, ilma et oleks omaenda silmaga näinud, mis siis seal, jõel, ekskavaatoriga lahti oli. Kõigele lisaks tundis vanamees end võlg-lasena Elmar Lauba ees. Võib-olla vajab poiss praegu tema abi?

«Kaie poeg kihutatakse tingimata töölt minema... Kui veel kohtu alla ei lähe, — niisugune masin ikka sohu mätta...» pomises Miina masendatult.

«Pea suu! Ära lobise, mida sa ei tea...» pörutas Madis südametäiega jämedat kadakakeppi vastu põrandat.

Ta väljus majast ja suundus vana sauna poole: sinna kostis harilikult kõige selgemini mootori ühtlane tuksumine. Sealt, väikeselt truubilt, võis, kui teraselt vaadata, näha ka ekskavaatori käppa, mis liikus tiheda põõsatihniku kohal. Madis oli juba harjunud võimsa masina kärarikka hingamisega, samuti nagu ta oli harjunud mõttega eelseisvaist muudatustest Haldja jõel. Kui masin süvendab jõesängi ja selles vool kiiremaks muutub, kaevavad inimesed sinna kanalid ja kraavid ning jõgi korjab endasse igivanast ajast seisnud rabaveed... Kõik ümberringi võib põlluks muuta...

Ahtake aiarada sõstrapõõsaste vahel viis Madise mustunud saunakese juurde, soo poole alaneva künka servale. Siit nägi Madis kolhoosnikuid, kes ühekaupa soometsa serva poole läksid. Nüüd sõitis kohale auto. Veidi hiljem hakkas mürisema ekskavaatori mootor ja vaikus jälle.

Näis, et masin võitles, müttas soolõugas. Elmar ei tahtnud alla vanduda...

Madis tammus kõheldes paigal, läks maja juurde ja pööras siis värava poole. Tema mõtted keerlesid Elmari, tänase öö ja masina ümber.

Ja äkki oleks miski otsekui torganud Madist. Talle meenus sae peenike vingumine soos, kohtumine Markusega, nende öine kõnelus...

Mis latte see Markus seal saagis üksipäini metsas, pilkasel ööl? Võib-olla on sellel midagi ühist Elmari õnnetusega?

Ja hetkegi enam mõtlemata, soovides kiiresti kontrollida oma hirmsat kahtlust, jooksis Madis majja ja hakkas veel niiskeid raskeid saapaid jalga tõmbama.

Unustades sookailude all vedeleva emahundi, jättes korvi

hundipoegadega keset tuba, tõrjus ta pärimistega pealekäivat naist ähmi täis olles eemale ja hakkas kiiruga jõe poole astuma.

Elmar jälgis kabiinis istudes vahetpidamata Melnikovi märguandeid ning lülitas lõpmatuid kordi mehhanisme sisse ja välja.

Ekskavaator kerkis teda endasse imevast rabast suuri vaevu, tohutu jõupingutusega, ümbritsevate inimeste visa abiga. Kuid ta kerkis! Elmar tundis seda mootori vabamast ja kergemast töötamisest, sellest, kuidas inimeste nägudel alanen pinget. Nüüd nägi ta neid nägusid mitte alt, mitte mahakukkunud inimesena, vaid juba ülalt, otsekui oleksid siia labidate, pootshaakide ja saagidega kokkujooksnud kolhoosnikud teda kätel koos tema tohutu raske ekskavaatoriga üles tõstnud.

Must turbamass kleepus paksult roomikute külge. Masina ees lookles üks soojõekese umbekasvanud haru, taga aga, seal, kust ekskavaator oli läbi tulnud, kulges pikk, sirge, juba süvendatud peasäng... Ning uue ja vana jõesängi ühinemiskohas müttas segipööratud märjas turbamassis võimas terashiiglane ja inimesed aitasid teda.

Melnikovi märguande peale pani Elmar viimaks mootori seisma ja, väsinud käeliigutusega laubalt juukseid tagasi heites, avas kabiiniukse. Kümme-kond sammu ekskavaatorist eemal valmistati kiiruga uut alust, palke mitmekaupade kokku sidudes.

Elmari tähelepanu äratas lähedal tekkinud kära. Labidaid maasse lüües ümbritsesid kolhoosnikud vana Pärtli Madist, kes vehkis ärritatult kätega Hugo Markuse nina all ning, pöördudes igauhe poole eraldi ja kõigi poole korraga, kõneles valjusti:

«Ma ju kuulsin, kui ta saagis. Ma veel muretsesin, et hirmutab hundid ära. Tema aga, saate aru, saagis siin kuskil... Te vaadake oma masin nagu kord ja kohus järele!...»

Markus püüdis kriiskavalt vastu vaielda. Inimesed vahetasid pilke. Kallas kummardus Järveti kõrva juurde. See suundus kiiresti ekskavaatori poole.

Elmar, kelle peas tärkas aimus, millest ta kattus üleni higiga, kargas Järvetit ootamata kabiinist välja, haaras labida ja hakkas vana aluse libedaid, sohu vajunud palke ümbert lahti kaevama. Elmari kõrval asusid tööle raskesti hingav Järvet ning veel keegi. Labidad mütsusid tumedalt sügavale soomudasse vajunud palkide vastu põrgates.

«Käes... Kätte saime,» ütles Elmar hingeldades, viskas labida kõrvale ja kummardus roomiku poolt sisselitsutud palgi kohale. Kätega murdekohta kobades kahvatas ta...

Ja ilma et oleks Järveti poole vaadanud ning huvi tundnud selle vastu, mis ütleb või teeb tema ülem, ajas ta end sirgu ja läks inimeste rühma juurde, kes üksisilmi jälgisid tema tegevust.

Tema, Elmar, nägi ainult ühte nägu — Hugo Markuse laia, heasüdamlikku nägu, millelt pikkamisi kustus teeseldud küsiv naeratus...

Mis? Hugo Markus on bandiit? See süütu ja lõbus naljahammas Markus, keda Elmar oli juba lapsepõlvest saadik oma sõbraks pidanud? Markus oli ju alati sõbramehelikult suhtunud temasse, Elmarisse, katkistes pükstes karjapoisikesse, oli naljaviluks pakkunud talle oma traktorit müüa, heasüdamlikult õlale patsutanud... Ja nüüd, mil tema, Elmar, oli suureks kasvanud ja Kilgi külasse tagasi tulnud, oli Markus teda nii sõbralikult tervitanud, niisuguses vaimustuses tema masinast olnud! Järelikult oli see kõik vale, kui tema, Markus, oli otsustanud ekskavaatori hävitada...

Oo, seda oli Elmaril kümnete inimeste silme ees väga raske mõista ja läbi elada. Tal oli praegu võib-olla niisama valus kui seal, vanas pargis, kus ta, pisarad silmis, oli lõbusat polkat tantsinud.

«Võtke ta kinni!» ütles ta kähinal. «Palgid on läbi saetud...»

Ja ehkki Markust hoidis juba pooltosinat kätt, haaras ka Elmar ise kramplikult tema varrukast kinni, otsekui kartes, et Hugo võib mingi sellise vembuga hakkama saada, millest kõik naerma puhkevad, teda uskuma hakkavad ning ta lahti lasuvad...

Lahkudes sohu vajunud ekskavaatori juurest, kasutas Tuisk juhatusse tagasiminekuks kõige lühemat teerada, mis möödus kuusetukast, kus asus rebasekasvandus.

Aadam ei suutnud hoiduda sisse astumast traatvõrguga piiratud aeda, kust uurivalt vahtisid teravaninalised, kurjade silmadega näod. Ta lõikas aianurgas konksu otsas rippuva hobusejala küljest mõned lihatükid ja viskas need toredale «Neegu-sele», kelle uhkel sabal oli tume rõngakujuline vööt.

Esimees armastas üksipäini kasvanduses ringi jalutada, istuda puupakul ja mõtiskleda.

Ta kujutles, kuidas aasta pärast istub igas praegu tühjas puuris rebane. Veebruaripakase ajal, kui rebaste karv omandab hõbedase läike, tapab Tuisk pooled loomadest, ja jooksvale

arvele pangas sigineb raha. Siis ta näitab, mis mees ta on. Ta ei hakka raha raiskama lautade ehitamisele nagu Marta, vaid toimib targemini: paneb käiku saeraami, ja ümberkaudsed kolhoosnikud hakkavad tema juures laudu saagima, tema aga hakkab neilt selle eest raha võtma. Et sissetulekuid saada, selleks pole tingimata tarvis kraave kaevata, kogu jõudu ja kõike raha maasse matta, nagu Marta Niilus seda teeb.

Aadam Tuisk vaatas rahulolematult jõe poole. Ikka veel ei tule... Selle asemel et tööle asuda, jahivad seal sissevajanud masinaga. See on lõppude lõpuks maaparandusjaama meeste asi. Nemad vastutavad oma töö eest, tema, Tuisk, aga oma töö eest. Ekskavaator pole hobune, et teda kõite ja lattidega välja kisud. Varsti algavad sügisesed vihmad, soo kattub veega, — sõida kas või paadiga... Marta Niilus jõuab arusaamisele, et unistustest tegudeni on rohkesti maad.

Eemalt hakkas kostma paljude häälte kära. Tuisk väljus aiast. Teda hämmastas, et inimesed ei tulnud rada mööda hane-reas, vaid segamini, tihedas trobikonnas, kõndides otse mööda kõrrepõldu. Kuid mis pagan see on! Miks August Järvet ja Sõmera väi Tõnis hoiavad Markust kätest kinni?

Aadam Tuisk tundis, kuidas tal halbade, ähmastest eelaimustest süda rahutult valutama hakkas. Esimestes ridades märkas ta Marta Niiluse tuules hõljuvaid heledaid juukseid ja Pärtli Madise toekat kogu. Ja nende järel tulevad Sõmera Jaan ning Ivaski Juula niisuguse näoga, nagu oleksid nemad siin need kõige kangemad, kes korra majja löid!

Tuisk astus tahtmatult mõned sammud teerajast kõrvale, nagu toimib tavaliselt inimene, kui ta näeb enda poole liikuvat rahvahulka. Esimeheni jõudes peatus Pärtli Madis ja oma kadakast keppi pahklikus käes kõvasti pigistades pahvatas talle otse näkku:

«Kuule sa, kas sa tead ka, et sinu sõber on bandiit? Tema see prooviski masinat sohu uputada...»

«Ta on hulluks läinud,» kähistas Tuisk ega tundnud ise oma häält ära.

Peatusid ka teised kolhoosnikud.

«Aga meie kiskusime masina välja, ehkki ilma sinu abita,» lõi sekka Sõmera Jaan. «Ja hakkab jälle tööle...»

«Ainult et teise esimehe ajal...» sõnas vihaselt Juula Ivask ja torkas oma kuivatud soonilised käed väljakutsuvalt puusa.

Aadam Tuisk tõstis silmad Martale. Kuid see ei pööranud peadki tema poole. Ta kõneles rahulikult direktor Kalda ja selle

abilistega. Tuisk suunas pilgu ülejäänutele. Mõned silmitsesid teda uudishimulikult, teised süngelt ja võõrastavalt. Pärtli Salme seisis Marta Niiluse kõrval ja kohendas Tuisule tähelepanu pöörata oma kammiga Marta juukseid.

«Mis me siis seisma jääme?» küsis Andrei Petrovitš kannatamatult, ja Järvet tõukas otsustavalt Markust edasi.

Kolhoosnikud sammusid Martat ümbritsedes, otsekui tunnistades tema õigust neid juhtida.

Sel ajal kandsid masinistid agaralt jõest vett ja pesid ekskavaatorit rabakõntsast ning porist. Seejärel pesid nad mõnuledes iseendid pohlade järele lõhnava pruuni-veega, puhastasid riideid ja puhkasid pärast läbielatud erutusi.

Leo oli jõudnud end juba täiesti korda seada, isegi oma sassis juuksed siledaks kammida, ent tema ülem istus ikka veel jõe ääres millegi üle mõtiskledes.

Elmar vahtis üksisilmi vett enda ees ja märkas alles nüüd, et see oli ju muutunud! Oli muutunud vee värvus, mis turbase põhja tõttu oli kunagi must olnud. «Vanal raudteelasel oli õigus, kui ta meie masinat kiitis. Suure töö oleme siin, Kilgis, ära teinud,» mõtles Elmar uhkusega.

Ta tõusis, sirutas end ja ütles Leo poole pöördudes karmilt:

«Noh, mis sa seisad, noormees, sedasi me sinuga täna kuigi palju edasi ei jõua...»

Sinisilmne Leo astus kuulekalt oma ülema juurde ja jäi talle truult otsa vahtima, oodates korraldusi. Tahtmatult Elmarit jälgendades lükkas ta oma nokkmütsi samuti asjalikult kuklasse ja kortsutas kulmu. Ta oleks nagu näinud end tulevikus, Elmari-taolise vanemana sellel masinal...

Soos, keset sammaldunud mände ja kolletama löövaid kaski hakkas jälle mürisema ekskavaator, ja teraskopp raputas vedelat turbamulda, savi ja kive rahulikule kaldale, kust alles äsja olid lahkunud erutatud inimesed.

Keskpäevaks oli masin kümmekond meetrit edasi liikunud ja väljatõstetud põhja savisegune kollakas vall oli katnud hulga jalgade jäljed, — nüüd poleks enam keegi suutnud näha siin Markuse suurte naeltega rautatud saabaste jälgi.

Pritsmesambaid üles paisates langes kopp vette, pures raginal jõepõhja ja ajas sealt üles soga ning muda, mida kiirenenud veevool otsekohe kaasa haaras ja kiiresti eemale kandis.

NELJATEIST-
KÜMNES
PEATÜKK

Septembri lõpul langetas vaher Pärtli Madise maja ees kitsilt, ühekaupa oma raskeid punakaid lehti; tuul ei suutnud neid kaugele kanda ja nii jäid nad lamama murule ümber puu.

Kõverate sookaskede lehed põlesid pidulikult nädalat paar sügiseses kollases tules, ent nüüd olid nad pruuniks sõestunud. Nad olid kerged nagu tuhk; tuul pühkis kased neist paljaks ja kihutas neid kahinal mööda halli kõrrepõldu.

Üksnes jorjenid, mis Marta oli istutanud «Tuleviku» kolhoosi juhatuse maja ette aeda, ei tahtnud lasta närbuda oma erekollaseil ja sametpunaseil õitel ja need kirendasid, nagu ei suudaks ajahammas neile midagi teha, nagu ei kardaks nad külmi sügistuuli.

Nüüd seisid punased jorjenid avaras, pikkade raamaturiulitega juhatusetöas ümmarguses kerakujulises klaasvaasis just sel kohal, kus vastakuti puutusid kaks kokkulükatud kantseilauda. Ühel pool istus Marta. Küünarnukid laual, ümarik lõug karedavõitu kätele toetatud, jälgis ta, kuidas Salme arvemasinal hoolikalt kokkuvõtteid tegi.

Teda aitas brigadir Põld, lüheldane tugev mees, lühikeseks põetud juustega ja õhukeste, kõvasti kokkupigistatud huultega. Mõningate kokkuvõtete puhul ei usaldanud ta ei Salmet ega arvemasinast, ning ta kontrollis neid salamahti pliiatsi ning paberi abil. Marta märkas, kuidas ta peopesaga paberit varjas, krimpistas seejuures raseeritud nägu ja laskis suunurkadel skeptiliselt alla vajuda.

Põld oli kunagi töötanud Marta juures esimese arveametnikuna ning pidas ka praegu oma kohustuseks sellesse asjasse vahele segada, Salmet kontrollida ja vajaduse korral parandada.

Peale selle aga oli vana Oskar Põld ise üsnagi ärevil. Terve suvi oli ju möödas... Temal, Põllul, olid möödunud suvel põllunduses läinud korda mõned uuendused teaduse viimase sõna järgi, mis aitasid tõsta saake. Ta tundis poisikeselikku rõõmu kordaläinud katsete üle ja tema lugupidamine teaduse vastu oli tõusnud. Kuid praegu vaevas teda rumal eelaimus, et kui Salme jagab tema põldudelt saadud kümnetesse tonnidesse ulatuva saagi tuhandetele normipäevadele, mille olid töötanud välja alles hiljuti ühinenud «Koidu» ja «Tuleviku» kolhoosi kolhoosnikud,

et siis polegi tema, Põllu suvise töö tulemused küllaldased. Sest «Koidu» kolhoosi saak oli kesine, — seda teadsid kõik. Seda teadis ka Oskar Põld ise, kui ta võitles kahe artelli ühinemise eest. Teda õhutas siis lootus, et ka naabrid asuvad põllupidamisele teaduse järgi ja et asi tasub end sajakordselt. Kuid seni ei ole nad «Koidu» kolhoosi põldudel jõudnud tarvitusele võtta kõike seda, mis Põllu arvates oli vajalik. See hoidiski teda ärevil. Ta pigistas huuled karmilt kokku ja mõtles, et kui vaid sel aastal kas või vähegi auga välja tulla, siis tuleval aastal suudavad nad maa käest kõik puudujääva kätte saada.

Ka teine brigadir, Peeter Lukk, närvises. Oigem küll — selle aeglase ja koguka mehe läbielamused ei peegeldunud kuidagi tema rahulikul, raske lõua ja lapselikult puhas-süütute silmadega näol. Ainult tuhka piibus surus ta oma pruunikspõlenud suure sõrmega sagedamini kui tavaliselt. Luku rasketest saabastest, mis olid tõmmatud otse palja jala otsa, jäid põrandale märjad sügisesed jäljed. Küll olid need vaevatud jalad suve jooksul «Tuleviku» kolhoosi põlde tampinud!

Brigadir Luku põllud puutusid endiste naabrite põldudega kokku ja sellepärast teadis ka Peeter Lukk hästi, et naabritega ühinemisest mingit lisa normipäevadele ei tule.

Peeter kiskus piipu nii tugevasti, et võttis kõhima, ja vahtis mõtlikult Marta Niilust, vana Põldu ja Salmet ning ootas, mis nad sellest arvemasinast küll välja keerutavad... Sest tööd oli lõhutud teha rängalt ja võib-olla võtab tark masin seda arvesse? Kokkuvõtteist oleneb uute lautade ehitamine, raha nõuavad ka maaparandustööd.

«Aga kas sa kaeru arvestasid, mis seisavad peksmata rebasekasvanduse juures? Aga selle rukki sealt katsepõllult võtsid arvesse?» — segas end aeg-ajalt vahele Marta.

Salme ainult pilgutas silmi, vana Põld aga noogutas tema eest peaga. Inimesed jäid jälle vait ning vaikselt toas kõlas ainult arvemasina kuiv ragin.

Kui Salme teatas valjusti tulemuse, vaatasid kõik erisuguste tundmustega üksteisele otsa. Seejärel asus Põld, pannes pihupesa ette, jälle pliiatsiga kirjutama, Peeter Lukk tõstis piibu suu juurde.

«Noh, näete, peaaegu kolmsada grammi rohkem normipäeva peale kui möödunud aastal,» ütles Marta teatud määral ülepaitsutatud rõõmuga.

«Mjaa...» venitas Põld. «Õigust öelda me tahtsime, et meie normipäev oleks läinud oma poolteist kilo suuremaks...»

Lukk tõmbas tiheda suitsupilve tõttu silmad kissi, kuid ei öelnud sõnagi. Ta teadis, et Põllul on igavene mood toriseda ning rahulolematust avaldada nii enda kui teiste töö üle. Ei, asi polnud tema arvates sugugi nii halb... Esialgsete kokkuvõtete järgi otsustades võib sel aastal asuda uue talli ehitamisele ja ka maaparandustööde jaoks jätkub...

«Kuid see-eest tuli teistel peaaegu kilogrammi jagu rohkem,» ütles Salme varjamata rõõmuga ja lisas selgituseks: «See tähendab, nendel, kes tulid «Koidu» kolhoosist.»

Kõik toasolijad vaatasid tema poole. Marta silmad naeratasid. Põld muigutas huuli ja tema karm nägu muutus täiesti ootamatult leebemaks.

«Seda jah me ei võtnudki arvesse,» nõustus ta. «Õige märkus...»

«Sooäärsete olukorda me parandasime tublisti,» tähendas Marta uhkelt. «Ja peale selle...»

Marta peatus poolel sõnal, kui märkas, et kellelegi sisseastunule suunatud Salme nägu muutus: ta langetas silmad ja punastas. Marta pöördus uudishimulikult ja märkas uksele seisvat Elmarit.

Lasknud pilgul ringi käia, tervitas Elmar kõigepealt asjalikult ja korralikult Martat kui peremeest. Siis saatis ta pika muheluse üle laua, millest ei saanud sugugi aru, oli see naeratus Salme poole või lihtsalt tere-ütlemine Oskar Põllule.

«Tere-tere, mehaanik,» vastas Marta talle sõbralikult. «Kuidas töö läheb?»

Toas hakkas kõmama Elmari nooruslik kähedavõitu bass.

Töö läheb nii, nagu peab minema maaparandusjaama juhtkonna tahtmist mööda, ja isegi nõudlikul peamehaanikul Melnikovil pole midagi paha öelda... Tööd on neil siin kolhoosis veel kaheks päevaks, kolmandal aga sõidavad nad kogu oma krempliga minema.

«Sõidate ära? Juba?» ehmus Marta.

«Miks mitte? Jõel töötab ju teine meie ekskavaator, meie Järvetiga aga peame minema uusi masinaid vastu võtma.» selgitas Elmar heatahtlikult. «Siis sõidame kuhugi, — meid oodatakse igal pool, kümneid nõudmisi tuleb jaama... Kes teab, millal jälle Kilgisse saab... Oma töö tegime ära ja nüüd teise kohta... Ma helistangi kohe jaama, uurin täpselt järele, kuidas ja mis...»

Nii seletas Elmar ega vaadanud Salme poole, kes ükskõiksel ilmel, silmad maas, pani oma pabereid kokku.

«Siis homme lõpetate kraavi,» venitas Marta ja jäi mõtteisse.

Elmar pidas jaamaga pika kõne, täpsustades mingeid uude kohta sõiduga seotud tehnilisi küsimusi.

Ta oli nii süvenenud oma masinasse ja oma asjadesse, karjus nii ilmse heameelega telefonitorusse: «Just nii, seltsimees juhataja, saab tehtud!», et keegi, kuni ta kõneles, ei saanud asuda oma töö juurde. Ei keegi peale Salme... Too nihutas ükskõiksel ilmel arvemasina jälle lähemale ja hakkas raginal keerutama selle vānta.

Teinud kõigile kolmaka kummarduse, Elmar väljus ja tema valju häält oli kuulda akende all aias.

«Näe, magistraalkraavi ei lugenudki oma arvemasina peal üles,» alustas saabunud vaikuses juttu Peeter Lukk. «Kolm kilomeetrit pikk magistraalkraav... See pole naljaasi, aga näe... läks korda!»

«Et kolhoosid ühinesid, sellepärast läkski korda,» tähendas Marta. «Suure riikliku tähtsusega töö tegime.»

«Jah, pole halvad tulemused,» nõustus nõudlik brigadir Põld. «Sugugi mitte halvad.»

Brigadirid lahkusid. Ja nüüd märkas Marta, et ta oli üksinda toas. Millal see Salme jõudis välja lipsata?

Marta kõndis mööda tuba, pilk maas, ja mõtles, et Augusti jaoks, kui nad ülehommel Elmariga koos sõidavad, vaja puhtaks pesta villane töökampsun ja nõeluda villased sokid, — sügisene aeg...

Kuulnud tuttavaid hääli väljas, astus ta akna juurde ja vaatas hajameelselt välja. See, mida Marta nägi, huvitas teda niivõrd, et ta pigistas põse vastu klaasi.

Seina ääres pingil, mida varjas poolraagus sirel, istusid Elmar ja Salme. Elmar rääkis neiule midagi hoogsalt, vehkides rutukalt masinaõlist halvasti puhtakspestud kätega. Salme rebis kollase jorjeni õielehekesi ja pildus Elmarile põlvedele.

Eredas päikesepaistes muutus Salme nägu äkki nii kauniks ja Elmari põsed ning silmad löid selliselt leekima, et Marta, kes harilikult oli inimeste suhtes väga delikaatne, unustas lihtsalt, et oleks tulnud vaikselt eemalduda aknast...

Tal eneselgi tõusis midagi kuumat ja jõulise lainena südamesse. Ja teda aheldas äkki mõte, et tema enda südame rõõm ja valu, ja Oskar Põllu, ja Peeter Luku, ja paljude tuhandete teiste, kogu Nõukogudemaa brigadiride ning esimeeste südame rõõm ja valu, ja partei poolt maa ümberkujundamiseks loodud terasmasinate loendamatu jõud, — kõik, kõik see on selleks, et sel-

listel, nagu Elmar ja Salme, oleks kaunis elada ümberkujundatud maal.

«Uht ma mäletan selgesti,» rääkis Elmar, «seda momenti, kui masin vajus ja mina mõtlesin juba, et kõik on kadunud, ja kui Melnikov andis head nõu; kas mäletad, mis siis juhtus?»

«Ei,» ütles Salme, vaadates noormeest pärani silmi.

«Sa aitasid mul kabiiniukse lahti tõmmata,» ütles Elmar pidulikult. «Ja mina mõtlesin seekord, et sa vist armastad mind natukene...»

«Kas sa tõesti nii mõtlesid?» lõi Salme särama ja haaras noormehe käe.

«Ja-a!» Kuid Elmari nägu tõmbus samas pilve. «Kuid ma ei saa ikkagi aru, miks sa laulupäeval kõik tantsud tantsisid selle...»

«Heinoga? Ei saa aru?»

Salme silmis välgatasid kelmikad tulukesed. Ta raputas trotslikult pead ja tõi kiire liigutusega taskust välja mingi eseme ning tõstis kõrgele.

«Ah ei saa aru? Aga mis see on? Kas tunned ära?»

Salme peopesal välgatas midagi. Elmar nägi tillukest nahktupes pussnoakest... ja isegi vaskne ketike polnud selle ajaga tuhmunud ning helkis sügispäikese paistel.

«Minu nuga!» lausus Elmar tasa, olles ootamatusest hämmastunud. «Kust sa selle leidsid?»

«Sinu? Ei — minu!» ütles Salme peaaegu pahaselt. «Ma ise võtsin... Varastasin sinu ema tagant.»

«Varastasid?» kordas Elmar veelgi suuremas hämmastuses.

«Ja-jah. Nägin vana Kaie juures vanade asjade hulgas ja võtsin. Sul endal ju ei tulnud pähe, et kinkida... Paistab, et sa pole ka praegu rahul?»

«Ah jäta...» ütles Elmar veidralt muutunud häälega ja vaikis hetke. «Kallis, kuidas ma saan olla mitte rahul...»

Suvi oli lõppenud. Päevad olid nii lühikesteks muutunud, et Kilgi eided ei jõudnud valgevarul koidust pimedani isegi poolt sukka valmis kududa, kolhoosifarmi lüpsjad aga läksid hommikul pimedaga lauta ja andsid viimase toidu loomadele ette, kui akende taga oli pilkane pimedus. Kolhoosnikud naljatasid, et ainult esimehel Marta Niilusel ja arveametnikul Salme Pärtli oli päev pikemaks muutunud: kuni hilisõhtuni helendasid «Tuleviku» kolhoosi juhatuse aknad. Vana Sõmera Jaan klopsis kii-

ruga kokku uusi salvesid aidas. Ehkki siin-seal oli kartul veel võtmata ja hilised peedid alles said valmis, oli kibekiire põllutööde aeg läbi.

Ühel niisugusel lühikesel ja tuulisel päeval läks Lauba Kai kuusikusse seeni korjama. Koju tagasi pöördus ta mööda hõredat metsäärt. Korv oli juba ammugi kuhjaga täis, kuid Kai ei suutnud ikkagi ära minna: kullakarva riisikaid oli tervete kobaratena peidus sügiseste lehtede all. Pikkamisi kodu poole liikudes jõudis ta endalegi märkamatult jõe äärde viivale rajale ja kuulis seal tumeda kirvehoope. Kai ajas kangeks jäänud selja sirgu ja vaatas ringi. Kirvehoobid kostsid sammaldunud lattetara poolt, mis kunagi oli eraldanud Pärtli maad Lauba maast. Tara algas künkalt, taludest mööduva tee juurest ja ulatus jõeni välja üle mätliku ning pehme samblamaa, mida ei saanud nimetada niiduks ega karjamaaks.

Möödunud aastal, kui põllud künkalt ühendati üheks suviviljalapiks, oli tara mingi ime läbi pärast kündi terveks jäänud, otsekui oleks ta kivist ja mitte kõdunevaist puulattidest.

Nüüd lõhkus oma vanasse lambanahksesse vesti riietunud Pärtli Madis tara. Lauba Kai vaatas kaua pealt, kuidas Pärtel hoogsalt raius peenikesi kuusest püstteibaid ja hoolikalt kiskus välja haavapuust põiklatte. Siis kohendas Kai rätinurki ja astus vaikselt otse üle karjamaa Pärtli poole.

Pärtli Madis oli nii töös, et ei märganudki, kuidas eit talle lähenes, ja tõstis alles siis pea, kui kuulis tema tervitust.

«Latid on täitsa mädad, ei võta enam tuldki külge,» urises ta Kaie nähes ja pööras pilgu kõrvale.

«Soomaa on puu läbi söönud nagu rooste raua,» nõustus Kai.

Pärtli Madis rõhus kogu jõust aja jooksul tinahalliks muutunud lattidele, ja pikk tarajupp langes maha. Madis kummardus ja asus latte lahti kiskuma, Kai aga märkas äkki tema pingutusest punaseks läinud kaela silmitsedes esmakordselt, kuivõrd raudgalikult lõdvaks oli Madise nahk muutunud, millised sügavad kortsud olid sellele ilmunud. Kui palju aastaid oli ta vihaste tülide ajal vaenulikult vaadanud seda punast jonnakat kaela. Ning esimest korda elus läbis Kaie südant terav haletsustunne vanamehe vastu. Ta asetas korvi maha ja astus Madise juurde, et aidata tal tihedast tarapistandist pikka latti välja kiskuda.

Kui nad olid latid ühte hunnikusse korjanud, võttis Madis uue jupi tara käsile ja hakkas raiuma püstlatte. Kai aitas tal latt-

haaval laiali kiskuda ka selle osa aiast, ja Madis ei öelnud eidele midagi, ei ajanud teda ära...

Nii nad liikusid jupp-jupilt edasi, ikka lähemale jõeale; kullakarva riisikaid täis korv jäi kaugemale selja taha. Viimane tarajupp jõekaldal oli juba lammutatud. Sealt läks läbi lai riba savi ja turvast, mille ekskavaatori kopp oli kaldale välja heitnud.

«Masinistid on ära lammutanud,» sõnas Madis raskesti lõõtsutades ja laubalt higi pühkides. «Elmar ja Järvet...»

«Jah, paistab, et nemad,» nõustus Kai. «Elmar on siin ekskavaatoriga üle jõe läinud, näe, kus kallas on maha kaevatud... Sellelt kaldalt kaevasid nad sihti mööda kraavi sisse. Vaata!»

Uhkelt osutas ta käega madalale jõekaldale, kuhu väljus laia magistraalkraavi suu. Kai kõneles nõnda, nagu poleks Madis siinamaani seda teadnud ega näinud.

«Meile antakse kõige paremad masinad, et soost ka miskit asja saaks,» seletas Kai.

Madis vahtis Kai lobisemist kuulates üksisilmi enda ees voolavasse vette.

«Vesi polegi enam must,» tähendas Madis imestusega. «Masinistid on soopõhja välja vinnanud...»

Kai vaatas samuti vette ja pidi Madisega nõustuma. Pärast seda, kui masinistid olid süvendanud jõesängi kuni helekuldse kruusani, oli vesi läbipaistvaks muutunud. Ka jõe vool oli kiirenenud; seda võis märgata kergest virvendusest, mis sileda vee pinna siin-seal kirendama pani.

«Nüüd võib Haldja jõgi endasse korjata kogu vee soost,» ütles Madis rõõmsalt ega pööranud kaua pilku sätendavalt veeribalt, mis voolas rabast jõkke. Piki värskelt sisseraiutud sihti nägi ta selgesti kaugest kungast ning uuteks külvideks küntud laiu mustjaspruune põlluribasid.

SISUKORD

Hans Leberechti loomingulisest teest	5
Valgus Koordis	27
Teel	225

Ганс Леберехт
ПРОИЗВЕДЕНИЯ I
СВЕТ В КООРДИ. В ДОРОГЕ

На эстонском языке

Оформление: С. Лийберг

Иллюстрации: И. Торн

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja E. Lehiste. Kunstiline toimetaja E. Palmiste
Tehniline toimetaja A. Tõnisson
Korrektorid E. Kask ja H. Kahar

Ladumisele antud 10. VI 1963. Trükkimisele antud 31. VIII 1963.
Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 22,75+1 kleebis.
Tingtrükipoognaid 18,7. Arvestuspoognaid 21,83.
Trükiarv 20 000. MB-06731. Tellimise nr. 3847.
Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk t. 54/58.

Hind rubl. 1.—

7—3